

Justiitsministeerium

ÜLEVAADE KURITEOENNETUSE PLANEERIMISEST

Jim Hilborn

Tallinn 2007

Tõlkija Helgi Hilborn
Toimetajad Anu Leps, Kalev Lattik

Väljaandja
Justiitsministeerium
Tõnismägi 5a
Tallinn 15191
Tel: +372 6208100
Faks: +372 6208109
E-post: info@just.ee
Kodulehekülg: www.just.ee

Kujundus ja küljendus

ISSN
ISBN

Tänuavaldused

Tuginen selles raamatus ideid ja mõtteid arendades suuresti kuriteoennetuse ja kogukonna turvalisuse valdkonnas tehtule Ameerika Ühendriikides, Kanadas, Lõuna-Aafrikas, Austraalias ja eriti Suurbritannias. Mul oli õnn saada väärtuslikke ettepanekuid ja toetust David Farringtonilt, Paul Ekblomilt, Nick Tilley'lt ja Henry Shaftoe'lt. Kasutasin ohtralt ka Ron Clarke'i töid, eriti olustikulise ennetamise osas. Marcus Felson saatis mulle palju ideeküllaseid e-kirju.

Kanada kuriteoennetuse keskus Ottawas, rahvusvaheline kuriteoennetuse keskus Montrealis ja Euroopa linnade turvalisuse foorum Pariisis on andnud väärtuslikke materjale, millest suur osa on kättesaadav internetis. Kanada on olnud sotsiaalse arengu kaudu teostatava kuriteoennetuse juhtriike.

Andmed Ameerika, Suurbritannia ja Austraalia kohta on pärit paljudest allikatest, mille viited on toodud nii tekstis kui ka lisas.

Erilised tänud superintendant Martin Surlile, Paul Francisele, Andy Cookile ja kõigile Gloucestershire' politsei töötajatele, kes tegid mu külaskäigu Cheltenhami juunis 2005 sedavõrd kasulikuks. Mul oli võimalus jälgida politsei tööd kuriteoennetuse alal. See kogemus aitas mul selgitada paljusid keerdküsimusi. Mitmedki neist politseinikest on käinud Eestis ja aidanud kaasa kuriteoennetuse arengule.

Eestis toetas mu tööd sotsiaalse rehabilitatsiooni keskuses aastail 1995–2004 Avo Üprus ja alates 2000. aastast ka Tarmo Vaik ning tema juhitud MTÜ Eesti Naabrivalve. Anu Leps Eesti justiitsministeeriumist on olnud aktiivne kuriteoennetuse propageerija.

Minu mõju Eesti kuriteoennetuslikule mõtlemisele on teoks saanud Helgi Hilborni abi ja kannatlikkuse kaudu. Kümme aastat on ta näinud vaeva minu loengute ja kirjutiste eestindamisega. Sageli on ta selgitanud laialivalguvaid kontseptsioone. Samuti on ta lisanud oma mõtteid ja kommentaare. Tema panus on tulemust märkimisväärselt parandanud. Võlgnen talle sügava professionaalse ja isikliku tänu.

Sisukord

Sissejuhatus	5
I Ülevaade kuriteoennetuse planeerimisest. Kuriteoennetusliku sekkumise kujundamine	6
Kuritegevus ja vanglad	8
Kuriteoennetuse planeerimine ja nõiutud probleemid	19
Kuriteoennetuse planeerimine / kuriteoennetusliku sekkumise kujundamine	26
II Kaitse kriminaalsuse eest	43
Sissejuhatus	43
Thomas Hobbes ja sotsiaalne leping: rahvusriikide esiletõus	43
Kuriteoennetus keskkonna planeerimise kaudu (turvaplaneerimine)	66
Kuriteoennetus kui proaktiivne politseitöö	83
Kuriteoennetus tootedisaini kaudu	105
III Kahju leevendamine	108
Kuriteoennetus restoratiivse õiguse kaudu (restoratiivne ennetamine).....	108
Kuriteoennetus tõenduspõhise korrektsiooni kaudu	122
IV Kriminaalsuse ennetamine	147
Vaidlusküsimused: sotsiaalne vs olustikuline?	147
Arengukriminoloogia elukaare jooksul: olustikuline ja sotsiaalne	153
Kuriteoennetus kogukonnatöö kaudu.....	181
Kuriteoennetus sotsiaalse tervise / sotsiaalse õigluse kaudu.....	189
Miks konflikt? Kuriteoennetus, biosotsioloogia ja sotsiaalne õiglus	197
Kuriteoennetuse veebilehed	203
Mõistete sõnastik.....	205
Kasutatud kirjandus.....	214

SISSEJUHATUS

Käesolevas väljaandes püüan:

- anda üldisema ülevaate ja sissejuhatuse põhiteemadesse, mis on viinud kuriteoennetuse praeguse tähtsuseni;
- täiendada lugeja arusaamist sellistest mõistetest nagu kuritegevus, kuritegevuse kontroll, kuritegevuse vähendamine, kuritegevuse ennetamine ja kogukonna turvalisus;
- anda mudeli kuriteoennetuse ja kogukonna turvalisuse mõistmiseks;
- tuua näiteid kõigi kuriteoennetuse „parimate praktikate” fookuse kohta;
- pakkuda lugejale allikaid edasiseks õppimiseks, eriti odavaid ja internetipõhiseid materjale.

Tuleb mõista, et see valdkond on loomupäraselt probleemiküllane ja poliitiline. Ka minul on eelistused ning püüan neid lugejale selgelt näidata. Usun, et kõik sellealased kirjutised lähtuvad teatud väärtustest – need pole kunagi neutraalsed ega pelgalt tehnilised. Seda rõhutas Daniel Gilling oma klassikalises töös *Kuriteoennetus: teooria, reeglid ja poliitikad* (Gilling 1997) ning see kordub paljudes teistes allikates nagu *Kriminaalõigus ja poliitilised kultuurid: kuritegevuse kontrolli riiklikud ja rahvusvahelised dimensioonid* (Gilling 2004) ning *Kuritegevuse kontroll ja kogukond: uued avalikkuse turvalisuse poliitikad* (Gilling 2001).

Püüan enamiku oma seisukohtade kinnitamiseks allikaid näidata. See võimaldab lugejal algupärandid üle vaadata ja ise otsustada, kui paljus nad minuga nõustuvad.

Raamat jaguneb neljaks: esimene osa annab laiapõhjalise teoreetilise ülevaate kuriteoennetuse planeerimise kesksetest kontseptsioonidest. Paljud lugejad tahavad selle osa pärastiseks jätta ja alustada konkreetsete näidetega edukast kuriteoennetuse praktikast.

Järgmised kolm osa olid esialgu jaotatud selle põhjal, kuidas ja millal teatud teemad inimese elus tavaliselt päevakorda tõusevad. Kriminaalsuse ennetamine käsitleb perioodi sünnieelsest east varase täiskasvanueani. Kaitse kuritegevuse eest vaatlleb kuritegevusele reageerimise viise (nende kuritegude puhul, mille sooritajad on enamikus 18–28-aastased). Kahju parandamine keskendub kuriteoga seotud inimeste kohtlemisele. Tegelik peatükkide järjestus on veidi erinev, sest kriminaalsuse ennetamine (mis käsitleb inimese arengut sünnist varase täiskasvanueani) asub lõpus, kuivõrd see tegeleb kõige laiemate ja keerukamate küsimustega.

Teine osa – kaitse kuritegevuse eest – keskendub sotsiaalse kaitse viisidele kuritegudest põhjustatud tahtliku kahju ja kannatuste vastu. Kolmas osa – kahju parandamine – on nende inimeste sotsiaalse kaasamise protsessist, kes on kuritegevuse tõttu sotsiaalselt tõrjutud. Neljas osa – kriminaalsuse ennetamine – on turvalise, terve ja kaasava sotsiaalse keskkonna edendamiseks. Igas osas tuuakse välja kuriteoennetuse eri koolkondade seisukohad. Kuriteoennetuse käsitlemiseks ja korraldamiseks on palju viise. See raamat esindab minu vaateid.

I ÜLEVAADE KURITEOENNETUSE PLANEERIMISEST. KURITEOENNETUSLIKU SEKKUMISE KUJUNDAMINE

Mõisted

Kuriteoennetuse ja kogukonna turvalisust käsitledes tuleb teemade ja mõistete määratlemisel olla väga täpne, sest üldiselt on ses valdkonnas palju määratlematust. Alustame kuritegevuse kontseptsioonist.

Klassikalises teoses *Kuriteoennetus: teooria, reeglid ja poliitikad* toob Daniel Gilling esile, et „kuritegevus” ei ole mingil juhul täpne mõiste, sest sisaldab kvalitatiivselt ja kvantitatiivselt erinevaid tegusid, mis oma sotsiaalse konstrueerituse tõttu varieeruvad ajas ja ruumis (1997: 2).

Ta ütleb, et sõna „ennetus” kujutab endast tõsist probleemi, kuna see hõlmab kahte osa: ennustamist ja sekkumist. „Millegi ennetamiseks tuleb kõigepealt suuta ennustada, kus see tõenäoliselt ilmneb ja siis selles ennustatud punktis sobivaid meetmeid rakendada. Ennustamine on sõna otseses mõttes riskantne ettevõtmine. See sõltub põhjuslikkuse teooriast ja on äärmiselt ebakindel, kui seda rakendada sotsiaalsetele konstruktidele nagu kuritegevus ja kuritegelikkus, tehes järeldusi sotsiaalteaduste andmetest ja arusaamast, mis on ajalooliselt osutunud edukamaks populatsioonide, mitte indiviidide käitumise ennustamisel” (Gilling 1997: 2).

Gillingi jaoks on kuriteoennetus väga probleemne termin. Ja kuriteoennetuse planeerimine on ilmselt veelgi probleemsem.

Soovitan tudengitele kuritegevusest, õiglusest ja sotsiaalsest tervisest mõeldes vastata neljale küsimusele. Need neli suurt küsimust on:

1. Mis on kuritegevus?
2. Millised tegurid löid võimaluse kuriteosündmuseks?
3. Mida saab teha vastuseks kuriteosündmusele?
4. Mis on selles olukorras õiglane?

Vaadakem esimest küsimust: mis on kuritegevus? Sellega on seotud järgmised küsimused: milles seisneb kahju, miks kasutada kriminaalõigussüsteemi, miks karistada?

Kui klassifitseerime teatud sotsiaalse sündmuse kuriteoks, peame alati mõtlema oma tegevuse sotsiaalsetele ja rahalistele kaastähendustele. Kas teatud sotsiaalse sündmuse puhul on kõige parem kasutada kriminaalõigussüsteemi? Või tuleks sellega tegelda teistes sektorites nagu haridus või tervishoid? Võib väita, et „sõda narkootikumide vastu” on kalliks maksma läinud läbikukkumine ja uimastite kuritarvitust oleks kõige parem käsitleda tervishoiuküsimusena.

Sekkudes püüame vähendada teadaolevat kahju, ometi võivad sekkumised kaasa tuua veel suurema kahju, millest me lihtsalt teadlikud pole. Peame arvestama oma sekkumiste hinda, tulu ja kahju vähendamist. Kui sekkumised muudavad olukorra hullemaks, siis peame valima kas teise sekkumise või jätma sekkumata. Kas peame sotsiaalse sündmuse defineerima kuriteoks koos sellest tuleneva hinnaga? Kas kirjeldada sündmust kuriteona on kõige parem viis? Ja lõpuks tuleb sellega seoses määratleda, mis on kuritegu.

Oxfordi interaktiivne entsüklopeedia (*Oxford Talking Dictionary*, 1998) ütleb, et kuritegu on karistatav tegu või käitumine, mida keelab kriminaalseadustik. On tähtis eristada kriminaalset ja ebamoraalset tegu: paljud kuriteod on ebamoraalsed ja kahjulikud, aga mitte kõik ebamoraalsed või kahjulikud teod pole seadusega keelatud (nt valetamine pole ebaseaduslik, v.a teatud asjaoludel, nt vande all). Definiitsiooni järgi on kuritegu sotsiaalselt määratletud: kuriteo olemus varieerub ajas ja ühiskonniti. Ometi tunnistatakse teatud kuriteo kategooriaid peaaegu igal pool:

vägivaldsed kuriteod, k.a kallaletung ja mõrv; vägistamine ja teised seksuaalkuriteod; varavastased kuriteod, k.a vargus ja sissemurdmine; valgekraeline kuritegevus nagu pettus ja kelmus; teised ühiskonnastatud kuriteod, nt narkokuriteod. Kuritegu on avalik, mitte eraviisiline; see mõjutab mitte ainult ohvrit, vaid ka kogukonda, kes nõuab kurjategija karistamist avaliku põlguse väljendamise viisina.

See definitsioon väidab kaht vastuolulist asja. Ühelt poolt on kuritegevus sotsiaalselt määratletud: see varieerub ajas ja ühiskonniti. Teisalt defineeritakse teatud tegusid kuritegudeks peaaegu kõigis ühiskondades. Nii on kuritegevus seotud aja ja kohaga ning ühtlasi universaalne. See on sisemine vasturääkivus. Me võime teada, et kuritegevus on sotsiaalne konstrukt, aga praktikas tavatseme tegutseda nii, nagu oleks see objektiivne ja (meist) sõltumatu reaalsus.

Sage kriminoloogia sõnaraamat märgib, et kuritegevus pole selge ja üheselt mõistetav kontseptsioon. See koosneb ajalooliselt erinevatest ja pidevalt vaidlustatavatest elementidest. Selle tulemusena sõltub küsimuse *mis on kuritegu?* vastus sellest, milliseid sisu elemente esile tuuakse. See omakorda sõltub kuritegevuse defineerijate teoreetilisest seisukohast (2001: 59).

Ühe inimese kuritegu on teise inimese voores

Peaaegu iga inimlik tegu võib olemuslikult olla kuritegu, ja tihti ongi sellena määratletud. Teatud seksuaaltegevused, teatud ainete manustamine, abielu või lepingud teatud klasside, usundite või rasside vahel on mõnel ajal olnud ebaseaduslikud. Väga lihtne on reageerida sotsiaalsele probleemile, nõudes selle kuriteoks kuulutamist.

Seevastu tavapäraselt kriminaalseteks defineeritud teod nagu rünne ja tapmine pole sõja ajal kuriteod. Hiljutises Balkani sõjas oli vägistamine heakskiidetud taktika. Sellega seotud inimesi nimetati isegi kangelasteks.

Himmler arvas ilmselt, et SS peaks tehtu üle uhkust tundma, kui ütles kõnes SS-i ülemjuhatause ees Poznanis 6. oktoobril 1943: „Olla meelegi kindel ning samal ajal – välja arvatud inimlikust nõrkusest tulenevad erandid – jääda korralikeks inimesteks, see on muutnud meid tugevaks. See on meie ajaloo kuulsusrikas lehekülj, mida pole kunagi kirja pandud ega pandagi.”

Himmler jätkas: „Palun teilt, et te ainult kuulaksite ja kunagi ei räägiks selles ringis kõneldust. Me oleme jõudnud küsimuseni: mida teha naiste ja lastega? Olen jõudnud selgele lahendusele. Ma ei pea õigeks üksnes meeste hävitamist – tapmist või tapmiskäsu andmist – ja jätta samas võimalus, et lastest kasvaksid kättemaksjad meie poegadele ja pojapoegadele. Tuleb vastu võtta raske otsus pühkida see rahvas maa pealt” (*The Complete Text ...*).

Seda massimõrva peetakse praegu üheks hirksamaks inimsusevastaseks kuriteoks. Natsidele oli see tegu, mille üle uhkust tunda. Ja paljud neonatsid jagavad seda uhkust tänapäevalgi.

Samamoodi on võimalik leida neid, kes selgitavad või isegi püüavad õigustada Gulagi sunnitoõlaagrite süsteemi, mis eksisteeris Nõukogude Liidus kolmkümmend aastat. Gulagi eesmärk oli majanduslik ja poliitiline, mitte genotsiidist lähtuv. Selles mõttes oli Gulagi süsteem sarnasem koonduslaagritega, mitte hävituskeskustega, olgugi et töölaagris või koloonias hoiti aastail 1934–1952 umbes 18 miljonit inimest ja enne vabastamist suri kolm kuni viis miljonit kas ränkade tingimuste tõttu või nad hukati. See arv ei sisalda 750 000 terroriohvrit, kes kunagi Gulagi ei jõudnud, ega Ukraina näljaohvreid – viimaste arv varieerub neljast kümne miljonini (kuus miljonit näib olevat kõige tõelähedasem arv).

Nii natside kui Nõukogude süsteem olid tollases juriidilises raamistikus legaalsed, kuigi mõlemad nimetatakse nüüd „inimsusevastasteks kuritegudeks”.

Kuritegevus ja vanglad

Nils Christie (Oslo ülikooli kriminoloogia õppetool) osutab kahele olulisele punktile vangistuse kasutamisel.

Esiteks rõhutab ta, et kuritegu on konstrukt. Kõigepealt on sotsiaalsed vastasmõjud, millele antakse seejärel kriminaalne tähendus.

Küsin sageli üliõpilastelt, kui paljud neist on kunagi kurjategijaga kohtunud. Harilikult räägivad nad kellestki, kellele on antud kurjategija silt ja/või kes on kohtus süüdi tunnistanud. Ma toon siis välja, et nad kirjeldavad kohtumist teise inimesega, sotsiaalse rolli kandjaga teatud kontekstis, mitte teise liigi esindajaga. Kuritegu on kategooria, kuhu liigitatakse teatud teod ja rolli kandjad. Inimene pole kategooria. „Kuritegevus” on probleem, mitte inimene.

Teiseks rõhutab Nils Christie seda, et räägitakse mõnele kaaskodanikule valu tekitamisest. Või vähemalt sellele rühmale, kes on kuriteos süüdi tunnistanud ja sellepärast väidetavalt ära teeninud teatud määral valu, mida peetakse ohvrile ja kogukonnale „kurjategija” poolt põhjustatud valule vastavaks. Thomas Hobbes on öelnud, et ellurakendamata seadus on väärtusetu paberileht. Seaduse usaldusväärsus sõltub selle võimest tekitada valu ja kannatusi neile indiviididele, kelle kohta on otsustatud, et nad seda väärivad.

Christie on kirjutanud Lääne vanglasüsteemi laienemisest sellistes teostes nagu *Valu piirid* (Christie 1981) ja *Kuritegevuse kontroll kui tööstusharu: Läänelike Gulagide suunas* (Christie 2000). Ta on sügavalt mures kriminaalõigussüsteemi laienemise potentsiaali ja sellele omase kuritarvituse pärast. Euroopa kriminoloogide seltsi 3. aastakonverentsil *Kuritegevus ja kuritegevuse kontroll integreerivas Euroopas* 2003. aastal Helsingis rääkis ta rahvusriikide taasintegreeriva häbistamise potentsiaalset (Christie 2003). Ta kordas oma töö keskset teemat – kuritegevus on sotsiaalne konstrukt: „Minu arvates on kuritegu vanglateema aruteluks sobimatu lähtepunkt. Kuritegu on kõik ja mitte midagi. Teod, mida on võimalik kuritegudena käsitleda, on nagu piiramatult loodusressurss. Seal saab ammutada natuke – või ka palju. Kuritegude varu on lõpmatu. Teod mitte pole, vaid saavad kuritegudeks, nende tähendus luuakse, kui nad esinevad. On ilmselt selge, et sellise seisukoha juures pole ma eriti huvitatud kuritegude ja ohvrite arvu võrdlevatest uurimustest.”

Ta jätkas Venemaa ja Baltimaade olukorraga: „Minu enda loengute teemaks Venemaa ülikoolides on pakiline vajadus vähendada vangide arvu. Pole mingit mõtet rääkida psühholoogilisest abist või haridusest nii lootusetult ülekoormatud süsteemis kui Venemaa. See on lihtsalt iluravi. Kui Venemaa soovib olla euroopalik, peab ta seda olema ka vangide arvu suhtes.” (Christie 2003.)

Olukorda Venemaal saab võrrelda Soomes tehtud otsustega. Christie alustas ettekannet ülevaatega Soomest: „Traditsiooni poolest oli nende vanglasüsteem Vene oma. Paljud vangid saadeti Siberisse, ent ka kodumaal oli vangide arv suur. Kuni 1960ndateni oli 100 000 elaniku kohta mitusada vangi. Karistuspoliitika poolest oldi ida-euroopalikud. Aga siis muudeti poliitilistel ja moraalsetel põhjustel süsteemi ja vähendati alates 1918. aasta kodusõjast püsinud vangide arv neljandikuni senisest. Praegu on Soome oma 66 vangiga 100 000 elaniku kohta soliidisel kohal Skandinaavia riikide seas. /.../ Nad tõestasid, et vangide arv pole mitte saatus, vaid valiku küsimus. Me oleme vabad. Vabad valima ja muutuma.” (Christie 2003.)

Christie rõhutab, et vangistuse määr pole registreeritud kuritegude arvu otsene tagajärg. Pigem konstrueerime me nii ühiskonnas eksisteeriva kuritegude arvu kui ka vangistuse määra, mida kasutame reageerimaks registreeritud kuritegude tasemele. Nii kuritegude arv kui vangistuse määr on meie poliitiliste ja moraalsete otsuste tagajärg.

Ameerika kriminoloog Todd R. Clear on öelnud sama teoses *Kahju Ameerika penoloogias: kurjategijad, ohvrid ja nende kogukonnad* (Clear 1995), kus ta rõhutab, et kui pole valu ega vangistuse kahju, siis ei pea inimesed seda tõeliseks karistuseks. Ja Ameerikas on palju kahjusid. „1972. aastal oli USA riigivanglates 200 000 kurjategijat; 2003. aastaks oli see arv kasvanud 1,2 miljonini. Koos kohalike vanglate kinnipeetavatega on praegu vangis rohkem kui kaks miljonit inimest. Igal aastal pannakse riigivanglasse 600 000 täiskasvanut ja aastas on kokku üle üheksa miljoni vanglasse määramist (mõned inimesed mitu korda). Kui kaasa arvata kriminaalhoolduse ja ennetähtaegse vabastamise juhtumid, siis on umbes neli protsenti täiskasvanud elanikkonnast mingis vormis riigi karistusliku kontrolli all. Mitte kunagi ajaloos, mitte üheski ühiskonnas – demokraatlikus, kapitalistlikus ega muus – pole olnud nii pikaajalist pidevat toetumist formaalse sotsiaalse kontrolli mehhanismide suurendamisele.” (Clear 2003.)

USA kujutab unikaalset kombinatsiooni massilise vangistuse poliitikast ja kuriteoennetuse alastest uuendustest. Väidan, et selline massilise vangistuse kasutamine viib tavaliselt kahe tagajärjeni. Esiteks vajaduseni koondada ressursse sellesse valdkonda, mis tähendab, et teiste ühiskondlike prioriteetide jaoks neid ei piisa. Isegi Ameerika Ühendriikides tähendas vanglate infrastruktuuri ehitamine ja käigushoidmine tagasilööke teistes valdkondades nagu haridus, teehitus jne. Teiseks tekitas see arvuka autsaiderite klassi, kelle elu käib tsükliliselt vangla ja vabaduse vahel. Ameerika retsidiivsuse tase on 60–70%. Eestis on see veidi kõrgem – 75% 2004. aastal (Jakobi, Maurer 2004: 28). Maailma mastaabis on see 45–80%, sõltuvalt vangide kategooriast. Kõrge vangistuse määr nagu Ameerikas ja Eestis esitab vanglasüsteemile suured nõudmised. Raske on teha rohkem, kui pelgalt julgeolekut tagada. Samuti tähendab kõrge vangistuse määr suure eksvangide populatsiooni püüet ühiskonda tagasi pöörduda. Olen sel teemal kirjutanud programmis „SID SEL SON” (<http://www.zavod-irc.si/exit/documents.htm>).

Minu enda põhiargumendiks on, et vangistus on kasulik vahend väikese osa indiviidide puhul. See on hea teatud aja vältel. Aga peamise sotsiaalse kontrolli mehhanismina on see liiga kulukas ja ebatõhus. Usun, et kõrge vangistuse määra poliitika on kokkusobimatu kuriteoennetuse ja sotsiaalse kaasamise poliitikaga.

Hälve ja kuritegevus

Nagu näitab kuriteo definitsioon, pole kõik hälbivad teod kriminaalsed. Tuleb mõelda hälbe ja kuriteo suhtele. Kuritegu on üks alaliik hälbivate tegude suurest hulgast. Kuritegu on alati hälbiv, ent mitte kõik hälbivad teod pole kuriteod. Igas ühiskonnas on käitumiste kogum, mis vastab selle ühiskonna laiematele ehk domineerivatele normidele (kas formaalsed või informalsed, väljendatud või varjatud). Ja alati on indiviide, kelle teod ei vasta neile sotsiaalsetele normidele. Hälvet saab lihtsalt defineerida nende käitumistena või isiksuse tunnustena, mida mõned inimesed peavad vastumeelseks või laiduväärseks. Selline hälbiv käitumine tekitab – või võib avastamise korral tekitada – neis inimestes laimust, karistamist, põlgust või vaenulikkust hälbiva rolli kandja või omaduse vastu. On võimalik rääkida positiivsest hälbest sotsiaalse normi suhtes, aga see on ebatavalisem ja aeglasem protsess. Muutused muusikas, moes või seksuaalkäitumistes nagu „kooselu enne abielu” on hälbivate käitumiste näited, mis võivad muutuda sotsiaalseks normiks.

Suitsetamine on näide tegevusest, mis oli täiesti sallitav 1940ndatel, aga on nüüd muutumas vähem soovitatavaks ja isegi hälbivaks. Suitsetamine teatud kohtades või teatud lennuliinidel on praegu tõepoolest kuritegu.

Tähtsad küsimused, millele tuleb keskenduda, on järgmised:

- Hälbiv kelle suhtes? Millal? Kuidas? Miks?

- Millised on domineerivad normid ja moraalireeglid, mida hälve kahtluse alla seab?
- Kui palju ühiskonnaliikmeid peab seda hälbivaks? Kui paljud soovivad, et see oleks kuritegu?
- Milline võim neil inimestel või rühmadel peab olema, et tagada negatiivsed tagajärjed hälbivate tegude eest? Kellel on võim reegleid koostada? Kellel on võim otsustada nende reeglite valikulise võimustamise üle?

Hälbe ja hälbijate kohta on palju teooriaid. Need kipuvad olema „teistsuguse” laias kategoorias, mida liigitatakse halvaks, hulluks või õnnetuks. Hälbijat võib käsitleda inimesena, kes valib patu või kuriteo, seega kirjeldatakse teda kurjuse või patu mõistetes, ta on *halb*. Hälbijat võib käsitleda inimesena, kel on vaimuhaigus või tõsised psüühilised probleemid, mis põhjustavad tema normist kõrvalekaldumist, ta on *hull*. Hälbijat võib vaadelda isiklike või sotsiaalsete tunnuste kaudu, mis põhjustavad tema hälvet (nt õppimispuuded või sotsiaalsed tingimused), ta on *õnnetu*. Halba inimest peetakse oma tegude eest vastutavaks teistmoodi kui hullu või õnnetut. Seega püütakse paljudel kriminaalprotsessidel näidata tegureid, mis vähendavad inimese täit vastutust oma tegude eest. Harva käsitletakse hälvet sotsiaalse reaalsusena (või subkultuurilise tegevusena), mis erineb levinud domineerivatest normidest või väärtustest.

Reaktsioonid hälbele ulatuvad ükskõiksusest ja loidusest ebameeldivuse ja meelepahani või isegi väidateni, et need käitumised on ebamoraalsed, ebaloomulikud või ennastkahjustavad.

Hälbivate tegude väikest alamhulka nimetatakse kriminaalseks. Durkheim uskus, et igas ühiskonnas, isegi inglitest koosnevas, peetakse teatud tegusid hälbivaks ja seega potentsiaalselt kriminaalseks. Käitumise muutmisega ebaseaduslikuks annab riik signaali, et käitumine on nii suur sotsiaalne probleem, et seda peab sotsiaalse korra tagamiseks kontrollima riik. „Kriminaliseerimine” on oluline poliitiline otsus. Samuti on see sotsiaalne konstruktsioon. Üks viis, kuidas vabastada ühiskond kõigist kuritegudest, on kaotada kriminaalseadused. Alles jääksid küll sotsiaalsed konfliktid, ent mitte kuriteod. Muidugi saab öelda, et teatud sotsiaalsete konfliktide kuriteoks defineerimine on ühiskondliku korra alalhoidmise viis.

Nils Christie (1981) on väitnud, et rahvusriikide ja klassikalise õiguse esiletõusuga riik „*varastas konfliktid*” oma kodanikelt. Indiviidivastane tegu on nüüd muutunud riigivastaseks teoks. Oma vastusena kriminaalseadustiku näol väidab riik, et teostab sotsiaalset kaitset üldsuse heaolu ja ühiskondliku lepingu nimel. Kaitsmise vajadus õigustab riigipoolset karistamist (ehk valu kasutamist). Tõhusa sotsiaalse kaitse pakkumine politsei, kohtute ja vanglate vormis on ka riigi olemasolu õigustus. See on üks ühiskondliku lepingu säilitamise viis. Teine viis on heaoluriik.

Rene Van Swaaningen Rotterdami Erasmuse ülikoolist väidab, et Euroopa heaoluriikide üheks hämmastavamaks tunnuseks kahe viimase aastakümne vältel on riigi taganemine sotsiaalhoolduse pakkumisest. Selle asemel, et „teha head”, on riigi tegevus praegu keskendunud „kurja piiramisele”. Ta peab kuriteoennetuse poliitikat heaks näiteks selle tendentsi kohta, kus riigi traditsioonilised ülesanded „antakse lepinguliselt edasi” eraettevõtetele või jäetakse kodanikualgatuse hooleks. (Van Swaaningen 2001.)

Kuritegevus nõuab kuritegevuse kontrolli

Nagu rõhutab kuritegevuse kontrolli koolkond, on kriminaalkohtu esmane funktsioon kurjategija karistamine ja selle kaudu ka kuritegevuse kontroll. Kuritegevuse kontrolli mudel hõlmab kriminaalõigussüsteemi, mille esmane ülesanne on kriminaalset käitumist maha suruda. Oma

reageerimisega kuriteosündmustele on kuritegevuse kontrolli kaasatud politsei. Kuritegevuse kontroll on enamiku riikide politsei prioriteet riigi esindajana, sest kuriteole reageerimine sotsiaalse korra taastamiseks on riigi kohustus. Thomas Hobbes pidas kuritegevuse kontrolli ja teiste oluliste teenuste pakkumist riigi olemasolu ainsaks õigustuseks. Loodeti, et riigi reaktsioon mitte ainult ei suru maha sotsiaalsed konfliktid, vaid aitab ka vähendada nii praegust kui tulevast kuritegevust indiviidide teovõimetuks muutmise ja kollektiivse eemalehirmutamise kaudu (ja võibolla isegi kurjategija rehabilitatsiooni abil, olgugi et seda prioriteeti klassikalises teoorias pole, kuna mõistlikku ja isekat inimest ei peetud rehabilitatsiooni vajavaks).

Kuritegevuse vähendamine

Ühendkuningriigis defineeritakse kuritegevuse vähendamist kui kombinatsiooni kuritegevuse kontrolli meetmetest – mis on, nagu varem märgitud, reaktsioon praegustele kuritegudele, eesmärgiga allutada ja taastada sotsiaalne kord – ja kuriteoennetusest, mis on suunatud tulevaste kuriteosündmuste arvu ja raskuse vähendamisele kogukonnas.

Politsei on seni suuremalt jaolt hõivatud reaktiivse kuritegevuse kontrolliga, isegi kui kuriteoennetus on tunnustatud politsei prioriteediks. Ühendkuningriigis on politsei koosseisus eraldi töötajad, kelle ülesandeks on kuritegevuse vähendamine. Suure osa nende igapäevatööst hõlmab olustikulise kuriteoennetuse edendamine. Enamik kuritegevuse vähendamise töötajaid on ühtlasi linnaplaneerimise/arhitektuuri ja politsei sideametnikud, kes edendavad turvaplaneerimise mudelit, mis kujutab endast kuriteoennetust keskkonna planeerimise kaudu. Olustikuline ennetamine sobib üsna hästi kokku politsei kuritegevuse kontrolli töösuunaga ja klassikalise õigusteooria sotsiaalse kaitse teesiga. See võimaldab politseil osaleda kuriteoennetuses sotsiaalse õigluse kaalutlusi arvestamata.

Kuriteoennetus: riigi legitiimsuse taastamine

Kui kuritegu on nii probleemne kontseptsioon, tekib küsimus, miks on huvi kuriteoennetuse vastu sedavõrd suur. Väidan, et see on reaktsioon riigi ilmselgelt läbikukkunud katsele kontrollida registreeritud kuritegevuse püsivat kasvu. Jock Young kirjutas etioloogilisest kriisist, mis tabas kriminoloogiat 1970ndate algul: „Kuritegevust kõigis selle vormides mõjutavad suuresti vaesus, elu slummides ja sotsiaalteenuste puudumine. Kui sotsiaalpoliitika oleks suunatud selle kõige leevendamisele, oleks kasu ühiskonnale märkimisväärne. Lisaks väidetakse ka, et selle mõjul peaks kuritegevus omakorda vähenema. Meil pole raske sellist poliitikat aktsepteerida: sotsiaalsete tingimuste parandamist peetakse kõigis tsiviliseeritud riikides valitsuse esmaseks funktsiooniks. Olgugi et vaesust on rohkem, kui tahetakse tunnustada, on healuriik /.../ vähendanud paljusid sotsiaalseid pahesid ja saavutanud suurema sotsiaalse õigluse ühiskonna-kihtide vahel kui kunagi varem. Samal ajal pole sellel märgatavat mõju kuritegude arvule. Pigem on (sotsiaalsete parandustega) kaasnenud kriminaalsete tegevuste paralleelne kasv, nagu oleks see iseenesest kuritegusid tootev mõjur” (Young 1996).

Uues *Kuriteoennetuse ja kogukonna turvalisuse käsiraamatus* näitavad Gordon Hughes ja Adam Edwards sama: „Sõjajärgne sotsiaaldemokraatlik healuriik oli pühendunud riigi spondeeritud sotsiaalreformidele ja kriminaalsuse põhjuste väljajuurimisele nii sotsiaalsete kui individuaalsete rehabilitatsiooniprogrammide kaudu korrektsioonisüsteemis ja sageli ka väljaspool seda. /.../ Vaadates tagasi 20. sajandi keskpaiga ennetusviisidele ravi, rehabilitatsiooni ja

kogukonna arendamise näol tunduvad need praegu osana kriminoloogilise optimismi ajastust. Aga Teise maailmasõja järgne periood ja sotsiaaldemokraatliku heaoluriigi esilekerkimine – nii psühholoogiline kui sotsioloogiline positivism kuritegevuse ja selle ennetamise osas – oli valitsusasutuste ja riigi rahvusliku taasülesehituse programmi koostisosa. /.../ Positivistlikud kuriteoennetuse strateegiad, eriti noorsookuritegevusele, „probleemperekondadele” jms suunatud, olid sõjajärgse korralduse oluline element Ühendkuningriigis ja paljudes Lääne ühiskondades (Hughes 1998). Siin on meil kuriteoennetuse sotsiaaldemokraatlik liikumine Ühendkuningriigis, mida kuriteoennetuse pooldajad pärast 1970ndaid sageli ignoreerivad” (Hughes ja Edwards 2005: 16–17).

1960ndate lõpu ja 1970ndate alguse sündmused kujutasid kriminoloogia jaoks ideoloogilist ja intellektuaalset kriisi ning ohustasid rahvusriigi legitiimsust. Hughes ja Edwards kirjutasid, et heaoluriigi vanglasüsteemi kriisi seostus järgmiste asjaoludega:

- registreeritud kuritegevuse taseme ja süsteemi eri osadega seotud inimeste arvu kasv, vaatamata kasvavale jõukusele ja heaoluriigile;
- ülekoormatus koos tõhususe kriisiga (st politsei lahendatud kuritegude arvu vähenemine, kohtute ülekoormus ja vanglate ülerahvastatus);
- kasvav teadlikkus kuritegevuse kõrgest sotsiaalsest ja majanduslikust hinnast;
- äratundmine, et kriminaalõiguslikel formaalsetel protsessidel (st kurjategijate avastamisel, kinnipidamisel, kohtumõistmisel, karistuse määramisel ja täideviimisel) on kuritegevuse kontrollile ainult piiratud mõju.

Alles siis taasavastasid politseijõud oma juured kogukonnapõhises politseitöös ja eesmärgi kuriteoennetuses. Suur osa politsei tegevusest oli kahtluse alla sattunud, nagu ka vanglate võime teostada vangide rehabilitatsiooni. (*Ibid*: 17.)

Kuriteoennetuse esilekerkimist kahel viimasel aastakümnel tuleb pidada katseks taas saavutada nii kriminoloogia intellektuaalne koherentsus kui ka taastada riiklik legitiimsus.

Kuriteoennetuse taastähtsustamine politseijõududes on mõneti irooniline, kuna Robert Peel, keda peetakse moodsa politsei isaks, oli 1820ndail Londoni linnapolitseid luues toonud esile muu hulgas põhimõtted „*politsei on kogukond ja kogukond on politsei*” ning „*politseitöö eesmärk on kuritegusid ennetada*”. Kuritegude ennetamine oli moodsa politseitöö kui sotsiaalse leiutise peamine tunnus. Eelmise sajandi esimesel poolel muutus politsei kogukonnast eraldi tegutsevaks ametiks ja ühtlasi sai selle prioriteediks kuritegevuse kontroll. Kaotati või heideti kõrvale Peeli taoliste reformijate määratletud professionaalne identsus.

1990ndaiks oli kuriteoennetusest saanud ÜRO prioriteet. ÜRO IX kongress Kairos kirjeldas kaht kuriteoennetuse mudelit – esmast ja olustikulist:

„18. Kuriteoennetuse strateegiad varieeruvad olemuselt, tasemelt, ulatuselt, ajapiiridelt ja hinna poolest. **Esmasel ennetamisel, mis püüab tekitada kuritegevust piiravaid sotsiaal-majanduslikke tingimusi, on kõige aeganõudvamad tulemused ja selle tõhusust pole kerge mõõta.** Kogukondlikud algatused varieeruvad aja ja ulatuse poolest. **Kuigi olustikulist kuriteoennetust, mis on suunatud kuriteovõimaluste vähendamisele, on lihtne institutsionaliseerida, tuleb seda hoolikalt analüüsida, sest tulemuseks on tõenäoliselt kuritegevuse ümberpaiknemine, mitte ennetamine.** Kuriteoennetuse jõupingutused võivad hõlmata kuriteoobjekti kättesaadavuse raskendamist, juurdepääsu kontrolli ning kurjategijate eemalepeletamist ohtude suurendamise ja tasu vähendamise kaudu. Kuriteo soodustegurite – nt tulirelvade – keelustamine või piiramine nõuab kiiret tähelepanu ja ühistgevusi” (*Report Of The Ninth ...*, 1995; autori rõhutused).

Samal aastal avaldati *Kuriteoennetuse strateegiad Euroopas ja Põhja-Ameerikas* (Graham, Bennett 1995), mis andis valdkonnast suurepärase ülevaate. Selles teoses tehti vahet kriminaalsuse ennetamisel ning olustikulisel ja kogukondlikul ennetamisel. Samuti mainiti varasemat, ennetamise tervishoiumudelile tuginevat liigitust, mis jagas kuriteoennetuse kolme rühma: esmane, teisene ja kolmandane ennetamine. See raamat tõlgiti eesti keelde ja oli abiks Eesti poliitika väljatöötajatele.

1998. aastal koostati Ühendkuningriigis kuritegude ja korrariikkumiste seadus (KKS), milles sätestati raamistik riiklikule koostööle võitluses kuritegude ja korrariikkumiste vastu (*Crime and Disorder Act 1998*). Peaminister töötas välja „karm kuritegude ja nende põhjuste vastu”. Muidugi on palju hõlpsam olla karm valitud inimeste kui sotsiaalse konstruktsiooni vastu. Ükskõik, kas see on „sõda narkootikumide vastu” või „sõda terrori vastu” või „sõda kuritegevuse vastu”, tegelikult on see „sõda” üksikkodanike vastu, kes juhtuvad teatud ajal teatud kohas olema. Õnnetul kombel oleme otsustanud kasutada sõna „sõda”, mitte „politseitöö” või „rahu sõlmimine”. Ja mõistagi esinevad „sõbraliku tulevahetuse” käigus sõjaohvrid.

Oma kommentaaris KKS-ile esitas Saint Martinsi kunsti- ja disainikolledži kuriteoennetusliku keskkonna- ja tooteplaneerimise professor Paul Ekblom (1998) lihtsa definitsiooni: **„Kuriteoennetus keskendub tulevikule. See on suunatud kuritegude ja korrariikkumiste esinemise tõenäosuse ja raskuse vähendamisele, sekkudes nende põhjustesse.”**

Muidugi eeldab see definitsioon, et suudetakse ennustada ja sekkuda – kaks eeldust, mida Daniel Gilling (1999) pidas vägagi probleemseks.

ÜRO X kongressi ajaks Viinis 2000 oli kuriteoennetuse teooria oluliselt edasi arenenud: „Poliitilistes aruteludes eristatakse kaht ennetamise liiki: sotsiaalne ja olustikuline, mis vastavad kahele peamisele kuritegude ennetamise viisile – kriminaalse motivatsiooni ja kuriteovõimaluste vähendamisele. Käesolevas arutelus on kasulik eristada nelja käsitlust (millest kolm taotleavad kriminaalse motivatsiooni vähendamist), millel kõigil on oma eesmärgid ja tehnikad. Need neli kuriteoennetuse käsitlust on järgmised:

- a) laste areng;
- b) kogukonna areng;
- c) sotsiaalne areng;
- d) olustikuline ennetamine. Erinevalt ülejäänud kolmest, mis püüavad vähendada kriminaalset motivatsiooni, taotleb see kuriteovõimaluste vähendamist. (*Declaration on Crime and Justice ...*, 2000.)

2002. aastaks oli ÜRO koostanud uued juhised, kus toodi ka suurepärase kuriteoennetuse lühidefinitsioon: **Kuriteoennetus hõlmab strateegiaid ja meetmeid, mis püüavad vähendada kuritegude riski ning nende kahjulikke mõjusid indiviididele ja ühiskonnale, kaasa arvatud hirm kuritegevuse ees, mõjutades sekkumistega nende põhjuseid.** Sellele järgnes:

„Kuriteoennetus hõlmab paljusid lähenemisviise, kaasa arvatud need, mis:

- (a) edendavad inimeste heaolu ja õhutavad prosotsiaalset käitumist sotsiaalsete, majanduslike, tervishoiu- ja haridusmeetmete kaudu – kusjuures rõhk on eriti lastel ja noortel –, keskendudes kuritegevuse ja ohvriks langemisega seotud riski- ja kaitseteguritele (**ennetamine sotsiaalse arengu kaudu ehk sotsiaalne kuriteoennetus**);
- (b) muudavad tingimusi piirkondades, mis mõjutavad kuritegevust, ohvriks langemist ja kuritegevusest tulenevat turvatunde puudumist, tuginedes kogukonnaliikmete initsiatiivile, olude tundmisele ja pühendumusele (**kohalik kuriteoennetus**);

(c) ennetavad kuritegude toimumist, vähendades võimalusi, suurendades tabamise riski ja minimeerides sellest saadavat tulu keskkonna planeerimise ning potentsiaalsete ja tegelike ohvrite abistamise ja informeerimise näol (**olustikuline kuriteoennetus**);

(d) ennetavad retsidiivsust, aidates kaasa kurjategijate sotsiaalsele reintegratsioonile ja pakkudes teisi ennetusmeetmeid (**reintegratsiooni programmid**)”.

(http://www.unodc.org/pdf/crime/publications/promoting_prevention_crime.pdf.)

Vähese ajaga on tublisti paranenud kuriteoennetuse poliitika ja tõendus põhine praktika. *ÜRO kuriteoennetuse juhised (UN Crime ..., 2002)* käsitleb järgmisi poliitilisi teemasid:

1. On olemas selged tõendid, et hästi planeeritud kuriteoennetusstrateegiad mitte ainult ei ennetata kuritegevust ja ohvriks langemist, vaid edendavad ka kogukonna turvalisust ja annavad panuse riikide jätkusuutlikku arengusse. Vastutustundlik kuriteoennetus parandab kõigi inimeste elukvaliteeti. Sellel on pikaajalised eelised nii formaalse kriminaalõigussüsteemi kulude kui ka muude kuritegevusest tulenevate sotsiaalsete kulude vähendamise näol. Ennetus pakub humaanset ja optimaalset lähenemisviisi kuriteoprobleemile.
2. Kõigi valitsustasandite kohustuseks on luua, säilitada ja edendada taustsüsteemi, kus valitsusinstiitutsioonid ja kõik kodanikuühiskonna sektorid, kaasa arvatud erasektor, saavad paremini täita oma rolli kuriteoennetuses.

ÜRO juhistes käsitletakse kuritegevust ja selle mõju ohvritele ja ühiskonnale ning võetakse arvesse kriminaalsete tegude kasvavat rahvusvahelistumist.

Kogukonna kaasamine ja koostöö esindavad kuriteoennetuse kontseptsiooni olulisi elemente. Kuigi mõistet „kogukond” saab defineerida mitmel moel, on selle põhiolemus selles kontekstis kodanikuühiskonna kaasamine kohalikul tasandil.

8. Kuriteoennetuse tegurid tuleb integreerida kõigisse sotsiaal- ja majanduspoliitikatesse ning programmidesse, kaasa arvatud tööhõivet, haridust, tervishoidu, majutust ja linna- planeerimist, vaesust, sotsiaalset marginaliseerumist ja tõrjutust käsitlevad. Eriline rõhk tuleb asetada kogukondadele, perekondadele, riskilastele ja -noortele.
10. Kuriteoennetus nõuab adekvaatseid ressursse, kaasa arvatud struktuuride ja tegevuste rahastamine jätkusuutlikkuse nimel. Peab olema selge vastutus rahastamise, elluviimise ja planeeritud tulemuste hindamise eest.

Viimane punkt on otsustava tähtsusega, kui tahetakse kuriteoennetust institutsionaliseerida. Seejärel avaldas sarnased dokumendid Euroopa Liit.

Euroopa Komisjoni teatis Euroopa Nõukogule ja Euroopa Parlamendile

Kõigepealt esitati kuritegevuse definitsioon, mis aitab meeles pidada, et kuritegevus on sotsiaalne konstrukt.

Kuritegude ennetamine Euroopa Liidus

2.2.1. Kuritegevuse mõiste

Kuritegevus tähendab indiviidide ja juhuslike rühmade karistatavat käitumist. Mõiste hõlmab erinevaid määratlusi:

- **kuritegevus kitsamas mõttes**, st kuriteod, mis on määratletud riikide kriminaalkoodeksis (nt tapmine, vägistamine, teatud salakaubandus);

- **vähemtõsised kuriteod**, mis esinevad tegelikult sagedamini (nt vargus, varastatud asjade omamine, vägivald, pettus, kelmus);
- **vägivald eri kontekstides** (koolid, spordiväljakud, maanteed, koduvägivald jne);
- **antisotsiaalne käitumine**, mis olemata tingimata kriminaalkuritegu, võib tänu kuhjuvatele mõjudele tekitada pinget ja ebaturvalisuse õhkkonna.

Kuriteoennetuse laienemispotentsiaal on osutunud Ühendkuningriigis väga reaalseks ning ulatub kuritegevuse kontrollist, ennetamisest või vähendamise kuni kogukonna turvalisuse edendamiseni ja kogu elukvaliteedi teemani Ühendkuningriigi kogukondades.

Kui ÜRO definitsioon oli lihtne ja selge, siis Euroopa Komisjoni oma on vastupidine:

„Kuriteoennetus hõlmab kõiki meetmeid, mis on mõeldud peatama või vähendama kuritegevust kui sotsiaalset fenomeni nii kvantitatiivselt kui kvalitatiivselt, kas pidevate ja struktureeritud koostöömeetmete või sihtotstarbeliste algatuste kaudu. Neid tegevusi teostavad kõik osalised, kellel on ennetav roll: kohaliku võimu esindajad, korraldajad, teenused ja õigussüsteem, sotsiaalteenused, haridussüsteem, ühendused selle sõna laiemas mõttes, tööstus, pangad ja erasektor, uurijad ja teadlased ning üldsus koos meedia toetusega.”

EL-i definitsioon toob esile kuriteoennetuse potentsiaali olla prioriteetselt kaasatud peaaegu kõigis riigi tegevustes. Vaadates seda laia ja kõikehõlmavat definitsiooni on raske öelda, mis ei kuulu kuriteoennetuse võimkonda. Veel rohkem kehtib see kogukonna turvalisuse mõiste kohta.

Euroopa Komisjoni teatises Euroopa Nõukogule ja Euroopa Parlamendile kirjeldati kolme kuriteoennetuse kategooriat. Neid saab eristada vastavalt sellele, kas nad on suunatud:

- kuriteovõimaluste vähendamisele, muutes kuriteo sooritamise kurjategijate jaoks raskemaks ja riskantsemaks ning vähendades kurjategijate tulu;
- sotsiaalsete ja majanduslike tegurite vähendamisele, mis soodustavad kuritegevuse kujunemist;
- ohvritele info ja kaitse pakkumisele ning ohvriks langemise ennetamisele.

EL rajas 28. mail 2001 Euroopa kuriteoennetusvõrgustiku (EUCPN), mis tegeleb kõigi kuriteo-liikidega, ent pöörab erilist tähelepanu noorsoo-, linna- ja narkokuritegevusele. EUCPN-i peaesmärkideks on panustada kuriteoennetuse eri aspektidesse liidu tasemel ning toetada kuriteoennetuslikke tegevusi kohalikul ja riiklikul tasandil. Struktuuri ja adekvaatsete ressursside eraldamise küsimus on alati takistanud EUCPN-i täielikku väljaarendamist.

Euroopa Nõukogu on kogu aeg Euroopa Parlamendile rõhutanud vajadust luua Euroopa linnade turvalisuse seirekeskus, mis vastutaks EL-i liikmesriikide tasandil:

1. eri maades kuritegevust ja õigussüsteemi tegevust puudutava info kogumise, analüüsi ja kõigile osapooltele teatavaks tegemise eest;
2. ajakohase registri pidamise eest parimaid tulemusi andvate turvalisuse praktikate kohta;
3. turvalisuspoliitika vahetusprogrammide eest;
4. väljaõppekursuste pakkumise eest turvapoliitikaga tegelejatele (*Council Decision ...*, 2001).

Selline Euroopa seirekeskus oleks suureks sammuks kuriteoennetuse arengus EL-i tasandil.

EL-is on tehtud katseid rajada magistriõppeprogramme kuriteoennetuse erialal. Euroopa linnade turvalisuse foorum (vabaühendus, mille liikmeks 300 Euroopa kohalikku omavalitsust) töötab koos Burgundia ülikooliga, et alustada linnade turvalisuse magistriõpet. Esimene Beccaria projekt on edendanud kvaliteedijuhtimist kuriteoennetuses ja plaanib luua kuriteoennetuse magistriõppeprogrammi.

Euroopa Nõukogu projekt *Reaktsioonid vägivaldale demokraatliku ühiskonna igapäevaelus* (2002–2004) lõppes rea suurepärase publikatsioonidega. Eesti justiitsministeeriumi eestvõttel

tõlgiti neist *Linna kuriteoennetus – käsiraamat kohalikele omavalitsustele* (tõlkes küll *Linna kuritegevus ...*) (*Responses to violence ...*, 2002–2004).

Teine tähtis dokument oli *Turvalisus ja demokraatia vägivalla surve all*, mille kirjutas Euroopa linnade turvalisuse foorumi tegevdirektor Michel Marcus. See on suurepärase reeglite kogumik, mille lugemise muudab naudinguks ka kvaliteet, mis ei ole EL-i dokumentide puhul just tavaline.

Kasvav konsensus kuriteoennetuse põhimõtete osas

Ka *Turvalisus ja demokraatia vägivalla surve all* (Marcus 2003) pakub välja 12 põhimõtet tööks vägivallaga (ja kuriteoennetusega üldiselt), mille osas on Euroopas ilmnemas ulatuslik konsensus:

- *integreeritud lähenemine*: vägivald igapäevaelus muudab hädavajalikuks laiahaardelise ja koordineeritud tegevuse, mis rakendub riikliku ennetuspoliitika temaatilise, horisontaalse, vertikaalse ja strateegilise integratsiooni kaudu kõigil tasanditel;
- *süsteemaatiline koostöö*: integreeritud reaktsioon igapäevaelu vägivallale peab tuginema kõigi vägivalla vähendamisega seotud inimeste ja institutsioonide koostöövõrgustikele, et koondada ressursid ja jagada vastutust;
- *demokraatlik vastutus ja kodanikuühiskonna osalus*: vägivallale reageerimise eest peavad vastutama kodanike poolt demokraatlikult valitud esindajad kõigil tasandil ja kodanikuühiskond peab selles aktiivselt osalema.
- *ennetav lähenemine*: kõigepealt tuleb vägivalda ära hoida enne selle toimumist, ent selle toimumise korral tuleb tagajärgi minimeerida.
- *ohvrikeskne lähenemine*: planeerides, ellu viies ja hinnates reaktsioone vägivallale peavad olulisteks normideks olema rahuldav abi, hooldus ja kaitse.
- *kurjategijakeskne ennetus*: kurjategijate rehabilitatsioon, reintegratsioon ühiskonda ja korduvkuritegevuse ennetamine peavad olema laiahaardelise ennetuspoliitika olulised eesmärgid.
- *vahendamise edendamine*: tuleb edendada vahendamist kui mittevägivaldset ja restoratiivset konfliktide ennetamise ja lahendamise abinõu, samal ajal tuleb selgitada selle rakendamise ulatust, meetodeid ja eetikat.
- *kohalike ennetusprogrammide prioriteetsus*: kohalikule koostöövõrgustikule tuleb vägivalla ennetamiseks anda piisav prioriteet ja ressursid.
- *planeerimine ja pidev hindamine*: reaktsioone vägivallale tuleb hoolikalt planeerida, tuginedes olukorra analüüsile, neid peab adekvaatselt dokumenteerima ja pidevalt hindama tõendus põhiste kriteeriumide abil.
- *jätksuutlikkus*: ennetusprogramme tuleb koostada ja rahastada piisavalt pikkade perioodide vältel, et tagada soovitava mõju saavutamine ja püsimine.
- *kõigi osapoolte koolitus*: vägivalla ennetamise koostöövõrgustikku kaasatud inimesi peab koolitama või juhendama, et neil oleks ülesannete täitmiseks vajalikud oskused.
- *interdistsiplinaarne uurimispoliitika*: tuleb toetada interdistsiplinaarseid vägivalla-uurimusi, et luua adekvaatne teadmiste baas vastava poliitika ja praktika kujundamiseks.

Neid põhimõtteid saab rakendada kuriteoennetusele üldiselt, mitte ainult vägivallale. Kuritegevust saab alati mõista kui mingis vormis vägivalda sisaldavat – olgu see siis otsene või kaudne, avalik või varjatud, indiviidi ja/või kogukonna vastu suunatud – ja see on alati kas üksikkurjategija või organiseeritud kurjategijate tegevuse negatiivne mõju.

Projekti tulemusena on Euroopa Nõukogul uus projekt „Lapsed ja vägivald” (2005–2007), kus neid põhimõtteid kasutatakse (*Programme of Action Children and Violence, 2005–2007*).

Võib tunduda, et kuriteoennetuse poliitika ja praktikad on heas seisus. Ometi on tervikpilt keerukam ja ebaselge, eriti pidevate arengute tõttu kogukonna turvalisuse kontseptsioonis.

Kogukonna turvalisus: rohkem kui kuritegevuse vähendamine?

Ühendkuningriigis on kuritegude ja korrariikumiste seaduses (*Crime and Disorder Act 1998*) teadlikult asetatud rõhk kuritegude ja korrariikumiste *vähendamisele* ning kogukonna turvalisus, mis on palju laiem mõiste, on jäetud kasutamata. Nii on ka koostööga: on kuritegude ja korrariikumiste vähendamise koostöövõrgustik, mitte kogukonna turvalisuse koostöövõrgustik.

Nagu täheldab Tim Hope: „Kui kuritegude ja korrariikumiste vähendamine seostub teenustega, mille eesmärgiks on kuriteojuhtumeid (kaasa arvatud antisotsiaalne käitumine, millel on „kuriteo omale sarnased” tagajärjed) vähendada, siis vastandina sellele peegeldab kogukonna turvalisus eesmärgina taotlust luua uued avalikud hüved, vastuseks reale tegelikele ja tajutud ohtudele ja kahjudele. Selliste „avalike hüvede” saavutamine tõstab kodanike „elukvaliteeti” ning seostub kogukonna turvalisusvajaduste kindlakstegemise ja järgimisega, mitte kitsa sihtmärgiks võetud kuriteoliigiga. Uus avaliku juhtimise filosoofia keskvalitsuse ja omavalitsuse suhete kohta annab uue viisi mõista ja muuta nähtavaks nende vaheline võitlus julgeoleku ja turvalisuse kui sotsiaalsete hüvede väärtuste, kriteeriumide ja normide kontseptualiseerimise ja väljatöötamise pärast. See võitlus jääb kestma ning on põhimõtteliselt lahendamatu. **Seda võitlust võib pidada kontrastsete mõistete „kuritegevuse (ja korrariikumiste) vähendamine” ja „kogukonna turvalisus” vastuolude ja mitmemõttelisuse tagajärjeks.**” (*Handbook of Crime Prevention ...*, 2005: 20, autori rõhutused).

Daniel Gilling (1999) on märkinud, et pinge kitsa rõhuasetusega kuritegevuse vähendamise ja palju laiema kogukonna turvalisuse vahel Ühendkuningriigis jookseb läbi kogu kuriteoennetuse poliitika ja planeerimise. Väidan, et pinge kuritegevuse kontrolli ja olustikulise ennetamise koheste nõudmiste ning sotsiaalse õigluse ja sotsiaalse tervise laiemate kaalutluste vahel esineb kõigis EL-i riikides. See on osa debatist, kui suur on sobiv sotsiaalne toetus ja mida EL-i sotsiaalne lepe täpselt tähendab.

Kogukonna turvalisus hakkab seostama kuriteoennetust Maailma Terviseorganisatsiooni „turvalise kogukonna” ja isegi „tervete linnade” liikumisega. 1998. aastal polnud Ühendkuningriigi valitsusel mingit kavatsust kuriteoennetuse käsitlust laiendada.

Põhja-Iirimaa kogukonna turvalisuse definitsioon oli lai, ent rõhk oli selgelt kuritegevusel. Nii ei toonud see kaasa diskussiooni turvalisuse, kaasamise ja sotsiaalse heaolu laiematel teemadel. „**Kogukonna turvalisus tähendab selliste sotsiaalsete, keskkondlike ja hirmutavate tegurite ennetamise, vähendamise või ohjeldamise meetmeid, mis kahjustavad inimeste õigust elada vabana hirmust kuritegevuse ees ja mis mõjutavad nende elukvaliteeti. Sinna kuuluvad ka kuriteo vähendamise ja antisotsiaalse käitumise vastased meetmed**” (*Community Safety Strategy 2002*).

Ometi oli Paul Ekblom juba 1998. aastal kirjutanud, et kogukonna turvalisust on võib-olla kõige parem käsitleda elukvaliteedi aspektina, mille korral inimesed on nii individuaalselt kui kollektiivselt suhtelised kaitstud teiste inimeste kriminaalsest või antisotsiaalsest käitumisest tulenevate tegelike ja tajutud ohtude või ähvarduste eest ning suudavad kogetud ohtudega toime tulla või osutatakse neile selles abi. See peab võimaldama nende sotsiaalsete ja majanduslike

vajaduste rahuldamise ilma kuritegudest või korrarikkumistest tuleneva hirmu või probleemideta. Tema viimane kogukonna turvalisuse mõiste on kaasatud käesoleva väljaande sõnastiku osas.

Ekblomi 1998. aasta artikkel *Kogukonna turvalisus ning kuritegude vähendamine ja ennetamine – kontseptuaalne raamistik professionaalse distsipliini väljaõppeks ja arenguks* oli esitatud kuritegude ja korrarikkumiste seaduse lisana (Ekblom 1998). See oli üks esimesi katsetusi defineerida kogukonna turvalisuse praktikutele vajalikku kompetentsust. See on ära toodud ka käesoleva monograafia lisas.

Kuriteoennetuse planeerimine ja nõiutud probleemid

Mõned probleemid on nii keerukad, et isegi oma võimetuse tunnistamiseks peab olema erakordselt leidlik ja informeeritud.

Laurence J. Peter

Hiljuti hakkasin kuriteoennetuse planeerimist ja kogukonna turvalisust ning turvalise, kaasava ja terve kogukonna edendamist nägema nõiutud probleemi lahendamise protsessina. Mõiste „nõiutud probleem” (*wicked problem*) mõtlesid välja Horst Rittel ja Melvin Webber 1973. aastal, kirjeldamaks avalikku poliitikat ja planeerimist, mis ei allu analüütilistele lahendusmeetoditele. Nad pidasid nõiutud probleemidele omaseks järgmist kümnet tunnust:

1. Kõik katsed lahendust leida muudavad probleemist arusaamist.
2. Kuna probleemi ei saa defineerida, siis on raske öelda, millal see on lahendatud.
3. Pole ühemõttelisi kriteeriume otsustamiseks, kas probleem on lahendatud.
4. Pole kiiret ja lõplikku testi nõiutud probleemi lahenduse jaoks.
5. Kõigil nõiutud probleemide lahendustel on tagajärjed, millest osa on ettenägematud või muudavad asja hullemaks.
6. Nõiutud probleemide võimalike lahenduste kogumit pole võimalik adekvaatselt kirjeldada (see on individuaalse otsustuse küsimus).
7. Kuna kõik nõiutud probleemid on olemuselt unikaalsed, pole rakendatavaid lahenduste „klasse”.
8. Kõiki nõiutud probleeme saab pidada teiste probleemide sümptomiks (pole konstanti või „juurprobleemi”, millest ülejäänud välja kasvaksid).
9. Nõiutud probleemi põhjusi saab mõista mitmel aina muutuval viisil.
10. Pole mõistlik oodata, et probleemiga töötav meeskond leiab rahuldava lahenduse, eelistatavalt esimesel katsel. (Rittel, Webber 1973.)

Nick Tilley’ (2003) sõnul võib kuriteoennetust pidada nii relvitukstegevalt lihtsaks kui hulluks-ajavalt keeruliseks. Nõupidamisel siseministeeriumis paluti temalt järjekindlalt üheleheküljelisi kokkuvõtteid, mis annaksid kohalikele koostöövõrgustikele lihtsa tegutsemisõpetuse. Tilley mõistis soovi saada lihtsaid vastuseid, kuid kahjuks on selles valdkonnas võimatu vältida keerukust. Kuriteoennetus seisneb nimelt nõiutud probleemides.

Dave Pollard kirjutab, et paljud inimesed, kes regulaarselt selliste probleemidega tegelevad, lakkavad kasutamast termineid, mida keeruliste, ent tavapäraste probleemide puhul rakendatakse: lahendus, analüüs, põhjus. Nad väldivad isegi mõistet „probleem”, kuna sellel on varjatud kaastähendus, et eksisteerib ka lahendus. Aga sobivad mõisted on kohmakad: „lahenduste” ja „probleemide” asemel räägitakse „lähenemisviisidest toimetulekule” „olukorraga”. Ning „analüüsi” ja „põhjuse” asemel kasutatakse kompleksüsteemide termineid nagu „mustrite äratundmine” ja „korrelatsioon”. See on alandav žargoon ja pole üllatav, et paljud on jätnud sellised „probleemid” teistele „lahendada” või kasutavad tulutut, tavapäraste probleemide puhul töötavaid keerukaid „lahendusi”, mis mõnda aega tunduvad töötavat, ja süüdistavad hiljem ebaõnnestumises muid tegureid.

Kuidas siis peaks keerukate olukordadega „toime tulema”, kui praegune olukord on ilmselgelt ebarahuldav ja kaugel optimaalsest? On olemas uued tehnikad nagu tunnustav uurimine (*appreciative inquiry*), neli praktikat ja avatud ruumi kohtumise protokollid, mis hõlmavad järgmisi elemente:

- palju rühmavestlusi mõttemängude ja teadmiste jagamisega;
- tähelepanu parimate inimeste kutsumisele ja värbamisele (see amet on suurepärase võimalus: kuidas võib keegi, kes maailmast hoolib, sellele mitte reageerida);
- osalejate enesevalik ja enesejuhtimine;
- kirglikkus (mida hoiab vaos vastutus) nagu tuli, mis pillub sädemeid ning hoiab alal energiat ja kujutlusvõimet;
- avatus uutele ideedele, mõtte- ja tegutsemisviisidele, skepsise allasurumine ning tähelepanelik kuulamine;
- iga osaleja vabadus otsustada, mida teha ja kuidas toimida õpituga. (Pollard 2005.)

Tehnikaid, mis on välja töötatud keerukate inimolukordadega tegelemiseks, saab kasutada aitamaks kohalikel kuritegevuse ja korrarikkumiste vähendamise koostööprojektidel edukalt nii kuritegusid ennetada kui kogukonna turvalisust edendada ning ühtlasi vähendada praegust kuritegevushirmu. Usun, et „hirm kuritegevuse ees”, mis pole täpne peegeldus praegusest tegelikust ohust, näitab hoopis individuaalse „polise” kaotust, võimetust tähenduslikult osaleda omaenda kogukonna elus. Dave Snowden (2007) räägib järgmistest olulistest vajadustest:

- kehtestada (ja tunnustada) loomulikke stiimuleid ja piiranguid, julgustamaks soovitavaid ja laitmaks ebasoovitavaid käitumisi, selmet püüda kontrollida keerulisi juhitamatuid olukordi;
- tunnistada, et keerulistes olukordades avaldub sageli inimeste mitmikidentiteet, mis väljendub eri olukordades erinevalt (ja seega stiimulitele ja piirangutele reageerivad);
- tunnistada, et keerukaid olukordi tuleb põhjalikult uurida leidmaks äratuntavaid mustreid (korrelatsioone, mitte põhjuslikke seoseid) ning pigem uurida kui analüüsida ja kasutada;
- otsida uusi vaatenurki ja ideid olukorra kohta;
- otsida keskkonnas, milles olukord ilmneb, pigem ökoloogiliselt kui süstemaatiliselt (on võimalik luua mudel, mis simuleerib toimuvat, aga ei ennusta seda, mis järgmisena juhtub). (<http://www.cognexus.org/id42.htm>.)

Jeff Conklin kirjutab artiklis *Nõiutud probleemid ja sotsiaalne keerukus*, et nõiutud probleemid ja sotsiaalne keerukus tekitavad fragmentatsiooni (<http://www.cognexus.org/id26.htm>).

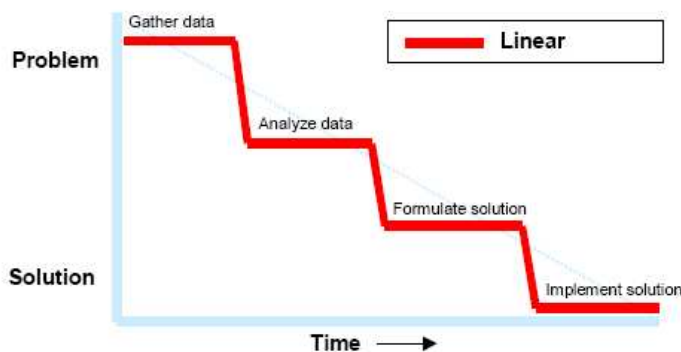

Figure 1: Traditional wisdom for solving complex problems: the “waterfall”

Joonis 1. Keerukate probleemide lahendamine tavatarkuse abil: kosemudel (Conklin 2003a)

Me mõtleme endiselt probleemilahendusest kui lineaarsest sammudest koosnevast protsessist. SARA (*scanning, analyzing, responding, assessing*) on hea näide sedalaadi mõtlemisest. Esiteks **jälgime** keskkonda, et koguda vajalik info. Teiseks **analüüsime** andmeid, et koostada

sekkumisplaan. Kolmandaks me **reageerime**. Neljandaks **hindame** tulemusi. Conklin (2003a): „See on mõtlemismuster, mida kõik püüavad probleemiga kokku puutudes järgida, ja valitseb üldine arusaam, et mida keerukam on probleem, seda olulisem on seda korrapära järgida. Suures organisatsioonis võib näha, et seda mustrit säilitatakse tööreeglites, õpikutes, projektijuhtimise standardites ning ka kõige spetsiifilisemates organisatsioonides kasutatavates meetodites. Tarkvaratööstuses on see tuntud „kosemudelina”, sest projekti astmeline „valgumine” täitmise suunas toob silme ette pildi koset.”

Conklini sõnul ei toimi selline lahenduskäik loova protsessikujundamise puhul, mil tuleb *juhinduda võimalusest*, otsides igal hetkel parimat võimalust lahenduse otsimise teel. Sel juhul muutub probleemikäsitlus ja probleemist arusaamine pidevalt kuni katsetamise lõpuni.

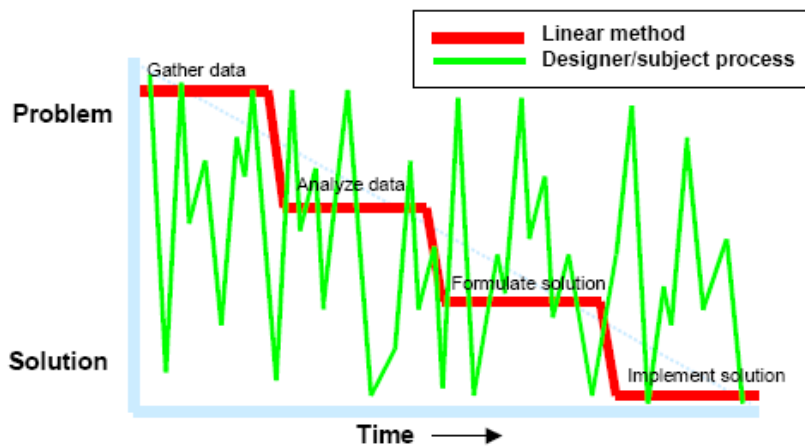
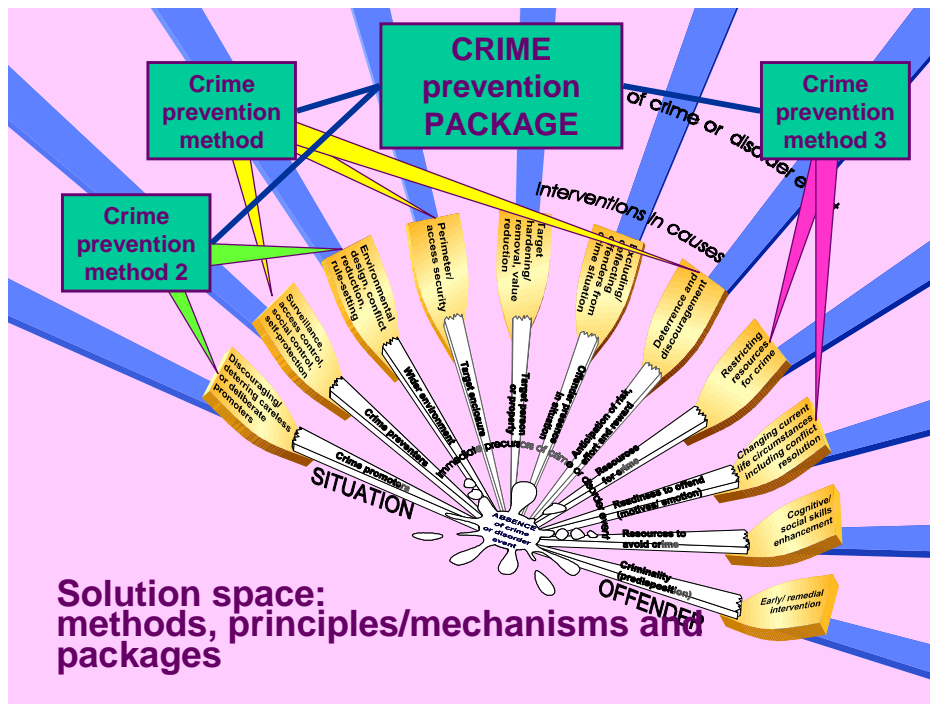

Figure 2: Pattern of cognitive activity of one designer -- the “jagged” line

Joonis 2. Disaineri kognitiivse aktiivsuse muster – astmeline joon (Conklin 2003b)

Paul Ekblom on kuriteoennetuse ja kogukonna turvalisuse mudelitega tegelnud alates 1980ndate aastate algusest. Ta on koostanud kuriteoennetuse planeerimise kirjeldamiseks kaks mudelit: **kuriteosündmuse asjaolud** (Ekblom 2001) ja **5 I-d** (*intelligence, intervention, implementation, involvement, impact* – luure, sekkumine, elluviimine, kaasamine ja mõju) (Ekblom 2003). Mõlemad on üksikasjalikult kirjeldatud Ühendkuningriigi kuriteo vähendamise veebilehel (http://www.crimereduction.gov.uk/learningzone/lz_learning.htm#theory). Viimasel ajal tegeleb ta kuriteoennetusliku keskkonna- ja tooteplaneerimisega. Tema 5 I mudelit kasutavad nii EL-i kuriteoennetuse võrgustik kui mitmed politseiüksused Ühendkuningriigis ja EL-i riikides. See on tõlgitud eesti keelde.

On kurdetud, et tema teooriad on võrreldes SARA ja PAT-iga (probleemi analüüsi kolmnurk) väga keerukad. Keerukus on tingitud sellest, et ta püüab kirjeldada kuriteoennetuse planeerimise nõutud probleeme. Näiteks on ta kirjeldanud, kuidas keerukas kuriteoennetuslik tervik toimib konkreetse kuriteosündmuse korral.

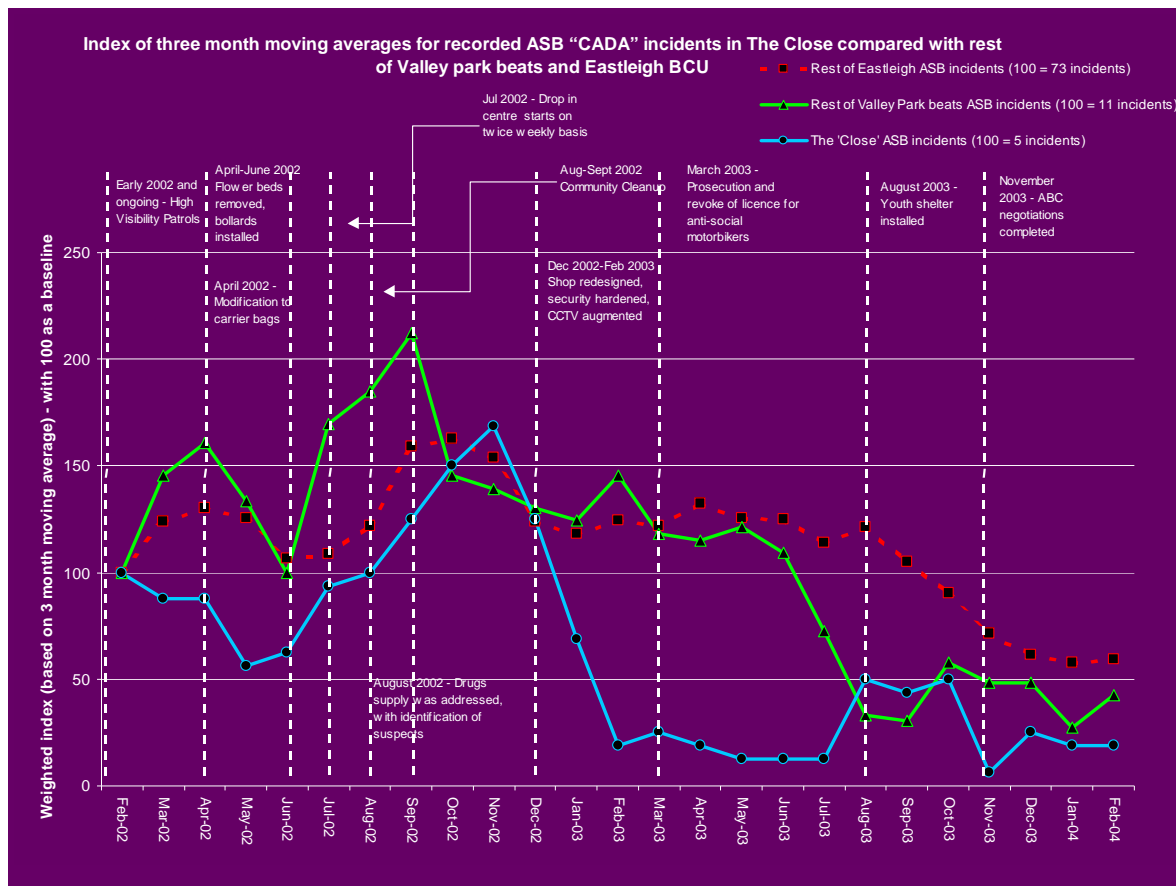

Joonis 3. Lahenduse ruum: meetodid, põhimõtted/mehhanismid ja paketid (Ekblom 2001a)

Iga kuriteoennetuse meetod kätkeb mitut vahetu sekkumise põhimõtet. Näiteks juurdepääsu raskendamise kuriteoobjektile kõrge müüri ehitamisega võib vargust füüsiliselt vältida, peletada kurjategija sellest objektist eemale ja aidata kuriteo tõkestajaid nende järelvalvetöös. Mõnel juhul pole sekkumised otsesed, vaid hõlmavad tervet põhjuste ja tagajärgede ahelat, enne kui kuriteosündmuste eeltingimused muutuvad.

Tegelikkuses kombineeritakse kuriteoennetuse tervikplaanis mitut meetodit, tegelemaks kuriteoprobleemi mitmikpõhjustega või blokeerimaks kuritegevuse ümberpaiknemise tõenäolisi viise. Võidakse tegelda keeruka organiseeritud kuritegevuse tahkudega ja kahjustada samaaegselt mitmel moel varastatud asjade turgu; võidakse käsitleda mitut kuriteoprobleemi, kui neis kasutatakse samu ressursse nagu võltsitud passid või kriminaalne võrgustik.

Ekblom näitab, kuidas kõiki viit I-d kasutatakse klassikalise tunnustava uurimise protsessis. Sellel on kaks Jeff Conklini kirjeldatud juhttunnust. Kõiki viit I-d kasutati leidmaks „teed“ kuriteopuslesse. Selline töö *juhindub võimalustest*, sest kuriteoennetuse planeerijad otsivad igal hetkel parimat võimalust lahenduse suunas. Teine kuriteoennetuse planeerija tunnus on see, et tema *arusaamine probleemist* muutub kuni lahenduse lõpuni.

Joonis 4. Kolme kuu registreeritud antisotsiaalsete käitumisjuhtumite juhtumite keskmine Close'is võrreldes Valley Parki patrullide juhtumite ja Eastleigh' piirkonnaga (Ekblom 2003)

Paul Ekblom: „Siin on mõned praegu teostatavate sekkumiste tulemused. Sinine joon on tegevuspiirkond, roheline seda ümbritsev linn ja punane ülejäänud krahvkond. Antisotsiaalsete käitumisjuhtumite puhast vähenemist hinnati umbes 75% võrra vähemaks kui alustrendide põhjal oodati.

Registreeritud kuritegevus langes 74-lt juhtumilt 2002. aasta jaanuarist detsembrini 53 kuriteoni 2003. aasta samal perioodil, mis tähendab veidi alla 30% selliste kuritegude langust, arvesse võtmata taustamõjusid. Juhtumid (peamiselt suured noortekogunemised, müra, väiksemad avaliku korra rikkumised) vähenesid oluliselt 79%, langes 68-lt juhtumilt 2002. aasta jaanuarist detsembrini 14-le 2003. aasta samal perioodil, arvesse võtmata taustamõjusid. Vaadates sekkumisi Close'is oli seal 75% vähem antisotsiaalseid käitumisi (51 vähem 15 kuu jooksul), kui varasema taseme ja tausttrendide alusel oodati. Üldist langust Valley Parkis tervikuna saab osalt omistada Close'i tegevuste mõju laienemisele – eeliste laialivalgumise efektile. Arvestades kasulike mõjude ümberpaiknemist/levikut, saab antisotsiaalsete käitumiste koguvähennemist Valley Parkis tervikuna projekti tegevustele omistada 44% (106 juhtumit 15 kuu jooksul).”

See on suurepärane näide nõiutud probleemi uurimisest terve rea pidevate sekkumiste kaudu, kuni probleemi üha paremini mõistetakse. See on seesama terav serv, millest Jeff Conklin

kirjutab. Aga et see protsess oleks tulemusrikas, peab kasutatama selliseid tehnikaid nagu tunnustav uurimine, neli praktikat ja avatud ruumi koosoleku protokollid.

See nõuab suurt kodanike osalust ja kogukondlikku peremehetunnet. See nõuab demokraatlikke ja kaasavaid protsesse, millest kasvab välja otsene tegevus. See pole pelgalt vajadus koherentsema ja tõhusama keskse planeerimise järele. Tsentraliseerimine ja aegunud arusaam probleemilahendusest võivad olla hoopiski probleemi osadeks.

Kas peaksime nimetama seda kuriteoennetuse planeerimiseks või disainiks? Arvan, et kõnealus kontekstis on see üks ja seesama. Ise eelistan „disaini” „planeerimise” asemel, sest planeerimist peetakse liiga tihti „ekspertide” kontrolli all olevaks lineaarseks protsessiks. Säärase ülalt alla suunatud planeerimisprotsess võib viia kohalike teadmiste väljajätmisseni, mis on loova sekkumise puhul eluliselt oluline. Riiklik kogukonna turvalisuse plaan on mõttetu, kui kuriteoennetust ei käsitleta nõiutud probleemina.

On tõsi, et mõned kuriteosündmused võivad olla *taltsad probleemid*. Nende puhul piisab töötava lahenduse leidmiseks vastuvõetava aja jooksul traditsioonilisest lineaarsest protsessist. Taltsastel probleemidel on:

1. hästidefineeritud ja stabiilne probleemi sõnastus,
2. kindel lõpp-punkt, st jõutakse lahenduseni,
3. lahendus, mida saab objektiivselt hinnata õigeks või valeks,
4. nad kuuluvad sarnaste probleemide klassi, mida kõiki saab lahendada ühesugusel moel,
5. lahendused, milleni on hõlbus jõuda ja millest on kerge loobuda,
6. piiratud kogum alternatiivlahendusi.

Sellised probleemid on praeguses maailmas haruldased. Usun, et Nick Tilley’l on õigus ja kuriteoennetus on fundamentaalselt „sotsiaalselt” keerukas. Conklin: „Teiseks fragmenteerivaks jõuks on *sotsiaalne keerukus*, projekti kaasatud inimeste arv ja eripära. Mida enam osalisi on koostöös, seda suurem sotsiaalne keerukus. Mida erinevamad ja mitmekülgsemad need osapooled on, seda suurem sotsiaalne keerukus. Sotsiaalse keerukuse fragmenteeriv jõud võib tõhusa kommunikatsiooni väga raskeks teha. Sotsiaalne keerukus nõuab uusi arusaamu, protsesse ning sotsiaalsele tööle kohandatud vahendeid” (Conklin 2003).

Roolimine ja sõudmine: kuritegevuse ja korrarikkumiste vähendamise koostöövõrgustik

Igas kuriteoennetuse või kogukonna turvalisuse algatustes tuleb arvestada kohaliku kogukonna ainuomast eripära. Vaevalt on kõiki neid ainuomaseid tunnuseid võimalik kokku viia ja integreerida mingisse üldisse riiklikku kogukonna turvalisuse plaani. Keskvalitsus võib seada strateegilised suunad, tagada ressursid ja nõuda avalikku aruandlust, ent peab arvestama taustaerinevuste ja sellega, et kohalikud plaanid sünnivadki kohalikke erinevusi arvestades.

Nende fundamentaalsete juhtimistemade parima käsitluse esitab Adam Crawford raamatus *Kuritegevuse kohalik juhtimine: üleskutsed kogukonnale ja koostöövõrgustikule*. Ta esitab küsimuse: kas väiksem riigipoolne sekkumine tähendab nõrgemat riiki? Ta tsiteerib Osborne’i ja Gaeblerit, kes kasutasid sõudepaadi analoogiat. Nad rõhutasid vajadust eristada valitsuse „roolimist” „sõudmisest”. Esimene hõlmab ühelt poolt poliitika kujundamist – normide või teemade eestvedamist ja kehtestamist – nagu ka muutuse kiirendamist ja soodustamist. „Sõudmine” tähendab ühelt poolt poliitika juurutamist ja teenuste osutamist, asjade „tegemist” (Osborne, Gaebler 1992: 34). Valitsused, mis rohkem „roolivad”, aga vähem „teevad”, pole mitte nõrgemad, vaid tugevamad. Ta märgib, et „lõppude lõpuks on neil, kes paati roolivad, palju

rohkem võimu sihtkoha üle, kui neil, kes sõuavad” (*ibid*: 32). See analoogia sobib hästi valitsuse kavandatud poliitilise suuna metafooriks Suurbritannias kuritegude ja korrarikkumiste seaduse rakendamisel. Osas *Kaugjuhtimine: riigi osa ja võimekus* kirjutab Crawford: „Vaatomata kaudsele, ent ilmselgele kriitikale kogukonna ja koostöövõrgustike asjatundlikkuse suhtes jääb asjatundlikkus kohaliku tasandi võimu rakendamise aluseks. /.../ Koostöövõrgustikud tekitavad uue professionaalsuse mudeli, mitte ei tee lõppu professionaalsele asjatundlikkusele” (Crawford 1999: 204–224).

Hiljutised muutused Suurbritannias nagu uus politsei ja turvalisuse määrus (*The Police and Justice Act 2006*) ja kogukonna turvalisuse riiklik plaan (*The National Community Safety Plan 2006–2009*, 2005) näitavad selgelt, et riik säilitab või isegi laiendab oma *roolimisvõimalusi* kõigis kuritegude ja korrarikkumiste vähendamise koostöövõrgustikes. Osalemine strateegilistes küsimustes on kohalikelt koostöövõrgustikelt ära võetud ja antud maakonna tasandile, samal ajal kui tegevused ehk sõudmisfunktsioonid on jäetud kohalikele koostöövõrgustikele. Tõelist demokraatiat on vähem, kuna strateegiline kontroll on kodanikele isegi veel vähem kättesaadav. Konsulterimine pole otsene osalemine. Aktiivse kodanikuosaluse jaoks peaksid kodanikel olema teadmised ja planeerimisvahendid ning samuti mõningane tõeline kontroll ressursside üle ja ka vastutus. See on olnud omavalitsuste liidu põhiargument.

Üks põhjusi, miks mulle meeldib Paul Ekblomi lähenemine, on see, et tema vahendid on kujundatud adekvaatselt edasi andma nii keerukat sotsiaalset reaalsust nagu kuriteosündmus. Need vahendid võimaldavad võimustada (*empower*) kohalikku kasutajat.

Pinged tseentraliseerimispüüete ja omavalitsuste vahel tõstavad esile kodanikuosaluse tähtsust. Kuriteoennetuse planeerimine nõuab aktiivset kodanike osalemist kogu poliitika, planeerimise ja programmi koostamise, rakendamise ja hindamise protsessi jooksul. Ilma kodanike aktiivse osalemiseta ei vasta planeerimine kohaliku kogukonna vajadustele.

Kuriteoennetuse planeerimine / kuriteoennetusliku sekkumise kujundamine

Paul Ekblom on kulutanud oma kuriteoennetuse planeerimise mudelite väljatöötamiseks vähemalt kümme aastat. Ta töötab planeerimise protsessiga, mis suudaks toime tulla sellise nõiutud probleemiga nagu seda on kuritegevus ja korrarikkumised. Püüan tema ideid kasutada lihtsustatud vormis. Tema käsitus kogukonna turvalisusest ja 5 I mudeli kirjeldus on esitatud peatüki lisas. Mõlemad on rasked tekstid, mida tuleb lugeda ja üle lugeda, et neid täielikult mõista. Püüan nüüd näidata, kuidas tema ideid kasutan.

Kui keegi tuleb minu juurde oma kuriteoennetuse plaaniga, töotan järgmiste sammude kaupa. **Esiteks** palun tal tema plaani lühidalt kokku võtta vormis „kui teeme seda, siis juhtub too”. Selles lauses on varjul teoreetiline mudel. Minu eesmärgiks on see avada ja seega leida vastused neljale suurele küsimusele:

- Mis on kuritegu?
- Millised tegurid tekitasid kuriteosündmuse võimalikkuse?
- Mida saab teha vastuseks kuriteosündmusele?
- Mis on selles olukorras õiglane?

Jock Young kirjutas suurepärase raamatu *Mõeldes tõsiselt kuritegevusest: mõned kriminoloogilised mudelid*, kus ta käsitleb kuut paradigmat:

- klassitsism;
- positivism;
- konservatism;
- pingeteooria;
- uus hälbeteooria;
- marksism (Young 1996).

Need on *võistlevad* paradigmat, millest igaühel on oma intellektuaalne ajalugu ja õitseng, kõigil on taga võimas toetus ja ulatuslikud uurimused. Young väidab, et igal paradigmatil on oma vaatepunkt *inimloomusest* või *sotsiaalsest korrast*, isegi kui need pole selgelt väljendatud. Teda huvitavad vastused järgmistele küsimustele:

1. Milline on nende üldine seisukoht *inimloomuse* kohta?
2. Milline seisukoht on neil *sotsiaalse korra* kohta, millele kuritegevus väljakutse esitab, mida õõnestab või millest hälbib?
3. Kas kuritegevust määratletakse *loomuliku*, *sotsiaalse* või *õigusliku* fenomenina?
4. Milline on kuritegevuse *ulatus* ja *levik* – kas see on üldine ja *normaalne* kõigis ühiskondades või on see marginaalne ja erandlik tegevus? Kas kõik inimesed sooritavad kuritegusid või teevad seda teatud rühmad või indiviidid?
5. Mis on kuritegevuse peamised *põhjused*?
6. Millised *poliitilised järeldused* neist tulenevad selle kohta, kuidas kuritegevusega toime tulla? (*ibid*).

Need küsimused aitavad avardada nelja suurt küsimust. Käsitus annab hea sissejuhatuse teoreetilisse kriminoloogiasse.

Young väidab, et on olemas põhiseisukohad (dihhotoomiad), mida kõik teooriad erinevalt käsitlevad:

- A. inimloomus: voluntarism või determinism;
- B. sotsiaalne kord: konsensus või pealesundimine;
- C. kuritegevuse definitsioon: legaalne või sotsiaalne;
- D. kuritegevuse ulatus ja levik: piiratud või laialt levinud;
- E. kuritegevuse põhjused: individuaalsed või sotsiaalsed;
- F. poliitilised järelmused: karistus või ravi (Young 1996).

Teiseks. Kui meil on olemas esialgne vastus neile neljale küsimusele, siis tuleb uurida tõendeid teoreetilise mudeli poolt ja vastu. See muudab vastused diskuteeritavaks ning avatuks analüüsile, kriitikale ja muutustele. Ekblomi 5 I-d on suurepärase vahend selle uurimisprotsessi jaoks.

5 I mudelis on viis valdkonda ehk prioriteeti, millega tuleb tegelda. Need on: *luure, sekkumine, elluviimine, kaasamine ja mõju*. Igal kuriteoennetusliku sekkumise kujundamise, elluviimise ja hindamise etapil võib ühel valdkonnal olla suurem rõhk kui teistel; samas peab olema valmis vajadusel viima rõhu mis tahes prioriteedile. Kuriteoennetuslik töö on *võimalustest lähtuv*, kuna kogu aeg otsitakse parimat teed lahenduse suunas, ja *probleemist arusaamise* protsess areneb edasi kuni päris töö lõpuni. Selle tegevuse puhul on kesksel kohal *luure*.

Luure konstrueerimine

Kui puutusin esimest korda kokku terminiga „kriminaalluure”, olin veidi segaduses, kuna kurjategijate peamiseks tunnuseks on praktilise intelligentsuse puudus: nende kuriteod on sageli impulsiivsed ja halvasti planeeritud. Selle tulemusena liiguvad kõige tootlikumad ja püsivamad kurjategijad tsükliliselt vanglasse ja vabadusse. Kuigi kuritegude avastamise tase on madal, on kroonilised kurjategijad politseile teada ja nad tabatakse, vahistatakse, nende üle peetakse kohut ja neid vangistatakse regulaarselt. Britid kasutavad mõistet „kriminaalluure” samal moel, nagu armees kasutatakse „sõjaväeluuret”: need on teadmised vaenlase plaanide kohta ja oma võitlusstrateegia väljaarendamiseks.

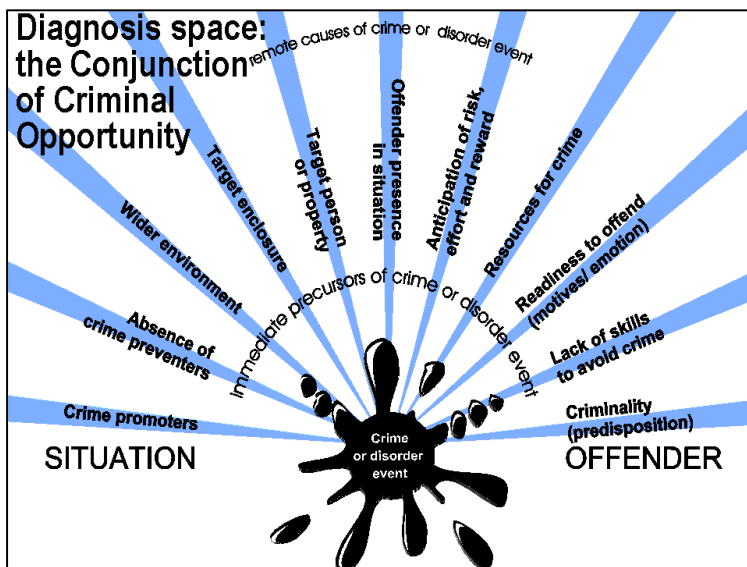
Kuriteosündmuse asjaoludes kirjutab Paul Ekblom (2001a) kuriteooriski mustrite kindlakstegemisest kuriteoobjektide või kuriteomustrite analüüsi abil. Edasi analüüsitakse neid tegureid, mis koos suurendavad sündmuse tõenäosust, kuni see realiseerubki. Kui nende otsustava tähtsusega tegurite kohta on küllalt luureandmeid, siis saab piisavalt paljusid nendest sekkumise sihiks võtta, nii et tulevase kuriteo tõenäosus väheneb sel määral, et seda ei toimu. Asi on tõenäosuste mõistmises ja šansside muutmises nii, et võidaks kogukond ja mitte kurjategija. Ekblom: „Teises staadiumis tehakse kindlaks vahetud põhjused, mis koos panevad kuriteosündmuse toimuma – *kuriteosündmuse asjaolud*. See on kuriteo „universaalne lugu”, kus **kurjategija**, kes tahab ja suudab, otsib või korraldab kuritegeliku olukorra või siseneb selsse. Olukorra moodustavad haavatav ja atraktiivne kuriteo **objekt**, soodus keskkond ning motiveeritud ja suutlike **tõkestajate** puudumine. Kaudsemad põhjused – nt sotsiaalsed mõjud laste kasvatusel kvaliteedile või autoosade turuhind – on erinevad ja paljud need toimivad vahetute põhjuste kaudu. On võimalik välja tuua üksteist üldist **vahetute põhjuslike eeltingimuste** liiki.” Kurjategija pooltel on need järgmised:

- **kriminaalsus** – pikaajalised, isiksusepõhised mõjud, mis kallutavad neid kuritegevusele;
- **puuduvad oskused kuriteo vältimiseks** – kas konflikti vältimiseks või ausal teel elatise teenimiseks;

- Lühiajalised mõjud **valmisolekule kuriteo sooritamiseks** – motiivid ja emotsionaalsed seisundid (rahavajadus, stress), mida determineerivad elulised asjaolud, konfliktid, narkootikumide toime;
- **kuriteoressursid** – oskused, julgus, teadmised objektide kohta, vahendid, relvad ja kaastöötajate võrgustikud;
- otsus **sooritada kuritegu**, vahetule motivatsioonile signaalide andmise ja provotseerimise mõttes ning riski, jõupingutuse, tasu ja südametunnistuspiinade ootuse ja taju mõttes;
- nende **kohalolek** kuriteoolukorras.

Asjaolude poolel on need:

- kuriteo **objektiks** valitud inimene, asi, teenus, süsteem või info, mis on kergesti kättesaadav, provotseeriv või ahvatlev;
- **objekti asukoht** – maja, tuba või pakend, mis on rünnatav ja sisaldab sobivaid objekte;
- **laiem keskkond**, mis on logistiliselt/taktikaliselt soodus kurjategijatele ja ebasoodus kuriteo tõkestajatele ja mis võib ahvatleda või motiveerida kuriteole tänu sobivate objektide sisaldusele või konfliktiks sobiliku pinna loomisele;
- **puuduvad kuriteo tõkestajad** – inimesed või organisatsioonid, kes muudavad kuriteo tõenäosuse väiksemaks;
- **kuriteo soodustajate olemasolu** – suurendavad kuriteo tõenäosust kas hooletusest, tahtmatult või tahtlikult – nt varustades vahendite, info või muude kriminaalsete teenustega kuriteo eel või järel; võimalusega varastatud asju realiseerida või isegi moodustada nähtavalt kriminaalset turgu.

Joonis 5. Kuriteosündmuse asjaolud (Ekblom 2001a)

Need on peamised luureandmed, mida on vaja kõigi kuriteoennetuse sekkumiste puhul. Isegi kõige kaudsematele põhjustele suunatud sekkumised saavad seda raamistikku kasutada nii sekkumiste eesmärkide kui tausta ja tulevikuseoste mõistmiseks. Nt laste varane hooletussejätmine ja väärkohtlemine on suurenenud agressiivsuse riskitegur, mis omakorda on murdvarguste riskitegur. Saab kontseptualiseerida seoseid riski- ja kaitsetegurite vahel mingil ajal ja

kohas inimese elus ning nende pikaajalisi tagajärgi – täiendavate riskide tekkimist, mis kulmineeruvad „motiveeritud” kurjategijas.

Seega palun inimesel, kes kogub olulisi luureandmeid, organiseerida need neisse üheteistkümnesse vahetute põhjuslike eeltingimuste üldliiki või kaugematele ajalistele seostele suunatud sekkumise korral näidata seoseid kaugemate ja vahetumate riski- ja kaitsetegurite vahel. Räägin teadlikult riski- ja kaitseteguritest, sest meie eesmärgiks peab olema selline tuvastatud riskitegurite vähendamine, mis samal ajal edendaks teadaolevaid kaitsetegureid. Keskkonnas on olemas nii riski- kui kaitsetegurid. Kuriteoennetaja kohus on pidevalt kõigi ennetava sekkumise etappide vältel koguda neid otsustava tähtsusega luureandmeid. Andmete kogumist ei tohi lõpetada, kui arvatakse, et ollakse keskkonda piisavalt uurinud. Tegevused peavad alati kas tekitama uusi andmeid või viima olukorra ja vajaliku tegevuse paremale mõistmiseni.

Kui kasutatakse üheteistkümmne üldkategoriat raamistikku, siis peaks olema ka võimalik piisavalt põhjalikult vastata küsimusele: millised tegurid tekitasid kuriteovõimaluse?

Lisaks luurele on Ekblomil veel neli „silma” – sekkumine, elluviimine, kaasamine ja mõju, mis koos aitavad vastata viimasele kahele minu neljast suurest küsimusest.

- Mida saab teha vastuseks kuriteosündmusele?
- Mis on selles olukorras õiglane?

Sekkumise rätsepatöö

Hilisemates osades tuuakse näiteid „parimate praktikate” kohta. Need on mõeldud kuriteoennetajaile inspiratsiooniks – nagu tunnustatud rätsepa kaunis ülikond või koka meistritöö, on need näited, mitte jäigad vastused. Ekblom (2001a) rõhutab: „Kokaraamatu retseptide järgimisest ei piisa, isegi kui need on täiesti tõenduspõhised – sekkumised tuleb teha parajaks kohaliku spetsiifilise probleemi ja tausta jaoks. Käesoleva dokumendi kõige tähtsam üksiksõnum on praktikute vajadus keskenduda sekkumise täppissobitamisele kuriteoprobleemi ja selle ja taustaga.”

Ta teeb kindlaks üksteist sekkumiste üldliiki (vahetute põhjuslike eeltingimuste alusel), mida saab kaardistada nende põhjuste järgi, mida nad on mõeldud blokeerima, nõrgendada või ümber suunama – isegi kui sekkumised (nt varase lapsega sekkumisplaanid) on eespool kuritegudest, mida nad ennetada püüavad. Seega olustikulisel poolel on:

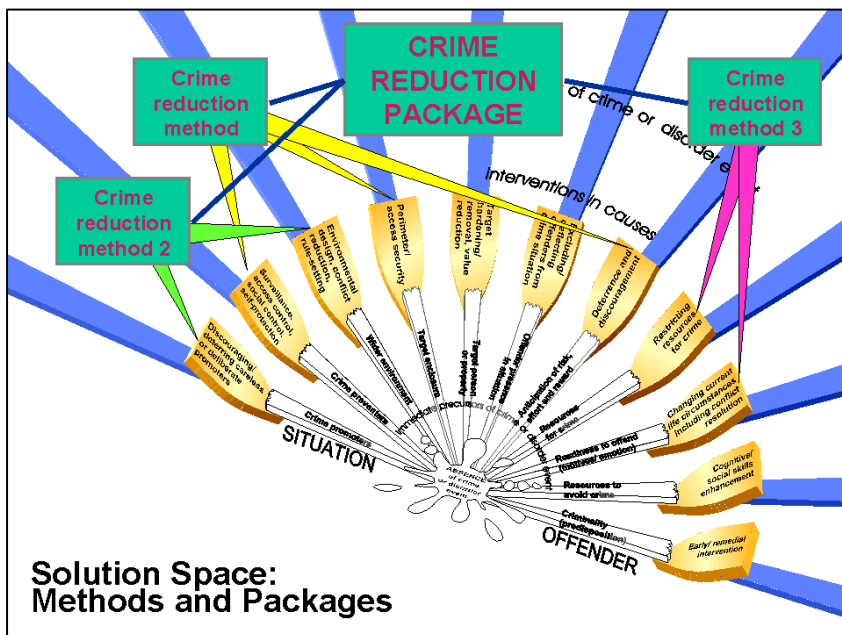
- **objekti kättesaadavuse raskendamine, väärtuse vähendamine, passiivse provokatsiooni kõrvaldamine jne;**
- **juurdepääs territooriumile, selle turvalisus;**
- **keskkonna planeerimine ja -juhtimine**, kaasa arvatud järelevalve parandamine, konfliktide lahendamine ja reeglite kehtestamine;
- **tõkestajate** kohalolu, valvsuse, kompetentsuse, motivatsiooni ja vastutuse **õhutamine** kas formaalse sotsiaalse kontrolli (patrullid) või informaalset sotsiaalset kontrolli ja enesekaitse õpetamise kaudu;
- **kuriteo soodustajate veenmine, eemalehirmutamine** ja nende **südametunnistuse** äratamine – nt häbistamise ja kodanikuvastutuse kaudu, kriminaalse subkultuuri mõjutamine, kontrolliprotseduuride kasutamine, turu vähendamine.

Kurjategija poolel on:

- **kurjategija eemaldamine** olukorrast – nt lastekampade eemalehoidmine kondiitriärist, noorte kurjategijate keelutunnid või vangistamine, äritegevuse keeld korrumppeerunud firmajuhtidele;
- **eemalehirmutamise** – tajutud tabamise riski ja hinna tõstmine, **eemaleveenmine** paneb kurjategijad mõtlema, et kuriteo sooritamise jõupingutus on liiga suur ja tasu liiga väike, **südametunnistuse äratamine** võib panna neid hirmu, häbi ja valu ootama ja vältima;
- **kuriteoressursside piiramine** – relvade kontroll, kriminaalse tarkvara leviku tõkestamine, ka kontroll kriminaalsete organisatsioonide värbamise, kasvu ja tõhususe üle;
- **kurjategija valmisolek kuriteoks** – kurjategija elu asjaolude muutmine, kaasa arvatud alko-narkoprobleemid, selliste stressitegurite leevendamine nagu kehvad elamistingimused;
- **kuriteo vältimise oskuste andmine** – sotsiaalsete ja tööoskuste õpetamine;
- **kriminaalsuse vähendamine** – varane sekkumine, vähendamaks teadaolevaid riskitegureid ja tugevdamaks teadaolevaid kaitsetegureid perekonna, kooli ja kaaslaste grupis jm (Ekblom 2001a).

Nende üheteistkümne üldkategoria kasutamine *luureandmete* kogumisel ja *sekkumisel* suurendab tõenäosust, et unikaalset kuriteosündmust tulevikus vähendatakse ja võib-olla isegi ennetatakse. Nii luure kui sekkumine tuginevad konkreetse kuriteosündmuse rikkusele kogukonna kontekstis.

Selles kohalikus kontekstis tuleb ühine ja jagatud teadmine tõlkida tegutsemise keelde. Sekkumine tuleb ellu viia, see nõuab tegevusplaani ning piisava aja ja ressursside eraldamist. Et sekkumist saaks ellu viia, peavad võtmeosalised olema piisavalt kaasatud *luureandmete* kogumisse, *sekkumisplaani* koostamisse ja ühiskokkuleppesse parima ajakava kohta, nii et tegu oleks tõelise *kaasatuse* ja omanikutundega *meie* kogukonna plaani suhtes. Ainult neil tingimustel on võimalik, et projekti *mõju* vastab kogukonna inimeste vajadustele, muredele ja lootustele.

Joonis 6. Lahenduse ruum: meetodid ja paketid (Ekblom 2001a)

Luureandmete kogumine, *sekkumise* väljatöötamine, kokkuleppe kindlustamine *sekkumise* spetsiifilise ajakava kohta, peamiste osaliste ja kogukonna kui terviku *osalemise* tagamine tegevustes, ja lõpuks kokkulepe *mõju* hindamise osas – need kõik on, nagu Daniel Gilling rõhutab, olemuslikult poliitilised ja konkureerivad protsessid, mis peavad aset leidma kogukonnas. On olemas tõelised erinevused ja konfliktid, mis tuleb lahendada. Saul Alinsky, suur Ameerika kogukonna organiseerija, tegutses *konfliktimudeli* alusel, aga ta on ka öelnud, et *kompromiss* on inglise keele kõige ilusam sõna. Meie eesmärgiks on töötav kompromiss, mis on vastuvõetav peamistele osalejatele.

Pärast „kuriteosündmuste asjaolude” väljatöötamist jätkas Ekblom selle integreerimist 5 I-ga, mis on tema viis kirjeldada juba loomu poolest keerukat nõiutud kuriteoprobleemi (Ekblom 2003).

Ekblom kirjutab: „5 I-d on teadmiste haldamise raamistik, mis on koostatud abiks praktikutele, parandamaks kuriteoennetuse teostust, aidates neil valida ja korrata häid praktilisi näiteid, mis vastavad nende vajadustele ja asjaoludele. See aitab täpselt järgida ennetustegevuse põhimõtteid ja praktilisi üksikasju (mis on korralikult hinnatud ja dokumenteeritud), samas kohandada neid eri kontekstides. Mudel käsitleb praktikuid intelligentsete, professionaalsete konsultantidena, mitte kitsas mõttes tehnikute või amatööridena. 5 I-d järgib ennetusprotsessi staadiume – luure, sekkumine, elluviimine, (kogukonna) kaasamine ja mõju.”

5 I-d on suurepärase vahend isiklike teadmiste haldamiseks ja püüan üliõpilastega kasutada pigem seda kui lihtsustatumat, vähem üksikasjalikku ja ebatäpsemat planeerimisvahendit SARA, mida kasutavad siiani laialdaselt paljud Briti ja Ameerika politseiüksused.

Minu väike kõhkclus selle mudeli juures on seotud etappide ideega, mis näib eeldavat esimest etappi, millele järgneb teine, siis kolmas, neljas, viies ja lõpuks kuues. Praktikud leiavad, et see on palju segasem protsess, kus püütakse küll ühelt etapilt teisele liikuda, ent ikkagi tuleb valmis olla liikuma tagasi varasematele etappidele või külgsuunas teistesse valdkondadesse, kuna sotsiaalse reaalsuse mõistmine ja sellele reageerimine on nii keerukas. Mina organiseeriksin Ekblomi viis silma kella sihverplaadiks, kus keskel on praktik, kes võib vastavalt vajadusele pöörduda iga silma poole.

Olen näinud, et kui üliõpilased 5 I-st tõepoolest aru saavad, on see neile küllalt lihtne ja kasulik vahend. Aga algus nõuab veidi pingutust. Ekblom (2003) annab järgmise ülevaate:

Luure – järgmise info kogumine ja analüüs:

- kuri- ja väärteoprobleemide ning nende tagajärgede kohta,
- kurjategijate ja nende tegutsemisviisi kohta,
- kuriteopõhjuste ja (pikemaajalise, arengut mõjutava ennetamise korral) laste hilisema kriminaalsusega seotud tegurite – riski- ja kaitsetegurite – kohta.

Sekkumine – nende põhjuste tõkestamine, lõhustamine või nõrgendamine. Sekkumine peab katma kogu valdkonna:

- nii ennetamise tsiviilmeetmed kui traditsioonilise õigus-/korrakaitseüsteemi tegevus,
- käsitletakse nii olustikulisi kui kurjategijale suunatud põhjusi,
- põhjustega tegeldakse eri tasanditel – kuriteosündmuste vahetud „molekulaarsed” põhjused, kõrgema tasandi põhjused kogukondades, võrgustikes, turgudel ja kriminaalses karjääris ning kaugemad „juba toimunud” põhjused, mis mõjutasid varase lapseea riski- ja kaitsetegureid.

Elluviimine – sekkumispõhimõtete muutmine praktilisteks meetoditeks, mis on:

- kohandatud probleemi ja taustaga,

- suunatud kurjategijatele, ohvritele, hoonetele, kohtadele ja toodetele kas individuaalselt või kollektiivselt,
- planeeritud, juhitud, organiseeritud ja suunatud,
- seiratud ja jälgitud kvaliteedinõudeid, koos inim- ja rahaliste sisendite, väljundite ja vahetulemuste dokumenteerimisega,
- hinnatud eetika seisukohalt.

Kaasamine – teiste asutuste, firmade ja indiviidide mobiliseerimine täitmaks nende osa sekkumises või tegutsemaks koostöövõrgustikes, kuna kuriteoennetajad peavad sageli töötama pigem teiste kaudu või nendega koos, sekkudes kuriteopõhjustesse kaudselt. Mõlemal juhul täpsustatakse:

- kes on kaasatud,
- milliseid üldisi rolle või spetsiifilisi ülesandeid nad täidavad,
- kuidas neid ärgitatakse, motiveeritakse, võimustatakse või suunatakse (nt kampaaniad avalikkusele, rahalised ergutused),
- kuidas kogukonnas luuakse toetav õhkkond ja kuidas vähendatakse vaenulikkust.

Mõju

- hindamise iseloom (kes ja kuidas projekti hindas; kas hindamine oli usaldusväärne, süstemaatiline ja sõltumatu; mis laadi hindamisplaanid kasutati),
- mõju tulemused (mis ja kuidas toimus),
- tasuvus, kuriteoprobleemi lahendamise ulatus, elluviimise ja mõju ajakava,
- protsessi hindamine (millised probleemid/kompromissid ilmnesisid elluviimise käigus, kuidas neid kõigis etappides lahendati),
- korratavus (millised tausttingimused ja infrastruktuur on kasulikud või vajalikud kõigis 5 I etapis, et projekti – või selle teatud elemente – edukalt korrata),
- õpitu – nii positiivsed kui negatiivsed kogemused (mida teha, mida mitte teha).

Selles osas püüdsin kaasa aidata mõningate kuriteoennetuse võtmekontseptsioonide ja kesksete teemade paremale mõistmisele. Kasutasin suuresti briti materjale, kuna nemad on selles valdkonnas rohkem teinud kui teised riigid. Nagu varem mainitud, on Ühendkuningriigi kuritegevuse vähendamise veebilehel väga palju materjali. Lisaks on seal riiklik kogukonna turvalisuse võrgustik (<http://www.community-safety.net>), kus on erakordselt head materjalid, kaasa arvatud „Sissejuhatuse kogukonna turvalisusesse”, mis annab sissejuhatuse kogukonna turvalisuse põhiteemadesse ja sisaldab kasulikke linke.

Järgneb Paul Ekblomi artikkel kuriteoennetuse kui eriala ja kogukonna turvalisuse arengu kontseptuaalsest raamistikust. See on suurepärane arutlus, mida on kasulik lugeda täismahus, eriti kogukonna kontseptsiooni osa. Just „kogukonna” mõiste mitmetähenduslikkus ja piiritlematus võimaldab sel käsitleda moodsa linnastunud ühiskonna sotsiaalset keerukust.

Kogukonna turvalisus ning kuritegevuse vähendamine ja ennetamine – eriala arengu ja koolituse kontseptuaalne raamistik

Paul Ekblom

Kuriteoennetuse, kuritegevuse vähendamise ja kogukonna turvalisuse alal ilmneb konsensus, et tasuvad ja sobivad praktilised tegevused peavad olema nii tõendus- kui kogemuspõhised. Samuti peavad need tulenema kuriteopõhjuste mõistmise ja spetsiifilises kontekstis sekkumise selgetest põhimõtetest. Sellise distsipliini arendamine ühendab kvaliteetseid kuritegevusevastaseid sekkumisi kohaliku autonoomiaga lahenduste kindlakstegemises ja elluviimises.

Võti kogukonna turvalisuse kui distsipliini juurde peitub koolituses, hariduses ja vahetu info andmises. See kehtib nii praktikute koolituse kui vastavate teadmiste andmise kohta nt arhitektidele või sotsiaaltöötajatele. Selgetele ja järjepidevatele põhimõtetele tuginemine on eluliselt tähtis nii ideede tõhusa levitamise kui infosüsteemide rajamise jaoks, et kogenud praktikud suudaksid arengutega sammu pidada.

Nende põhimõtete kasutuselevõtt nõuab usaldusväärseid teadmisi. Samuti nõuab see soliidset kontseptuaalset raamistikku, mis ühendaks leiud ja teooriad ning aitaks kaasa kohalike ülesannete tõhusale määratlemisele, tuues selgust ja järjepidevust praktikute, juhtide ning strateegide väljaõppesse ja koolitusse, ilma et esitaks liigseid piiranguid sekkumiste ulatustele. Käesoleva artikli eesmärgiks on selline raamistik paika panna, tuginedes kuriteoennetuse teooriale ja praktikale.

Raamistiku koostamine on keerukas. Kuriteoennetus ja kogukonna turvalisus katavad äärmiselt laia tegevusala. Mõisted „sotsiaalne” ja eriti „füüsiline” sümboliseerivad lisaks sellele, et on ähmased, tõsist kultuurilist lahknevust poliitika koostajate, praktikute ja kriminoloogide vahel, kes eelistavad üht teisele (mõisted ei olegi sageli otseselt vastandlikud, nagu sageli arvatakse). Samasugune lahknevus on õigustaustaga inimeste ja nende vahel, kes näevad kuriteoennetust ja kogukonna turvalisust suuresti eraldi tegevusvaldkondadena.

Tuleb arvestada, et pole varjatud jõude, mis sunniksid kohalikke koostöövõrgustikke kitsastest piiridest kinni pidama – ainsaks nõudeks on vastavus seadustele. Mitte ükski teooria ega praktiline lähenemine ei tohiks kunagi mõtlemist monopoliseerida. Kohalike strateegiate puhul tuleb arvestada nii olustikulist kui kurjategijakeskseid lähenemisi kuritegevusele ja korrariikumistele (ja nende rakendamisele individuaalsel, institutsionaalsel ja kogukonna tasandil) ilma eelarvamusteta „parima väärtuse” suhtes. Kuriteoennetus, mis *vaatab ettepoole*, tuleb seostada kuritegevuse vähendamise ja kuritegevuse kontrolli laiemate kontseptsioonidega. (Need pole pelgalt alternatiivsed sildid, vaid kirjeldavad tõepoolest teistsuguseid lähenemisi. Kuna kuriteoennetus on kuritegevuse vähendamise ja kogukonna turvalisuse tegevuste koostisosa, peab suhe nende vajaduste vahel olema selge.) Ennetamine peab samuti seostuma peamiselt *retrospektiivse* kriminaalõiguse ja ohvriabi süsteemiga. See seos järgib nii kohalike kogukonna turvalisuse partnerluste üldiseloomu kui spetsiifilisi kriminaalõiguse nõudeid, mis moodustavad kuritegevuse ja korrariikumiste seadused. (On kasulik eristada neid mineviku, oleviku ja tuleviku perspektiive ja kuriteosündmusi, millele neid kohandatakse. Reaktsioonid *minevikusündmustele* ennetavad *tuleviku* kuritegusid. Sekkumine *olevikus* toimuvatesse kuritegudesse ennetab *tuleviku* kuritegusid).

Ülejäänud artikkel annab neid nõudmisi edasi ilmekamas vormis, esitades kuriteoennetuse ja kogukonna turvalisuse kontseptuaalse kaardi. Samuti toob see esile seosed kriminaalõigusega.

Kuriteoennetus

Kuriteoennetus keskendub tulevikule. See on kuritegude ja korrarikkumiste tõenäosuse vähendamine nende põhjustesse sekkumise kaudu.

Neid “põhjuseid” on palju ja nad võivad olla üsna kaudsed – nt laste kasvatus varases eas, sotsiaalmajanduslikud mõjud, mis tekitavad deprivatsiooni ja ebavõrdsust, või isegi auto varuosade turuhinnad. Aga kõik kaudsed mõjud toimivad põhjuste ja tagajärgede ahelate kaudu, mis vältimatult kanaliseeruvad vahetutesse eeltingimustesse, mis kombineerudes loovad teatud kuriteo või korrarikkumise võimaluse. (Selles punktis peavad kõik kuriteoteooriad koonduma.) Siin puutub kurjategija kokku, otsib või tekitab kuriteosituatsiooni, mis moodustub sobivast objektist, soodsast keskkonnast ja suutlike tõkestajate (või kaitsjate) puudumisest. Seda võib nimetada kuriteosündmuse asjaoludeks.

Kuriteosündmuse

asjaolud

Vaatleme eeltingimusi üksikasjalikult. Selleks, et toimuks kuritegu:

- peab potentsiaalne kurjategija kuriteoks valmis ja võimeline olema, seda tahtma, samuti peavad esinema:
 - kuriteo eeldused (kriminaalsus);
 - ressursside puudumine kuriteo vältimiseks (võime impulsside mahasurumiseks, sotsiaalsete oskuste praktiseerimine ja seaduslikud elatusvahendid);
 - pidev valmisolek kuritegevuseks (motiiv igavuse, raha puudumise või narkootikumide vajaduse näol, konfliktis või teatud emotsionaalses seisundis olemine);
 - kuriteo ressursside olemasolu (oskused, siseinfo, kriminaalsed kontaktid, tööriistad, relvad jne);
 - ootus, et risk ja jõupingutused on minimaalsed ja tasu piisav, et teha otsus kuriteo sooritamiseks;
 - juurdepääs kuriteoobjektile või võimalus seda mõjutada (ebasündsad telefonikõned);
- kuriteo tõkestajad peavad puuduma, olema võimetud või vähemalt mitte ohuna käsitletud. Takistajaks võib olla igäüks, kellel on formaalne (politsei, kogukonna turvalisuse töötajad, uksehoidjad) või informaalne vastutus (elanikud, vanemad, õpetajad, töötajad) kuriteoennetuse eest. Kuriteo tõkestajad saavad kuriteo tõenäosust vähendada, muutes situatsiooni (nt uste lukustamisega) või mõjutades kurjategijat (rakendades sotsiaalset survet varastamise vastu). Nad saavad sekkuda sündmuse ajal (kaitses ennast või enda või teiste omandit või reageerida pärast seda. Ennetajate sekkumise ja reageerimise *potentsiaal* suudab toimuvat kuriteosündmust mõjutada isegi kurjategija ootuste kaudu (Kas ohver või mööduja on minust tugevam? Kas minust teatatakse politseile?). See, mida ette võeti, võib mõjutada ka *järgmist* sündmust (nt ohvrid kindlustavad kodu kordumurdvarguse eest või teatavad politseile, et algatada juurdlust, kriminaalmenetlust ja karistamist);
- kuritegevusele õhutamajad suurendavad kuriteosündmuse tõenäosust kas hoolimatu või provokatsioonilise käitumisega või praktilise abiga nagu relvadega varustamine või varastatud asjade ostmine;
- kuriteo sihtobjekt võib olla inimene, füüsiline vara, andmed, keskkond või teenus. Siht peab olema atraktiivne või provotseeriv ja haavatav;
- kogu olukord paikneb teatud laiemas füüsilises ja sotsiaalses keskkonnas, mis aitab kurjategijat (juurdepääs, varjamine, põgenemine), takistab tõkestajaid või viib neid kokku; ja võib neid motiveerida, eriti konflikti tõttu (nt õhukesed seinad korterite vahel tekitavad vaidlusi müra pärast).

Mõned kuriteod ja korrarikumised on seaduse järgi ilma objektideta ning tähendavad sobimatut käitumist (korrarikumine, tüli tekitamine, narkootikumide omamine) – aga ülejäänud tunnused kehtivad. Kuriteoohvritel on väga erinevaid rolle: varavastane kuritegu – omanik, isikuvastane kuritegu – objekt, kuriteo takistaja ja (provokatsiooni korral) – õhutaja.

Asjaolud tuuakse kokku sotsiaalsete, majanduslike ja psüühiliste protsesside poolt, mis tulenevad ühiskonna struktuurist ja ohvrite ning kurjategijate elu asjaoludest, tegevusrutiinidest ja elustiilist. Kurjategija perspektiivist on eesmärgiks olukorda ära kasutada või sellega toime tulla, kasutades olemasolevaid ressursse, et saada kuriteost maksimaalset materiaalselt, psüühilist või sotsiaalset kasu, samal ajal minimeerides jõupingutusi ja avastamise ning karistamise riski. See protsess ulatub terve rea stseenide (nt panga otsimine, põgenemisauto varastamine, röövi teostamine, põgenemine ja saagi realiseerimine) ratsionaalsest, komplitseeritud ja organiseeritud planeerimisest kuni oportunistliku lahtise aknaga maja otsimiseni või impulsiivse vägivaldse kättemaksuni solvangu eest.

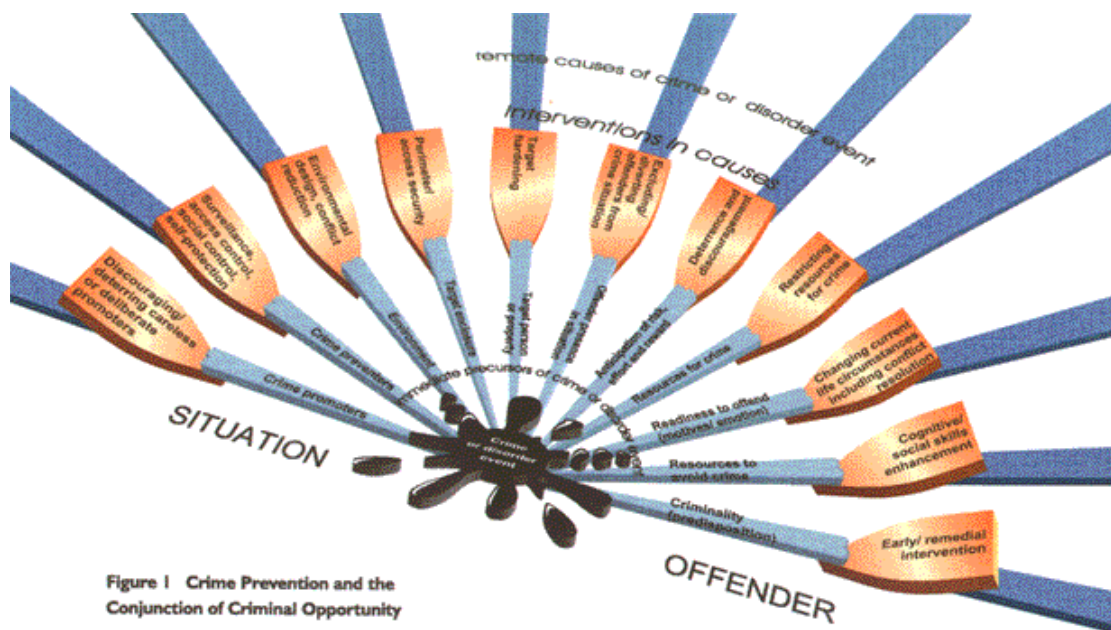
Kuriteosündmuse asjaolude purustamine: kuriteoennetus

Tõkestaja perspektiivist on eesmärgiks neile protsessidele vastu astuda sekkumiste kaudu, mis kuriteosündmuse asjaolud lõplikult purustavad, muutes kas olukorra või kurjategijaga seotud kuriteosündmuse eeltingimusi või takistades nende koosinemist.

Sekkumise punkt võib olla kaudne (nt kuriteo eeltingimuste muutmine kogukonna tasemel laste kasvatamist mõjutava aktsiooniga) või vahetu (nt noorte inimeste vaba aja konstruktiivsem sisustamine vandalismi ennetamiseks või turvavaheseinte paigaldamine bussidesse, kaitsmaks juhte rünnakute eest). Kui põhjused on teada või ilmselged, on tõkestajatel võimalik nendega otseselt tegelda. Kaudsete mõjude korral pole põhjusi võibolla lõplikult kindlaks tehtud ja ainsad indikaatorid tegutsemiseks võivad olla nn *riskitegurid* – positiivsed seosed kuritegevusega nagu kehv vanemlik distsipliin – ja *kaitsetegurid* ehk negatiivsed seosed nagu head sotsiaalsed sidemed õpetajatega.

Professionaalsed tõkestajad võivad sekkuda otseselt kuriteosündmusse viivasse põhjuse ja tagajärje ahelasse (nt paigaldades alarmsüsteemi või töötades noorte agressiivsuse vähendamiseks). Aga sagedamini on professionaali roll sekkumist ellu viies tegutseda kaugemalt – teisi, sageli informaalseid tõkestajaid motiveerida, informeerida ja assisteerida (perekonnad, õpetajad või asutuste juhid).

Joonis 1 (*siinses tekstis 7 – toim*) näitab kuriteosündmuse asjaolusid ja kaardistab nende kaudu terve kuriteoennetuse valdkonna. Liikudes väljast – kuritegude ja korrarikumiste suunast – keskele, näeme tervet rida vahetuid kuriteosündmuse eeltingimusi (näidatud olukorra ja kurjategija kategooriates) ning edasi vastavaid kuriteoennetuslike sekkumiste tüüpe, mis eeltingimusi lõhustavad või kõrvale kallutavad, mõnedel juhtudel kaua enne tegelikku asetleidmist. Joonis on mõistagi lihtsustus. Isegi üsna kitsad kuriteoennetuslikud tegevused võivad töötada mitmete sekkumiste/purustuste kaudu üheaegselt (nt objekti kättesaadavuse raskendamine võib kuritegevust nii füüsiliselt blokeerida kui veenda kurjategijat tegu mitte tegema), aga neid ei näidata.

Joonis 7. Kuriteoennetus ja kuriteosündmuse asjaolud

Kuriteoennetuse pädevused

Nagu väljaõppejuhistes näha, on kuriteoennetuse ja kuritegevuse vähendamise / kogukonna turvalisuse praktikutele vajalike pädevuste ulatus erakordselt suur. Aga professionaalse praktika keskseks määravaks tunnuseks peavad olema põhjalikud teadmised järgnevas:

- kuritegude ja korrarikkumiste põhjused, riski- ja kaitsetegurid;
- kuriteovõimalused kurjategija perspektiivist – karistuse risk, jõupingutus ja tasu;
- tõendus põhised sekkumised ja kuidas need teatud kontekstis töötavad;
- elluviimine nii otseste kui kaugemate tegevuste kaudu – teiste inimeste või organisatsioonide töölepanek sekkumiste läbiviimiseks – ja nende töötavate tõkestajate perspektiiv.

Piiratud repertuaariga ennetusmeetodite jäik rakendamine on ebapiisav. Elulise tähtsusega on võime rakendada teoreetiliselt usaldusväärseid põhimõtteid praktilistes probleemikesksetes sekkumistes. See lähenemisviis on tuntud ennetusprotsessina (mõiste on lähisuguluses probleemikeskse politseitööga) ja sellel on mitu etappi:

- spetsiifilise valitud ja strateegilise auditi objektiks oleva kuriteo ja korrarikkumise probleemile keskendumine kohaliku üksikasjaliku info kogumise ja analüüsi kaudu;
- kohaliku sihtmärgi seadmine;
- ennetustegevuse planeerimine, mis vastab täpselt spetsiifilistele asjaoludele ja/või sekkumised tuginevad tõestatud tõhususega ja mõistlikele põhimõtetele;
- tegevuse elluviimine;
- selle mõju hindamine kohalikele ja strateegilistele kuriteoobjektidele, ümberhäälestamine/kohandamine ja taashindamine.

Kuritegudevastase masinavärgi ülesseadmine: kaasaskäimine muutuvate võimaluste ja kohanevate kurjategijatega

Ennetusprotsess on tuleviku kuritegudest ettejäudmine, tuvastades riskid mineviku kuritegude mustrite alusel. Ootuslik ennetus jälgib uusi ilmnevaid kuriteoprobleeme ja uusi potentsiaalseid kurjategijaid – viimane toimub riski- ja kaitsetegurite auditite kaudu (mis mõjutavad indiviide, teatud töökohti, mis kujutavad endast kiusatust töötaja jaoks või terveid piirkondi). See näitab ka veel väljakujunemata tulevikutrende (nt piirkonna noortepopulatsiooni demograafiline kasv), kuritegevuse uusi põhjuseid ja uusi mustreid. See on valvel olemasolevate vananevate kuriteoennetuse meetodite osas, sest kohanemisvõimelised kurjategijad leiavad viise nende ülekavaldamiseks ja kasutavad võibolla uusi vahendeid (nt värvikoopiamasinad). Selles kontekstis võib kuritegevuse mõju hindamine mängida samasugust rolli nagu keskkondliku mõju hindamine sellistes valdkondades nagu planeerimisotsused (nt missugused tagajärjed on sellel kuritegevusele, kui elurajoon ehitatakse tööstuspiirkonna kõrvale?), kohaliku majutus- või elamupoliitika muutmissetepanekud või ehitiste ja nende ümbruse disain. Kompetentsus kuritegevuse mõju hindamises mitte ainult ei valmista kohalikke või riiklikke partnereid ette tulevikuks, vaid aitab ka soodustada valmisolekut kuritegude ja korrariikkumiste küsimuste suhtes nendes organisatsioonides.

Kuritegevuse vähendamine

Kuritegevuse vähendamine on tihedalt seotud ennetusega ja seda saab iseloomustada sama raamistiku abil. Aga see on laiem kontseptsioon, hõlmates nii ennetamise tulevikusuunda kui oleviku tegevust, et nurjata spetsiifilisi kuritegusid nende toimumisel – nt politseioperatsioonide kaudu. See hõlmab *kuritegude ja korrariikkumiste sündmuste tõenäosuse ja raskuse vähendamist nende põhjustesse või otseselt sündmustesse endisse sekkumise kaudu*. Rõhk on seega kuritegevusel ja selle põhjustel.

Sekkumised mõjutavad nii kurjategijat kui vahetuid kuriteoolukordi paljudel tasanditel:

- individuaalsed situatsioonid/kohad ja kurjategijad;
- perekond;
- eakaaslaste rühmad;
- institutsioonid, kaasa arvatud koolid ja ettevõtted;
- kohalikud kogukonnad regionaalses, riiklikus ja rahvusvahelises mõttes.

Imiteerides tervishoiu mudelit, mida kuriteoennetuses palju rakendatakse, võib ka kuritegevuse vähendamine olla:

- esmane – keskendudes potentsiaalsete kurjategijate üldpopulatsioonile või potentsiaalsetele inimestest ja materiaalsetele kuriteoobjektidele;
- teisene – keskendudes teatud kuritegevuse või ohvriks langemise riskile;
- kolmandane – keskendudes neile, kes on juba kuritegusid sooritanud või ohvriks sattunud.

Kuritegevuse vähendamine ja kriminaalõigussüsteem

Kriminaalõigussüsteem keskendub oma protseduurides mineviku ülekohtule, tegeldes võrdselt nii kohtu alla sattunutega kui karistuse määramisega neile, kes selle ära teeninud, säilitamaks üldsuse usaldust. Õiglase ja rahuldava õiguskorraldusega vähendavad justitiis- ja vanglaprotsessid kuritegevuse õitsengut kättemaksu ärahoidmise kaudu ja tugevdavad moraalselt korda, mille aluspõhjaks on enesekontroll ja informaalsete sotsiaalse kontrolli mehhanismid. Reaktsioonil on ühtlasi oleviku ja tuleviku kuritegevuse vähendamise eesmärk teovõimetuks muutmise, eemalehirmutamise ja rehabilitatsiooni abil. Teovõimetuks muutmise kriminaalõigussüsteemis

(vangistus, liiklusvahendi juhtimiskeeld või elektrooniline jälgimine) on suunatud süüdimõistetud kurjategijate väljaviimisele kuriteo olukordadest. Eemalehirmutamine kriminaalõigussüsteemis – ootus ja hirm politseile vahelejäämise ja kohtuliku karistuse ees – püüab mõjutada süüdimõistetud kurjategijate otsuseid sooritada järgmisi kuritegusid ja näite kaudu ka *potentsiaalsete* kurjategijate otsuseid sooritada kuritegusid. Vähemalt teoorias tugevdab see suuresti olustikulist ennetamist. Veel laiemas mõttes väidavad uurimistulemused, et kriminaalõigussüsteemi *laialdasem* kasutamine kuritegevuse vähendamise vahendina ei tasu end tõenäoliselt ära.

Kirjeldatud kuritegevuse vähendamine justiitssüsteemi abil on vahetult olustikuline ja seda on enamasti raske selgesõnaliselt koostöövõrgustikega seostada. Ometi võib spetsiifiliste tsiviil- ja kriminaal jõudude rakendamine, mille ülesandeks on avaliku rahu säilitamine, lärmakate naabrite väljatõstmine jms, olla osa kohaliku kuritegevuse vähendamise strateegiast.

Kriminaalõigussüsteemi eri osad – vangla, politsei, kriminaalhooldus – kasutavad samuti tervet rida tegevusi, mis on suunatud riskirühmade kõrvalekallutamisele kuritegude sooritamiselt või olemasolevate kurjategijate rehabiliteerimisele. Need toimivad nt kuriteo sooritamise eeltingimuste või motivatsiooni muutmise kaudu või pakkudes oskusi ning sotsiaalseid ja majanduslikke võimalusi kuritegu vältida ja ausalt elada. Kogukondlik järelevalve nt kriminaalhooldus-teenuste kaudu võib luua pinna kurjategijate selliste eluprobleemide lahendamiseks, mis võib neid kuritegudeks motiveerida (nt töötus). Ja muidugi politseipatrullid nurjavad kuriteo ettevalmistusi, sekkuvad käimasolevatesse kuritegudesse ja annavad ennetusalaseid soovitusi. Tänu nende olulisele mõjule isikuvabadusele ja privaatsusele alluvad need tegevused rangele protseduurikontrollile ja tasakaalule ning on sageli formaalselt seotud vanglaprotsessiga. Koos võib neid nimetada parajuriidiliseks kuritegevuse vähendamiseks. Kompetentsus neis valdkondades tuleneb baasharidusest ja asjakohaste organisatsioonide täiendkoolitusest. Aga partnerlustöök on vaja erilisi teadmisi ja oskusi ning koordinaatoritele ja juhtidele, kellel on kohalikes koostöövõrgustikes strateegilised rollid, tuleb anda võimalus ülevaateks kõigist kuritegevuse vähendamise paketi vahenditest.

Kuritegevuse kontroll

Kuritegevuse vähendamine (ja ennetamine) seab eesmärgiks lihtsalt vähendada kuriteosündmuste sagedust ja raskust (mõistliku) eelduse põhjal, et need on juba talumatult kõrgel tasemel. Aga eesmärgiks võib võtta ka vähendamise teatud strateegilises raamistikus, mis aitab tähtsustada kuritegevuse vähendamise piiratud ressurside kasutamist seoses kuritegude ja korrarikkumiste *tagajärgede* tõsidusega. Mõiste „kuritegevuse kontroll” käsitleb sellist strateegilist seisukohta, olgugi küll väga kitsast perspektiivist. Seda saab vormida ka kogukonna turvalisuse laiemasse raamistikku.

Kuritegevuse kontrolli „aluspõhja” moodustab lihtsalt kiire või kiireneva kuritegude riski kasvu peatamine. Selline kasv võib toimuda teatud kuriteoprobleemi (nagu kaupluseröövid) suhtes või laiemas mõttes. See võib olla nii kvalitatiivne kui kvantitatiivne allakäik ja tekitada uusi probleeme – koos kuritegevuse raskemaks muutumise ja organiseerumisega, kriminaalõigussüsteemi töötajate heitumise ja lõpuks korrumppeerumisega ning (nagu mõnes riigis on juhtunud) riigivõimu ja seaduslikkuse osalise kokkuvarisemisega.

Kuritegevuse kontrollis on kõige suurem rõhk tavakuritegudel, kuriteosündmuste ja nendega seotud väärtegade riski hoidmisel allpool mingit taset. Seda taset määratletakse esmalt teatud kuriteosündmuste kahjulike tagajärgede alusel indiviididele ja kogukonnale. Need tagajärjed on hirm, inim- või varavastane kahju või piirangud sotsiaalsele ja majanduslikule käitumisele. (Tõsiste kuritegude ja korrarikkumiste probleemide või nende väiksemate probleemide korral, mis tähelepanuta jätmise puhul võivad viia suuremate raskusteni, võib olla sobilik püüda nende

taset võimalikult madalal hoida.) Muud kaalutlused on seotud rentaablite meetodite kättesaadavusega tõsiste kuriteoprobleemide vähendamiseks ning võistlevate prioriteetidega raha ja muude ressursside suhtes. Oluliseks kaalutluseks kogukonna turvalisuse sihtide seadmisel on teatud kuriteoliikide riiklik või kohalik või teatud ohvrigruppide taluvuse lävi.

Kogukonna turvalisus

Kogukonna turvalisus on mõiste, mis muutus tähtsaks 1991. aastal. See on üsna raske kontseptsioon ja ehk on ennatlik seda liiga täpselt defineerida. Ometi on kogukonna turvalisust võib-olla kõige parem käsitleda *elukvaliteedi aspektina, mille korral inimesed on nii individuaalselt kui kollektiivselt võimalikult kaitstud teiste inimeste kuri- ja väärtegade tagajärgede eest; suudavad kogetud (kuriteo)intsidentide tagajärgedega toime tulla; ja kui nad ei suuda üksi toime tulla, osutatakse neile abi. See peab võimaldama neil taotleda ja täiel määral realiseerida sotsiaalseid ja majanduslikke vajadusi, ilma kuritegudest ja korrarikumistest tuleneva hirmu või probleemideta.*

Kõnealused probleemid võivad olla üksiksündmused – kuriteod või korrarikumised – või kroonilised tingimused nagu püsivad kriminaalsed kahjud või hirmu ja seadusetuse õhkkond. Need võivad olla tegelikud või tajutud (sel juhul peab turvatunde suurenemist hoolikalt jälgima probleemidega tegelemise ajal ja pakkuma inimestele tuge või abi ebarealistlike murede vähendamisel). Kogukonna turvalisus kattub terve rea teiste kohalike ja riiklike kaitsefunktsioonidega: narkotarbimise ja -kaubanduse kontroll, rassilise ahistamise ennetamine ja sotsiaalse tõrjutusega tegelemine, tarbijakaitse ja kodude turvalisus, liiklusturvalisus, tuleohutus, vaimne tervis ja tervishoid. Mõnedel nende sfääride probleemidel võivad olla kuritegude ja korrarikumistega samad põhjused ja need võivad kontsentreeruda samadele inimestele või asukohtadele. Samuti võivad need olla ühiste abinõude subjektiks (samasugune hoolduse, kontrolli, konfliktilahenduse ja koostöö segu). Kohalikud võrgustikud võivad seega teha valiku neid koos käsitleda ja kindlustada, et personalil oleks ühine kompetentsus. On ka teemasid ja algatusi, mis kattuvad sotsiaalse tõrjutuse vähendamisega ja jätkusuutlike kogukondade loomisega. Aga praeguste õigusaktide erinõuded keskenduvad kuritegudele ja korrarikumistele.

Kogukonna turvalisuse pädevused

Kogukonna turvalisuse edendamine tähendab kompetentsuste arendamist selleks, et:

- mõista inimvajaduste hierarhiat, mida kuriteod ja korrarikumised ohustavad ning olla teadlik inimeste potentsiaalsetest võimalustest nende probleemidega ise võidelda või nende tagajärgedega toime tulla;
- püüda hoida kõiki eelnimetatud probleeme püsivalt allpool taluvuse piiri ning ilma ebasoodsate kõrvalmõjudeta teistele sotsiaalse ja majandusliku elu aspektidele nagu privaatsus, vabadus ja esteetilised keskkonnad ning ilma ebavõrdsust või tõrjutust edendamata;
- toetada avalikkust nii individuaalselt kui kollektiivselt, et nad annaksid oma panuse noorte sotsialiseerimisse, (süüdimõistetud ja potentsiaalsete) kurjategijate informaaalsesse sotsiaalsesse kontrolli ning enesekaitse kuritegude ja korrarikumiste eest;
- aidata inimestel toime tulla kogetavate kuritegude ja korrarikumistega ning leevendada nende tajutud ja tegelikku hinda, piiranguid ja hirmu;
- lähendada tajutud kuritegevuse riski objektiivsele (võttes arvesse nii probleemide tõenäosust kui nende tagajärgede raskust).

Kogukonna turvalisus ja kuritegevuse kontroll

Kogukonna turvalisus kattub siintoodud kuritegevuse kontrolli definitsiooniga: mõlemale on omased kaitse kuriteoprobleemide eest, tähelepanu tagajärgedele ja strateegiline eesmärgipüstitus. Kattuvus pole täielik, kuna kogukonna turvalisusest on mõistlik välja jätta need kuriteod ja väärkäitumised, mille ohvriks on firmad, kes ei tunne hirmu (pettuse ohvriks langenud suurpangad) või üksikohvid, kes on ainult kaudselt ja väiksemal määral kahjustatud (nagu mõõdukas hinnatõus ostjatele poevarguste tõttu). Kui on olemas selged ühistagajärjed, võidakse korporatiivsed ohvid arvata kogukonna turvalisuse alla – nt vargus või kiriku, mošee, kodupoe või postkontori kahjustamine. Samuti kattub kogukonna turvalisus kuritegevuse kontrolliga, kuna mõlemad tegelevad hirmu vähendamise ja neis on retrospektiivsed, kaudsed ohvriabi, kompensatsiooni ja hüvituse komponendid.

Kogukonna kontseptsioon

Kogukonna turvalisus kaldub kuritegude ja korrarikkumiste probleemide tervikliku käsitlemise ja lahenduste suunas. Paradoksaalselt nõuab see isegi suuremat selgust ja professionaalsust, et mõista, mida täpselt sekkumised peavad saavutama ja milliste põhjusemehhanismide kaudu see võimalik on. Ilma selleta manduvad praktilised sekkumised sageli triivivate eesmärkidega pealiskaudseteks ja kasutatuteks katseteks. Mõiste „kogukond” lai tähendusväli raskendab seda. Tõhusaks tegutsemiseks peavad kogukonna turvalisusega strateegiliselt või operatsiooniliselt seotud inimesed suutma ära tunda nende mõistete erinevaid tähendusi.

Kogukonnad võivad katta teatud *territooriume* (nt piirkonnad) või koosneda hajusatest *inimkogumitest*, kellel on *ühised huvid ja identiteet* (nt rahvusvähemused). Kogukonna kontseptsioon on kogukonna turvalisusega seotud mitmeti:

- kogukond ise (või selle füüsilised komponendid nagu maanteed või kogukonnakeskused) võivad olla kuritegude kollektiivseks märklauaks kuritegevuse vähendamise või laiemas turvalisuse algatustes. Need algatused võivad olla kitsalt fokuseeritud või terviklikud lähenemised, mis tegelevad rea selgelt määratletud kuriteoprobleemidega, mille põhjused ja tagajärjed on omavahel seotud;
- kogukond võib olla kuriteo allikaks, mis nõuab ennetavat tegevust – lihtsalt koosnedes paljudest kriminaalse eelsoodumuse ja motiividega liikmetest või kriminaalse subkultuuri lisapanuse tõttu. Kuritegevus võib mõjutada sama kogukonna liikmeid või olla „eksporditud” teistesse piirkondadesse või kesklinna;
- kogukond võib olla koht, kuhu planeeritakse ja viiakse läbi kuritegevuse vähendamise sekkumisi, nii et võtmeroll (nt probleemide kindlakstegemisel ning sekkumiste planeerimisel ja elluviimisel) on kogukonnaliikmete kaasamisel, osalusel ja organisatsioonidel;
- kogukonna turvalisus võib ennetamisel kasutada spetsiifilisi kogukonna kuritegevuse vähendamise mehhanisme nagu informaalne sotsiaalne kontroll või toetada protsesse nagu ennetamine ise. See võib tegelda ka sotsiaalsete tingimustega, mis kogukonna tasandil kuritegevust tekitavad. Kurjategijad, ohvid jt kuritegevuse tõkestajad võivad olla seotud varemeksisteerivate kogukondlike suhetega (nagu õpilane-õpetaja, omanik-üürnik, töandja-töövõtja, naabrid), mis võib olla konflikti allikaks ja/või pakkuda väljavaadet selle lahendamiseks. Sekkumised võivad tugevdada kogukonna üldist kaitse- või kontrollivõimet sotsiaalsete struktuuride arendamise nagu elanike ühenduste ja/või usalduse parandamise kaudu liikmete vahel. Samuti võivad sekkumised inimesi toetada spetsiifiliste ressursside pakkumise kaudu nagu transport noortele inimestele seaduslike lõbustusasutuste külastamiseks.

Kogukonna kontekstis peavad eriti need, kes on kaasatud politsei ja omavalitsuse kõrgematel tasanditel, välja arendama poliitilistest valikutest ja eetilistest küsimustest nagu kuritegevuse vähendamise vähete ressursside õiglane jaotamine indiviidide ja piirkondade vahel ja kõrvalmõjude arvestamine nagu ümberpaiknemine

Järeldused

Artikkel püüdis näidata, kuidas kuriteoennetuse, kuritegevuse vähendamise ja kogukonna turvalisuse head praktikad sõltuvad väljaõppest, täiendkoolitusest ja vahetust infost, mida fokuseerib selge kontseptuaalne raamistik. Selle raamistiku väljatöötamine jätkub, nagu ka pikaajalisem kompetentsuste väljatöötamine ning alusteadmiste ja oskuste defineerimine. Praktikud, nende juhid ja eriti strateegilised planeerijad peavad olema võimelised raskuskeset ümber lülitama kurjategijalt kriminaalõiguse perspektiivis (st korduvkuriteo riskilt) kuriteosündmuse perspektiivile – kuritegevuse vähendamise esmasele vaatekohale – ja kuriteoprobleemide/elukvaliteedile kogukonna turvalisuse perspektiivis.

Paul Ekblomi 1998. aasta artiklit tasub võrrelda kogukonna turvalisuse riikliku plaaniga (*The National Community Safety Plan 2006–2009*, 2005).

Kogukonna turvalisuse tulevik Suurbritannias

Kogukonna turvalisuse riiklikus plaanis on kogukonna turvalisus väga laia tähendusega. Seal püütakse koondada kõik valitsuse planeerimisprioriteedid politsei, kuritegude ja korrariikumiste vähendamise koostöövõrgustike, linnade taastamise jne jaoks. Plaanis räägitakse valitsuse prioriteetidest kogukonna turvalisuse osas järgmiseks kolmeks aastaks, tegu on viie teemaga.

- i. **Kogukondade tugevdamine ja tõhustamine**, võimaldades indiviididel ja kogukonnal võtta suurem vastutus enda ja oma kogukonna turvalisuse eest. Töötades probleemide ja ebavõrdsusega ning luues jätkusuutlikke terviklikke kogukondi, kasvab enesekindlus ja usaldus. Tahame kodanikke julgustada ja toetada, et nad täidaksid oma osa aktiivsete, terviklike ja jätkusuutlike kogukondade ehitamisel ning oleksid suutelised avaldama survet kohalike teenuste parema osutamise ja vastutuse suhtes.*
- ii. **Kuritegevuse ja antisotsiaalse käitumise edasine vähendamine**, nii et nende ohvreid oleks vähem ja inimestel oleks suurem kindlus mitte ainult oma turvalisuse, vaid ka kogukonna suhtes, kus nad elavad ja töötavad. Kuritegevuse vähendamine muudab juba definitsiooni järgi kogukonna turvalisemaks elukohaks, hirmu vähendamine kuritegevuse ees paneb inimesed end turvalisemalt ja kindlamalt tundma ning nad saavad oma osa täiel määral täita.*
- iii. **Turvalisemad keskkonnad**, kus inimesed saavad elada, töötada ja puhata. Tahame luua kohti, kus inimestele meeldib olla, sest nad tunnevad end turvaliselt ja kindlalt ning kus naabruskond ja elanikud tunnevad vastastikust respekti. Seega parandame elu-, töö- ja kogukonnaruumi ning pakume avaliku transpordi võrgustikku ja tänavaid, kus inimestel on kindel liikuda.*
- iv. **Avalikkuse kaitse ja eneseusalduse kujundamine**, vastandudes kuritegevusele – kus tahes see aset leiab, tuues rohkem kuritegusid õigusmõistmise ette ning pakkudes kvaliteetseid ja toimivaid teenuseid. Inimestel on vaja nii turvalisust kui turvatunnet. Me ei pea pakkuma ainult kaitset organiseeritud kuritegevuse, äärmuslaste ja terrorismi vastu, vaid ka kinnitust, et tegeleme alkoholist tuleneva vägivallega, mis närvutab öösiti paljusid kesklinnu, ja tänavaröövi riskiga. Peame tegutsema koduvägivalla ja vägistamise „varjatud” kuritegudega ja vihakuritegudega, millele on seni allutatud palju meie kodanikke. Avalikkusel peab ka olema kindlus, et kui kuriteod on toimunud, siis tuuakse kurjategijad õigusmõistmise ette, rakendatakse ja viiakse ellu tõhusaid otsuseid ja karistusi ning ohvrite ja tunnistajate vajadused on prioriteetsed.*
- v. **Inimeste elutingimuste parandamine, nii et kuritegude sooritamise või retsidiivsuse tõenäosus väheneks**. Eesmärk on parandada kõigi kodanike elu. Aga kui me ei suuda tegelda narkootikumide ja alkoholi väärkasutusega, mis viib sageli kriminaalse tegevuseni, ning parandada majutus- ja tööhõivevõimalusi endistele kurjategijatele, ei suuda me murda retsidiivsuse nõiarangi. Peame tegema koostööd, et selgitada inimestele narkootikumide väärkasutuse ohte, panna seadused ohustatuid kaitsma ja ravima narkootikumide väärkasutajaid programmidega. Peame sekkuma varakult, takistamaks noorukite antisotsiaalse käitumise või kriminaalse tegevuse algust, ja me peame uuendama sotsiaalse tõrjutusega seotud naabruskondi, mis sageli kujutavad endast ohtu kogukonna turvalisusele.*

II KAITSE KRIMINAALSUSE EEST

Sissejuhatus

Esimeses peatükis mainiti etioloogilist kriisi, mis tabas kriminoloogiat 1970ndate aastate algul. Sellele reageeriti erinevalt: liberaalid nõudsid vanglate osakaalu vähendamist, kuna määratlemata pikkusega karistuste filosoofia rehabilitatsiooni eesmärgil oli läbi kukkunud, konservatiivid nõudsid vanglate osakaalu suurendamist, sest rehabilitatsioon oli läbi kukkunud.

1975–1985 oli suurte uuenduste periood ka kriminoloogias. Sel ajal töötati välja neli uut lähenemist kuritegevuse vastu. Esimene oli olustikuline ennetamine, järgnesid ennetamine keskkonna planeerimise kaudu ja lõpuks politsei sihttegevused. Kogukondlik politseitöö, probleemikeskne politseitöö ja hiljem vajadus tõendus põhise politseitöö järele olid uuendused politseitöö vallas, mida üksikasjalikumalt käsitletakse käesoleva peatüki lõpus. Kuriteoennetusest tootedisaini kaudu (turvadisain) on kujunemas omaette koolkond.

Kõigepealt tahaksin käsitleda kuriteovõimaluste vähendamise ehk olustikulise ennetamise kujunemist. Kuriteoennetust hoonete planeerimise ja projekteerimise kaudu (edaspidi lühemalt turvaplaneerimine) peetakse mõnikord olustikulise ennetamise alaosaks. Olustikuline ennetamine on tagasipöördumine klassikalise teooria juurde. Alustame Thomas Hobbesiga.

Thomas Hobbes ja sotsiaalne leping: rahvusriikide esiletõus

Nils Christie on väitnud, et seoses rahvusriikide ja klassikalise õigusteooria kujunemisega riik „varastas konfliktid” oma kodanikelt. See, mis varem oli inimesevastane tegu, muutus riigivastaseks. Kuriteole reageerides kaitseb riik väidetavalt ühiseid hüvesid ja sotsiaalset lepingut. Vajadus sellise kaitse järele õigustab riigipoolset karistuste (või valu) kasutamist.

See argument võimu riigi kätte koondumise seaduslikkusest tuleneb Thomas Hobbesi (1588–1679) töödest. Hobbes oli üle elanud Inglismaa kodusõja (1642–51) kogu selle õudustes. Tema arvates sai rahu ja korda säilitada riigi ähvarduse ja võime abil nii sise- kui välisvaenlastega sõdida. Ilma riigi võimeta pahatekitajale valutekitamise kaudu korda hoida valitseks anarhia. Hobbes polnud sugugi demokraat, kuna ta oli kogenud parlamendi ja lordprotektor Oliver Cromwelli edutust. Aga pole ka õiglane pidada teda kuningate jumaliku õiguse apoloogeediks; pigem pidas ta kuninga autoritaarset valitsemist väiksemaks paheks kui loomuliku riigi kaosest tulenevaid ohte.

Ta on üks suuri mõtlejaid, kes aitas kujundada sotsiaalse lepingu ideed. Erinevalt Rousseau’st ei pidanud ta inimest üllaks olendiks, keda ühiskond rikub. Vastupidi – ta väitis, et loomuliku riigi või primitiivse elu korral „elaksid inimesed ainult selle turvalisusega, mis tuleneb nende enda jõust ja kavalusest. Hobbesile pole raske mõista sotsiaalset konflikti ega kuritegevust. Pigem on inimese loomuses olla isekas ja tegutseda oma huvide (või naudingu) nimel teiste arvel. See on riik sotsiaalse sõja seisundis, kus „pole kunste, kirjaoskust, ühiskonda; ja mis kõige hullem – valitseb pidev hirm ning vägivaldse surma oht; ning inimese elu on üksildane, vilets, vastik, loomalik ja lühike”. (Hobbes 1998: 1. osa, 13. ptk.)

Hobbes ei kirjelda inimest kui olevust, keda saatan maa peal omandi ja kiusatusega manipuleerib. Tema jaoks pole Eedeni aias madu – kuritegu on lihtsalt inimese loomulik ratsionaalne ja isekas reaktsioon nappivatele ressurssidele. Probleem on selles, kuidas luua

tingimusi sotsiaalse korra ja rahuliku kodanikuühiskonna jaoks. Samas ei eitanud ta kunagi, et paljud inimesed on eetilised ja käitused kõige prosotsiaalsemal moel. Ta lihtsalt aktsepteeris seda, et osa inimesi tegutseks võimaluse korral oma isekates huvides teistest hoolimata. Nagu Machiavelligi aktsepteeris ta reaalsust, mida oli ise näinud: osa inimesi on võimelised teistele suurt kurja tegema. Caius Suetonius Tranquillus jõudis oma teoses *Kaheteistkümne keisri elu*, üsna samadele järeldustele, vaadeldes selliseid valitsejaid nagu Tiberius, Caligula ja Nero. Suetonius leidis, et vastus küsimusele, kuidas need mehed kõike dokumenteeritud kurja teha suutsid, oli lihtne: neil oli võim teha kõike, mida nad soovisid. Nagu lord Acton nõustuks ka Suetonius, et „võim kipub korrumppeerima, absoluutne võim korrumppeerib absoluutselt”. Võimalust teisi ära kasutada peab tasakaalustama riigi võimetus karistada.

Sellest tõdemusest on saanud üks olulisemaid poliitilises filosoofias. Hobbes esitas täiesti loogilise ja ilmaliku argumendi riigi kaitseks ilma ühegi viiteta religioonile. Hobbesi jaoks oli riik vahend kindlustamiseks hea valitsemisega rahu ja korda. Rahvusriik töötab, et tagada stabiilne kodanikuühiskond, kus kõik saavad koos tegutseda turvaliselt ja stabiilselt. Kõik inimesed loobuvad mõnedest individuaalsetest õigustest suverääni – riigi – heaks. Inimesed alluvad ja käituvad sotsiaalses mõttes hästi, kui mitteallumise hind on kõrgem allumatuse hinnast. Sellest tulenev sotsiaalne kord ja rahu annaksid enamusele olulisi pikaajalisi eeliseid. Indiviid saab lühiajalise valu eest kompensatsiooniks pikaajalised hüved ühiskonnale tervikuna. Hobbesi jaoks on vastuvõetav mõningate vabaduste individuaalne lühiajaline kaotus suurema pikaajalise sotsiaalse korra nimel, millest kõik võivad. Hobbes ei eita, et indiviidil võib isegi olla õigus, et tema endi huvides oleks parem mitte alluda, reegleid mitte järgida. Riigi ülesanne on kindlustada reeglite järgimine, tänu võimalusele karistusega ähvardada. Riigi jõud hoiab alal sotsiaalset õiglust. Või nagu väljendas Mao, „kogu jõud tuleb relvadest”.

Riigi seaduslikkus tugineb tema võimele täita oma osa lepingust. „Inimeste kohustus suverääni ees kestab seni, kuni suverään neid kaitsta suudab” (Hobbes 1998: 2, 21). Seega peetakse seaduslikuks riiki, kes tagab inimestele olulised sotsiaalsed teenused ning tagab rahu ja korra.

Riik, kes ei suuda oma kodanikele kodanikuühiskonda pakkuda, riskib nende toetuse kaotamisega. Võib arvata, et üheks põhjuseks, miks Nõukogude Liit kaotas oma kodanike toetuse, oli see, et enam ei suudetud tagada tervet rida sotsiaalseid hüvesid, mida inimesed ootasid. Selle suutmatus pärast nähti Nõukogude riiki lepingu rikkujana ja seega muutus kodanike allumiskohustus riigile kehtetuks.

Hobbesi jaoks on kurjategija lihtsalt indiviid, kes keeldub üldiste hüvede nimel oma õigusi riigile loovutamast. Kurjategija otsustab toimida oma vahetutes huvides teiste arvel. Ta valib kiskja rolli. Sellist inimest peab riik kontrolli all hoidma. Samuti pidas ta kurjategijat endiselt vaenlaseks ka sel ajal, kui see oli vanglas olles teovõimetuks muudetud. Hobbes ei maini kurjategija rehabilitatsiooni, kuna ta peab kurjategija toimimist inimesele loomuomaseks. Thomas Hobbes on sageli kriminoloogia ajaloost välja jäetud, kuna ta ei näe kuritegevuses probleemi: ta ei käsitle ei kurjategijat ega ühiskonda laiemalt probleemina. Kuritegevus on loomuomane, riik on hädavajalik turvaabinõu selle vastu. Hobbesi jaoks pole selles midagi vaja uurida ega põhjendada. Riigi praeguse rõhuasetuse „sõda kuritegevuse vastu” juured võivad olla Hobbesi teooria selles aspektis.

Cesare Beccaria: majanduslik ja piiratud seadus

Üks klassikalise kriminaalõiguse kujunemise võtmeteoreetikuid on Cesare Beccaria oma tööga *Kuritegudest ja karistustest* (1768). Ta aktsepteeris Hobbesi põhiteesi – kurjategija teeb

ratsionaalse otsuse sotsiaalset lepingut rikkuda. Vastuseks on ratsionaalne karistus. Kuna kõigi inimeste eesmärgiks on nauding, siis on loogiline valu tekitamine eemalehirmutamiseks. Kui riik suudab karistuste andmises olla „kiire, kindel ja karm”, siis on inimeste huvides seadusele kuuletuda. Beccaria jaoks oli piisavalt kiire, kindla ja karmi karistuse ähvardus piisav selleks, et enamik ratsionaalseid ja isekaid inimesi kuritegudest eemale heidutada (Beccaria 1995).

See on samasugune kuriteoennetuse mudel nagu armee kohustus hirmutada eemale potentsiaalne sissetungija. Kui näiteks liitlased oleksid agressiivselt reageerinud Adolf Hitleri esimestele „invasioonidele”, oleks Saksa kindralstaap Hitleri kõrvaldanud. Selle asemel püüdsid Prantsusmaa ja Inglismaa konflikti vältida, loovutasid läbirääkimistel Tšehhoslovakkia vabaduse ja saavutasid „rahu meie ajal”, mis kestis ühe aasta. Alles Poola invasioon pani neid aru saama, et rahu ei tule. Teist maailmasõda oleks saanud vältida, kui suhetes Hitleriga oleks kasutatud Hobbesi otsustusmudelit. Poola vallutamise ajal ei uskunud Hitler enam, et liitlased temaga teise väikeriigi pärast võitlusse astuksid.

Enne Beccariat oli suurem osa õigussüsteeme äärmuslikult brutalsed kuni julmade füüsiliste piinamiste ja surmanuhtluseni välja enamiku kuritegude eest. Nagu piibli katse piirata karistuste ulatust „silm silma vastu”, tahtis ka Beccaria piirata olemasolevate õigussüsteemide kuritarvitusi uue süsteemi abil, kus rõhk oleks inimõiguste austamisel. Kohtuprotsess oleks vastavuses kehtiva õiguse ja administratiivprotseduuridega („õiglane protsess”) ning süüditunnistamisele järgneks väljaarvestatud, eemalehirmutamiseks vajalik karistus. Karistus pole mõeldud kättemaksuna kuriteo eest, vaid see on lihtsalt praktiline põhjendus. Beccaria jättis karistuse õigussüsteemi eesmärgina kõrvale. Nii heitis ta kõrvale ka riigi õiguse kasutada surmanuhtlust, kuna see polnud eemalehirmutamiseks vajalik ja oli ülemäärane karistus, võttes ära suurima nauding – elu. Me ei karista selleks, et säilitada sotsiaalset korda Kanti mõttes. Karistuse ainus põhjendus on inimeste eemaleheidutamine kuritegevusest ja seega peab karistus olema alati suurem kui nauding kuriteo viljadest. Klassikaline teooria rõhutas kuritegevuse legaalsel definitsiooni, mitte kuritegeliku käitumise põhjuseid. Rõhk on teol, mitte tegija tunnustel. Karistus ei ole mitte see, mis on „õiglane”, vaid minimaalne hind valu näol, mis on hädavajalik enamiku ratsionaalsete, isekate indiviidide eemalehirmutamiseks.

Ta aktsepteerib Hobbesi teesi inimloomuse kohta ja seega ka vajadust tugeva riigi järele.

1. Inimesed on isekad ja tegutsevad enda kasuks; nad tahavad vältida valu ja suurendada õnne.
2. Inimesed on ratsionaalsed, võimelised kaalutlema, mis on neile tõepoolest kasulik ja seega tuleb neid pidada vabadeks.

Sotsiaalne leping

1. Kui inimesed elaksid ilma valitsuseta, oleks nende huvid konfliktis ja nad elaksid pidevas sõjas. Poleks turvalisust ega õnne.
2. Seega nõustuvad inimesed loobuma osast vabadusest üldise turvalisuse ja õnne nimel. See tähendab, et nad lubavad teatud tegusid vältida ja teisi sooritada. Need lubadused on nende seadused.

„Seadused on tingimused, mille kohaselt iseseisvad ja isoleeritud inimesed ühiskonda koonduvad. Kurnatud elust lõppematus sõjaseisundis ja loobudes ebakindlas elus kasutust vabadusest, ohverdavad nad osa sellest, et nautida ülejäänut turvalisuses ja rahus.” (Beccaria 1995 [1].)

Valitsus

„Nende vabaduse osade summa, mis ohverdati kõigi heaoluks, loob rahvusele suverääni ning suverään on nende vabaduste legitiimne hoidja ja valitseja.” (Ibid.)

1. Suverääni (valitsust) saab nüüd käsitleda individuaalsete lubaduste „summana”. See tähendab: inimesed on moodustanud valitsuse, et kaitsta oma vastastikuseid lubadusi seaduste ja karistustega; nii on valitsus inimeste poolt seadustatud.
2. Kuigi valitsus on *seadustatud*, ei saa see teha, mida iganes soovib; vaid on piiratud sotsiaalse lepinguga. Beccaria väidab, et inimesed sooviksid võimalikult palju vabadust ja nõustuvad loobuma ainult nii suurest osast vabadusest, kui turvalisuseks hädavajalik. Seega võib valitsus nende turvalisust kaitstes piirata vabadust ainult hädavajalikul määral.
3. Aga kui palju on hädavajalik? Kuna valitsus loodi inimeste nõudest turvalisuse ja õnne järele, peab selle eesmärgiks olema „ühine kasulikkus”: „*suurima õnne taotlemine suurima arvu inimeste jaoks* (Sissejuhatus, 7)”.

„/.../ See oli hädavajadus, mis sundis inimesi loobuma osast vabadusest; ja on seega kindel, et keegi ei soovinud üldsuse hoiule anda rohkem kui väikseima võimaliku koguse, millest piisaks, et teda kaitstaks. Nende väikseimate võimalike koguste summa sätestabki õiguse karistada; kõik, mis on üle selle, pole enam õiglus, vaid kuritarvitus. /.../ „Õigluse” all pean silmas ainult teatud huvide tagamiseks hädavajalikkude piirangut.” (Ibid, 2.)

Seadused

Valitsuse käsitlemine sotsiaalse lepinguna võimaldab Beccarial viia võim riigi traditsioonilistest autoriteetidest – suveräänist ja kirikust – ülemale, seadusandjale – inimeste esindajale ja ratsionaalsete seaduste koostajale. Seda nimetatakse sageli „seaduse ülimuslikkuseks”.

1. Seadused on võrdselt kohustuslikud kõigile ühiskonna liikmetele [3].
2. Seaduse kohaselt on kuriteod sotsiaalse lepingu rikkumised [7]. Ainult riigil – mitte eraisikutel – on õigus karistada [29]. Ainus õige kuritegelikkuse mõõt on riigile tehtud kahju [7].
3. Seadused – mitte kohtunikud – määravad karistused [3]. Kohtunikud ei saa otsustada mitte moraalsuse, vaid ainult sotsiaalse lepingu rikkumise üle [29].
4. Loomuõigusi (inimeste õigusi, mis eelnevad seadustele) saab eristada seadustega loodud sotsiaalsetest õigustest [30, 38]. Surmanuhtlus on vägivald loomuõiguste suhtes ja pole seega sotsiaalse lepinguga õigustatud [28].

Eemalehirmutamine, mitte karistus; kasulikkus, mitte kättemaks

Klassikaline õigusmudel on senini domineeriv intellektuaalne mudel rahvusriigi sotsiaalse kontrolli masinavärgi taga. Jock Young (1996) märgib, et ehkki kõigist kriminoloogilistest teooriatest vanim, on sel ometi seni suur mõju nii sotsiaalse kontrolli institutsioonidele kui praegustele vasturääkivustele kriminoloogias. Väidan, et olustikuline ennetamine on näide nüüdisaegsetest vasturääkivustest.

Klassikaline teooria on sageli segadusseajav karistuse teemal, kui karistuse määr peab vastama kuriteo määrale – mida hullem kuritegu, seda suurem karistus. Karistamise põhimõte oli olemas ammu enne klassikalist teooriat. Karistuse elemendid ehk *teenitud karistused* on õigusmõtlemises säilinud, kuigi klassikalises teoorias karistuse teemat pole. Mõned autorid nagu Howard Zehr (1990) on selle segaduse tõttu nimetanud praegust õigusolukorda retributiivseks

õiguseks. Aga klassikaline teooria ei ole huvitatud mitte niivõrd karistusest varasemate kuritegude eest kui tulevastest kuritegudest eemalehirmutamise eest.

Idee kuriteo valu suurendamisest rohkema valuga on vastuolus utilitaarsuse põhimõttega. Hädavajaliku valu määr tuleb välja arvutada üldiseks eemalehirmutamiseks vajaliku määra põhjal. Mitte rohkem ja mitte vähem valu kui sotsiaalse korra tagamiseks vajalik – kriteeriumiks ei ole karistus, vaid eemalehirmutamise kasulikkus ja selle kaudu kodanikuühiskonna alalhoidmine.

Muidugi on tõsi, et praegune õigussüsteem on kokku pandud Beccaria utilitaarsetest kaalutlustest ja Kanti mõtetest karistuse vajalikkusest sotsiaalse korra hoidmiseks, koos sooviga kätte maksta ja ka kurjategija rehabiliteerimise kaalutlustest.

Selliste konfliktsete nõudmiste tõttu pole praegune süsteem piisavalt kiire, kindel ega karm. Ja nii jätkab ka Hobbesi inimene ratsionaalsete ja isekate valikute tegemist kuritegude sooritamise näol.

Olustikuline kuriteoennetus: võimalus teeb varga

Viimased kakskümmend aastat on olustikulise ennetamise mudeli kõige järjekindlamaks eestkostjaks olnud Ronald V. Clarke koos kolleegidega. Üks verstaapost on näiteks kogumik *Mõtlev kurjategija (The Reasoning Criminal ...)*, 1986).

Ronald Clarke jätkab oma mudeli väljakujundamist, viimased parandused on pärit aastast 2003 (Clarke ja Eck 2003). Uurides mõtlevat kurjategijat, koostas ta sellised vahendid nagu CRAVED (varjatav, kõrvaldatav, juurdepääsetav, väärtuslik, nauditav ja realiseeritav) – kirjeldamiseks kauplusevarga otsustamisprotsessi – ning EVIL DONE (kaitsetu, elutähtis, sümboolse tähendusega, legitiimne, hävitatav, kasutuses olev, lähedane, hõlbus) – terroristide märklaua valiku kirjeldamiseks. CRAVED ja EVIL DONE aitavad sobiva kaitse väljatöötamisel, tuginedes potentsiaalse kurjategija mõtlemise mõistmisele. Nagu klassikalist teooriat tuleb ka olustikulist ennetamist mõista potentsiaalsele kurjategijale suunatud kommunikatsioonina. Loodetakse, et potentsiaalne kurjategija saab sõnumi, et objekt on liiga raskesti kättesaadav, ohtlik või vähetasuv. Kui potentsiaalne kurjategija otsustab, et potentsiaalne kasu pole väärt jõupingutust ja riski, siis teeb ta ratsionaalse ja iseka otsuse kuritegu mitte sooritada. Näen seda puhta Hobbesiliku mõtteviisina. Kui ütlesin seda Ronald Clarke'ile, vastas ta: „Hobbes ja mina oleksime sõbrad.”

Ratsionaalse valiku teooria

Ratsionaalse valiku teooriat ja tegevusrutiini teooriat peetakse harilikult olustikulise ennetamise teoreetilisteks alusteks. Cornishi ja Clarke'i 1986. aastal sõnastatud ratsionaalse valiku teooria eeldab, et kurjategijad taotlevad kuritegeliku käitumisega mingit kasu. Ratsionaalse valiku teooria kujutab kurjategijat aktiivse otsustajana, kes arvestab kuriteovõimaluste tulusid-kulusid.

Seega sisaldab kuritegelik käitumine otsust sooritada kuritegu. Kõiki otsuseid kitsendavad aeg, inimese kognitiivsed võimed ja info, tekitades „piiratud” ratsionaalsuse. Oluline eeldus on, et kurjategijad mõjutavad otsused ja tegurid varieeruvad suuresti nii kuriteo eri etappidel kui kuriteoliikide kaupa. Cornish ja Clarke (1998) rõhutavad vajadust arvestada kurjategija otsustus- ja valikuprotsessi analüüsil kuriteo spetsiifikat ning käsitleda eri kuriteoetappide otsuseid eraldi.

Näiteks vaatlesid Cornish ja Clarke mõningaid otsuseid, mida kurjategija teeb sissevõtmise kavandamisel. Nad oletasid, et kurjategija esitab endale selliseid küsimusi: milline maja oleks

parim kuriteoobjekt? Kas naabrid valvavad üksteise maju? Kui raske on sisse pääseda? Mis asjad seal on? Kuidas ma kiiresti minema pääseksin? CRAVED mudel on teine näide otsustamise elementide kohta kauplusevargustes.

Mudel eeldab klassikalise teooria vaba tahet, ent alati on olemas veel individuaalsed **tausta** ja **olustikulised** tegurid, mis kallutavad kuriteo sooritamise või sooritamata jätmise suunas. Taustategurid võivad olla sugu, vanus, intelligentsus, kasvatus ja isiksus; olustikulised tegurid võivad olla kaaslaste surve, narkosõltuvus ja objekti kättesaadavus.

Ratsionaalse valiku teooria oluline rõhuasetus on selles, et see käsitleb kuriteo sooritamist terve rea kurjategija poolt tehtavate otsuste ja protsessidena. Igas otsustamise punktis võib valida kuriteo sooritamise, vältimise või lõpetamise. Alati on tegu unikaalse indiviidi otsustamise protsessiga spetsiifilises kontekstis. Indiviidi või olukorra muutumisel on otsustuse tulemus teistsugune.

Tegevusrutiini teooria

Tegevusrutiini teooria on teine olustikulise ennetamisega seotud teooria. Seda kasutatakse ka teistes kuriteoennetuse mudelites, kuna see on üks peamisi „keskkondliku kriminoloogia” teooriaid. Tegevusrutiini teooria kasutab kuriteokolmnurka, mida vahel nimetatakse ka probleemi analüüsi kolmnurgaks (PAK). PAK on muutunud probleemikeskse politseitöö alustoeks.

Tegevusrutiini teooria väidab, et kuriteo toimumiseks peavad samal ajal ja samas kohas toimuma kolm asja:

- sobiv kättesaadav objekt;
- tõkestaja puudumine, kes suudaks kuritegu ära hoida;
- motiveeritud ehk kuriteoks valmis kurjategija, kes kasutab ära sobiva objekti olemasolu ja kaitsetegurite puudumise keskkonnas. (Cohen ja Felson 1979.)

Sobiv objekt

Esimene kuriteo tingimus on sobiva objekti kättesaadavus. Teadlikult kasutatakse sõna „objekt”, mitte nt „ohver”. On kolm peamist objekti kategooriat. Objekt võib olla kas isik, asi või koht.

Meie ümber on palju potentsiaalseid objekte, ent mitte kõik pole sobivad. Sobivate objektide kirjeldamiseks kasutatakse ingliskeelseid akronüüme:

1. VIVA: väärtus, paigalpäisvus, nähtavus, juurdepääs.
2. CRAVED: varjatav, kõrvaldatav, juurdepääsetav, väärtuslik, nauditav ja realiseeritav.
3. EVIL DONE: kaitsetu, elutähtis, sümboolse tähendusega, legitiimne, hävitatav, kasutuses olev, lähedane, hõlbus.

On tõenäoline, et otsustamisprotsessi kohta koostatakse teisigi akronüüme, mis kajastavad kurjategija nägemust kuriteo objekti kohta. Tegu võib olla ka korduvobjektidega. „Korduvohvrustumise” teema on kuriteoennetuses üsna oluliseks muutunud.

Pole tähtis, kui sobiv objekt on, kuritegu ei toimu, kui kohal pole kurjategijat ennast või on olemas tõkestaja.

Suutliku tõkestaja puudumine

Teiseks tingimuseks on tõkestaja puudumine, kelle juuresolek hoiaks kuriteo toimumise ära. See on inimene, kes pelgalt oma kohalolekuga heidutaks potentsiaalsed kurjategijad eemale.

Tõkestajaks võib olla ka turvakaamerate süsteem, tingimusel, et keegi seda jälgib. Kuriteoennetus hoonete planeerimise ja projekteerimise kaudu (turvaplaneerimine) pakub välja mitmeid muutusi keskkonna disainis, mis toimiksid „tõkestavate” tunnustena. Näiteks on hea valgustus osutunud paremaks hirmutajaks kui paljud turvakaamerasüsteemid. Ja head elektroonilise jälgimise süsteemid on osutunud tõhusamaks kui turvamehe olemasolu. Nii laiendaksin „tõkestaja” mõistet nende olukorra sotsiaalsete ja füüsiliste tunnusteni, mis töötavad ohustatud objekti kaitseteguritena. Selline käsitlus on selgelt seotud ratsionaalse valiku teooriaga.

Tõenäolised kurjategijad

Kui sobivat objekti ei kaitse tõkestaja, on võimalus, et kuritegu leiab aset. Viimaseks elemendiks selles pildis on tõenäolise (ehk motiveeritud või valmisoleva) kurjategija kohalolek. Kuritegu toimub ainult siis, kui tõenäoline kurjategija peab objekti sobivaks ja tõkestajat pole kohal. Enam-vähem ratsionaalne hinnang olukorrale määrab, kas kuritegu toimub. Otsus kuritegu sooritada peab eelnema tegelikule kuriteosündmusele.

Kuriteokolmnurk

Kuriteokolmnurk (ka probleemi analüüsi kolmnurk ehk PAK) on osutunud väga kasulikuks kuriteoanalüüsi vahendiks. PAK-i saab seostada kaitsereaktsioonidega, nii et tõenäolist kurjategijat saab suunata, kohta hallata ja objekti/ohvrit kaitsta. Enamik sotsiaalseid olukordi sisaldab nii potentsiaalseid riski- kui kaitseaspekte. Analüüsi eesmärk on riske vähendada või vähemalt neutraliseerida, pannes nende kõrvale kaitsetegurid. Kõige viimane kuriteokolmnurga versioon on üles ehitatud kahe kolmnurga kombinatsioonile, mis aitab analüüsi kõrval ka (vastu)reaktsioone silmas pidada.

Joonis 8. Kuriteokolmnurk (Cohen ja Felson 1979)

Olustikuline ennetamine (ratsionaalne valik pluss probleemi analüüsi kolmnurk)

Nagu mainitud, lahkneb olustikuline kuriteoennetus üsna radikaalselt kriminoloogia peavoolu mõtlemisest, keskendudes:

- kuriteo toimumisvõimaluse tähtsusele,
- kuriteo asjaoludele, mitte kuritegude sooritajatele,
- kuritegude toimumise ennetamisele, mitte kurjategijate avastamisele ja karistamisele.

Olustikuline ennetamine ei huvitu kriminaalsuse arengumudelitest, karistusest ega rehabilitatsioonist. Tõdetakse, et kuritegevus eksisteerib seni, kuni selleks on võimalus. See on väga lühiajalise keskmega pragmaatiline lähenemine spetsiifilistele kuritegudele ja spetsiifilise

olukorra muutmise viisidele, nii et teatud kuriteod jääksid tulevikus toimumata. Võimaluste vähendamise meetmed:

- **on suunatud ülispetsiifilistele kuriteoliikidele.** Sekkumismeetmed tuleb kohandada väga spetsiifilistele kuriteoliikidele laiemate kategooriate sees;
- **hõlmavad vahetu keskkonna haldamist ja kujundamist süstemaatilisel ja püsival viisil.** Sekkumismeetmed peegeldavad muutusi keskkonnas, mis on mõeldud mõjutama potentsiaalse kurjategija hinnanguid kuriteo sooritamise riskide ja tasu kohta. Need hinnangud sõltuvad olukorra spetsiifilistest tunnustest ning nõuavad kurjategijalt ratsionaalsust ja kohanemist. Kurjategija püüab alati maksimeerida kuriteost saadavat kasu. Ennetamise eesmärk on muuta kurjategija hinnangut potentsiaalsete plusside ja miinuste kohta;
- **muudavad kuriteo raskemaks, ohtlikumaks ja vähem tasuvaks ning kõrvaldavad nii ahvatlused kui ettekäänded paljude kurjategijate jaoks** – hiljaaegu on olustikulise ennetamise mudelile lisandunud olustikuliste **võimaluste** analüüs koos täiendava olustikuliste **eelduste** analüüsiga. Mudel sisaldab kaht uut kategooriat – **ahvatluste vähendamist** ja **ettekäänete kõrvaldamist**. See on oluline areng, kuna olustikulise ennetamise sotsiaalse kommunikatsiooni mõõde on muutunud veelgi tähtsamaks. Originaalmudel (raskus, risk ja kasu) oli kurjategija pigem üldportree, kes teeb külmalt ratsionaalseid valikuid. Mudeli keerukamaks muutudes on sellesse integreeritud otsustusprotsessi kõik mõõtmed. Näiteks mõnedel turvaplaneerimise meetmetel objekti kättesaadavuse raskendamiseks on paradoksaalne mõju ning sekkumist peetakse ahvatluseks, mis kasvatab kurjategija otsusekindlust. Aga otsustamine on nii emotsionaalne kui ratsionaalne protsess, see pole kunagi ainult loogika;
- **ei eelista ühtki kuriteokategooriat** – olustikuline ennetamine on rakendatav kõigile kuriteoliikidele, mitte ainult varavastastele või juhukuritegudele. Kõik kuriteod sisaldavad otsustamist, mis toimub spetsiifilises sotsiaalses ja füüsilises kontekstis. Seega on olustikuline ennetamine rakendatav kõigile kriminaalsetele interaktsioonidele.

Clarke tõi oma ettekandes esimesel Beccaria konverentsil Hannoveris Saksamaal jaanuaris 2005 *Kvaliteetse kuriteoennetuse seitse põhimõtet* olustikulise ennetamise täpse keskme. Ta rõhutas järgmist seitset põhimõtet:

1. Sea eesmärgid selgelt.
2. Keskendu väga spetsiifilistele probleemidele.
3. Saa oma probleemist aru.
4. Ole skeptiline ümberpaiknemise suhtes.
5. Pea silmas mitmeid erinevaid lahendusi.
6. Näe ette elluviimiskulusi.
7. Hinda oma tulemusi. (Clarke 2005.)

Olustikulisel kuriteoennetusel pole suurt ega keerukat teoreetilist baasi, sest selleks ei nähta vajadust. Kuriteod toimuvad, kui selleks on võimalus. Võimaluse mõistmine ja kõrvaldamine kõrvaldab ka kuriteo.

Olustikulise kuriteoennetuse kriitika

Olustikulist kuriteoennetust on kritiseeritud kahel põhjusel. **Esiteks, olustikuline ennetamine ei tegelevat kuritegevuse juurpõhjustega, olgu need siis biotilised, psühholoogilised,**

sotsiaalsed, kultuurilised või muud. Pean seda õiglaseks, aga ka suuresti ebaoluliseks kriitikaks.

Ron Clarke väljendab oma töödes lugupidamist kriminaalsusele viivate võtmetegurite väljaselgitamise (nt David Farringtoni ja Rolf Loeberi tööd, mida käsitletakse 4. osas *Kuritegelikkuse ennetamine*) ja tõendus põhise rehabilitatsiooni katsete suhtes (nt Robert Rossi tööd, mida käsitletakse 3. osas), aga ma ei usu, et ta tunneks huvi sotsiaalse ennetamise või tõendus põhiste ennetuspraktikate vastu.

Ta tunnistab enamiku inimeste põhimõttelist ratsionaalsust ja isekust. Ta ei näe inimloomuses suuri muutusi. Miks eksisteerib kuritegevus? Miks mitte? Ta pole kriminoloog, pigem tunneb ta psühholoogilist huvi selle vastu, kuidas inimesed mõistavad ning on vastastikuse mõju suhetes sotsiaalse ja füüsilise keskkonnaga. Ilmselt väidaks ta, et olustikulised tegurid piiravad enamikku inimekäitumisi. Olukorra muutmine muudab tõenäoliselt ka teatud käitumise tõenäolisust. Nick Rossil (2005) on sellekohane lõbus lugu:

„Mõned aastad tagasi olin Kesk-Hiina külakeses ja tegin filmi kahest lapsest. Mind üllatas, et uute majade ümber oli okastraat. Ma küsisin selle otstarvet ning külavanem vastas: „Murdvarguste peatamiseks, meil on palju televiisoreid ära varastatud.” Kahtlesin, kas Hiinas on nii palju murdvargusi, ehk on see lihtsalt kommunistlik propaganda? „Ei,” ütles külavanem, „minu vanemad ja vanavanemad polnud niisugusest asjast nagu murdvargus kunagi kuulnud.” Küsisin: „Miks teil siis nüüd murdvargused on?” Ta astus sammu tagasi ja vaatas mind nagu tulnukat teiselt planeedilt: „Neil ei olnud televiisoreid.””

See on näide idamaa tarkusest, mis meil läänes tabamata jääb. Televisioon toidab kuritegevust mitte programmide, vaid telerite endi tõttu. Üsna tavalised esemed on nüüd muutunud kiusatuseks. Enamgi veel, peaaegu kõigil vaba ja rikka ühiskonna hüvedel on tagajärjed, mis õhutavad kuritegevusele.

Nick Ross on koostanud võimaluste nimestiku, mis põhjendab, miks EL-i riikides on nii palju varavastaseid kuritegusid.

1. On rohkem, mida varastada.
2. Inimestel on majandusedu kõrvalproduktina rohkem vaba aega.
3. On rohkem raha mõnuainete jaoks: seltskondlik (sageli antisotsiaalsete tagajärgedega) joomine ja narkootikumid. Nende mõju on üldteada.
4. On rohkem mobiilsust – kodu piiridest eemalolek pakub uusi kiusatusi ja uusi võimalusi.
5. Anonüümsus. Osalt tänu mobiilsusele ja osalt urbaniseerumisele jääb halb käitumine karistamata, kui keegi sind selles ümbruses ei tunne.
6. On nii palju uuendusi, mis loovad täiesti uued kuriteod. Vanad kuriteod nagu hobusevargus ja maanteerööv on välja surnud, aga uute arv mitmekordistub: autovargus, krediitkaardipettus, internetipetturlus jpm.
7. On rohkem vabadust. Vabadus kanda provotseerivaid rõivaid, valjusti rääkida, inimesi solvata, oma asju ajada. Individuaalseid erinevusi aktsepteeritakse rohkem – see tähendab, et veidrale käitumisele pööratakse ka vastavalt vähem tähelepanu. (Ross 2005.)

Need on seitse majandusliku õitsengu tulemust, mille panus varavastase kuritegevuse kasvu on vähemalt sama suur, kui seitsme surmapatu oma.

Ma ei pea olustikulist kuriteoennetust ainsaks kuriteoennetuse viisiks ega usu, et kuriteod toimuvad ainult võimaluste olemasolu pärast. 4. osas käsitletakse riski-, kaitse- ja vastupanu uurimusi. Ühtlasi vaadeldakse ka sotsioloogide nagu Robert Sampson tuvastatud laiemaid sotsiaalseid, keskkondlikke ja kultuurilisi tegureid.

Mitte ükski nendest ei vähenda olustikulise ennetamise praktilist väärtust. Kui mu majakatus läbi jookseb, tahan selle ära parandada. Kui mul on vaja südameoperatsiooni, siis on vähe kasu minevikukäitumiste ja riskitegurite mõistmisest, mis selle vajaduseni viisid. Olustikuline kuriteoennetus keskendub probleemi kohesele kontrollile. See keskendub kuritegevusele samamoodi, nagu enamik tervishoiuteenuseid on haiguskesksed ja mitte tervise edendamise kesksed. Aga see on nentimine, mitte hinnang.

Vajadus sotsiaalse edendamise järele on samasugune kui tervise edendamise järele – tegelikult on kogukonna turvalisus ja terved linnad nii teoorias kui praktikas üks ja sama. Sellised argumendid, nagu esitab Daniel Gilling (2004), on õigustatud: raske on koostada kuritegude ja korrariikumiste vastast plaani, mis hõlmaks nii olustikulist ja sotsiaalset kuriteoennetust kui ka kogukonna turvalisuse edendamist. Olustikuline kuriteoennetus on väga selge, kitsas ja fokuseeritud ettevõtmine. See ei tegele laia sotsiaalpoliitika ega sotsiaalsete konstruktsioonidega. See on suunatud spetsiifiliste kuriteosündmuste heastamisele ja ennetamisele. Selles on selle tugevus ja võib-olla ka nõrkus.

Kuigi Clarke'i lähenemine võib tunduda piiratud, võiks kriitikutelt paluda nende laiemate ja suurejoonelisemate mudelite mõju demonstreerimist. Sotsiaalse ennetamise edu kohta on vähe näiteid. On arvukalt näiteid edukate olustikulise kuriteoennetuse algatuste kohta.

Teine kriitiline argument on fundamentaalsem: ümberpaiknemine. Kui me motiveeritud kurjategija lihtsalt peatame või eemale hirmutame, kas ta läheb siis nagu iga teinegi kiskja mujale jahti pidama?

Ron Clarke (2005) soovib ümberpaiknemise küsimuses skeptilisust. See toimub, aga mitte väga suures ulatuses ja on rohkem tõendeid ennetamise kasu hajumisest ümbritsevas keskkonnas. Hannoveri ettekandes viitas Clarke Hesselingi (1994) uurimusele. See oli Hollandi valitsuse tellimisel teostatud kokkuvõtte 55 ümberpaiknemise uurimusest. 22-s uurimuses ei esinenud ümberpaiknemist, teatud ümberpaiknemine leidis aset 33-l juhul. Nii et ümberpaiknemine leiab küll aset, ent alati ennetati rohkem kuritegusid, kui neid ümber paiknes. Teised uurimused on andnud samasuguseid tulemusi.

Sellised positiivsed tulemused on loogilised, kui võtame arvesse tõendeid, mille kohaselt inimkäitumine on pigem seotud olukorraga, kui tuleneb mingist loomuomasest kriminaalsest kalduvusest. Isiksus on sotsiaalsetes kontekstides erinev – miks ei või see kehtida ka potentsiaalse kurjategija puhul, vaatamata sellele, kui motiveeritud ta teatud keskkonnas on?

Võimalus teeb varga (Felson ja Clarke 1998) sisaldab järgmist kümmet põhimõtet kuriteovõimaluste teooria kohta:

1. **Võimalused on tähtsal kohal kõigi kuritegude, mitte ainult varavastaste puhul** – nt baaride ja klubide uuringud näitavad, kui tähtis on vägivalda tekkimises või ennetamises nende sisekujundus ja haldamine.
2. **Kuriteovõimalused on ülispetsiifilised** – nt autode vargus lõbusõiduks on teistsuguse võimaluste muustriga kui autoosade vargus. Kuriteovõimaluste teooria aitab neid erinevusi välja tuua ning reaktsioone neile kohandada.
3. **Kuriteovõimalused on ajas ja ruumis kontsentreeritud** – esinevad dramaatilised erinevused isegi ühe ja sama kõrge kuritegevusega piirkonna majade vahel. Kuritegevus on tund-tunnilt ja nädalapäeviti erinev, peegeldades võimaluste erinevust.
4. **Kuriteovõimalused sõltuvad igapäevategevustest** – kurjategijad ja objektid muutuvad vastavalt tegevusrutiinile (nt töö, kool, vaba aeg). Nt murdvargad külastavad elamuid päevasel ajal, kui elanikud on tööl või koolis.

5. **Üks kuritegu loob võimalused järgmiseks** – nt edukas sissepääsmine võib kurjategijat ohutada hiljem tagasi pöörduma või nooruki jaoks võib tema jalgratta vargus olla õigustuseks varastada kellegi teise oma.
6. **Mõned tooted tekitavad rohkem kiusatust** – nt kergesti juurdepääsetavad elektroonika-kaubad nagu DVD-mängijad ja mobiiltelefonid on sissepääsmise ja röövlite jaoks atraktiivsed. Need on „kuumad tooted”.
7. **Sotsiaalsed ja tehnoloogilised muutused toodavad uusi kuriteovõimalusi** – tooted on kõige ohustatumad kasvu ja massturustamise staadiumidel, kui nõudlus nende järele on suurim. Enamik tooteid saavutab küllastumise staadiumi, kus inimestel on need olemas ja tõenäoliselt neid ei varastata.
8. **Kuritegusid saab ennetada kuriteovõimaluste vähendamise kaudu** – olustikulise kuriteoennetuse võimaluste vähendamise meetodid läbivad argielu, ent neid saab sobitada spetsiifiliste olukordadega. See toetub kindlalt võimaluste teooriale.
9. **Kuriteovõimaluste vähendamine ei too tavaliselt kaasa ümberpaiknemist** – täielik ümberpaiknemine on üliharuldane ja paljud uurimused on näidanud selle vähest esinemist või puudumist.
10. **Fokuseeritud kuriteovõimaluste vähendamine suudab tekitada laiemat kuritegevuse vähenemist** – ennetusmeetmed ühes piirkonnas võivad viia kuritegude vähenemisele naaberpiirkonnas. See leiab aset, kuna kurjategijad võivad meetmete ulatust üle hinnata.

Olustikulise kuriteoennetuse 25 tehnikat

Järgmises tabelis on Cornishi ja Clarke'i olustikulise kuriteoennetuse 25 tehnikat. Neid tehnikaid on hästi kirjeldatud Cornishi ja Clarke'i artiklis *Võimalused, eeldused ja kriminaalsed otsused: vastus Wortley kriitikale olustikulise kuriteoennetuse kohta* (Clarke ja Cornish 2003).

Tabel 1. Olustikulise kuriteoennetuse tehnikad (Clarke ja Cornish 2003)

Jõupingutuste suurendamine	Riski suurendamine	Tasu vähendamine	Ahvatluste vähendamine	Vabanduste kõrvaldamine
1. Objekti kättesaadavuse raskendamine Roolilukud, immobilisaatorid, vaheseinad juhi ja reisija vahel, raskesti avatavad pakendid	6. Järelevalvetugevdamine Regulaarsed ohutusabinõud, mobiili kaasaskandmine, naabri valve	11. Objektide varjamine Autode parkimine parklas, telefoni- raamatus soo näitamata jätmine, märgistamata turvaautod	16. Stressi ja frustratsiooni vähendamine Järjekordade ennetamine ja viisakas teenindus, laiemad istmed, rahustav muusika / pehme valgus	21. Reeglite kehtestamine Rendilepingud, ahistamise koodeks, küllastajate registreerimine hotellides
2. Juurdepääsu kontroll Fonolukud, turvakaardid, pagasi läbivalgustamine	7. Loomuliku järelevalvetoetamine Parandatud tänavavalgustus, kaitstud ruumi planeerimine, häireandjate toetamine	12. Objektide kõrvaldamine Äravõetav autoraadio, naiste varjupaigad, telefoni kaardid	17. Vaidluste ärahoidmine Eraldi alad rivaalitsevatele jalgpallifännidele, ruumikad baarid, fikseeritud taksohinnad	22. Keelumärgid Parkimine keelatud Eraomand jm
3. Väljapääsude valvamine Pileti esitamine väljumisel, saatekirjade kontroll, elektroonilised turvaelemendid	8. Anonüümsuse vähendamine Taksojuhitunnistused, koolivormid	13. Märgistamine Esemete märgistamine, liiklusvahendite load ja autoosade märgistamine, karja märgistamine	18. Emotsionaalse erutuse vähendamine Kontroll vägivaldse pornograafia üle, hea käitumise tagamine jalgpalliväljakul, rassiviha ilmingute	23. Südametunnistuse ergutamise Teeäärased kiirusmõõtjad, allkirjanõue tollideklaratsioon, tollideklaratsioon, tollideklaratsioon, tollideklaratsioon

			tõkestamine	
4. <i>Kurjategijate eemalhoidmine</i> Tänavasulud, eraldi tualetid naistele, hajutatud baarid	9. <i>Kohapealsete töötajate vastutus</i> Turvakaamera kahe-korruselistes bussides, kaks müüjat poodides, premeerimine valvsuse eest	14. <i>Turustamise takistamine</i> Lombardide jälgimine, kontroll salareklaamide üle, litsentseeritud tänavamüük	19. <i>Eakaaslaste surve neutraliseerimine</i> „Ainult idiotid joob ja sõidab” „EI öelda on okei” Koolikiusajate eraldamine üksteisest	24. <i>Reeglitele allumise soodustamine</i> Lihtne kontroll raamatukogus, avalikud tualetid, prügikastid
5. <i>Kontroll tööriistade ja relvade üle</i> „Targad relvad”, varastatud mobiiltelefonide kasutamise takistamine	10. <i>Formaalse järelevalve parandamine</i> Infrapunakaamerad, alarmid, turvatöötajad	15. <i>Kasu kaotamine</i> Tindiga turva-elementid, grafiti eemaldamine, kiirusepiirajad	20. <i>Imitatsioonkuritegevuse ärahoidmine</i> Vandalismijälgede kiire kaotamine, turvakiibid televiisoris, kuriteo toimumisviisi tsenseeritud kirjeldus	25. <i>Kontroll narkootikumide ja alkoholi üle</i> Alkomeetrid pubides, teenindamisest keeldumine, alkoholivabad üritused

Parimad praktikad

Herman Goldsteini probleemikeskne politseitöö ja Ronald V. Clarke'i olustikuline kuriteoennetus kasutavad sama probleemilahendusprotsessi selliste vahenditega nagu SARA, PAK jt. Esimeses peatükis väitsin, et Paul Ekblomi kuriteosündmuse asjaolud ja 5 I-d annavad kuriteoennetuse planeerimisele parema raamistiku. Ometi on tõsi, et enamik sekkumisi kasutab SARA-t koos PAK-iga, ehkki Clarke ja Eck mainivad oma hiljutises kuritegevuse analüüsi käsiraamatus Ekblomi mudeleid.

Arvukaid näiteid olustikulise kuriteoennetuse ja probleemikeskse politseitöö parimate praktikate kohta leidub veebilehel <http://www.popcenter.org/> – mõned neist on võitnud Goldsteini ja Tilley' auhindu. Näiteid edukate algatuste kohta on ka ICPC teoses *Sada kuriteoennetuse programmi inspireerimaks tööd kogu maailmas* (<http://www.crime-prevention-intl.org/>) ning *Linna kuritegevuse ennetamine ja riskinoored. Paljutöötavate strateegiate ja programmide kogumik kogu maailmast (Urban Crime Prevention ..., 2005)*, kus on ära toodud ka Eesti Naabrivalve.

Üks näide *Sajast kuriteoennetuse programmist* esindab korduvsissemurdumiste vastast projekti Kirkholti piirkonna elamutesse Rochdale'is. 1985 leiti, et sisse oli murtud 25% kodudest, see oli üle kahe korra enam kui teistes riskipiirkondades. Kiiresti mõisteti, et korduvsissemurdumise tõenäosus oli neli korda suurem kui esmasissemurdumise oma ja suurim korduvohvristumine oli kuus nädalat pärast esimest intsidenti. Võeti kasutusele järgmised kuriteoennetuse meetmed:

- Objekti kättesaadavuse raskendamine: kodu turvalisuse suurendamine paremate lukkude ja riivide paigaldamisega ning vara märgistamise kaudu. See muutis kuriteo sooritamise raskemaks ja vähendas sellest saadavat kasu.
- Kookon-tüüpi naabrivalve programm, kus kuus või enam ohvri maja ümbritseva majade elanikku osalesid jälgimises ja kõige kahtlusttekitava teatamises, ennetamaks korduvohvristumist. See suurendas riski.
- Kohaliku kriminaalhoolduse juhitud rühmatöö programm oli suunatud leevendama kurjategijate sotsiaalseid probleeme nagu alko-narko kuritarvitus, töötus ja võlad.

- Objekti kõrvaldamine müntidega töötavate elektri- ja gaasimootjate asendamisega – need olid sisse-murdjate peamiseks huviobjektiks – žetoonide ja muude tasumisskeemidega töötavatega. See kõrvaldas tulu.

Nii olid sekkumised põhiliselt olustikulised – muutsid kuriteo sooritamise raskemaks, suurendasid riski ja vähendasid kasu, sotsiaalse arengu meetmed olid suunatud noorte riskirühmale. Tulemused olid mõjuavaldavad:

- 58% vähem murdvargusi ühe aastaga,
- 80,5% vähenes korduohvristumine,
- 75% murdvarguste vähenemist võrreldes 40 aastaga. (*100 Crime Prevention ...1999*)

Teine näide *Sajast kuriteoennetuse programmist* on pärit Newport News'ist Virginias (USA), kus politsei kasutas murdvarguse, autodest esemete varguse ja inimeste rööviga tegelemisel SARA mudelit. Politsei tegi järgmist:

- analüüsis ja grupeeris individuaalsed juhtumid piirkonnas, defineerides need osana probleemidemustrist. Üleminek juhtumipõhiselt käsitluselt mustripõhisele on Goldsteini lähenemise võti;
- analüüsis avalikelt ja eraallikatelt kogutud infot, et teha kindlaks probleemide olemus, põhjused ja võimalikud lahendused;
- reageeris, kohandades programmi või kohalikele unikaalsetele probleemi tunnustele vastavat tegutsemist koostöös elanike, ettevõtete, era- ja avalike asutustega;
- hindas programmi mõju.

Taas olid tulemused muljetekitavad:

- 35% vähenes elamutesse sisse-murdmine,
- 53% langes vargus autodest,
- 39% vähenes röövimine. (*100 Crime Prevention ..., 1999.*)

Mu lemmiknäiteks olustikulise ennetamise parima praktika kohta on Washingtoni linna metroosüsteem. Seda kirjeldatakse küllalt üksikasjalikult artiklis *Nähtavus ja valvsus: olustikulised meetmed linnas, ennetamaks kuritegusid metroos* (<http://www.ncjrs.org/>).

Metrookeskkond sobib olustikuliseks kuriteoennetuseks, mis taotleb kuriteovõimaluste vähendamist järgmiste meetmete kaudu:

- kuriteoks vajaliku jõupingutuse märgatav suurendamine,
- kuriteoriski tajutav suurendamine,
- kuriteost saadava kasu tajutav vähendamine,
- „ettekäänete” – hoolimatuse või kriminaalsusele viivate hoiakute kõrvaldamine.

Kuriteoks vajaliku jõupingutuse märgatav suurendamine. Metrool on järgmised tunnused, mille kaudu saab jõupingutust suurendada.

- Objekti kättesaadavuse raskendamine. Metroo istmed, aknad ja toed on valmistatud grafitile ja vandalismile vastupidavatest materjalidest. Platvormiseinte kaitseks on paigaldatud võred, takistamaks grafitit.
- Juurdepääsu kontroll. Kuna metroo planeering piirab tänavalt maa-alustesse jaamadesse viivate treppide arvu, on süsteemi sissepääs raskem. Metroo on suletud varahommikuti, mil on kõige suurem oht ohvriks langeda, sest puuduvad tõkestajad (pealtnägijad); seega vähendab metroo sulgemine sel ajal kuriteovõimalusi.

- Kurjategijate eemalejuhtimine. Platvormi mõlema otsa juures on eskalaatorid, et õhutada reisijaid täitma kogu platvormi, mitte selle keskele kogunema. See juhib taskuvargad eemale; avatud keskkond vähendab tõuklemist. Lisaks viitavad selged sildid lähimatele väljapääsudele ja ümberistumiskohtadele, sisse- ja väljapääsude juures ning ümberistumiskohtades on ka kaardid, mis vähendavad reisijate segadust ja ebakindlust, muutes nad taskuvarguste ees paremini kaitstuks.
- Kuritegude soodustingimuste kontroll. Metroo planeerijad on teadlikult jätnud kavandamata avalikud tualetid, pakihoidlad ning lisatoolid ja -pingid, et mitte julgustada potentsiaalseid kurjategijaid aega viitma ja objekte valima. Kiirtoidukohad on keelatud, et minimeerida röövide ja taskuvarguste võimalusi ning vähendada prügi.

Kuriteoriski tajutav suurendamine. Metroo sisse- ja väljapääsude jälgimise reeglid, formaalne järelevalve, töötajatepoolne ja loomulik järelevalve annavad panuse, et metroo jätaks mulje kohast, kus on riskantne kuritegu sooritada.

Metroo automatiseeritud piletiraha kogumise süsteem ei võta vastu valežetoone ja valeraha ning takistab ühe sissepääsukaardi kasutamist mitme inimese poolt, suurendades nii valepääsmete avastamise riski. Erinevalt vanemate allmaaraudteede traditsioonilisest žetoonisüsteemidest on piletid marsruudipõhised ja neid tuleb kasutada nii sisenemisel kui väljumisel, mis suurendab tabamise riski 100%-ni. Samuti on võimalik osta mitmereisi pileteid, mis võimaldab vähendada sularaha kasutamist (rahakoti demonstreerimist).

Formaalset jälgimist teostab metroopolitsei, mis koosneb ligi kolmesajast töötajast. Neid on koolitatud kiiresti reageerima „elukvaliteedi” rikkumistele kinnipidamise ja hoiatuste näol. Reisijatel on keelatud söömine, joomine, suitsetamine, raadio mängimine, loomade transport ja ühest vagunist teise liikumine. Need reeglid on plakatitel sisse- ja väljapääsude juures ja ka vagunites ning metroopolitsei järgib neid rangelt. Politseiülema sõnul on politsei ülivalvas: „Linnas räägitakse, et kui tahad kuritegu ette võtta, siis tee seda tänaval; maa all võetakse sind kinni.” Politseil on oma osa ka puhtuse hoidmisel metros. Töötajaid on koolitatud teavitama hooldusosakonda kõigist hooldusprobleemidest (nt läbipõlenud lambid).

Jaama töötajate järelevalve täiendab formaalset järelevalvet ning tõhustab metroo turvalisust. Metroo töö ajal on personal alati kohal. Töötajad on platvormide sissepääsu juures asuvates kioskites, kindlustamaks reisijatele abi ja hoidmaks silma peal potentsiaalsetel „jänestel”.

Kõigis metroojaamades on vähemalt kaheksa kaamerat, nii et töötajad saavad jälgida sissepääse, tunnelid ja platvorme, kus personali pole. Turvakaamerate ekraanid on kõigis töötajate ruumides, et suurendada töötajatepoolset järelevalvet ja selle kaudu suurendada tabamise riski.

Teine järelevalve võtmeelement on metroo kommunikatsioonisüsteem. Kõigil töötajatel, kaasa arvatud koristajad, on raadiosaatjad, nii et kogu aeg on võimalik nende asukohta kindlaks teha ja neid hoiatada. Lisaks on igas vagunis sidesüsteem, mis võimaldab reisijatel juhte ohtlike olukordade või toimuvate kuritegude eest hoiatada.

Töötajatepoolset järelevalvet hõlbustab planeering. Kõik platvormid on ühesugused – 180 m pikad, sobimaks kaheksale 22,5 meetrisele vagunile. Platvormidel on minimaalne arv tugiposte, mis kannavad vabalt rippuvaid võlvid laekaari rööbaste kohal, jättes mulje avatud ruumist. See takistamatu vaade võimaldab reisijail ootamise ajal toimuvat jälgida.

Metroo loomuliku järelevalve tunnuste hulka kuuluvad ka avatud teed rööbaste juurde, nii on loomulik järelevalve maksimaalne ja tabamise risk märgatavalt suurem. Lisaks on rongid ehitatud nii, et politsei saab vabalt vagunitel vahel liikuda, suurendades nii formaalset järelevalvet. Metroo planeerijad vältisid teadlikult pikki tuuletõmbega koridore ja paljude vanade metroode

probleeme, nagu varjulised nurgatagused, kuhu kurjategijaid võiksid end peita ning kerjused ja kodutud sisse seada.

Samuti tõhustab loomulikku järelevalvet korralik valgustus. Lambid asuvad seinatühimikes ega jäta varje. Lisaks peegeldavad ka seinad valgust.

Oodatava tulu vähendamine. Kuriteost saadava tulu vähendamine võib seisneda lihtsalt objektide kõrvaldamises või teatud kuriteoga seotud tulu ja kiusatuste vähendamises. Metroo puhul võimaldab telefonide olemasolu jaamades ja kohe väljapääsu juures korraldada reisijatel sõprade ja sugulaste vastutulekut enne rongi astumist, vähendades seega ooteaega süsteemis ja seega ka riski ohvriks langeda.

Rongiliiklus on strateegiliselt kavandatud nii, et ooteaeg platvormidel oleks minimaalne. Kui reisijad saavad jaama vahetult enne rongi lahkumist, vähenevad röövimise võimalused.

Samuti vähendab tulu territooriumi korrashoiu poliitika. Platvormid, vagunid ja koridorid on prahivabad; grafiti kõrvaldatakse 24 tunni jooksul ja vandalismikahjustused parandatakse kohe. Need tegevused vähendavad prahiloopijate, grafitikunstnike ja vandaalide põnevust, sest ei neil endil ega nende sõpradel pole võimalik tööd kaua nautida.

Ettekäänete kõrvaldamine. Kuriteo ettekäänete kõrvaldamine on uus olustikulise ennetamise teema, mis tugineb eeldusele, et kuriteo sooritamise tõenäosus väheneb, kui keelud on selgelt väljendatud või kui rikkumise tagajärjeks on avalik häbistamine. Metroos on kehtestatud väga täpsed ja nähtavad reeglid, need on ära toodud koos viidetega seadustele ja eeskirjadele ning karistustele. Need reeglid koos töötajate „nulltolerantsiga” panevad potentsiaalsele kurjategijale vastutuse ja heidutavad ta rikkumistest eemale. Samasuguseks ettekäänete kõrvaldamise vahendiks on „südametunnistuse äratamine” ehk süütunde tekitamine vastava käitumise puhul. Metroo infosüsteemi kaudu edastavad jaamatöötajad noomitusi reeglite rikkujatele.

Reeglitele ja seadustele allumise soodustamine on veel üks isiklikku vastutust edendav strateegia. Näiteks on metroos raske prahi mahaviskamist õigustada, sest igas jaamas on piisavalt prügikaste. Lisaks allumise soodustamisele aitab prügikastide rohkus kaasa keskkonna korrasolekule, mis omakorda tekitab seaduskuulekates kodanikes omanikutunde ja tõstab nende valmisolekut vajadusel sekkuda.

Washingtoni metroosüsteem on suurepärase näide, kuidas olustikulise ennetamise tehnikaid saab keerukasse süsteemi sisse kujundada. Ainus puuduv kategooria on **ahvatluste vähendamine**, mis lisandus olustikulise kuriteoennetuse mudelisse alles 2003, aga ilmselt annab metroosüsteemi uurimine näiteid ka ahvatluste vähendamise ja reeglitele allumise kohta.

Olustikuline ennetamine kui hea popperlik praktika

Nick Tilley (2003) on kirjutanud „kuriteoteadusest” ning teaduslikust realismist poliitikas, programmides ja hindamises. Ta vastandab laiema ulatusega „utoopilisele sotsiaalsele insenerikunstile” Karl Popperi piiratuma keskmega „tükiiviisilise sotsiaalse insenerikunsti”. Popperi järgi toodab tüüpiline utoopiline sotsiaalne insenerikunst kontrollimatuid ette-kavatsematuid tagajärgi, mis sageli teevad samapalju või rohkemgi kahju kui vanad struktuurid. Tilley: „(Popperi) tükiiviisilisel sotsiaalsel insenerikunstil olid tagasihoidlikumad eesmärgid. See huvi teatud spetsiifilisi kahjusid põhjustavate defineeritud probleemide vähenemisest. Sekkumised pidid kindlaks tegema, kas neile kahjudele suunatud meetmed oli ette-kavatsetud mõju ja kas need tahtmatult ei tekitanud muid (hullemaid) kahjusid. Kui need meetmed toimisid, võis neid laiemalt rakendada. Sekkumised kehastusid teooriates. Tükiiviisiline sotsiaalne insenerikunst nõudis poliitikateooriaid sõnastavate ja testivate sotsiaalteadlaste osalemist. Üheaegselt

pakuti praktilist moodust sotsiaalsetele probleemidele reageerimiseks ja teooria testimise viisi. See pidi olema realistlik ja sillutama teed õppimisele – mõistmise täiustumisele.”

Tilley on mitmeid aastaid olnud Popperi lähenemise eestseisja. Ta kirjutab peaaegu religioosselt: „Esimesed olustikulise ennetamise allikad olid ilmutuseks. Siin oli tükiviisiline sotsiaalne insenerikunst, sotsiaalteaduse teooria informeeritud ja õpetlikud arengud. Siin oli kahju vähendamine. Siin pöörati ümberpaiknemise ja eeliste hajumise vormis tähelepanu ette-kavatsemata tagajärgedele. Siin oli olustikuline loogika. See oli teatud liiki radikaalsus, mis esitas väljakutse oletustele kurjategijate ja karistamise kaudu kuritegude vähendamise kohta. Lühidalt toimis siin Popperi sotsiaalteadus. Veel täpsemalt öeldes tundus mulle, et see väljendas Popperi sotsioloogiat. See, et rõhk on võimalustel, mitte individuaalsel patoloogial, kurjategijate kohtlemisel mõistlike indiviididena, kes tegutsevad oma olukorra loogikast lähtuvalt, ja keeldumisel abstraherida kuritegu ja kriminaalset käitumist, tundus mulle tõelise sotsioloogilise, mitte moraalise, legaalse või psühho(pato)loogilise vaatepunktina. Uuemad käsitlused toetavad olustikulise kuriteoennetuse sotsioloogilist autentsust (Felson ja Clarke 1998). Arvestades seda, kui vähe huvi tunneb olustikuline kuriteoennetus individuaalsete erinevuste ja isiksuslike protsesside vastu, on veider, et olustikulise kuriteoennetuse kujundasid välja enamasti psühholoogid. Marcus Felson, kõige sagedamini kuriteoennetusega seostatav sotsioloog, on Marxi kuulsat aforismi ümber sõnastades öelnud kriminaalse käitumise kohta, et „inimesed valivad, aga kättesaadavate valikute hulk on piiratud” (Felson 1986). See annab hästi edasi fundamentaalselt sotsioloogilist suundumust.

Arvan, et on õiglane kirjeldada Ron Clarke'i olustikulist kuriteoennetust „tükiviisilise sotsiaalse insenerikunsti” näitena. Ta on huvitatud tagasihoidlikest muutustest spetsiifiliste kuriteoprobleemide puhul, vähendamaks teatud kuritegude kahju.

Olustikuline ennetamine ja kuriteoteadus

Kuriteoennetuse ja kogukonna turvalisuse käsiraamat (Handbook of Crime Prevention and Community Safety, 2005) sisaldab Ron Clarke'i kirjutatud peatükki, mis on mõnes mõttes varjamatu manifest olustikulise ennetamise praktika iseseisvusele ja *kuriteoteooria* ideele. Clarke'i peatüki pealkiri on *Seitse olustikulise ennetamise vaeleusaama*. Tegelikult on peatükk olustikulise ennetamise kui tõenduspõhise praktika jõuline kaitsekõne ja mudeli vastu suunatud kriitika kummutamine. Seitset vaeleusaama ei kirjeldata mitte niivõrd vaeleusaamade kui faktivigadena, mis „tulenevad kriitikute ideoloogilistest seisukohtadest, mida toetavad piiratud arusaamad kuritegevuse põhjustest”. See on rünnak oma kriitikute vastu ja isegi sotsiaalse ennetamise idee vastu.

Endine kuriteoennetuse klassifikatsioon võeti üle tervishoiust – *esmane* programmide kohta, mis on suunatud populatsioonile tervikuna, *teisene* kindlakstehtud „riskipopulatsiooni” ja *kolmandane* haigestunud populatsiooni (antud juhul kuritegudega) kohta. Ron Clarke on olustikulist ennetamist nimetanud esmase ennetamise mudeliks. Kui seda esmakordselt teada sain, olin veidi üllatunud, kuna olin olustikulisest ennetamisest mõelnud kui kolmandasest – sest see on suunatud aktiivsete kurjategijate populatsioonile. Järele mõeldes tundus mõttekas käsitleda olustikulist ennetamist kui kolmandast, kuna sekkumine on tõepoolest suunatud populatsioonile tervikuna. Kõrvaldatakse kuriteovõimalus, mitte kurjategija isik. Kui võimalusi on piisavalt, on kõik populatsiooni liikmed potentsiaalsed kurjategijad. Clarke ütleb nüüd, et olustikulist ennetamist saab kõige lihtsamalt: „/.../ kirjeldada kui kuriteovõimaluste vähendamise kunsti ja teadust – teadust, sest olustikulist ennetamist toetab suur hulk teooriat ja uurimusi, ja kunsti, sest

vaatamata uurimustele peavad praktikud projekte ellu viies siiani suuresti tuginema otsustusvõimele ja kogemustele” (2005: 39).

See on „kunst” tänu sotsiaalsele keerukusele, mis tekitab unikaalse kuriteosündmuse, mida tuleb selle unikaalsuses ka mõista ja kohelda. Nagu varem mainitud, on kõik kuriteosündmused tavaliselt „nõiutud probleemid”. Kuriteoennetuse praktikud kujundavad selle spetsiifilise, lokaliseeritud kuriteosündmuse jaoks parima lahenduse. Clarke nimetab seda kunstiks, Paul Ekblom kirjeldab seda loova disaini protsessina. Varem õhutas Ekblom disainereid mõtlema nende *toodete vargusest*, nüüd õhutas ta kuriteoennetuse praktikuid nii praktiliselt kui kontseptuaalselt mõtlema *toodete disainist*. Ekblom kirjutab, et „selle ulatus on tohutu, hõlmates potentsiaalselt kogu inimese tootlikku ja kunstilist tegevust kõigi materjalide ja mittemateriaalsete vahenditega. Kui siinkohal keskenduda pigem rakenduslikule, mitte kunstilisele küljele, on disain üldine uue või parandatud toote loomise protsess, mida 1) on materiaalselt võimalik teostada (st see ei lagune, allub loodusseadustele ja võtab arvesse materjali omadusi); 2) mis on kindlaksmääratud põhieesmärgi täitmisel parem kui varasemad; 3) mis ei takista teiste eesmärkide täitmist ega ole vastuolus sotsiaalse, majanduselu ja keskkonna nõudmistega, kaasa arvatud hind” (Clarke 2005: 205).

Clarke usub, et praegu toetavad olustikulist ennetamist järgmised asjaolud:

1. tugev teooria olustikuliste tegurite ja kuritegevuse seose kohta;
2. tegevusuurimuse meetodika, mis algab spetsiifilisele kuriteovormile keskendumisega ja jätkub a) panustegurite analüüsiga; b) neile teguritele kohandatud reaktsioonide kindlakstegemisega; c) tõenäoliselt kõige tõhusamate ja vastuvõetavamate reaktsioonide valiku ja elluviimisega; d) tulemuste hindamise ja levitamisega;
3. 25 olustikulise ennetamise tehnika klassifikatsioon;
4. juhtumiuuringute kogemus, kaasa arvatud ümberpaiknemise tõendid.

Ta koostas tavaliste „valeurusaamade” ja nende vastuargumentide tabeli olustikulise ennetamise kohta.

Tabel 2. Valearusaamad” ja nende vastuargumendid (Clarke 2005)

Kriitika	Clarke'i vastuväited
See on lihtsustatud ja teoreetiline	See tugineb kolmele kuriteovõimaluste teooriale: tegevusrutiini, kuriteomustri ja ratsionaalse valiku teooria; ühtlasi kasutatakse ka sotsiaalpsühholoogiat
Pole tõestatud, et see toimib; toimub kuritegevuse ümberpaiknemine ja sageli muutub asi hullemaks	Paljud juhtumiuuringud näitavad, et see suudab kuritegevust vähendada, harilikult koos vähese ümberpaiknemisega
See juhib tähelepanu kõrvale kuritegevuse juurpõhjustelt	See on ühiskonnale kasulik, saavutades kohese kuritegevuse vähenemise
See on konservatiivne juhtimisalane lähenemine kuritegevusele	See ei luba rohkem, kui suudab täita; on olemas nõue, et lahendused oleks majanduslikule kasulikud ja sotsiaalselt vastuvõetavad
See edendab isekat, eksklusiivset ühiskonda	See kaitseb samapalju nii vaeseid kui rikkaid
See edendab „Suure venna” kontseptsiooni ja piirab isiklike vabadusi	Demokraatlik protsess kaitseb ühiskonda nende ohtude eest; inimesed on valmis taluma ebamugavust ja väikesi vabaduse kitsendusi, kui need kaitsevad kuritegevuse eest
See süüdistab ohvrit	See toetab ohvrit, andes talle infot kuriteoriskide ja nende vältimise kohta

Peatükk kujutab endast põhjalikku arutlust kõigi tavaliste kriitikate ja nende vastuargumentide üle. Clarke usub, et olustikuline ennetamine on saavutanud küpsuse ja teatud iseseisvuse kriminoloogiast. Seda peatükki võib nimetada iseseisvusdeklaratsiooniks. Clarke: „Kriminoloogia on tugevasti killustunud distsipliin, mida ühendavad ainult teatud inimeste (kriminoloogide) eelistused. Kuigi kriminoloogide seisukohad kriminaalsete kalduvuste allika suhtes võivad erineda, nõustub enamik sellega, et ainsaks tõhusaks ennetamise vormiks on juurpõhjustega tegelemine parema koolieelse teenuse, riskiperede rahalise toetamise ja nõustamise, noortele vaba aja tegevuste jne pakkumine. Nad usuvad, et olustikuline ennetamine juhib kuriteosümptomite kiirete ja pinnapealsete „paranduste” kaudu tähelepanu (ja raha) kõrvale halvemuselukorra kõrvaldamise jõupingutustelt.

Lepitav reaktsioon sellele kriitikale oleks konflikti eitamine olustikulise ennetamise ja halvemuselukorraga tegelemise vahel. Need tegevused keskenduvad põhjuslikkuse ahelas erinevatele kohtadele. Need on eri asutuste kohustused ja neid saab järgida üsna teineteisest sõltumatult. Olustikulise ennetamise meetmeid, mis võivad kaasa tuua kohese kuritegevuse vähenemise, võib isegi pidada aja võitmiseks halvemuselukorraga tegelemiseks, mille tulemused ilmnevad alles pikema aja jooksul. Ja nõusolek pikaajaliste meetmetega tegelda võib mõnikord lihtsustada lühiajaliste meetmete vastuvõtmist kohalike kogukondade poolt.

Ometi pole kuritegevuse põhjuste ja tõhusate ennetustegevuste vahel tingimata vastavust. Kui eeldused ja võimalused toimivad koos kuriteo tekitamiseks, siis sellest ei järeldu, et ennetamine peaks võrdsele käsitlema mõlemad. Tegelikult on mitmeid põhjusi, miks peaks ennetusjõupingutusi keskendama rohkem kuriteovõimalustele kui kriminaalsetele kalduvustele. Esiteks on kuriteovõimaluste ja ahvatluste vähendamise kohta rohkem teada kui kalduvuste vähendamise kohta, vaatamata viimaste ulatuslikumale uurimisele. Teiseks on olustikulised muutused tõenäoliselt tõhusamad, sest need on suunatud pigem lähematele kui kaugematele kuriteopõhjustele. On liiga palju vahendatud seoseid kuritegevuse ja kaugemate põhjuste vahel, et olla kindel neile suunatud meetmete efektiivsuses. Kolmandaks on palju lihtsam näidata olustikuliste muutuste tulemusi, sest nende mõju on vahetu. Teiselt poolt saab eelduste muutmise eeliseid, eriti väikeste laste puhul, oodata alles palju aastaid hiljem. On peaaegu võimatu tõestada sellise tegevuse tulemuslikkust, kui ei sooritata pealetükkivaid ja ka ebaetilisi eksperimente” (Clarke 2005: 56).

Siin ei tunnista ta praktiliselt „lepitava reaktsiooni” väärtust, mis eitab mis tahes konflikti olustikulise ennetamise ja halvemuselukorraga tegelemise vahel, kuna need keskenduvad põhjuslikkuse ahelas erinevatele kohtadele. Kriminaalsuse ennetamise osas püüan tuua lepitavaid argumente *sotsiaalse ennetamise* väärtuslikkuse kohta, aga peatükki lugedes hämmastas mind kõige enam see, et Clarke koos kolleegidega on ületanud intellektuaalse Rubico. Pikka aega küpsenud pinge *sotsiaalse ennetamise* ja *olustikulise ennetamise* vahel on nüüd lahvatanud avalikuks ülestõusuks. Nüüd on see intellektuaalne sõda.

Clarke kirjutab, et olustikuline ennetamine on algusest peale oma päritoluteaduse kriminoloogiaga halvades suhetes olnud. See tähendab, et olustikulise ennetamise areng on toimunud ülejäänud kriminoloogiast eraldi. Aga mõlemale on see isolatsioon kahjuks tulnud. Nad on teineteisest võõrandunud. Clarke ei usu, et olustikuline ennetamine taandub, sest:

- see on saavutanud liiga palju edu kuritegevuse vähendamises ja edu jätkub, kui tugevnevad seosed probleemikeskse politiseitõoga;
- teooria on liiga mahukas, hõlmates rohkem kui sada siseministeeriumi aruannet ja peaaegu 20 köidet kuriteoennetuse uurimusi;
- selle eestkostjad moodustavad tihedalt kokkuhoidva grupi, kes on aktiivselt seotud uurimuste ja õpetamisega. Selle tarbijateks on üha suurem hulk kuriteo analüütikuid ja

enetusspetsialiste omavalitsustes ja politseis. Selle uurimisalane tulevik on kindlustatud tänu palju paremate kuriteosündmuste andmebaaside arengule, keerukale kuritegevuse kaardistamise tarkvarale ja üha parematele IT-võimalustele.

Clarke ei usu, et olustikuline ennetamine läheneb kriminoloogia põhiteemadele: „Vaatomata lahkkelidele kausaalteoorias ei edenda olustikuline ennetamine eriti enamiku kriminoloogide heoluriigi sotsiaalsete reformide teemat. Samuti solvab see paljusid nende hoiakuid, nt kahtlus valitsuse autoriteedis, põlastamine, hirm korporatiivse võimu ees, rikkuse umbusaldamine ja sümpaatia kriminaalse ilma võimuta inimese vastu. Veel rohkemgi, paljudes kriminoloogides tekitab ebamugavust olustikulise ennetamise kuritegevuse kontrolli temaatika. Paljud näevad oma rolli lihtsalt kuriteo mõistmises ja selgitamises, jättes poliitika väljatöötamise teistele. Nende vaatepunktist ähvardab olustikuline ennetamine muuta kriminoloogia tehniliseks diskursuseks, mis vastab rohkem politsei ja turvatööstuse kui akadeemilise suunitlusele” (2005: 64).

Ja praegune olukord on ebastabiilne, sest „/.../ olustikulise ennetamise ja vastavate teooriate (probleemikeskne politseitöö ning turvaplaneerimine) pooldajad ei jää rahule oma distsipliini perifeerse staatusega, mille vastu nad üha rohkem protestivad. Eriti praegu, kui alternatiivina pakutu on kuriteoteadus. Kui Jill Dando fondi hooldajad otsustasid luua Londoni ülikoolis akadeemilise osakonna, oli neile üsna selge, et see pole mitte pelgalt veel üks kriminoloogia instituut, mis teostab kuriteoalaseid uuringuid ja võib pikas perspektiivis mõjutada ennetustegevust. Pigem loodi Jill Dando kuriteoteaduse instituut tegema tööd, mis tooks kaasa kohese kuritegevuse vähendamise, kaasa arvatud olustikuline ennetamine” (2005: 64).

Kui aprillis 2001 avati Jill Dando kuriteoteaduse instituut, kirjeldas professor Gloria Laycock (2001) väga selgelt selle intellektuaalset positsiooni: „Kuritegevuse kõige tähtsam ja universaalsem põhjus on võimalus. Kui pole kuriteovõimalusi, pole ka kuritegusid. Kahjuks ei saa sedasama öelda kõigi ülejäänud põhjuste kohta. Meie kapitalistlikes ühiskondades on palju kuriteovõimalusi – see on hind, mida maksame arvukate kvaliteetsete ja ihaldusväärsete toodete eest. Võttes arvesse kapitalismi eelseid võidakse arvata, et kuriteovõimaluste vohamine on väike hind, ent peame olema valvsad kuritegude tagajärgede suhtes. Me võime rõhutada kriminaalõigussüsteemi ja ideed, et kurjategijatel on midagi viga, või võime fookust muuta ja püüda kuriteovõimalusi kontrollida.”

Lahenduseks on kuriteoteadus: „Kuriteoteadus püüab luua terviklikku teadmiste kogumit kuritegevuse vähendamise alal, et juhendada poliitikate koostajaid, praktikuid, meediat ja üldsust. See on tulemustele keskenduv lähenemine, mis tugineb paljude teadusharude teadmistele. Kasulik analoogia oleks meditsiiniteadus, mis hoiab meid tervena või ravib haigestumise korral. Meditsiin tugineb soovitud tulemuse saamiseks epidemioloogiale, füüsikale, keemiale, inseneriteadusele, sotsiaalteadusele jne. Nii tugineb ka kuriteoteadus kuritegevuse vähendamiseks sotsioloogiale, psühholoogiale, geograafiale, majandusteadusele ja kriminoloogiale nagu ka loodus- ja arvutiteadusele.”

Gloria Laycock on kirjutanud artikli *Kuriteoteaduse defineerimine*, mis on ilmunud raamatus *Kuriteoteadus: uued lähenemised kuritegevuse ennetamises ja avastamises* (Smith ja Tilley 2005). Ta on väitnud, et kuriteoteadust tuleb defineerida operatsiooniliselt. Mõte oli selles, et kehtestada mõned laiemad parameetrid ja siis paar aastat oodata ning vaadata, kuidas need töötavad, kus ja kuidas kuriteoteadus on toiminud ja kuidas distsipliin on edasi arenenud. Tema jaoks on kuriteoteadus teadusmeetodite rakendamine kuritegevusele ja korrarikkumistele. Selle juured on teaduses.

2005. aastal kirjutas ta: „On selge, et kuriteoteaduse definitsiooni arendatakse aja jooksul edasi, aga praegu peetakse seda väljundikeskseks nagu meditsiinigi. Nii nagu meditsiin on halva

tervise vähendamiseks, on kuriteoteadus kuritegevuse vähendamiseks. Esimese sammuna teeb see seda kas peatades kuriteo esialgse toimumise (ennetamine) või tabades inimesed pärast sündmust kiiremini ja kindlamalt (avastamine). Kuriteoteadus on multidistsiplinaarne ka selle mõttes, et nii loodus-, sotsiaal-, bioloogia- kui arvutiteadust peetakse kuritegevuse kontrollimisel – ja seega ka kuriteoteaduses – oluliseks” (Laycock 2005: 6).

Kuriteoteaduse kui teadusharu arengus on mitmeid väljakutseid.

1. Ühendada lahknevad teadusharud, millele kuriteoteadus tugineb. Eri distsipliinide ühendamise vajadus on üks põhjendus minu huvile *sotsiaal-kognitiivsete teaduste* vastu, mis väljenduvad sellistes sünteesides nagu neuroökonomika, neurosotsioloogia ja midagi, mida mina nimetan neurokriminoloogiaks. Seda teemat käsitlen mujal, aga on oluline märkida, et kuriteoteaduse praktikud on erinevate ja lahknevate distsipliinide ühendamise vajadusest hästi teadlikud.
2. Kuriteoteadlaste kasutatavad meetodid peavad vastama loodusteaduste normidele. Kuriteoteadus teooriad peavad olema selgesõnalised ja testitavad ning näitama selgelt juhuse, eelarvamuste ja teiste välistegurite kontrolli astet.
3. Kuriteoteadlaste jaoks pole olemas normatiivset metoodikat. Sobiv metoodika on see, mis uurib hüpoteesi kõige vastuvõetavamal moel, arvestades vajadust kontrollida eelarvamusi, tunnistada võimalust, et töö toimub kogukonnas, kus paljud muutujad on kontrolli alt väljas ja et kuriteoteadlased töötavad pigem tõenäosuse kui kindla tõsiasjaga. Kuriteoteadlased sõltuvad hüpoteeside katsetamisest eri kontekstides – uurides mitte ainult seda, mis töötab, vaid ka kus, kuidas ja millal töötab. Kuritegevuse ja selle kontrolli mõistmiseks on eluliselt tähtis mõista tausta, mehhanismi ja tulemusena kujunenud suhteid, need on ka valdkonna teadmiste aluse olulised elemendid. Seda argumenti on edasi arendatud teoses *Realistlik hindamine* (Pawson, Tilley 1997). See on hoopis teistsugune seisukoht kui Larry Shermani ja David Farringtoni töödes nagu *Kuritegude ennetamine* (Sherman jt 1997), kus pooldatakse kõrgeimat standardit. Shermani ja Farringtoni teost käsitletakse põhjalikult teistes osades. Mulle isiklikult meeldib katse viia kuriteoennetus Shermani standardini, aga ühtlasi on mul hirm, et Ray Pawsonil ja Nick Tilley'l oli realistliku hindamise mudeli suhtes õigus. Laycock kirjutab, et kuriteoteadlase jaoks on kõrgeim standard tulemuste sõltumatus ja korratavus, nagu see on loodusteadustes.
4. Võibolla kõige tähtsam on see, et kuriteoteadus tähendab tõestatud teaduslike lähenemiste ja tehnikate rakendamist kuritegevuse kontrollile. See tähendab andmete, loogika, tõendite ja ratsionaalse mõtlemise kasutamist. See tähendab eriti hüpoteeside formuleerimist ja katsetamist ja selle protsessi kaudu teadmiste kogumi loomist, mille abil saab edasi arendada olemasolevaid teooriaid kuritegevuse lähipõhjuste kohta. Seda huvi annavad edasi neli küsimust:
 - mida saab teadus meile öelda kuriteo olemuse kohta?
 - mida suudab teadus anda selle ennetamiseks?
 - kuidas saab teadus lahendamist toetada?
 - kuidas saab teaduslikku meetodit rakendada kuritegevuse vähendamises? (Laycock 2005.)

Clarke on koostanud tabeli, mis näitab erinevusi kriminoloogia ja kuriteoteaduse praktika rõhuasetuste vahel.

Tabel 3. Erinevused kriminoloogia ja kuriteoteaduse praktika rõhuasetuste vahel (Clarke 2005: 65)

Kriminoloogia	Kuriteoteadus
Missioon	

Mõista kurjategijaid Pikaajalised sotsiaalreformid Abi abitule kurjategijale „Puhas” Juhindub teooriast Väldib poliitikat	Mõista kuritegu Kohene kuritegevuse vähendamine Ohvrite kahju vähendamine „Rakenduslik” Juhindub probleemist Väärtustab poliitikat
Teooria	
Kõige olulisemad on kaugemad põhjused Võimalused on teisejärgulised Kuritegevus on patoloogiline Miks kuritegu? Kriminaalsed kalduvused Kriminaalne motivatsioon Anoomia, subkultuurid ja konfliktiteooria Sotsioloogia, psühhiaatria, seadus	Kõige olulisemad on lähemad põhjused Võimalused on kesksel kohal Kuritegevus on normaalne Kuidas kuritegu? Kriminaalne valik Kuriteost saadav tulu Tegevusrutiini, ratsionaalse valiku teooria, majandus, geograafia, bioloogia, planeerimine, arvutiteadus
Uurimismeetodid	
Kohordiuuringud Kriminaalsed karjäärid Regressioonanalüüs Kurjategijate ülestunnistused Juhuslikud kontrollkatsed Pikaajalised süvauurimused	Kuriteomustrid Kuumad kohad Kuritegude kaardistamine Ohvrite uurimused Kuriteospetsiifilised juhtumi-uuringud Kiire hindamise tehnikad
Rakendamine ja auditoorium	
Kuritegevus ja noorsookuritegevus üldse Karistamine / ravi / sotsiaalne ennetamine Sotsiaaltöötajad/kriminaalhooldajad Sotsiaalpoliitika koostajad Akadeemilised kirjutised Akadeemilised karjäärid	Spetsiifilised kuriteod ja korrariikumised Tabamine / eemalehirmutamine / olustikuline ennetamine Politsei, planeerijad ja turvatööstus Äri ja juhtimine Politseiteated Ennetamis-, turva-, politseialased karjäärid

Clarke näeb pooleliolevat intellektuaalset sõda *ressursside eraldamise* ja *intellektuaalse legitiimsuse* osas. Varasemates töodes kirjutas ta, et tulevik toob konflikti olustikulise ja sotsiaalse ennetamise vahel piiratud rahaeralduste üle, mis ennetamisele kättesaadav on. Ta arvas, et enamik raha määratakse jätkuvalt kriminaalõigussüsteemile, mitte kuriteoennetusele. Tal on ilmselt õigus.

Ühendkuningriigis on selged sisepinged, sest valitsus püüab üheaegselt teostada sotsiaalset ja olustikulist ennetamist, mille tulemuseks on segadus prioriteetides. Clarke väidab, et esmatähtis on omada selgust teoreetilistes erinevustes ja need kaks lähenemist praktikas lahus hoida. Clarke'il on vähe huvi sotsiaalse ennetamise mudelite vastu. Oma varasemates töodes püüdis ta olla viisakam ja tagasihoitum; nüüd tundub talle, et konflikti ei saa enam vältida: „Juhtivametnikud usuvad kuritegelikke eeldusi samapalju kui kriminoloogid ise ja kuigi olustikuline ennetamine algas 1970ndatel siseministeeriumist, on ta seda hiljem ainult juhuslikult ja piiratult toetanud. 1980ndate keskpaigas näiteks välditi hoolikalt isegi selle sõna kasutamist ametlikes dokumentides, sest tegu olnuvat lihtsustatud lähenemisega. Praegu pühendab valitsus ennetamisele palju rohkem ressursse kui 25 aastat tagasi, mil olustikuline ennetamine käivitati, aga püüdes õiglaselt jagada, annab valitsus niinimetatud sotsiaalsele ennetamisele (mille tõhususe kohta on vähe tõendeid) ja olustikulisele ennetamisele ühepalju toetust. Igal juhul moodustavad kõigile kuriteoennetamise vormidele jagatud valitsuse ressursid väikese osa kriminaalõigussüsteemi eelarvest” (Clarke 2005: 57).

Tõendid ja raha

Seega on näha konflikti selle pärast, milline rühm saab endale kuriteoennetuseks määratud ressursid. Need lähevad kas tugevate tõenditega olustikulisele ennetamisele või nõrgema tõendibaasiga sotsiaalsele ennetamisele. Clarke'i jaoks on valik selge – olustikuline ennetamine.

Kuigi ta võtab omaks, et tõendid pole nii tugevad, kui talle meeldiks, usub ta, et on olemas mitu tõendite allikat, millest ükski pole ümberlükkamatu, aga mis koos loovad tugeva aluse põhjusliku seose tõendamiseks.

- On olemas küllaldaselt juhtumiuuringuid, mis näitavad spetsiifiliste kuriteovormide olulist vähenemist pärast olustikulisi sekkumisi. Vähesed neist on koostatud hindamist silmas pidades ja kõiki saab kritiseerida metoodika seisukohalt, aga koos näitavad need, et võimaluste kõrvaldamine võib kuritegevust vähendada – mõnikord silmnähtavalt.
- Sageli teatavad kurjategijad intervjuudes uurijatele, et kuritegude sooritamisele viisid võimalused. Kuigi neis väidetes võib kahelda, võib siiski uskuda, et kokkupuude võimalustega pani kurjategijad sooritama tegusid, mida nad ilma nendeta poleks teinud.
- Paljud uurimused on leidnud oodatust tugevamaid seoseid olustikuliste tegurite ja spetsiifiliste kuriteovormide esinemise vahel.
- Uurimused on andnud näidete kogumi kuriteovõimaluste põhjusliku osa kohta (Clarke ja Eck 2003), mis näitab, et kuritegevus keskendub märkimisväärselt teatud aadressidele (kuumad kohad), teatud ohvritele (korduvohvrustumine), teatud toodetele (kuumad tooted) ning eri liiki asutustele ja ettevõtetele (riskiasutused).

Seetõttu usub ta, et on olemas tõendid teesi „võimalus teeb kuriteo” poolt (Clarke 2005: 42–45).

Kui olustikulist ennetamist algul tõrjuti, sest see oli ateoreetiline ja lihtsustatud, siis nüüd arvab ta, et kolme kuriteoteooria kujunemine: ratsionaalne valik, tegevusrutiini teooria ja kuriteomustri teooria (pärit keskkonnakriminoloogiast) on tugevdanud selle teoreetilist alust. Mina olen väitnud, et selle tõelised intellektuaalsed juured on klassikalises teoorias. Kuritegu on kerge mõista, kuna inimesed on ratsionaalsed ja isekad. Seega kui neile antakse võimalus, siis mõned sooritavadki kuriteo. Clarke ei keskenda oma tähelepanu mitte sellele, „miks” teatud inividid kuriteo sooritavad, vaid sellele, „kuidas” luua olukord ilma võimaluseta kuritegu sooritada. Kuigi üsna kitsalt piiritletud, pole see ateoreetiline seisukoht. Clarke peab seda üheks olustikulise ennetamise tugevuseks. Ta järeldeb, et need, kes jätkavad lähenemise eiramist teoreetilistel põhjustel, teevad seda ainult sellepärast, et olustikuline ennetamine ei kasuta nende eelistatud teooriaid.

Ta usub, et on tõestatud, et 1) võimalus on kuriteo põhjus, kuna võimaluste kasv viib rohkemate kuritegudeni; 2) olustikulise tegurid võivad kuritegusid soodustada.

Intellektuaalse legitiimsuse küsimus

Legitiimsuse küsimuses pole Clarke kindel, et kuriteoteadusest saab kriminoloogiast eraldiseisev teadusharu, mida paljudes ülikoolides õpetatama hakatakse. Ta arvab, et on kaks põhjust, miks nii võiks juhtuda. Esimene on see, et ülikoolid peavad meelitama uurimisfonde. Kuriteoteadus koos oma selge kuritegevuse vähendamise väljundiga võidab grante suurema tõenäosusega kui tavalised kriminoloogia teaduskonnad. Teiseks põhjuseks on näide hiljuti toimunud Ameerikas. Levinud rahulolematusega kriminoloogiaga aitas kaasa kriminaalõiguslike programmide kasvule. Need teaduskonnad loodi tegelemaks kriminaalõigussüsteemi operatsiooniliste uurimustega ja koolitamaks kriminaalõigussüsteemis töötavaid inimesi. Kui kuriteoteadust hakatakse pidama

traditsioonilisest kriminoloogiast kasulikumaks, siis võib sama juhtuda ka Ühendkuningriigis ja ülejäänud EL-is.

Kasvav lõhe kriminoloogia ja olustikulise ennetamiste / kuriteoteaduse vahel peegeldub ka *Kuriteoennetuse ja kogukonna turvalisuse käsiraamatus (Handbook of Crime Prevention ... 2005)* ja *Oxfordi kriminoloogia käsiraamatus (The Oxford Handbook ... 2002)*, millel on erinevad autorid, kuigi mõned teemad kattuvad. Professor Ken Pease oli ainus mõlemas raamatus kirjutanud autor. Anthony Bottoms ja Paul Wiles avaldasid Oxfordi käsiraamatus artikli keskkonnakriminoloogiast ainult ühe viitega olustikulisele ennetamisele. Tulevikus ei pruugi kattumisi enam esineda, kui kuriteoteaduse ja kriminoloogia praktikad täielikult eristuvad. See oleks kurb, ent lõhe on juba mitu aastat süvenenud. Liiga sageli olen kuulnud, kuidas kontseptuaalsetest erinevustest räägitakse negatiivselt isikute võtmes. „Külm intellektuaalne sõda” on muutunud üsna „kuumaks” ja isiklikuks.

Kirjandust olustikulise kuriteoennetuse kohta

Clarke, R.V. and Eck, J. (2003). *Becoming a Problem-Solving Crime Analyst: in 55 small steps*. Jill Dando Institute of Crime Science. London: University College. London http://www.jdi.ucl.ac.uk/publications/manual/crime_manual_content.php.

Clarke, R. V. and Eck, J. (2005). *Crime analysis for problem solvers in 60 small steps*. Center for Problem Oriented Policing. <http://www.popcenter.org/>.

Felson, M. and Clarke, R.V. (1998). *Opportunity Makes the Thief*. Police Research Series Paper 98, Policing and Reducing Crime Unit, Research, Development and Statistics Directorate. London: Home Office. www.homeoffice.gov.uk/rds/prgpdfs/fprs98.pdf.

Kuriteoennetus keskkonna planeerimise kaudu (turvaplaneerimine)

Turvaplaneerimine tähendab head planeerimist.

See on kõige algus, ning seda tuleb tõhustada protseduuriliste ja füüsiliste turvameetmetega. (Crowe 2000)

Enne turvaplaneerimise analüüsi on tähtis eristada seda ja olustikulist ennetamist. See on muutunud raskemaks, sest sageli kasutatakse turvaplaneerimisel Ron Clarke'i olustikulise ennetamise tehnikaid. Ometi on nende kontseptuaalsed juured üsna erinevad. Clarke'i mudel tugineb klassikalisele õigusteooriale, ratsionaalse valiku teooriale ja tegevusrutiini teooriale. Turvaplaneerimise juured on sotsiaalkriitikas, linnaplaneerimises ja arhitektuuris. Turvaplaneerimisel on palju perspektiive, millest tulenevad erinevad sotsiaalse tegevuse mudelid.

Turvaplaneerimist käsitledes ei leita samasugust täpset ja piiratud ulatusega teooriat ja selle tähttähest ellurakendamist kui olustikulise ennetamise puhul. Henry Shaftoe ja Tim Read väidavad *Kuriteoennetuse ja kogukonna turvalisuse käsiraamatus* (Tilley 2005: 245–265), et turvaplaneerimine tähendab sageli niisama palju heas usus tegutsemist kui teaduse elluviimist. Mõned turvaplaneerimise praktikad on liikunud Nick Tilley' poolt tugevasti kritiseeritud „utoopilise sotsiaalse insenerikunsti” suunas. Turvaplaneerimise põhiküsimuseks on: kas hea linnakujundus suudab parandada kogukonna turvalisust? Seni pole selle kohta selgeid tõendeid.

Turvaplaneerimise ajalugu

Jane Jacobs kirjutas 1961. aastal raamatu *Ameerika suurlinnade elu ja surm* (Jacobs 1961), mis ilmselt algatas uurimise, kuidas linna füüsilised ja sotsiaalsed tegurid mõjutavad inimesi ja nende suhteid. See oli üks esimesi arutlusi urbanistlikust allakäigust ja selle seosest kuritegevusega. Ajakirjanikuna esitas ta süüdistuse sõjajärgsetele linnaplaneerimispoliitikatele, mis eelistasid automüüjate vajadusi nende inimeste arvel, kes soodustasid kohaliku kogukonna elu.

Ta väitis, et loomuliku järelevalve kõrge tase, mis kogukondades olemas oli, lõi turvalise keskkonna. Ta arvas, et piir era- ja avaliku ruumi vahel peaks olema selgem, tänavad tuleks planeerida mitmekesisemaks ja kõnniteed („tänavad silmad”) sagedasemaks kasutamiseks. Peamine oli kogukond, kus naabrid on üksteise huvides valvel ja kriminaalse kavatsuse märkamisel valmis kutsuma politseid või ise sekkuma. See on kogukond Ron Clarke'i „loomulike valvuritega”, kes töötavad koos kuriteovõimaluste vähendamisel. Jacobsi kogukonnaelu mudel oli ühtlasi ka väga romantiline.

Turvaplaneerimine sai tõelise hoo sisse Oscar Newmani raamatutega *Kaitstav ruum* (1972) ja *Kaitsva ruumi loomine* (1995, <http://www.defensiblespace.com>). Newman uuris üheteistkümneporruselise 2740 korteriga elumaja St Louisis. Arhitekt oli igale kolmandale korrusele kavandanud ühiskoridorid pesuruumi, ühisruumi ja eraldi ruumis asuva prügišahtiga. Hoone järgis Le Corbusier' parimaid ehituspõhimõtteid. Maja oli täielik läbikukkumine. Newman kirjutab: „Disain osutus sotsiaaltoetusi saavate üksikvanemate puhul katastroofiks. Kuna kogu majaümbrus oli ühine ja korteritest eraldi, ei suutnud elanikud sellega samastuda. See osutus ebaturvaliseks. Rohelus muutus kiiresti klaasi- ja prügimäeks. Esimese korruse postkastide kallal

vandaalitati. Koridorides, esikutes, liftides ja trepil oli ohtlik liikuda. Need kattusid grafitiga ning olid täis prügi ja väljaheiteid.

Liftides, pesuruumis ja ühisruumides vandaalitati ning prügišahti ümber kuhjus prügi kõrgetesse hunnikutesse. Naised pidid lapsi kooli viima ja poes käima mitmekesi koos. Maja täituvus ei olnud kunagi rohkem kui 60%. Kümme aastat pärast ehitamist see lammutati ja sellest sai eelkäija kogu riigis toimuva hakkavale.

Pruitt-Igoe' vastas oli vanem, ühendatud madalamate majade kompleks – Carr Square Village, mida asustas samasugune populatsioon. See jäi Pruit-Igoe' ehitamise, kasutuse ja allakäigu ajal sajabrotsendiliselt hõivatuks ja probleemivabaks. Mis siis olid need füüsilised erinevused, mis sotsiaalsete muutujate konstantsuse korral võimaldasid ühel arendusprojektil ellu jääda, kui teine hävitati?" (Newman 1995: 11.)

Newman nägi vastust selles, kuidas füüsiline disain mõjutas inimeste käitumist. „Jalutades mööda Pruit-Igoe'd selle kuritegude ja vandalismi õitseajal, jääb üle ainult küsida: mis inimesed siin küll elavad. Sisemiste ühiskasutusega alade kõrval olid ka üksikud puhtad, turvalised ja hästihooldatud „õhuaugud“. Kui trepikoda jagasid ainult kaks perekonda, oli see puhas ja hästi hooldatud. Kui õnnestus ennast korterisse kutsuda lasta, siis selgus, et need on korras ja hästi hoitud – võibolla tagasihoidlikult möbleeritud, ent hoolega hoitud. Millest selline erinevus korteri sisemuse ja ühise välisruumi vahel? Jääb üle ainult järeldada, et elanikud hooldasid ja kontrollisid neid alasid, mida nad kindlalt enda omaks pidasid. Kahe perega trepikojad olid heas korras, 20 perega koridorid ja 150 pere kasutuses olevad esikud, liftid ja trepid olid katastroofilised – need ei tekitanud ei samastumise ega kontrolli tunnet. Sellised anonüümsed avalikud alad tegid naabruskonna elanike jaoks võimatuks isegi vastuvõetava käitumismudeli väljatöötamise, rääkimata vastavast käitumisest. Oli võimatu tunda ja esile kutsuda omanikutunnet, eristada elanikku sissetungijast” (Newman 1995: 11–12).

Aga asi polnud mitte ainult füüsilises disainis: „Paljud on näinud korrusmaju, mida asustavad hästi toime tulevad keskmise sissetulekuga inimesed. Miks need majad ei toimi väikese sissetulekuga perede puhul? Keskmise sissetulekuga inimeste majades on raha ukse- ja majahoidja, liftioperaatorite ja kohapeal elava ülevaataja jaoks, kes jälgib ja hooldab avalikke ühisalasid, aga kõrgetes munitsipaalmajades on hädavaevu raha üheksast viieni töötavate mitte-elanikest hooldajate jaoks, rääkimata turvatöötajatest, liftioperaatorist või uksehoidjast. Pole üllatav, et enamik kuritegusid toimub niisugustel avalikel ühistel sise- ja välisaladel” (Newman 1995: 12).

Tallinnas olen elanud ühel tänaval kahes umbes ühesuuruses ja sarnases kortermajas, mille elanike käitumine erines märkimisväärselt. Esimest maja elanikud hooldasid, prügi viidi konteinerisse, välisukse oli hästi valgustatud ja selle ees oli lillepeenar. Mis kõige tähtsam, elanikud tegutsesid valvuritena. Sisseastujaid märgati. Teise maja eest ei hoolitse elanikud nii hästi, sageli oli prügišaht umbes, välisukse ja postkastide kallal vandaalitati. Inimesed ei tegutsenud loomulike järelevalvajatena. Esimeses majas tundsin end turvaliselt, mitte aga teises, kus iga isoleeritud indiviid on ainult enda eest väljas.

Newman pakkus välja „kaitstavate ruumide” süsteemi, mis on mõeldud õhutama elanikke oma eluala jälgima ja selle eest vastutama. Ta koondas oma vaatlustulemused nelja peamisse disainimeetmesse, mis pidid ületama massmajutuse vead:

1. **Territoriaalsus** – hoonete ja territooriumide jagamine mõjuväljadeks, et takistada võõraid sisenemast ja õhutada elanikke oma alasid kaitsma.
2. **Järelevalve** – hoonete disain, mis võimaldab territooriumi hõlpsalt vaadelda.
3. **Stigma vältimine / kuvand** – kortermajade disain, mis võimaldab vältida seal elamise häbimärgistamist.
4. **Turvaline asukoht / keskkond** – kortermajade projekteerimine turvalisse naabrusse.

Newman rõhutas sotsiaalsete küsimuste – perekondlikud võrgustikud, kogukonna areng ja hea majahaldus – võrdväärset tähtsust turvaliste naabruskondade loomisel ja säilitamisel (Newman 1972, 1995), aga inimesed klammerdusid tema kahe esimese „käsu” külge. Selle asemel, et tunnustada sotsiaalsete käitumiste ja ehituskeskkonna keerukat vastastikust mõju, lihtsustati tema idee, rõhutades territoriaalsust ja järelevalvet. Newmani kaitstav ruum muutus kaitstud ruumiks. Taraga ümbritsetud kogukondade esiletõus on kaitstud ruumi loogiline laiendus, aga see pole see, millest Newman kirjutas. 1995. aastal kirjutas Newman: „Kaitstav ruum toimib suurte avalike pindade jaotamisel ning inimestele ja väikestele rühmadele eraruumina kasutamiseks ja kontrolliks andmisel. Kurjategija isoleeritakse, sest tema territoorium on kõrvaldatud. Isegi selles kogukonnas või majas elavad kurjategijad leiavad, et nende liikumine on rangelt piiratud. Kaitstav ruum ei vabasta automaatselt kurjategijast, vaid muudab ta ebaefektiivseks.

Samuti annab kaitstav ruum väikese sissetulekuga peredele endast lugupidamise, mida neil kunagi varem polnud ja integratsiooniprogrammide näol võimaluse olla osa sotsiaalsest peavoolust. See tagab inimestele lugupidamise teiste töö ja territooriumi vastu, andes neile nende endi territooriumi, mida hinnata ja millest lugupidamist oodata.

Mind üllatab, kui halvasti saadakse aru kaitstava ruumi kontseptsioonist ja kui sageli seda valesti kasutatakse. Kaitstava ruumi mõte ei seisne tarastamises, vaid piirkondade ja kohustuste ümbermääramises – uute mõjusfääride piiritlemises. Olen näinud palju kortermaja projekte, mis on lihtsalt raudaia ümbritsetud, ilma et elanikele oleks ette nähtud alasid või kohustusi. Ja kui sellistel juhtudel osutub kuritegevuse vähendamine minimaalseks või lühiajaliseks, süüdistatakse kaitstava ruumi kontseptsiooni.”

Nii Jane Jacobs kui Oscar Newman räägivad kogukonna toetamise edendamisest – suure ühistegususe ja sotsiaalsete kapitaliga sotsiaalsetest keskkondadest.

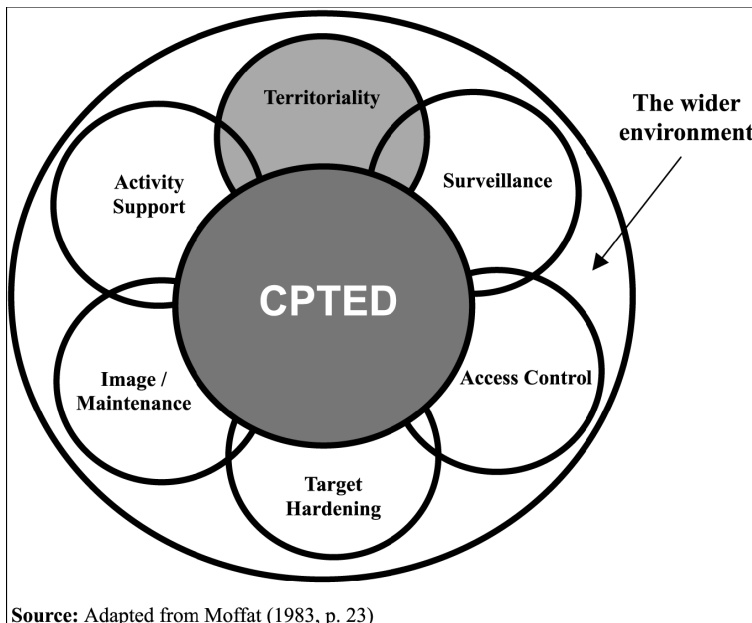
Turvaplaneerimise kontseptsioon ei kuulu Newmanile. Selle sõnastas esimesena C. Ray Jeffery (1971). Tema originaalmudel on Skinneri bihevioristlikule õppimisteooriale tuginev väga primitiivne stiimul-reaktsiooni mudel. 1977. aastaks oli Jeffery turvaplaneerimise arendanud palju keerukamaks mudeliks, mis sisaldas füüsilise keskkonna ja spetsiifilise füüsilise organismi. Täielikult arendas ta mudeli välja 1990. aasta raamatus *Kriminoloogia: interdistsiplinaarne lähenemine* (Jeffery 1990). Põhiidee on selles, et individuaalse organismi reaktsioon füüsilisele keskkonnale on aju produkt; aju omakorda on geneetika ja keskkonna produkt. Keskkond ei mõjuta käitumist kunagi otse, vaid ainult aju vahendusel. Seega peab mis tahes kuriteoennetuse mudel hõlmama nii aju kui füüsilist keskkonda. Seega saab kuritegusid edukalt ennetada, muutes kas organismi ja/või väliskeskkonda. See on üks esimesi näiteid sotsiaal-kognitiivse neuroteaduse rakendamisest kuritegevusele. Jeffery on unustatud, vaatamata sellele, et just tema kujundas mõiste „turvaplaneerimine”. Üheks põhjuseks oli tema hävitav kriitika kriminaalõigussüsteemi läbikukkumise kohta kuritegevuse ennetamisel.

Lisaks Newmani kaitstavale ruumile kasutavad turvaplaneerimise praktikud ka Stewart Knoopi ähvarduse analüüsi ideid, R. V. Clarke'i kuriteovõimaluste vähendamist, James Wilsoni ja George Kellingi katkise akna teesi. Aga nende teoreetiliseks põhjaks jääb ikkagi lihtsustatud arusaam Oscar Newmani neljast tingimusest:

- loomulik juurdepääsukontroll,
- loomulik järelevalve,
- omanikutunde tekitamine,
- hooldus.

Võttes arvesse, et mitte alati ei kasutata Newmani või Jeffery intellektuaalseid mudeleid, pole alati selge, mida turvaplaneerimise all mõeldakse. Turvaplaneerimisel pole Clarke'i olustikulise ennetamise teoreetilist selgust.

Hiljutises kirjanduse ülevaates *Kuriteoennetus keskkonna planeerimise kaudu* tehakse järeldus, et kuigi pole küllaldaselt usaldusväärseid empiirilisi tõendeid, on olemas üha suurenev uurimisandmestik, mis tõendab oletust, et kuriteoennetus keskkonna planeerimise kaudu on pragmaatiline ja tõhus kuriteoennetuse vahend (Cozens, Saville, Hillier 2005). Raamatus vaadeldakse kuut turvaplaneerimise esimese põlvkonna taktikat: omanikutunne, järelevalve, juurdepääsu kontroll, tegevuste toetamine, kuvand/juhtimine ja kuriteoobjekti kättesaadavuse raskendamine.

Joonis 9. Turvaplaneerimise taktikad (Moffat 1983)

Cozens, Saville ja Hillier kirjutavad, et nn kuue turvaplaneerimise esimese põlvkonna taktika kasutamise kriitika on viinud keerukama lähenemise kujunemiseni, mida sageli nimetatakse teise põlvkonna turvaplaneerimiseks. Selles kasutatakse nii riskihindamist, sotsiaal-majanduslikku ja demograafilist portreteerimist kui aktiivset osalemist kogukonnas ja Clarke'i olustikulist ennetamist.

Cozens, Saville ja Hillier võivad seda küll pidada jõulisemaks ja täpsemaks lähenemiseks, aga minu meelest on see veelgi kaootilisem ja halvemini defineeritud. Turvaplaneerimise praktikud näivad üle võtvat kõik kättesaadava, ilma et nende tööd suunaks teoreetiline aluspõhi. Ilma soliidse teoreetilise aluseta on raske mõista, kuidas turvaplaneerimise valdkond kunagi oma efektiivsust tõestada suudab.

Vajadus kohaspetsiifilise täpsuse järele: turvaplaneerimine ja linnaplaneerimine

On tähtis rõhutada üht teemat: hea turvaplaneerimine peab olema niisama kohaspetsiifiline kui mis tahes olustikulise ennetamise meede. New Yorgi linnavalitsus koostas suurepärase turvaplaneerimisaruande *Turvalisuse disain: kunsti ja disaini kasutamine turvajuhiste*

parandamiseks, kus öeldakse: „Pole üksmeelt disaini rolli ega kasulikkuse suhtes kuriteoennetuses. Teatud füüsilised tegurid üksi ei suuda kuritegevust ei põhjustada ega ennetada. Mõned kriitikud väidavad, et on liiga palju füüsilisi ja sotsiaalseid muutujaid, et taandada kuriteoennetust pelgalt füüsilistele teguritele. /.../ Järelikult pole uurijad määratlenud disaineritele kindlat liikumissuunda ega edu mõõtmise kriteeriume. Aga suure osas on turvaplaneerimine kinnitanud ideed, et disain suudab mõjutada hoonete turvalisust” (*Designing for Security ...*, 2002: 5–6.)

Aruanne esitab palju näiteid heast disainist, millesse on integreeritud turvameetmed, ilma et kompromiteeritaks hoone disaini, selle kuvandit või positiivset suhet avalikkusega. Turvalisus tuleb disainiga ühendada, mitte juurde lisada. Disainiprotsessis peab disainer:

- hindama vajadust turvalisuse järele ja üksikasjalikult arvestama võimalike ohtudega;
- kaardistama terve rea sobivaid reaktsioone,
- suurendama kasutajate, avalikkuse ja töötajate osakaalu turvalisuse hoidmisel,
- katsetama turvameetmete edukust,
- käsitlema vastuseid ähvardustele disainiprotsessi lahutamatu osana.

Kohaspetsiifilisus peab hõlmama järgmist:

- asukoha integreerituse või füüsilise isoleerituse aste elujõulisest naabruskonnast,
- hoone sobivus asukoha jaoks,
- püüie tagajärge ennetada.

Aruanne toob mitmeid disaininäiteid, mis on ühtlasi nii kunstipärased kui turvalised. Shaftoe ja Read (2005) rõhutavad samuti turvaplaneerimise asukohaspetsiifilisust:

„Kuigi disaini ja linnaplaneerimise meetmetel on oluline osa ehituskeskkonna turvalisuses ja julgeolekus, ei suuda ainult need kuritegevust ja turvatunde puudumist oluliselt ja kehtvalt vähendada. Mõningatel juhtudel võivad need probleemi teravdada või mujale suunata. Mõnes piirkonnas toimiv planeering ja disain võib teistes kaasa tuua kriminogeense katastroofi.

Pole võimalik kuritegevust täielikult „välja planeerida”. Minevikus oleme liiga palju keskendunud keskkondlikule ja füüsilisele turvalisusele teiste sotsiaalsete ja arenguliste küsimuste arvel, mis on disaini vahenditele kättesaadamatud (Osborn, Shaftoe 1995). Parimal juhul suudab hea disain vähendada mõningaid kuriteovõimalusi teatud kuriteoliikide puhul (nagu mürdvargused ja liiklusvahenditega seotud kuriteod). Füüsilisel ja ruumilisel planeerimisel pole ilmselt suurt mõju sellistele kuritegudele nagu koduvägivald, laste väärkohtlemine, kelmus ja valgekraeline kuritegevus. Füüsilise planeerimise ja linnadisaini tulemused loovad tausta sotsiaalsete tegevuste ja dünaamika muutustele. Peaksime kujundama meeldivaid inimlikke keskkondi, kus inimesed saavad suhelda, üksteise järele vaadata ja hoonetel on piisav turvalisuse aste.

Ometi on vähe tõendeid selle kohta, et füüsilise keskkonna disain determineerib inimeste käitumist otseses põhjuse-tagajärje mõttes. Sotsiaalne planeerimine (koos teiste teadusharude ja asutustega) peab täiendama füüsilist planeerimist, nii et on rahuldatud muud inimvajadusedki peale elupaiga ja ruumikasutuse:

- **Disainijuhised turvalisuse ja kuriteoennetuse tarbeks on väärtuslikud, ent piiratud, kui neid ei tõhustata konsulteerimise ning osalusega kasutuskohtade ja kõrvalmõjude suhtes.** Inimesed on ehituskeskkondadele reageerides kohanemis- ja uuendusvõimelised, aga nad ka mängivad üle planeerijate katsed muuta nende ruumikasutust. Kohalikud inimesed on nurjanud mitmeid maastiku- ja liikumisplaanide, kui rajad ei järgi nende lemmikmarsruute (sirgeid teid) ja maastikuelemendid takistavad

otseteid sihtpunkti (Brand 1994). Neil juhtudel hakkavad kasutajad varem või hiljem oma soove peale suruma, isegi kui see tähendab taradest läbimurdmist või mudaste teede trampimist üle lillepeenarde ja läbi põõsaste. Disaini kaasamise läbikukkumise näiteks kasutajate vajaduste on rulatajad linnaväljakutel ja istepingid koloniseerinud kodutud kaubanduskeskustes. Teatud tegevuste vastaste keelusiltide ülespanek või turvatöötajate kasutamine on ebaadekvaatne reaktsioon halvale planeerimisele ja integratsiooni puudumisele.

- **Ehituskeskkonnad peavad olema vastupidavad, ent piisavalt kohandatavad, sobimaks muutuva sotsiaalse dünaamika ja demograafiaga.** Odava viimistlusega masslahendused on pikema aja jooksul osutunud kalliks (nii rahaliselt kui kriminoogeenselt). Hea kvaliteediga materjalid ja inimlikud ehitusmõtted signaleerivad austust tulevaste kasutajate suhtes ja tavaliselt vastatakse samaga (vt Alexander jt 1977).
- **Planeerijad ja disainerid peavad vastu seisma jagunenud ühiskonna tekkele, kus paremini toimetulevad (ja eeldatavalt seaduskuulekad) välistavad väiksemate hüvedega (ja nn kriminaalsed klassid) suurest osast keskkonnast, erastades varasemad avalikud ruumid.** Sellise lähenemise sotsiaaleetilise küsitavuse kõrval võib ruumi polariseerimine suurendada hirmu ja kahtlustamist (*Architecture of Fear*, 1997).
- **Planeerijad ja planeerimisprotsess võivad anda kuriteoennetuse ja kogukonna turvalisuse parandamise väärtuslikke komponente, kuid see nõuab vältimatult pikaajalisi, strateegilisi ja multidistsiplinaarseid sekkumisi** (Osborn ja Shaftoe 1995).
- **Kuriteoennetus pole valgustatud sotsiaal- ja linnapoliitika ainus eesmärk.** Kuriteovaba keskkond (isegi kui see saavutatakse) oleks tõenäoliselt steriilne ja ebameeldiv. Turvalisus tuleb tasakaalustada nii argiste kaalutlustega (nagu tuletõrje juurdepääs ja inimeste õigus juurdepääsule) kui nende kohal võlvivate laiemate kontseptsioonidega nagu jätkusuutlikkus, inimõigused ja võrsed võimalused.” (Shaftoe, Read 2005.)

Kuidas siis disainida kogukonna turvalisuse seisukohalt optimaalset keskkonda – kus nii tegelik kuritegevus kui hirm selle ees pole suured probleemid? Kõigepealt saame toetuda juhistele, mis on koostatud uurimuste käigus ja nende alusel, aga me ei tohi neid dogmaatiliselt tõlgendada. Need juhised soovivad järgmist protsessi:

- Kui võimalik, viia läbi uurimus ja arutelu inimeste seas, kes keskkonda kasutavad, plaanivad kasutada või väldivad.
- Hinnata tausta: praegune ja oletatav kasutamine, muutused kasutuses seoses kellaaja, nädalapäeva ja aastaajaga, kuritegude liigid ja tase piirkonnas, ümbritseva piirkonna mõjud ja transpordimustrid.

Parim, mida võib saavutada, on ehituskeskkond, mida toetab optimaalne arv kasutajaid, mis on vastupidav ja piisavalt kohandatav vahelduvateks tegevusteks ja kasutamiseks. Pole üht käsikirja turvalisuse kogukonna jaoks, aga on palju lõkse, mida tuleb vältida.” (Shaftoe, Read 2005: 258–260.)

Selles Shaftoe ja Readi artiklis on võrratu arutlus turvaplaneerimise põhiküsimustest. Soovitan seda väga. Henry Shaftoe pole turvaplaneerimise naiivne „austaja”, sest ta on näinud rohkem lõkse kui loovat disaini, mis vastavad unikaalsele taustale ning ruumi kasutavate inimeste

isiklikele ja sotsiaalsetele vajadustele. Nagu talle ei meeldi ka mulle „väravatega” kogukonnad, kus piisavate ressursidega inimesed seavad üles füüsilised barjäärid ja palkavad isikliku turvameeskonna, varjamaks ennast väljas luuravate „teiste” eest. Sellised kindlused suurendavad hirmu ja vähendavad solidaarsust.

Vastus küsimusele, kas disain suudab kuritegevust ennetada, on: võib-olla jah, võib-olla ei – sõltuvalt ülddisaini kvaliteedist, kõigi osapoolte kaasatusest ja prosotsiaalsete võimaluste pakkumisest. Ühes spetsiifilises kohas hästi toimiv disain võib teises piirkonnas läbi kukkuda.

Selles mõttes on hea turvaplaneerimine väga sarnane olustikulise ennetamise / võimaluste vähendamisega, sest mõlemad võivad toimida kuriteovõimaluste vähendamisel ning ühtlasi prosotsiaalsete võimaluste ja sotsiaalse kaasatuse edendamisel. Ometi pole suur osa turvaplaneerimisest integreeritud üldisse planeerimisprotsessi, vaid on pigem eraldi kaitsetstarbeline ja hirmust tingitud lisand, mis pole tegelikult kuritegevuse ja korrariikumiste sotsiaalse probleemi lahendus, vaid hoopis täiendav probleem. Sageli pole see isegi hea disain.

Arvatavasti tuleks turvaplaneerimisele kasuks, kui see oleks rakenduslikult rohkem popperlik ja olustikuline.

Olustikulise või sotsiaalne turvaplaneerimine?

Turvaplaneerimise mõistmisel olen kõige rohkem abi leidnud Henry Shaftoe' ja Tim Read (2005) kontseptuaalsest mudelist. Nad kirjutavad: „Disaini valdkonnas on laias mõttes kaks vastandlikku leeri: suurema suletuse ja suurema avatuse pooldajad. See peegeldab kahe peamise teoreetilise grupeeringu – klassikalise ratsionaalse valiku teooriate ja psühhosotsiaalsete positivistlike teooriate – seisukohti kuriteopõhjuste kohta.

„Suletust pooldavad teooriad eeldavad, et enamik kurjategijaid on juhusekasutajad, kes oma igapäevaste rutiinsete tegevuste käigus sooritavad kuriteo, kui näevad sobivat objekti ja kui pole kaitsevõimelist tõkestajat, kes sekkuks neid peatama või kinni pidama (vt Cohen ja Felson 1979; Cornish ja Clarke 1986; Felson 1987; Felson ja Clarke 1998).

Teiselt poolt oletavad avatud naabruskondade pooldajad, et meie sotsiaalsete ja psüühiliste keskkondade tingiv mõju määratleb, kas käitume ebaseaduslikult või mitte. Seega tagavad meie prosotsiaalse käitumise antisotsiaalse asemel sotsiaalne sidusus (Hirschfield ja Bowers 1997), kogukonna kontroll (Bursik ja Grasmick 1993), ühistegevus (Sampson jt 1997), sotsiaalne kapital (Putnam 1995) ja kaaslaste positiivne surve naabruskondades.

See kontiinuum tõrjutusest (või allasurumisest) kaasatuseni (või integratsioonini) peegeldub laiemas poliitilises vaidluses parimate kuriteoennetuse viiside üle (vt Shaftoe 2004). Üldiselt eelistatakse repressiivseid lähenemisi jagatud ühiskondades nagu Brasiilia, Lõuna-Aafrika ja USA (kuigi „uusurbanism” on ameerika idee) ning kaasavaid lähenemisi võrdsust taotlevates ühiskondades nagu Prantsusmaa ja Skandinaavia riigid” (Shaftoe, Read 2005).

Turvadisain: olustikuline turvaplaneerimine

Turvaplaneerimine on ilmselt isegi veel tundlikum poliitiliste jõudude suhtes, kuna sellel puudub olustikulise kuriteoennetuse intellektuaalne tugi. See võib olla ka selle populaarsuse üheks põhjuseks. Politseijõud on suutnud praktikasse integreerida nii olustikulise kuritegevuse ennetamise kui turvaplaneerimise, kuna kumbki mudel ei vastandu politsei idee aluseks olevale klassikalisele õigusteooriale.

Briti politseis on tööl kuriteoennetuse töötajad, kes edendavad kuritegevuse vähendamist põhiliselt olustikulise ennetamise tehnikate kaudu. Samad töötajad on ühtlasi ka arhitektuuri sidetöötajad ja edendavad disainiga turvatud lähenemist. Disainiga turvatud mudeli põhiprintsiibid demonstreerivad lähedast suhet olustikulise ennetamise ja Oscar Newmani tööga.

Disain kogukonna turvalisuse heaks: põhiprintsiibid

1. Integreeritud lähenemine

2. Keskkonna kvaliteet ja omanikutunne

- halb keskkond: võõrandumine ja hirm
- hästi disainitud keskkond: kogukonna kohesioon
- anonüümsus
- paiga hooldus
- maastikudisaini osa

3. Loomulik järelevalve

4. Juurdepääs ja jalgrajad

- planeerimisküsimused
- juurdepääsu disain ja põgenemisteed
- turvalisuse tajud
- jalakäijate ja jalgratturite teed
- teede disain

5. Avatud ruumi pakkumine ja haldus

- avatud ruumi mugavus
- pikaajaline haldus

6. Valgustus

- uurimused valgustuse ja kuritegevuse kohta
- valgustusallikate variatiivsus
- valgustuse üleküllus

Ehituskeskkonnas on kaks elementi, mis mõjutavad kuritegevust ja antisotsiaalset käitumist: esiteks kogukonna interaktsioon, mis on seotud kaitstava ruumi ja territoriaalsusega – s.o viis, kuidas kogukondade liikmed kontrollivad oma keskkonda ja üksteisega suhtlevad, ning teiseks kuritegevuse tunnused, mis tõenäoliselt sisaldavad anonüümsuse, järelevalve puudumise ja põgenemisteede elemente – s.o viis, kuidas teatud ehituste seisukord ja piirkonna üldine infrastruktuur õhutavad kriminaalset ja antisotsiaalset käitumist.

Stephen Town on raamatu *Kuriteovastane disain: juhised elurajoonide planeerimiseks* kaasautor (Town jt 2004).

Turvadisaini põhiprintsiipe toetab ka Ühendkuningriigi siseministeeriumi väljaanne *Turvalised kohad: planeerimissüsteem ja kuriteoennetus (Safer Places, 2006, ka <http://www.odpm.gov.uk>)*, isegi kui teised dokumendid viidatud veebilehel näitavad suuremat toetust sotsiaalsema olustikulise ennetamise lähenemistele nagu uusurbanistlik liikumine. See peegeldab Ühendkuningriigi valitsuse soovi teostada üheaegselt nii olustikulist kui sotsiaalset ennetamist, ilma nendevaheliste fundamentaalsete pingetega tegelemata.

Stephen Town eitab selgelt sotsiaalse olustikulise ennetamise lähenemist: „Arhitektid ja linnaplaneerijad, kes nimetavad ennast uusurbanistideks, lubavad, et nende arendusprojektidega, kus ühendatakse elamis- ja äripinnad, majadel on väikesed era-aiad ja suured ühisalad, omanäolised jalgrajad, lahendatakse igasugused sotsiaalsed probleemid, kaasa arvatud

kuritegevus. Ometi on need majutus- ja ümbruskonna plaanid, millega nad tahavad asendada moodsa äärelinna, peaaegu ühetaoliselt kuritegevuse taset tõstnud.”

Ta kirjeldab uusurbanismi järgnevalt: „Uusurbanism kombineerib kaks arhitektuuri ja linnaplaneerimise kogukondade liikumist. Esimene, mida mõnikord nimetatakse neotraditsionalismiks, keskendus linnadisainile, mis annaks inimestele kogukonnatunde. Neotraditsionalistid uskusid, et kogukonna kaotus „kohtadeta äärelinnades” põhjustas igasuguseid sotsiaalseid pahesid, kuritegevusest teismeliste suitsiidideni. Neotraditsionalistid soovitasid selliseid disainivõtteid nagu jalgteed, ukseesised varjualused, pargid, kogukonnakeskused ja muud ühisalad, mis kõik on suunatud inimeste omavahelisele suhtlemisele.

Teine liikumine keskendus maakasutajate ja transpordi suhtele. Planeerijad leidsid, et moodsad äärelinnad on muutnud inimesed autosõitlasteks, mis viis saastumiseni, ülekaalule ja muudele sotsiaalsetele probleemidele. Selle leevendamiseks soovitati kõrgtihedaid „kompaktlinna”, kus vaheldusid müügi- ja äripinnad, nii et inimesed said kauplusesse või tööle minna jalgsi” (Town jt 2004).

Town on uusurbanismi suhtes ülikriitiline, ta peab seda turvalisuse ohverdamiseks avatuse ja juurdepääsu nimel. Ta esitab erinevuste kohta järgmise tabeli.

Tabel 5. *SafeScape* ja kaitstava ruumi võrdlus (Town 2005)

	<i>SafeScape</i>	Kaitstav ruum
Avalik vs privaatne	Maksimeerida ühist, et edendada suhtlust ja kogukonnatunnet	Maksimeerida era-alasid, et luua kaitstavat ruumi; luua kogukonnatunne väiksemate projektide kaudu, kus on vähem võõraid
Kasutused	Erinev kasutus, et anda tegevust ja tuua rohkem silmi tänavale	Erinev kasutus vähendab elanike kontrolli ja suurendab seega kuritegevust
Tänavad ja jalgrajad	Soodustab kõndimist ja jalgrattasõitu, suurendab järelevalvet tänu tänavate võrgustikukujulisele mustrile	Piiratud juurdepääs ja põgenemisvõimalused, et anda suuremat privaatsust ja tõsta elanike kontrolli
Alleed	Majade alleepoolsed esiküljed toovad alleele silmad	Alleede kõrvaldamine või väravate lukustamine suurendab sissemurdmist ja on ohtlik jalkakäijatele
Autod	Majade ehitamine tänavale lähemale sunnib parkima tänaval või tagaõues	Autode turvalisus on suurim garaažis või nähtaval maja ees; tagahoovis soodustab sissemurdmist
Tihedus	Kõrge tihedus edendab aktiivsust, säilitab inimeste liikumist ja vähendab lonkimist	Tihedus tekitab ohtu ühisaladel või ebaturvalist parkimist

Stephen Town kritiseerib nimelt *SafeScape*'i, kuna see on uusurbanistliku mõtlemise lipulaev. Ta ei näe rahuvõimalust olustikulise ja sotsiaalse turvaplaneerimise vahel. Ta lõpetab artikli hävitavate kommentaaridega: „Linnadisain võib kuritegevust soodustada või piirata. Nagu Jane Jacobs kirjutas üle neljakümne aasta tagasi, “ehitada tellimise peale kuritegevuse jaoks sobivaid linnarajoone on idiootlik. Ometi teeme just seda”. Ja nimelt seda käsivad meil täna teha Zelinka, Brennan ja uusurbanistid.”

SafeScape / uusurbanism: sotsiaalne turvaplaneerimine

Ameerika Planeerimisühing on avaldanud planeerimise käsiraamatu *Turvalisemate paremate elutingimustega kogukondade loomine planeerimise ja disaini kaudu* (Zelinka ja Brennan 2001). Dean Brennan:

„*SafeScape* on uus kontseptsioon, mis väidab õigustatult, et professionaalsed planeerijad ja disainerid saavad anda oma panuse võitlusse kuritegevusega, muutes füüsilised keskkonnad turvalisemaks. *SafeScape* kasutab üldaktsepteeritud turvaplaneerimise põhimõtteid, ent läheb kaugemale, pannes suurema rõhu ehituse võtmerollile kuritegevuse vähendamisel.

SafeScape'i põhieelduseks on, et avalikkuse turvalisus on elukvaliteedi võtmekomponent. Üks esmaseid viise selle tagamisel on füüsilise keskkonna selline planeerimine ja disain, mis respektierib peamisi inimõigusi. Enne selle saavutamist tuleb tegelda kolme probleemiga: Esiteks tuleb füüsiline keskkond disainida või tagantjärele kohandada kasutaja vajadustele. Teiseks peavad füüsilise keskkonna pikaajaline haldus ja hooldus olema prioriteetid. Kolmandaks, ja see on kõige tähtsam, tuleb keskenduda kogukonnatunde loomisele.

SafeScape on terviklik lähenemine kuritegevuse ja isikliku turvalisuse küsimustele, mis on nuhtluseks paljudes naabruskondades, äripiirkondades ja kogukondades. *SafeScape*'i põhimõtete rakendamine ei nõua erilist ettevalmistust, ainult arusaama, miks inimesed teatud olukorras end turvaliselt ei tunne ning kuidas olukorda parandada.

***SafeScape*'i seitse põhimõtet**

Inimteguri põhimõtted aitavad kindlaks teha, millal füüsiline keskkond pole turvaline.

1. Informatsioon ja orientatsioon. Me ei tunne end turvaliselt, kui ei tea, kus me oleme ja/või kuhu läheme.
2. Interaktsioon ja sotsialiseerimine. Me ei tunne end turvaliselt, kui oleme üksi ja pole teisi, kellega suhelda.
3. Omaniku- ja juhitunne. Me ei tunne end turvaliselt, kui füüsilise keskkonna eest korralikult ei hoolitseta ega seda säilitata.
4. Nägemine ja nähtav olemine. Me ei tunne end turvaliselt, kui ei näe teisi inimesi ega nemad meid.

Rakendamispõhimõtted aitavad kindlaks teha, kuidas luua turvatunnet.

5. Maakasutus ja disain. Soodustab turvalisust ja kogukonna ehitamist füüsilise keskkonna õige disaini abil.
6. Aktiivsus ja programmide pakkumine. Soodustab turvalisust ja kogukonna ehitamist inimeste füüsilisse keskkonda kokkutoomise kaudu.
7. Haldus ja hooldus. Säilitab turvalisust ja kogukonna ehitamist füüsilise keskkonna korraliku hoolduse kaudu.”

Robert Steuteville (2003), *Uusurbanismi Uudiste* toimetaja ja kirjastaja, vastas Stephen Towni rünnakule artikliga *Uusurbanism ei edenda kuritegevust*. Steuteville kirjeldas uurimust *Kogukonna taastamine traditsioonilise naabruskonna disaini abil: Diggs Towni juhtumiuuring*, mis demonstreeris kuritegevuse vähenemist uusurbanistliku planeerimise tagajärjel: „Uusurbanismi planeerimistehnikad ei ole vastuolus paljude Knowles'i soovitatud disainiga turvatud eesmärkidega. Diggs Town näiteks suurendas kaitstavat ruumi, mitte ei vähendanud seda. See vähendas autode arvu jalakäijate arvel. Nende erinevus seisneb selles, et turvadisain on tehnokraatlik lähenemine kogukonna disainile, mis tunnistab ainult üht eesmärki – kuritegevuse vähendamist –, mida see taotleb peamiselt ühe tehnikaga: selle võimaluse minimeerimisega, et mõni võõras kunagi sinu kodutänaval kõnniks.

Võttes loogiliseks aluseks turvadisaini põhimõtted, elaksid kõik inimesed tarastatud kaitstud kogukondades või vähemalt sellistes, kus võõrad pole teretunud. Knowles'i visioonis pole ideaalmaalmas linnu, aleveid ega külakeskusi – kohti, mis soodustavad inimeste segunemist ja

teatud määral ka võõraste tulekut. Selline maailm teeks Knowles'i töö lihtsamaks, aga see oleks rõõmutu elupaik.”

S. Townil on õigus, kui ta rõhutab pinget turvadisaini ja uusurbanistliku planeerimise vahel. Uusurbanism on esindatud ka *SafeScape*'i raamatus ja sellistes e-ajakirjades nagu *Uusurbanism: elamisväärsete jätkusuutlike kogukondade loomine* (<http://www.newurbanism.org/>), *Uusurbanismi Uudised* (<http://www.newurbannews.com/>) ja *Avalike ruumide projektid* (<http://www.pps.org/>), eriti selle 11 printsiipi.

I. Kogukond on ekspert. Mis tahes avaliku ruumi kontseptsiooni alguspunkt on kogukonnas leiduvate annete ja ressursside kindlakstegemine. Igas kogukonnas on inimesed, kes saavad näidata ajaloolist perspektiivi, pakkuda väärtuslikke ideid piirkonna funktsioneerimise kohta ja muud inimestele tähtsat. Selle info kogumine protsessi algul aitab luua omanikutunnet kogukonna suhtes projekti käigus, mis tuleb kasuks nii projekti sponsoritele kui kogukonnale.

II. Loo koht, mitte disain. Kui eesmärgiks on koha rajamine (nii see peakski olema), siis ei piisa ainult disainist. Tegemaks alavormis kohast elusat, tuleb sisse viia füüsilised elemendid, mis panevad inimesi end teretulnutena ja mugavalt tundma: istekohad, uus maastikukujundus ja ka muutused jalakäikate ringluses ning tõhusamate suhete kujundamine ümbritsevate äri- ja avaliku ruumi tegevuste vahel. Eesmärgiks on luua koht, millel on nii tugev kogukonnatunne koos hea mainega kui ka tegevused ja kasutused, mis koos annavad eri osade liitmisest suurema lisaväärtuse. Seda on kerge öelda, ent raske saavutada.

III. Otsi partnereid. Partnerid on avaliku ruumi parandamise projekti tulevase edu ja maine suhtes olulise tähtsusega. Ükskõik, kas tahate partnereid kohe algusest peale või ajurünnakuks ja stsenaariumide väljatöötamiseks ning potentsiaalselt ka tulevikuks, on nende toetus projekti käivitamisel hindamatu. Partneriks võivad olla kohalikud institutsioonid, muuseumid, koolid jt.

IV. Vaadeldes näed palju. Teiste edust ja läbikukkumistest võib paljugi õppida. Vaadates, kuidas kasutatakse (või ei kasutata) avalikke ruume ja mõistes, mis inimestele nende juures meeldib ja ei meeldi, on võimalik hinnata, mis ruumi toimima paneb. Sellised vaatlused annavad selguse, mis laadi tegevused on puudu ja milliseid saaks juurde tuua. Ja ehitamise käigus õpetab vaatlus isegi paremini, kuidas kohti arendada ja hallata.

V. Visioon. Visioon peab välja kasvama kogukonnast. Ometi on iga avaliku ruumi visiooni jaoks eluliselt tähtis teada, mis laadi tegevused seal toimuda võiksid. Ruum peaks ümbruskonnas elavates ja töötavates inimestes uhkust tekitama.

VI. Katseta, katseta, katseta. Avalikud ruumid on nii keerukad, et kõik ei saa algusest lõpuni vigadeta minna. Parimad ruumid katsetavad lühiajaliste parandustega, mida aastaid viimistletakse. Lühiajaliste paranduste näiteks on sellised elemendid nagu pingid, välikohvikud, kunstinäitused, jalgradade tähistamine ja turvatsoonide loomine keset sõiduteed jm.

VII. Loo kohtumispaik. „Kohtumisvõimaluste tekitamine on protsess, kus välise stiimuli kaudu tekitatakse inimeste vahel seosed, õhutatakse inimesi tundmatutega vestlust alustama, nagu oleksid nad tuttavad” (Whyte 1980). Avalikus ruumis võib eri elementide valik ja üksteisega suhestamine tutvumisprotsessi liikuma panna (või mitte panna). Näiteks kui pink, prügikast ja telefon on paigaldatud ilma omavahelise seoseta, võidakse kõiki väga piiratult kasutada, aga kui nad on koos üles seatud muude mugavuste juurde, toovad nad inimesed kokku.

VIII. Alati öeldakse „seda ei saa teha”. Hea avaliku ruumi rajamine tähendab vältimatult takistusi, kuna kellelgi avalikust ega erasektorist pole sellist tööd või ülesannet nagu „kohtade tekitamine”. Näiteks liikluskorraldajatel, ühistranspordi operaatoritel, linnaplaneerijatel ja arhitektidel on kitsamad töökirjeldused – liikluse soodustamine, rongide õigeaegne liikumine, või laiemad – linnade ehitamine või hoonete planeerimine. Nende töö on nähtav enamikus linnades,

aga see ei ole „kohtade” loomine. Väikesematest parandustest alustamine näitab „kohtade” tähtsust ja aitab takistusi ületada.

IX. Loo toetavaid funktsioone. Ruumi kontseptsioon kujuneb kogukonna ja partnerite panusest, arusaamast teiste ruumide funktsioneerimise kohta, katsetamisest ning takistuste ja vastuhääle ületamisest. Kuigi disain on oluline, näitavad just need muud elemendid, milline „vorm” tuleb ruumi visiooni elluviimiseks saavutada.

X. Rahas pole küsimus. See kehtib mitmes suhtes. Näiteks kui avaliku ruumi põhiline infrastruktuur on paigaldatud, panevad selle tööle lisaelemendid (nt tänavamüüjad, kohvikud, lilled ja istepingid), mis pole kallid. Lisaks võib kulusid vähendada see, kui programmi koostamisse ja muudesse tegevustesse on kaasatud kogukond ja teised partnerid. Veel tähtsam on, et nende sammude järgimisel on inimestel nii palju entusiasmi projekti jaoks, et hinda käsitletakse laiemalt ja seda ei peeta eelistega võrreldes nii oluliseks.

XI. Töö ei saa kunagi valmis. Avalikud ruumid, mis vastavad kogukonna vajadustele ja pidevatele muutustele, nõuavad tähelepanu. Suurepärased avalikud ruumid ja linnad nõuavad avatust muutumisvajadusele ja halduspaindlikkust (Zelinka ja Brennan 2001).

Olustikulise ja sotsiaalse turvaplaneerimise integreerimine

Väidan, et hea, tõepoolest osalev ja kohaspetsiifiline disain ühendab tavaliselt nii kaasavaid kui tõrjuvaid põhimõtteid ja tehnikaid, mis vastavad olukorra unikaalsetele tunnustele. See nähtub näiteks New Yorgis aruandest *Turvalisuse disainimine: kunsti ja disaini kasutamine turvalisuse suurendamiseks (Designing for Security ...)*, 2002). Peamiselt peegeldab poleemiline võitlus nii selgeid planeerimiserinevusi tõrjuva ja kaasava rõhuga disainikoolkondade vahel kui praegust tõendusbaasi. Tasub meenutada Shaftoe' hoiatust, et see, mis töötab ühes kontekstis, ei pruugi töötada teises. Turvadisain on demonstreerinud muljetavaldavaid saavutusi kuritegude vähendamises. Aga ka uusurbanismi uurimused näitavad tõelist kuritegude vähenemist.

Raamatus *Kuriteoennetuse planeerimine: transatlantiline perspektiiv* (2002) esitavad Richard H. Schneider ja Ted Kitchen tabavaid kommentaare turvaplaneerimise / kaitstava ruumi ja uusurbanismi ideoloogide vaidluste kohta:

„Mõned kõige kirglikumad turvaplaneerimise / kaitstava ruumi ja uusurbanismi ideoloogid väidavad, et kohapõhine kuriteoennetus ja uusurbanismi põhimõtted on fundamentaalselt vastuolulised. See väide on liialdatud, tuleneb paindumatutest dogmaatilistest seisukohtadest. Tegelikult on neil lähenemistel hoopis rohkem ühist kui erinevat. Nii on mõlema leeri pooldajad nõus, et disain võib õhutada positiivset territoriaalset juhtimiskäitumist ja tegevust ning neid saab toonitada selgete piiride defineerimise ja tähelepanuga disainidetailide vastu; et tänavategevust edendavad disainisekkumised on üldiselt soovitatavad ja et selle takistused (kaasa arvatud kiire liiklus) tekitavad probleeme. Nad erinevad selle poolest, kas autod tuleks paigutada hoonete taha (uusurbanistid) või ette (turvaplaneerimine), erinevused saab taandada funktsionaalsusele, mida saab käsitleda detailide disainimisel.

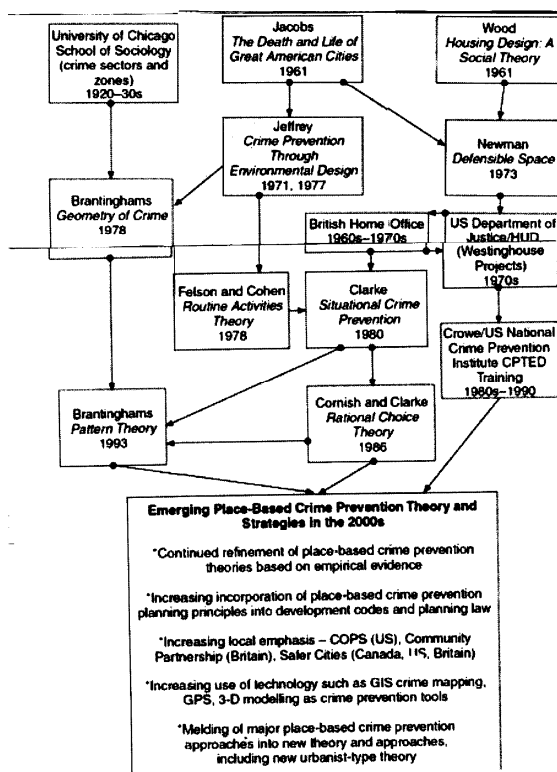
Seega, kui parkimiskoht on uusurbanistide jaoks esteetika ja silmatorkavuse küsimus, on turvaplaneerimise võtmeteema kuriteoobjektide (autod ja neid kasutavad inimesed) kaitstus järelevalve kaudu. Kui seda saaks saavutada majataguse paigutuse või muude meetmetega, mis õhutavad autodele pilku peale heitma, siis vaidlust polegi. Kui uusurbanistid püüavad maksimeerida tänavaelu ja -tegevust kas mitmekülgse maakasutuse kaudu, siis turvaplaneerijad nõustuvad, et need on vajalikud järelevalve ja sellega seotud ülesannete tarbeks, aga osutavad uuringutele, mis väidavad, et on olemas ka (küllastus)punkt, mille juures

tänavaaktiivsuse suurendamine võib teatud kuriteoliike varjata või isegi nendele õhutada ja pole garantiid, et vaatlejad tõttavad ohvritele appi, olgu asjaolud missugused tahes. Mõningatel juhtudel on kahe koolkonna vaheline antipaatia pigem teise poole halvustamine ega tulene tõelistest olemuslikest erinevustest.

Võibolla kõige tugevamad lahkkelid on seotud tänavate sulgemise ja ummiktänavate vs ristteede võrgustiku ehk läbitavate tänavate kasutamisega. On konsultante, kes ütlevad, et tänavate sulgemiseks pole kunagi põhjust (Kulash 1997) ja uusurbanistliku filosoofia esmane dogma on, et tänavate ja hoonete disain peab tugevdama keskkonna turvalisust, aga mitte juurdepääsu ja avatuse arvel. Reaktsioonina sellele pooldavad mõned turvaplaneerimise ja kaitstava ruumi praktikud ning politsei tänavate sulgemist mõistliku ja mõnikord paratamatu kuriteoennetuse meetmena. Küsimus on mõlema poole soovitude absoluutses iseloomus. On rumal anda valelikke soovitusi linnade kohta, kuna need on täiesti isikupärased, koosnevad osade kogumist, mis sobivad kokku teatud liiki organiseeritud kaose vormis (Catchpole 1996). Enamgi veel, linnad on erakordselt muteeruvad olendid, muutes aja jooksul kohtade ja naabruskondade arenedes (või taandarenedes) vormi, funktsiooni, välimust ja populatsiooni. Seega soovitame, vaatamata tõenditele, mis väidavad, et läbitavad tänavamustrid soodustavad teatud kuriteoliike (Newman 1980, 1995; Matthews 1990, 1993; Atlas ja LeBlanc 1994) ja politsei kalduvusele sulgeda põgenemisteede piiramiseks tülikad piirkonnad, et tänavate sulgemise otsus peaks olema juhtumitöö, selleks tuleb konsulteerida kohaliku kogukonnaga ja arvestada unikaalseid asjaolusid, mis on omased kõigile linnakohtadele ning ka nii kurjategijatele kui linnadele omast muutumis- ja kohanemisvõimet.

Kindlasti on üks uusurbanismi võlusid planeerijate ja disainerite silmis (keda kõiki on õpetatud mõtlema süsteemsetest seostest asukohtade ja funktsioonide vahel linnas) see, et see kujutab endast terviklikku teooriat, mille eesmärgiks on kõigi eraldi lõimelõngade kokkuvõtte: tegelikult kaose – mida linn endast kujutab – mõistmine. Neid seoseid, koos detailselt seostatud linnakangaga, tänapäevases suuresti asukohapõhises kuriteoennetuses pole, see pole kindlasti nii tihe käsitus kui uusurbanism. Võib-olla vähendab kuriteoennetuse teooria hajusus selle köitvust planeerijate jaoks. Aga lubatud peibutist tuleb testida neis kogukondades elavatel inimestel, ja seda pikemaajaliste uurimustega. Kas uusurbanistlikud kogukonnad peavad neile katsetustele vastu? Loodetavasti. Aga isegi, kui nad seda teevad, on väga ebatõenäoline, et uusurbanismist saab linnadisaini või linnakuritegevuse probleemide ainus lahendus. Suurema tõenäosusega saab sellest üks menüüvalik paljude seas linnu elamiskõlblikumateks ja turvalisemaks muuta tahtvatele planeerijatele ja disaineritele pakutavast.” (Schneider, Kitchen 2002: 111–112.)

Nad koostasid joonise „Peamised lähtepunktid asukohapõhise kuriteoennetuse teooria arengus”, kus on ära toodud ka Clarke'i olustikuline ennetamine koos turvaplaneerimisega.

Joonis 10. Peamised lähtepunktid asukohapõhise kuriteoennetuse teooria arengus (Schneider, Kitchen 2002)

Turvaplaneerimise praktiku perspektiiv

Parim turvaplaneerimise veebileht on minu arvates Peeli politseil Ontarios (<http://www.peelpolice.on.ca/>). Üks läbimõeldumaid on konstaabel Tom McKay *Turvaplaneerimisse rüüatud füüsiline turvalisus*, mis käsitleb nelja kriitilist väidet turvaplaneerimise vastu. Esiteks tegelevat turvaplaneerimine vähe kuritegevuse juurpõhjustega. Teiseks olevat turvaplaneerimine peaaegu pettus, sest see sunnib kuritegevust lihtsalt ühest kohast teise liikuma. Kolmas on seotud empiiriliste tõendite puudumisega. Ja neljas ei pea turvaplaneerimist enamaks kui kuriteoobjekti kättesaadavuse raskendamiseks.

Need väited on väga sarnased olustikulise ennetamise vastastele. Tom McKay: „Vastuseks esimesele ja teisele kriitilisele märkusele tuleb rõhutada, et turvaplaneerimine pole kuriteoennetuse perspektiivist kunagi tähendanud rohkemat kui strateegilist reaktsiooni kuriteovõimalustele. See on oma koha kuriteoennetuses ära teeninud, pakkudes proaktiivseid sõjakavalusi, mida saab kasutada taktikatena. Täpselt see rõhuasetus ja võime teevad turvaplaneerimisest eelistatud praktilise vahendi paljude professionaalide jaoks. Turvaplaneerimine on praktiline ja lühiajaline meede, võrreldes teiste kuriteoennetusmudelitega nagu sotsiaalne ennetamine, mis nõuab kriminaalsete ihade peatamiseks oluliselt rohkem aega ja kapitali, andes samas märksa hajusama tulemuse. Võibolla on kalduvus võistlevaid kuriteoennetusmudeleid

hinnanguliselt võrrelda toonud kaasa ebaõiglase hinnangu turvaplaneerimisele, sest on kasutatud ainult sotsiaalse ennetamise standardeid.”

Ta jätkab ümberpaiknemise teemaga: „Need, kes senini kasutavad ümberpaiknemise argumenti, peaksid nägema, et turvaplaneerimine ei ole ümberpaiknemise põhjus, pigem on selleks mitteturvaliselt planeeritud keskkonnad. Turvaplaneerimine kirjeldab lihtsalt standardit, mille järgi ratsionaalsed kurjategijad teevad otsuse.”

Ta võtab omaks, et pole tõendeid turvaplaneerimise kohta: „Ilmselt lasub süü empiiriliste tõendite puudumises turvaplaneerimise praktikutel endil. Nad näivad põlgavat tulemuste dokumenteerimist, mida tõendab näiteks juhtumiuuringute puudumine. Turvaplaneerimise praktikud peavad selle puudusega tegelema, tehes koostööd akadeemilise kogukonnaga ning dokumenteerides oma edusamme ja läbikukkumisi.”

Clarke arvaks ilmselt, et üks tõendite vähesuse põhjuseid on soliidse teoreetilise aluse puudumine. Kuidas otsustada, kas miski toimis, kui polegi tegevusi toetavat teooriat?

Küsimus, kas turvaplaneerimine on ainult kuriteoobjekti kättesaadavuse raskendamine, oli McKay jaoks kõige tähtsam. Ta on teadlik, et sageli nähakse turvaplaneerimist negatiivselt ja lihtsustatult. On ka tõsi, et tihti eelistavad turvaplaneerimise programmid kuriteoobjekti raskema kättesaadavuse lahendusi või disainimuutusi, selle asemel, et soodustada inimeste kohalviibimist ja mitmesuguseid tegevusi. Ta väidab: „Tõelised kuriteoennetuse praktikud panevad alati tööle loomuliku järelevalve, juurdepääsu kontrolli ja territooriumi kasutamata võimalused, enne kui asuvad rangemate kuriteoobjekti kättesaadavuse raskendamise vormide juurde.”

McKay arusaam turvaplaneerimisest on tihedalt seotud olustikulise ennetamisega, olles kõigepealt kommunikatsiooniprotsess potentsiaalse kurjategijaga. See on palju enam kui pelgalt kuriteoobjekti kättesaadavuse raskendamine.

Parimad näited turvaplaneerimisest

Üks parimaid näiteid eeskujulikust turvaplaneerimise praktikast on Peeli regionaalpolitsei töö Turner-Fenton projektis (Turner-Fenton ..., 1996), mis võitis 1996. aastal Herman Goldsteini auhinna probleemikeskse politseitöö eest ([www.popcenter.org/Library/Goldstein/1996/96-39\(W\).pdf](http://www.popcenter.org/Library/Goldstein/1996/96-39(W).pdf)).

Jaanuaris 1992 palus Turner-Fentoni keskkool abi Peeli politsei kuriteoennetusteenistuse konstaablilt Tom McKaylt. Kooli territooriumil oli iga päev 20–25 võõrast, kes kogunesid, logelesid ja sageli tegid midagi kriminaalset, kaasa arvatud tulirelvaga vehkimine pesapallimängu ajal. Sellele lisandusid õpilaste omaalgatuslikud kogunemised, logelemine, vandaalitsemine ja kooli töötajate ebaefektiivsed reaktsioonid. Selle tulemusena hakati kooli ebaturvaliseks pidama.

Analüüs

Osapoolte esialgsele probleemide nimekirjale lisatud turvaplaneerimise analüüs paljastas disaini ja kasutamise puudusi, mida intervjueritavad ei nimetanud, nende seas järgmised:

- parkimisplats, mis jaotas kooli territooriumi füüsiliselt ja psüühiliselt kaheks,
- sissepääs parkimisplatsile oli halvasti piiritletud – oli mitu sisenemiskohta ja põgenemisteed,
- avatud ja eristamata klasside ning võimla alad,
- puudus tõhus viitade süsteemi.

Teiste hindamisel tuvastatud probleemidena märgiti turvaliste jalgteede puudumist kooli hoonete vahel ning bussidesse sisenemiseks ja väljumiseks vajaliku ruumi täielik puudumine, mis oleks takistanud parkimisplatsil lonkimist ja ummikuid.

Vastus

Projekt hõlmas tervet rida turvaplaneerimise stiilis alternatiive, mis rõhutasid korralikku planeerimist ja ehituskeskkonna tõhusat kasutamist. Peamiseks eesmärgiks oli välja arendada tõhus ja töötav koolikeskkond.

Selle saavutamisel oli põhiline kooli parkimisplatsi ida-lääne suunast põhja-lõuna suunda ümberorienteerimine. See lihtne, ent oluline samm oli otsustava tähtsusega, murdmaks pargitud autode tekitatud kiiluefekti. Edasi rajati kergesti sisseseatav liiklemisvõrk, mis:

- suurendas oodatavat jalakäijate arvu varsti ühendatavate koolide vahel;
- pakkus regulaarseid loomuliku järelevalve võimalusi parkimisplatsil ja koolihoonete vahelisel alal;
- piiritles paremini parkimisplatsi sissepääsu ja soodustas selgelt tähistatud üleminekuala teket poolavaliku ja eraruumi vahel;
- vähendas sissepääse parkimisplatsile kolmelt kahele, mis vähendas põgenemisteid;
- võimaldas turvaliste, kõrgemate betoonkõnniteede rajamist ning bussi sisenemiseks ja väljumiseks vajaliku ruumi lõplikku viimistlemist teeradadega;
- tekitas parkimisala kõrvaldamisega ühe hoone eest evakueerimismarsruudi.

Teised välised muutused kooli funktsioneerimise parandamiseks olid järgmised:

- omanikutunde kujundamine viitade abil, mis tõhusalt kommuniqueerisid koolilinnaku reegleid, toetasid omandiõigust ja võimendasid üleminekut avalikust ruumist eraruumi;
- „lamavate politseinike” paigaldamine väljasõidu aladele strateegilistesse kohtadesse.

Samasugused disaini- ja kasutusmuutused saavutati kooli siseruumides. Taas oli peamiseks eesmärgiks tõhusa ja töötava õpikeskkonna kujundamine. Kõige enam oli seda vaja hoones, kus sissetungijad, ummikud ja müra olid eristamata klassiruumides ja koridorides tavaprobleemid. Nendega tuldi toime strateegilistesse kohtadesse paigaldatud vaheseinte abil. Nende ehitamine ühtlasi ka:

- eristas need piirkonnad kooli aktiivsematest koridoridest;
- soodustas omanikutunnet ja õpilastele keelatud koridoride kujunemist;
- võimaldas jätkuvat loomulikku järelevalvet probleemsetes koridorides tänu turvaklaasi rohkele kasutamisele.

Disainiplaani üksikasjad ja eelhinnang esitati 64-leheküljelises turvaplaneerimise uurimuses, mida täiendas konstaabel McKay koostatud 18 illustreeritud lisa. See dokument registreeris kõik kriminaalsed ja (ruumi)kasutusprobleemid ning selgitas ja illustreeris turvaplaneerimise hinnangut ja disainijuhiseid.

Hinnang/mõju

Turvaplaneerimine osutus enneolematult edukaks. Kolme aasta jooksul pärast ehitamist langes politseiväljakutsete arv 2000 õpilasega keskkoolis keskmiselt 87%, sekkumiseelse õppeaasta 62-lt väljakutselt 7–9-ni järgmistel aastatel. Probleemid võõraste sissetungijatega ja ka õpilaste sobimatud käitumised langesid tänu keskkonnamuutustele järsult.

Tom McKay on turvaplaneerimise meisterpraktik, kes harilikult soovib lihtsaid, ent ülitõhusaid keskkonnamuutusi. Ta hoiatab sageli kuriteoobjektide raskemini kättesaadavaks muutmise väärkasutuse eest. Üks näide, mida ta oma loengutel toob, on väike kauplus, kust lapsed palju näppasid. McKay soovitas väikseid keskkonnamuutusi, kaupluseomanik eelistas kättesaadavuse raskendamist. Kohalikele mõjus see kiusatusena. Nad suurendasid oma jõupingutusi. Omanik jätkas samal moel. See oli nõiaring, mis ei vähendanud kuritegude hulka. Pood oli nagu inetu kindlus, mis ei olnud ühelegi ostjatele atraktiivne ega peatanud vargusi. Omanik on pankrotti minemas. McKay seob turvaplaneerimise loomuliku järelevalve, juurdepääsu kontrolli ja territoriaalsuse printsiibid Clarke'i olustikulise ennetamise tehnikatega, eriti kiusatuse vähendamise osas.

Kokkuvõte

On selge, et keskkond mõjutab indiviidi, aga selge on ka, et indiviid mõjutab keskkonda. Albert Bandura sotsiaalse tunnetuse teooria järgi on välise käitumise, sisemise infoötluse ning välise sotsiaal- ja ehituskeskkonna vahel kolmesuunaline ja vastastikune mõju. Nagu näitas C. Ray Jeffery üle kümne aasta tagasi, on spetsiifiline keskkond ja inimaju alati vastasmõjus. Võime kuritegevust ja korrarikkumisi ennetada või vähendada, muutes kas keskkonda või indiviidi. Aga tuleb mõista, et pole lihtsaid lahendusi, kuna kõik kohad on unikaalsed ja nende kasutajatel – nii seaduskuulekail kui kriminaalseil – on aju, mis on individuaalsete geenide ja spetsiifiliste keskkondade vastasmõju unikaalse kujunemisloo tulemus, millest tuleneb individuaalse perspektiivi unikaalsus. Seega inimesed tajuvad, mõtestavad ja suhtlevad ühe ja sama keskkonnaga väga erinevatel viisidel. Sellepärast tuleb nii sotsiaalne kui olustikuline ennetamine operatsionaliseerida väikesteks „sotsiaalse insenerikunsti tükikesteks” Popperi mõttes.

Kuriteoennetus kui proaktiivne politseitöö

Olin käesoleva osa pealkirjastamisega raskustes. Taatsin kasutada Shermani tõenduspõhist politseitööd, kuna kriminaalluure ehk tõendite küsimus on kesksel kohal suures osas praegustes politsei praktikates. Lõpuks otsustasin proaktiivse politseitöö kasuks, kuna on toimunud üleminek reaktiivselt politseitöölt pärast kuriteo toimumist praegusele politseiressursside proaktiivse mobiliseerimise ja sihtotstarbelise suunamise rõhule kriminaalsete sündmuste tulevase esinemise vähendamiseks või isegi vältimiseks, mis teeb praeguse politseitöö erinevaks 40ndatel ja 50ndatel kasutatust. Politseitöö on taastanud oma pühendumuse kuriteoennetusele – see pühendumus ilmneb *sir* Robert Peeli 1828. aasta kirjeldusest esimese nüüdisaegse politseiüksuse kuriteoennetusliku missiooni kohta.

Politseiuuenduste puhangut kolmel viimasel aastakümnel tuleb käsitleda 70ndate aastate keskel kogetud terve kriminaalõigussüsteemi kriisi valgusel. Politsei legitiimsuse taastamiseks katsetati kogukondlikku politseitööd, nulltolerantsi, Kellingi „katkise akna” mudelit, Goldsteini probleemikeskset politseitööd ja Shermani tõenduspõhist politseitööd. Politsei kasutab oma programmides Clarke'i olustikulist ennetamist, Oscar Newmani kaitstavat ruumi ja teisi turva- planeerimise praktikaid. Enamiku ingliskeelsete maade ja EL-i politsei osaleb ka aktiivselt, sageli koostöös kriminaalhooldusega, ohvri-kurjategija vahendus- ja restoratiivse õiguse programmides.

Mõistmaks nii politseijõudude kriisi kui paradigma muutuse olemust, mis tegi vajalikuks Clarke'i olustikulise ennetamise, Goldsteini probleemikeskse politseitöö ja restoratiivse õiguse alternatiivmudelid, on vaja selgitada, mida täpselt mõeldakse politsei kontseptsiooni all. Politsei on nüüdisaja sotsiaalne leiutus.

Kui vaadata varase uusaja algust (1450–1789), siis polnud enamikus Euroopa riikides tõhusaid professionaalseid politseijõude. Need arenesid aeglaselt – osalt riigi institutsioonide suhtelise nõrkuse ja rahaliselt piiratud töötingimuste tõttu ning osalt avalikkuse vastupanu tõttu politseijõududele. Kuigi 1500. aastaks oli kuritegude määratlemise õigus liikunud kiriku, perekonna ja klanni käest uue, eraldiasetseva (ja suhteliselt ilmaliku) riigi kätte, oli tõsi ka see, et kujuneval riigil puudus arusaam uue kriminaalõigussüsteemi jaoks hädavajalikust masinavärgist.

Politsei arenemine koos enamiku karistuste asendamise ja vangistusega (sotsiaalse tõrjumise vahendina) oli uusaegse riigi kujunemise võtmesündmus.

Alates aastast 1500 on suurenenud tajutav lõhe rikaste ja vaeste vahel. Üheks põhjuseks oli rikaste uue enesekäsitluse teke: nad hakkasid ennast pidama tasakaalukateks, vaeshoitud käitumise ja välimusega inimesteks, mis peegeldas nende sisemist väarikust, samal ajal demonstreerisid vaeste elutingimused, käitumine ja välimus nende väarikuse puudumist. Kasvatav sotsiaalset ebavõrdsust selgitati kriminaalse klassi patoloogia terminitega, nii nagu varasematel aegadel oli sotsiaalse selgitusena kasutusel „nõidus”.

Kurjategija kui täiesti erineva „teise” sotsiaalne leiutus tähendas, et seadus- ja karistusaparaadi funktsioon läks varasemalt traditsiooniliselt tabamise, kohtupidamise, karistuse ja siis lahenduse (mis tähendas sotsiaalset kaasatust) rõhult üle avastamisele, jälgimisele, mahasurumisele ja tõrjutusele. „Kurjategija” muutus sise- ja isegi välisvaenlaseks samamoodi, nagu teisi riike peeti oma riigi potentsiaalseteks vaenlasteks. Nagu sõda teise riigi vastu sai võimalikuks ka sõda kuritegevuse vastu. Mõlemal juhul õigustati seda riiklike põhjustega. Politseist sai riigi sisekorra hoidja, samamoodi nagu armee on riigi alalhoidja väliste jõudude vastu.

Tänapäevane politseiteenistus koosneb koolitatud täistööajaga töötavatest tasustatud töötajatest, kes on pühendunud kuritegevuse põhjuste vähendamisele, peatades kuritegusid regulaarsete patrullidega, seaduserikkumiste uurimisega ja nende teostajate kinnipidamisega.

Seda peetakse nüüdisaegse bürokraatliku ja tsentraliseeritud riigi toimimises keskseks, nii nagu vangistust peetakse ainsaks õigeks karistuseks. On hämmastav, kuidas ühe ajaloolise perioodi sotsiaalsest leiutisest saab teisel perioodil läbiuurimata sotsiaalne reaalsus.

Olen sageli kirjeldanud politseid kui ainsat 24 tundi ööpäevas töötavat sotsiaalteenust. Vastuseks sellele on politseinikud öelnud, et nende põhifunktsioon on kurjategijate püüdmine. Seevastu uusaja algul käsitleti politseina kõiki riigi jaoks vajalikke institutsioone ja reguleerimisvahendeid, mitte ainult võitlust kuritegevuse vastu. Seega andis varane moodne riik politseile palju rohkem ülesandeid kui praegune riik.

Näiteks Pariisis oli 1780ndatel kõrge võimukandja, kes tegeles kõigi korra aspektide tagamisega kasvavas pealinnas, mille elanike arv oli jõudnud 600 000-ni. Tema ülesannete hulka kuulusid tänavavalgustus, prügikogumine, tuletõrje, hüljatud laste hooldus, hoonete inspekteerimine, kaubandusreeglite kaitse, tsensoritöö ja palju muud. On oluline meenutada, et elukutselist sotsiaaltööd ei olnud enne 19. sajandi keskpaika olemas. Nii oligi politsei ainus sotsiaalteenus. Aga 1788 käsutas mainitud ametnik ka ligi kaht tuhandet meest, kes politseijõududes töötasid. Ta jaotas mündimehed eri üksustesse, ratsa- ja jalgpattulliks, koordineeris politseiuurijate ja spioonide tööd ja juhtis politseiõigust omaenda kohtu kaudu, tal oli abiks 48 komissari, üle linna paiknevat magistraati, kel oli õigus algatada kriminaalprotseduure ja arreteerimisi.

Mõned politseijõud püüavad piirata oma vastutuse ulatust. Vaatamata katsele piirduda kuritegevuse kontrolliga kutsutakse senini mitmesuguste ülesannete täitmiseks – liikluskontrollist terrorismini – tavapäraselt kohale politsei. Robert Reineri järgi pole politseitöö ühendavaks jooneks teatud sotsiaalne funktsioon, olgu see siis kuritegevuse kontroll, sotsiaaltöö, korra hoidmine või poliitiline repressioon. Pigem sisaldavad kõik nõudmised politseile „midagi, mis poleks pidanud toimuma ja mille suhtes peab keegi kohe midagi ette võtma.“ (*Oxford Handbook of Criminology* 1997: 1007).

Politsei ülesanded kerkivad esile tavaliselt sotsiaalse konflikti elemendiga kriisiolukordades. Ajalooliselt on politseid kasutatud poliitiliste rahutuste kontrollis. 70ndate aastate algul õpetasin kriminoloogiat koos Kanada erupolitseinikuga, kes tundis senini uhkust fakti üle, et ta oli olnud üks politseisõdureid, kes surusid maha Winnipegi üldstreigi 1919. Hiljutisemate sündmuste näiteks võiks olla politseijõudude kasutamine kaevurite streigi lõpetamiseks 1984–85 Suurbritannias. Hiljuti nägin televiisorist politseiaktsiooni WTO läbirääkimise vastu protesteerijate vastu Hong Kongis. Politsei kasutamine ja potentsiaalne väärkasutamine sotsiaalse eliidi poolt oli üks põhjusi, miks uusaja algul seisis avalikkus politseijõudude moodustamise vastu ning see on ka praegu paljude sotsiaalkriitikute argument. Isegi seaduskuulekad kodanikud muretsevad, kui politsei neid peatab, sest nad teavad, et politsei esindab riigi jõudu.

Seega on politsei kriis alati ka potentsiaalne riigi kriis. Seda potentsiaalsust võimendab meedia hirmuõhutamine – see, kuidas kuritegevusest on saanud poliitiline küsimus ja politseid süüdistatakse teiste kriminaalõigussüsteemi osade (kohtud, kriminaalhooldus ja vanglad) tajutud läbikukkumise (või vähemalt piiratud mõju) pärast.

Üks praeguse ja peaaegu pideva politseijõudude reformi põhjuseid Ühendkuningriigis on uusleiboristliku valitsuse soov omada nähtavat kontrolli politsei üle ja ühtlasi näidata, et püütakse „parandada“ politsei ja keskvalitsuse suhteid, mis tahes neil siis viga on. Praegu plaanib valitsus konsolideerida olemasolevad politseijõud väiksemateks üksusteks, mis oleks rohkem valitsuse kontrolli all, selle vastu on aga politsei, kes väidab end esindavat kohalikke huve. Nagu ütles Daniel Gilling, on kuriteoennetus ja kogukonna turvalisus alati vaidlusküsimused.

Klassikalises õigusteoorias peeti karistuse kiirust ja kindlust tähtsamaks kui selle karmust. Teatud karistuse valu ähvardusest pidi piisama sotsiaalse korra tagamiseks. Politsei oli tööriist, mis pidi tagama pahategijate kiire ja kindla õigusemõistmisele allutamise. Ja politseitöö

kuldajastul 19. sajandi lõpust kuni teise maailmasõjani tundus, et traditsiooniline politseitöö oli efektiivne. Kuritegevuse tase püsis suhteliselt stabiilsena. Alles pärast teist maailmasõda võis näha registreeritud kuritegevuse taseme järsku kasvu. Ja alles 1970ndate algul hakkasid selguma, et politsei polegi nii efektiivne ei kurjategija tabamisel ega tulevase kuritegevuse ennetamisel.

Traditsioonilise professionaalse politseitöö mudeli läbikukkumine

Üldsuse soov nähtavama politseitöö järele viib sageli üleskutsele suurendada traditsioonilisi politseitöö praktikaid. Lihtsa vastusena praegusele kuritegevuse tasemele pakutakse reaktiivset nõuet: rohkem politseinikke, kohtuid ja vanglaid. Ja paljud poliitikud reageerivad sellele üleskutsele, ehkki teavad, et see pole kuriteoennetuse mõttes kuigi efektiivne.

William Bratton, kes juhtis New Yorgi politsei reorganiseerimist, mille tagajärjel kuritegevus suuresti vähenes, nendib (1998), et traditsiooniline politseitöö mudel põhineb kolmel märksõnal: kiire reageerimine, pisteline patrull ja reaktiivne uurimine: inglise keeles 3 R-i. Ometi näitavad Lawrence W. Sherman (1998a) ja George Kelling (2003), et tõendid traditsiooniliste politseitöö strateegiate tõhususe kohta on nõrgad. George Kelling: „1970ndatel hakati Ameerika politseitöö põhioskusi – ennetav patrullimine, kiire reageerimine väljakutsetele ja kriminaaluurimine – põhjalikult analüüsima. Kõigi uuritud juhtumite puhul ilmnas, et nende taktikate efekt oli ääretult piiratud. Esiteks ei taganud ennetav autopatrull kohalolu ega kuritegude ennetamist. Teiseks oli kiire reageerimise tõhususe protsent uuritavatel juhtudel väga väike. Kolmandaks järeldati kuritegude uurimise kohta vähemalt Ameerika Ühendriikides 1970ndatel, et enamiku tööd oleks võinud teha pigem sekretärid kui uurijad. Mõistagi oli politsei selle tulemusel aldis muutustele ning 1970ndate aastate lõpul ja 1980ndate algul otsiti uusi erialaseid oskusi” (Kelling 1998).

Suurbritannias tõdesid sarnase uurimuse läbi viinud Clarke ja siseministeriumi kriminoloog Hough (1984), et patrullide arvu suurendamine üle teatava piiri annab mõningase lisatulu – kui politsei kohalolek on tagatud, pole patrullide arv tähtis.

Olemasolev tõendusmaterjal toetab väidet, et traditsioonilisest reaktiivsest, ehk kuriteo-järgsest tööst on vähe kasu, kui politseitöö eesmärgiks on kuriteoennetus. George Kelling: „Igal politseiüksusel on kiusatus keskenduda kuriteoteadetele reageerimisele. See on kõige lihtsam lähenemine. Kui saabub kuriteoteade, reageerib politsei nii kiiresti kui võimalik, eesmärgiga peatada kuritegu või töötada juhtumiga ning tabada kurjategija. Seda laadi tegevused moodustavad politseijõudude igapäevatööst suure osa. Ometi – kui niisugune reageerimisele suunatud politseitöö muutub domineerivaks, mõjub see äärmiselt kahjustavalt kuriteoennetuslikule tööle.

Kurjategijate tänavailt tõrjumine on kuritegevust vähendav vahend, mitte lõppeesmärk, ning politseiasutused ei või keskenduda ainult sellele, välistades teised sama tähtsad kuriteoennetuse meetodid. Seetõttu on tähtis, et õiguskaitsetöötajad keskenduksid ennetavatele, mitte reaktiivsetele meetmetele” (Kelling 2003: 2).

Viitan senini ülevaatele *Kuriteoennetus: mis toimib, mis ei toimi, mis on paljutõotav* (Sherman jt 1997), vaatamata selle vanusele, kuna see on internetis saadaval. Shermani ning David Farringtoni ja Brandon Welshi toimetatud uuem raamat 2002. aastast pole nii hõlpsalt kättesaadav (*Evidence-Based Crime Prevention*, 2002). Soovitan viimaste ja ajakohaste ülevaadetena nii *Oxfordi kriminoloogia käsiraamatut* (*The Oxford Handbook of Criminology*, 2002), *Politseitöö käsiraamatut* (*Handbook of Policing*, 2003) kui uut *Kuriteoennetuse ja kogukonna turvalisuse käsiraamatut* (*Handbook of Crime Prevention and Community Safety*,

2005). Lawrence Sherman teeb *Kuritegude ennetamises* seni kehtiva kokkuvõtte praktilisest politseitegevusest:

Mis toimib:

- sihtotstarbeliste patrullide arvu suurendamine tänavakuritegevuse kolletes,
- korduvkurjategijate proaktiivne arreterimine,
- joobnud juhtide proaktiivne kinnipidamine,
- tööhõivelistel kahtluselustel arreterimine koduvägivalla korral.

Mis ei toimi:

- naabrivalve kvartalimudel,
- mõnede noorukite arreterimine väiksemate kuritegude eest,
- töötute kahtluselustel arreterimine koduvägivalla eest,
- arreterimised narkoturul,
- kogukonna politseitöö ilma selge keskendumiseta kuritegevuse riskifaktoritele.

Ta kirjutab, et mitmed teised strateegiad pole suutnud näidata tugevaid tõendeid, mis võimaldaksid teha järeldusi efektiivsuse kohta, aga on väärt rohkemat uurimist ja arendamist tänu esialgse uurimise julgustavatele leidudele.

Mis on paljutõotav:

- liikluspatrullide rakendamine ebaseadusliku relvakandmise vastu,
- piirkondlik politseitöö, kuhu prioriteetide välja selgitamiseks on kaasatud kogukond,
- piirkondlik politseitöö, mis keskendub politseitegevuse seaduslikkuse täiustamisele,
- nulltolerants korrariikumiste suhtes, kui tegu on politsei tegevuse ebaseaduslikkusega,
- üldine probleemikeskne politseitöö,
- politseivõimsuste lisamine linnades, mistahes ülesannete korral,
- vahistamiskäskude välja andmine, kui koduvägivallas kahtlustav pole kohal. (Sherman jt 1997.)

Sherman märkis ka, et paljusid programme pole kunagi hinnatud, vaatamata politsei suurele huvile nende vastu. Nii ta ei teagi, kas need programmid on efektiivsed või mitte. Sama kriitika kehtib ka paljude politsei tegevuste kohta. Politseitöö praktilal on nagu meditsiinipraktikalgi oma moevoolud ja see reageerib samuti välistele, poliitilistele ja kultuurilistele jõududele.

Peaaegu kaheksa aastat pärast aruannet *Kuritegevuse ennetamine* on olukord mõningal määral paranenud, eriti tänu Campbell koostööliidu (<http://www.campbellcollaboration.org/>) süsteematilistele ülevaadetele. Ometi on siiani tõsi, et suur osa kuriteoennetuse valdkonnas tehtavast on hindamata ja paljud kuriteoennetuse programmid pole isegi nii koostatud ega rakendatud, et nende hindamine oleks üldse võimalik.

Isegi kui nõustume, et piiratud ressursside tõttu pole tõenäoline saavutada hindamise kuldstandardit, mis esitati *Kuritegevuse ennetamises* (Sherman jt 1997), aitavad sellised hindamispraktikad nagu Nick Tilley' „realistlik hindamine” kuriteoennetust edasi arendada tõendus-põhiseks praktikaks. Mind hämmastab ja masendab pidev piiratud ressursside raiskamine, kuna ei kasutata planeerimise ja hindamise kõige tähtsamaid põhimõtteid, millest tuleneb, et meil pole vähimatki aimu, kas tehtul oli üldse mingi väärtus.

Proaktiivse ehk sihtotstarbelise politseitöö idee

Üheks kõige olulisemaks keskkondliku kriminoloogia leiuks on see, et kuritegevus pole juhuslik. See on lokaliseeritud ajas, ruumis, sageli seostatav korduvohvristumisega ja suhteliselt väikese korduvkurjategijate arvuga (umbes 5–8%), kes on vastutavad enamiku tänavakuritegevuse eest. See tähendab, et politsei ei pea keskenduma kiirele reageerimisele, pistelisele patrullile ja reaktiivsele uurimisele, mis on osutunud nii vähekasulikuks, vaid pigem proaktiivsetele või sihtotstarbelistele sekkumistele. Traditsioonilise reaktiivse rolli asemel – mida olen kirjeldanud „saaklooma surma ootava raisakotkana või kuriteo toimumist ootava politsei autonoma”, peab politsei võtma proaktiivse küti rolli ja olema „taevalaotuses hõljuv kotkas, kes otsib sobivat saaki / seab eesmärgiks kindla kuriteo”. Edukas küttimine sõltub täpsest ja õigesti ajastatud kriminaalluurest.

Uurimus näitab, et ehkki juhuslikust patrullimisest on veidi kasu, on märksa tulemuslikumad spetsiaalselt tänavakuritegevuse kolletesse suunatud patrullid. Suunatud patrullid, ennetavad arreteerimised ja probleemide lahendamine kuritegevuse kolletes on kõik seotud kuritegevuse ennetamisega. Rohkem märgatavaid patrulle mõjutab isikuvastaseid vargusi, kui see on seotud nn kuumade kohtade ja kuumade punktidega (korduvohvrid) (Jones, Tilley 2003).

Et kuumades kohtades rakendada suunatud patrulle, ennetavaid arreteerimisi ja probleemi-lahendust, peab politseil olema täpne, õigeaegne, lokaliseeritud ja spetsiifiline operatiivteave. Selline teave saadakse kogukonna aktiivse osalemise korral. Kogukonna ja politsei partnerlus, probleemilahendus ja ennetamine on protsess, mille käigus vajalik teave hangitakse. Suurbritannias on piirkonnapolitsei tööst välja kasvanud kaks rõhuasetust – operatiivteabest juhitud politseitöö ning suunatud piirkonnapolitsei tegevus (mõlemad definitsioonid ja viited on siseministeeriumi kuritegevuse vähendamise veebilehel <http://www.crimereduction.gov.uk/>). Peamise tõi esile William Bratton: võtmetähtsusega asjaolu, mida tuleb ikka ja jälle rõhutada, on see, et ilma kriminaalluureta, mida tavaliselt annab kogukond, ei saa politsei sihtotstarbelist proaktiivset sekkumist rakendada. Politsei peab teadma, mis kogukonnas toimub. Vajadus täpse info järele võib olla üheks parimaks argumendiks piirkondliku politseitöö kasuks (Bratton 1998).

George Kelling usub, et praegu toimub viis muutust, mis võimaldavad mõista, mis on viinud kuritegevuse vähenemiseni Ameerika Ühendriikides:

- Partnerluse, probleemilahenduse ja katkiste akende ideed on Ameerika Ühendriikides kandunud politseitööst edasi jälitustegevusse, kohtutesse ja kinnipidamisasutustesse.
- Kõigil ülaltoodud juhtumel liiguvad kriminaalõiguse instantsid reaktiivselt juhtumimudelilt kuritegevuse kontrolli ennetavale mudelile. Vana mudeli puhul oli politsei ülesandeks kurjategijate arreteerimine, prokuröride ülesandeks juhtumite menetlemine, kohtute ülesandeks otsustamine jne. Nüüd on fookus nihkunud probleemilahendusele kuriteoennetuse eesmärgil. See ei tähenda, et kohtud minetavad oma tähtsuse õiguskaitse olulise töövahendina. Need säilitavad oma keskse asendi. Samas tähendab see, et kõik kriminaalõiguse asutused esitavad uusi küsimusi oma tegevuse asjakohasuse suhtes piirkonna probleemide lahendamisel ja kogukonna abistamisel enda kaitsmises.
- Varasem ideoloogia, mis pidi kuritegevuse kontrollimiseks selle põhjustega tegelema, on kiiresti kokku varisemas.
- Kuritegevuse ohjeldamise uus kujunev mudel tunnustab politseiuurijate ja kriminaalhooldajate suurt otsustusõigust nii tsiviil- kui kriminaalvõimude kasutamisel probleemide lahendamisel.

- Lõpuks tahaksin kommenteerida seda, mida katkiste akende teooria ei käsitle. Kõigepealt pole ma kunagi pooldanud „laua puhtaks löömise” taktikat korra taastamise vahendina. Olen toetanud piirkondliku konsensuse saavutamist läbirääkimiste teel selle kohta, milline käitumine on piirkonnas vastuvõetav ning seda, et tuleb arvestada ka probleemsete ja potentsiaalselt probleemsete inimeste veendumustega. (1998: 14–16.)

Tasub mainida, et nii Kelling kui Bratton eitavad nulltolerantsi printsiipi, mida nad peavad eksitavaks ja politseitöö keerukust lihtsustavaks. Kelling usub, et teadvustatud on viit põhimõtet:

- Looge selgus probleemi olemuse asjus! Nagu probleemikeskse politseitöö mudeli väljatöötaja Herman Goldstein on õpetanud, pole probleemid niisugused, nagu nad näivad. Kõik olid kindlad, et kodutud on New Yorgi metroo probleemide põhjuseks. Neil ei olnud õigus. Tegu oli korrarikumisega. Pole üllatav, et kui seda mõisteti, võttis New Yorgi metroo ümberkorraldamine enam kui aasta; tuuleklaasipesijatega hakkama saamine kuus kuud ja nüüdseks kuulus Bostoni kambavägivallavastane töö 15 kuud. Probleemi õige sõnastamine on esimene samm selle lahendamises.
- Töötage õigesti! Oleme avastanud, et korra säilitamise tegevusi saab läbi viia seaduste ja moraalinõuetega kooskõlas. Väljaõpe ja juhendamine on siin möödapääsmatud.
- Ameerika Ühendriikides peab korda taastada soovija olema valmis kohtuprotsessideks. Kui linn soovib kasutusele võtta agressiivsed korra tagamise meetmed, hakatakse esitama kohtukaebuseid.
- Tuleb valmis olla professionaalide rünnakuteks, mis pärinevad kuritegevuse algpõhjuste, ideoloogia ja „(inimõigusi) kahjustava politseitöö” pinnalt.
- Kaasamine, kaasamine, kaasamine! Kõigi korra taastamise ja kuritegevuse ohjeldamise meetmete (k.a New Yorgis rakendatavad) keskmeks on ulatuslik koostöö õiguskaitsesorganite, linna muude struktuuride, kirikute, erasektori ja teenindusvõrguga. Kõige olulisem on õppida sellesse tegevusse kaasama linnakodanikke.

Probleemikeskne politseitöö

Tõhusamad praktikad nagu sagedasemad suunatud patrullid tänavakuritegevuse kolletes ning korduvkurjategijate pidev jälgimine ja arreteerimine töötavad kõige paremini, kui need on osa laiaulatuslikust probleemikesksest politseiteenusest.

Enamik politseitöö uurimustest räägib kogukondlikust ja probleemikesksest politseitööst, nagu oleksid need üks ja seesama. Ron Clarke ei nõustu sellega üldse. Enne tema kogukonna politseitöö kriitika käsitlemist tasub selgitada, mida mõeldakse probleemikeskse politseitöö all.

Herman Goldstein on probleemikeskset politseitööd kaitsnud alates 70ndate aastate keskpaigast. Tema definitsioon: „Probleemikeskne politseitöö on politseitöö suund, kus politsei tegevuse eraldi osad (millest igäüks koosneb sarnaste intsidentide – kas kuri- või väärtegude – kobarast, millega tegelemist politseilt oodatakse), allutatakse *mikroskoobi täpsusega* uurimisele (mis tugineb eriti meisterlike kuriteoanalüütikute oskustele ja operatiivtöötajate kogemustele), lootuses, et uued teadmised kõigi probleemide kohta viivad nendega tegelemise *uute ja tõhusamate strateegiateni*. Probleemikeskne politseitöö väärtustab kõrgelt uusi *ennetava* iseloomuga meetmeid (mille kasutamine ei sõltu kriminaalõigussüsteemist), mis kaasavad teisi riiklikke asutusi, kogukonda ja erasektorit, kui nende kaasatusel on probleemi leevendamises oluline osa. Probleemikeskne politseitöö kannab endas pühendumist uue strateegia *juurutamisele*, selle tõhususe põhjalikule *hindamisele* ja lõpuks *tulemustest teatamisele* säärasel moel, mis on

kasulik teistele politseiasutustele ja aitab kaasa politsei edasist professionaliseerumist toetava teooria loomisele” (Goldstein 1990). Probleemikeskse politseitöö keskuse veebilehel (<http://www.popcenter.org/>) on arvukalt linke ja materjale, kaasa arvatud näited parimatest politseitöö praktikatest. Igal aastal saab parim projekt Goldsteini auhinna.

Probleemikeskne politseitöö ei ole sama, mis probleemilahendus. See on proaktiivne piiratud politseiresursside koondamine kindlakstehtud kriminaalsele muustrile, mitte traditsiooniline üksikutele juhtumitele reageerimise praktika. Probleemikeskse politseitöö võtmeelemendid on:

- Politseitöö põhiühik on probleem, mitte kuritegu, juhtum, väljakutse või juhtumid.
- Probleem on miski, mis põhjustab muret või kahju kodanikele, mitte ainult politseile. Asjad, mis panevad muretsema ainult politseinikke, on tähtsad, ent need pole probleemid selle mõiste siinses tähenduses.
- Probleemidega tegelemine tähendab rohkemat kui kiireid parandusi: see tähendab nende tingimustega tegelemist, mis probleeme tekitavad.
- Politseinikud peavad probleeme enne nende lahendamise katseid rutiinselt ja süstemaatiliselt analüüsima, nii nagu rutiinselt ja süstemaatiliselt uuritakse kuritegusid enne vahistamist. Üksiktöötajad ja osakond tervikuna peab välja töötama probleemide analüüsi rutiinid ja süsteemid.
- Probleemide analüüs peab olema põhjalik, aga mitte keeruline. See põhimõte kehtib võrdselt nii probleemi analüüsi kui kriminaaluurimise kohta.
- Probleeme tuleb kirjeldada täpselt ja spetsiifiliselt ning need tuleb jaotada spetsiifilisteks aspektideks. Probleemid pole sageli niisugused, nagu nad esmapilgul paistavad.
- Probleeme tuleb mõista eri huvirühmade seisukohalt. Probleemid mõjutavad indiviide ja rühmi eri moel ning erinevad ka mõtted selle kohta, mida tuleks probleemiga seoses teha.
- Et leida paremat lahendust, tuleb mõista viisi, kuidas probleemi praegu käsitletakse ja avalikult tunnistada tõhususe puudujääke.
- Tuleb kaaluda kõiki probleemi lahendusi koos ja igaüht eraldi, et potentsiaalselt tõhusaid lahendusi mitte välja jätta. Väljapakutud lahendused peavad tulenema analüüsi käigus õpitust. Need ei tohi piirduda ainult vahistamisega, aga seda ei tohi välistada.
- Politsei peab proaktiivselt püüdma probleeme lahendada, mitte ainult nende negatiivsetele tagajärgedele reageerima.
- Politseiosakond peab suurendama politseinike otsustamisvabadust või osalemist oluliste otsuste tegemises. Samal ajal peavad töötajad oma otsuste eest vastutama.
- Uute meetmete tõhusust tuleb hinnata, nii et nende tulemusi saab jagada teiste politseinikega ja osakond saab süstemaatiliselt õppida, mis töötab ja mis mitte.

Neid Herman Goldsteini käsitletud probleeme tuleks vaadelda esimeses osas kirjeldatud „nõiutud probleemidena”.

2002. aastal koostas Ron Clarke USA justiitsministeeriumi jaoks artikli *Probleemikeskne politseitöö, juhtumiuuringud* (<http://www.ncjrs.gov/pdffiles1/nij/grants/193801.pdf>). See on märkimisväärne artikkel, milles Clarke väidab, et tema olustikuline ennetamine ja Goldsteini probleemikeskne politseitöö on üks ja sama. Ta väidab ka, et on äärmiselt tähtis teha vahet probleemikeskse ja piirkondliku politseitöö fundamentaalselt erinevatel eesmärkidel. Mõistmaks tema vastuseisu piirkondlikule politseitööle tuleb selgitada, mida tähendab piirkondlik politseitöö ja miks see esile tõusis.

Mis on kogukondlik politseitöö?

Kogukonnakesksete politseiteenuste amet USA justiitsministeeriumi juures kirjeldab kogukondlikku politseitööd järgmiselt: „See on politseitöö filosoofia, mis edendab ja toetab kuritegevuse põhjustele suunatud organisatsioonilisi meetmeid, samuti meetmeid, mis on suunatud hirmu vähendamisele kuritegevuse ees ning sotsiaalse korralageduse vähendamisele probleemilahenduse ja politsei-kogukonna partnerluse kaudu.” Üksikasjalikuma arutluse ning arvukalt viiteid ja allikaid leiab veebilehelt <http://www.cops.usdoj.gov/>.

Värskeim variant sellest definitsioonist on laienenud: „Piirkondlik politseitöö keskendub kuritegevusele ja sotsiaalsele korraldusele politseiteenuste pakkumise kaudu, mis sisaldavad nii traditsioonilise korralduse aspekte kui ka ennetustööd, probleemilahendust, kogukonna kaasamist ja partnerlust. Piirkondliku politseitöö mudel tasakaalustab kuriteojärgsed reaktsioonid väljakutsetele süütegude põhjustele keskendunud proaktiivse probleemilahendusliku lähenemisega. Piirkondlik politseitegevus eeldab politsei ja kodanike ühistegevust partnerluse vormis, milles mõlemad pooled probleeme nii määratlevad kui tulemuslikult lahendavad.”

William Bratton (1998) võrdleb traditsioonilise politseitöö kolme R-i kolme P-ga: partnerlus, probleemilahendus ja preventatsioon, mis esinevad peaaegu kõigis kogukonna politseitöö definitsioonides.

Tabel 6. Kogukonna politseitöö põhielemendid (Bratton 1998)

Organisatsioonilised elemendid	Taktikalised elemendid	Välised elemendid
Ühine lähenemine, millest kogu organisatsioon lähtub	Seaduste täitmine	Avalikkuse kaasamine kogukonna koostöövõrgustikes
Detsentraliseeritud otsustamine ja vastutus	Proaktiivne, kuriteoennetuskeskne	Valitsuse ja teiste ametkondade kaasamine
Kindlaksmääratud piirkondlik vastutus ja üldised kohustused	Probleemilahendus	
Vabatahtlike kasutamine		
Toetajad		

On olemas tohtu hulk ameerika ja briti allikaid kogukondliku politseitöö kohta. See on väärtuslik materjal kõigi EL-i riikide politseijõududele, kes tegelevad kodanike kaasamise küsimustega.

Probleemikeskne politseitöö pole kogukondlik politseitöö

Probleemikeskset politseitööd ja kogukondlikku politseitööd on üldiselt peetud tihedalt seotuks. Seevastu Ron Clarke on veendunud, et probleemikeskse ja kogukondliku politseitöö eesmärgid erinevad fundamentaalselt: „Viimane püüab tugevdada suhteid kogukondadega ja kaasata neid kuritegevusvastasesse võitlusse. Probleemikeskne politseitöö on nagu olustikuline ennetaminegi enamasti suunatud kuriteovõimaluste vähendamisele keskkonnamuutuste ja kriminaal- või tsiviilseaduste elluviimise kaudu.

Eriti tähtis on selgelt eristada probleemikeskset ja kogukondlikku politseitööd, sest vältimatu pettumine viimases ei tohi kahjustada esimest. /.../ Kogukondlik politseitöö (kitsamas mõttes) on võistlev paradigma. Kui probleemikeskne politseitöö on terve rea käitumis- või kuriteo-probleemide – millega politsei iga päev rutiinselt kokku puutub – analüüsi ja lahendamise meetod, siis kogukondlik politseitöö pakub lahendust teatud politseitöö probleemidele: kohaliku

kogukonna toetuse saavutamine kuriteo ja korrariikumiste ennetamises. See nimetati ümber politseitöö probleemiks. Lühidalt on kogukonna politseitöö vastuolus probleemikeskse politseitööga, sest (1) see keskendub politseitöö vahenditele, mitte eesmärkidele, (2) selle lähtepunktiks on üksik kõrge üldistustasemega politseitöö „probleem”, mitte käitumis- või kuriteoprobleemide kobarad, mis moodustavad politseitöö olemusliku, rutiinse sisu, ning (3) see „probleem” on defineeritud *a priori*, mitte ei tulene üksuste igapäevatööd moodustavate probleemide kogumi hoolikast analüüsist.

Isegi see üks asi, mis neil ühine on – sõltuvus toimivast lähisuhtest „kogukonnaga” –, hajub lähedamal uurimisel. Probleemikeskne projekt otsib harva partnereid kogukonnast laiemas mõttes. Partnereid otsitakse teatud indiviidide rühmast, kelle otsene abi on kõnealuse probleemiga tegelemisel vajalik. Kui tegu on kallaletungidega bussipeatuste lähedal, on partner sellele reageerimiseks ilmselt kohalik bussifirma. /.../ Mõnikord on kodanike abi vaja teatud lahenduste ellurakendamisel (nt riivide paigaldamisel või kerjustele raha andmise lõpetamisel), ent väga harva on kohalike elanike abi vaja spetsiifiliste probleemide analüüsil või lahenduste väljatöötamisel. Teiselt poolt sõltub kogukondlik politseitöö suuresti tervete kogukondade organiseerimisest ja nendega sagedastest kohtumistest – mitte seoses spetsiifiliste probleemidega, vaid probleemide uurimiseks üldises mõttes” (Clarke 2002: 21–22).

Ajalooliselt kasvas kogukondlik politseitöö välja teravatest urbanistlikest konfliktidest 1960ndatel. USA-s olid Mustade Pantrite taolised radikaalid totaalses sõjas politseiga. Mõlemal poolel oli inimkaotusi. Politseijõud püüdsid parandada oma suhteid kogukonnaga. Nad tahtsid õppida, „kuidas võita sõpru ja mõjustada inimesi”. Clarke’il on ilmselt õigus, kui ta seostab kogukondliku politseitöö rohkem avalike suhete kui rakendusuurimustega. Kogukondlikku politseitööd võib käsitleda isegi lepitusprogrammina.

Probleemikeskne politseitöö on olustikuline ennetamine

Clarke’i sõnul on tähtis valida üks kahest suuremast kuriteoennetusalasest paradigmast – olustikuline või sotsiaalne ennetamine. Ka probleemikeskne politseitöö ja järelkult politsei peavad nende kahe paradigma vahel valida. „See tähendab kaht teoreetiliselt erinevat lähenemist: (1) kuriteovõimaluste vähendamine („olustikuline ennetamine”) ja (2) kuritegevuse motivatsiooni vähendamine („sotsiaalne ennetamine”). Spetsiifiliste kuriteoprobleemide rõhutamine toob tavaliselt kaasa esimese lähenemise – võimaluste vähendamise omaksvõtu – ja suurt osa probleemikeskse politseitöö kogemustest võib selles valguses käsitleda. See muutub ilmseks arutluses probleemikeskse politseitöö projektides kasutatud meetmete üle, mis enamasti koosnevad korrakaitse strateegiate variatsioonidest.

Isegi sel juhul pole kuriteovõimaluste vähendamist selgesõnaliselt probleemikeskse politseitöö põhimõtteks võetud. Kui oleks, tuleneks sellest teatud kindlad eelised, lisaks paremale eristumisele kogukonna politseitööst.

Esiteks võimaldaks see „võimaluste” teooriale (Clarke, Felson 1993) tugineval käitumisteoorial ehk „tegevusteoorial” (Cornish 1993) täiendada organisatsioonilist teooriat, mis toetab probleemikeskset politseitööd. On võimalik et ilma tegevusteooriata kujuneb probleemikeskse politseitöö akadeemilise käekäik samasuguseks kui turvaplaneerimisel. Turvaplaneerimine oli olustikulise ennetamise teerajaja ja kuigi see oli edukas (Crowe 1991), langes see kriminoloogide ja teiste akadeemikute põlu alla, sest oli ilma kindla teoreetilise aluseta (Clarke 1995).

Teiseks aitaks käitumisteooria omaksvõtt tekitada kriminoloogides huvi probleemikeskse politseitöö vastu, sest annab neile tuttava orienteerumisraamistiku kontseptsiooniga arvestamiseks ja selle hindamiseks. Praegu sellist huvi pole.

Kolmandaks: kui kriminoloogid hakkavad võimaluste teooriat laiemalt tunnustama, oleks põhjendatud probleemikeskse politseitöö taotlus olla kuritegevuse kontrolli tõhus vahend.

Neljandaks tulemuseks oleks isegi veel tihedama sideme tekitamine olustikulise kuriteoennetamisega, mis viimase dokumenteeritud edu arvestades tuleks probleemikesksele politseitööle ainult kasuks. Käegakatsutavaks näiteks selle kohta on ümberpaiknemisalased teadmised, mida on uuritud rohkem kui viiekümnes kuriteoennetusprojektis (Hesseling 1994). Ülevaated neist uurimustest on järeldanud, et ümberpaiknemine on harva tõsiseks ohuks (Gabor 1990; Eck 1993a; Hesseling 1994), enamgi veel, sageli leiab aset „eeliste hajumine” (Clarke ja Weisburd 1994), nii et kuritegevuse vähenemine levib ennetusprojekti vahetust keskmest kaugemalegi. See teadmine on probleemikeskse politseitöö jaoks oluline, sest ka see on avatud kriitikale ümberpaiknemiseefektide kohta” (Clarke 2002: 25–26).

Clarke väidab, et probleemikeskne politseitöö peab eristuma probleemilahenduse palju kitsamast käsitlesest. See stimuleeriks probleemikeskse politseitöö keerukamate „olustikuliste” variatsioonide kujunemist. Sama tähtis on ka probleemilahenduse vabastamine, et see saaks kujundada omaenda identsuse ja staatuse politseitöös. See on eriti oluline väiksematele politsei-osakondadele, kes ei suuda võib-olla kunagi probleemikeskse politseitöö võimalusi välja arendada, aga peavad korduvate probleemide lahendamisel proaktiivse rolli võtma. (Clarke 2002: 4–5.)

Clarke'i sõnul on Herman Goldstein alati tunnistanud, et pühendumine probleemikesksele politseitööle nõuab ulatuslikku kohapealset analüütilist ja hindamisalast võimekust ning paljude politseiprojektide piiratust selgitabki fakt, et enamik osakondi pole seda välja arendanud. Tema lahendus seisneb probleemikeskse politseitöö tihedamas sidumises keskkondliku kriminoloogiaga. See suurendaks probleemikeskse politseitöö usaldusväarsust ja aitaks kaasata rohkem kriminolooge, nii nagu olustikuline ennetamine on saavutanud tugevad sidemed kriminoloogiaga. Ta usub, et see viiks probleemikeskse politseitöö ulatuslikumale hindamisele: „Probleemikeskse politseitöö jaoks sobiv hindamisstrateegia peab seega sarnanema olustikulises ennetamises kasutatavaga. See püüab (1) sooritada võimalikult palju hindamisi, (2) kompenseerida nõrgemaid disaine rakendamisprotsessi põhjaliku vaatlusega, (3) näidata infot uuritavate tehnikate hinna ja praktilisuse kohta, (4) teha tulemuste perioodilisi ja süstemaatilisi meta-analüüse ja (5) esitada tulemused kompaktselt, koos olustikuliste tehnikate süstemaatilise klassifikatsiooniga. Selline empiiriliste tulemuste üha kasvav kogu saab anda panuse kuriteovõimaluste vähendamise tugevate põhimõtete kujunemisse, mis aitaks politseil uudsetest asjaoludest võrsuvate uute probleemide jaoks välja töötada täpselt kohandatud lahendusi” (Clarke 2002:10).

Clarke väidab, et need kaks kontseptsiooni: olustikuline ennetamine ja probleemikeskne politseitöö on tihedalt seotud, kuigi nad kujunesid teineteisest eraldi. Mõlemad kasutavad tegevusuurimuse metoodikat, kus tehakse kindlaks ülispetsiifiliste probleemide kobarad ning vahetute põhjuste või soodustavate asjaolude leidmiseks analüüsitakse neid põhjalikult. Enne reageerimisviisi koostamist ja elluviimist uuritakse terve rea võimalike ennetavate lahenduste praktilisust. Viimases staadiumis hinnatakse sekkumise tulemusi ja tulevases töös arvestatakse saadud õppetundidega. Peamine erinevus on selles, et Goldsteini politsei funktsioonide analüüsist välja kasvanud probleemikeskne politseitöö on olemuselt (nii kuritegevusalase kui muu) politseitöö organiseerimise ja juhtimise uus viis, aga kriminoloogilise „võimaluste” teooriast tulenev olustikuline ennetamine on spetsiifiliste kuriteoprobleemidega tegelemise meetod, mis on avatud

nii avaliku kui erasektori asutustele (Clarke 2002:15–16). Nende kahe lähenemise kontseptuaalse sarnasuse tõttu töötavad Ron Clarke ja Herman Goldstein nüüd mitmetes projektides koos.

Clarke väidab isegi, et mõned teised võistlevad mudelid nõuavad probleemikeskse politseitöö tähelepanu, näiteks võivad leida koha olustikulise ennetamise / probleemikeskse politseitöö leeris „korra hoidmise” „paradigma” (Kelling ja Coles 1996) – mis sisaldab endas varasemat „katkise akna” teesi (Wilson ja Kelling 1982) – ja kõige viimane „kolmanda osapoole” politseitöö (Buerger ja Green 1994). Kõik need on spetsiifiliste kuriteoprobleemidega tegelemise meetodid ja nad võivad kuuluda probleemikeskse politseitöö tehnikate repertuaari. Ta ütleks, et see ei kehti kogukonna politseitöö kohta. Ma arvan isegi, et äkki peab ta „kogukonna politseitööd” sellele omase pikaajalise perspektiiviga ja spetsiifiliste eesmärkide puudumisega lähedasemaks sotsiaalse ennetamise mudelitega.

Kas sihtotstarbeline politseitöö muutub probleemikeskseks või piirkondlikuks politseitööks?

Ühendkuningriigi terminit „suunatud piirkondlik politseitöö” defineeritakse sageli probleemikeskse politseitööna koos lokaliseeritud probleemilahenduse selge rõhutamisega. Suunatud politseitööd defineeritakse järgmiselt: suunatud politseitöö on probleemikeskne ja luureandmetest juhitud politseitöö – st tegeliku kuriteo- või antisotsiaalse käitumisprobleemi ning nende aluspõhjuste analüüs ja mõistmine ning seejärel sellega tegelemine vajalike ressursside tõhusa, toimiva ja fokuseeritud rakendamise kaudu (http://www.crimereduction.gov.uk/rbinit_2.htm).

Suunatud piirkondliku politseitöö idee rõhutab, et suunatud töö peab tõhususe huvides lokaliseeruma spetsiifilises kontekstis. Aga vaadates politseijõudude kirjeldusi, näen segu probleemikeskse politseitöö ja piirkondliku politseitöö prioriteetide vahel. Näiteks sedastab Surrey’ politsei, et suunatud piirkondlik politseitöö on Surrey’ politsei uus tööstiil. Suunates tegevuse kordurkrajategijatele ja intensiivistades politseinike tajutud kohalolekut, püüab Surrey’ politsei mitte ainult jääda üheks turvalisimaks maakonnaks, vaid ka võimaldada Surrey’ elanikel end turvaliselt tunda (https://www.surrey.police.uk/news_item.asp?artid=1722).

Usun, et Ron Clarke süüdistaks Surrey’ politseid kogukondliku politseitöö (mis minu meelest sisaldab *kartusi hajutavat politseitööd* ja eesmärki vähendada *hirmu kuritegevuse ees*) ning olustikulise ennetamise / probleemikeskse politseitöö eesmärkide segiajamises.

Esiteks püüavad nad vähendada kuritegevust, keskendudes kõige tootlikumatele kurjategijatele. On tõsi, et tajutava riski taseme suurendamine tootliku kurjategija jaoks võib aidata vähendada kuriteovõimalusi. Kuid see pole suunatud spetsiifilisele kuriteoprobleemile; pigem pannakse rõhk kurjategijale, mitte kuriteo kontekstile. Järgmises osas toon mõned näited vajaliku spetsiifilisuse kohta.

Teiseks tahavad nad vähendada hirmu kuritegevuse ees politseinike tajutud kohaloleku suurendamise kaudu. Paljudel Briti politseijõududel on lisaressursid tänu sidemetele naabrivalvega, naabrivalve abipolitseinikega, kogukonna abipolitseinikega ja kindlasse piirkonda tööle suunatud politseinikega. Selline suurem nähtavus, mis pole suunatud „kuumadele kohtadele”, on kogukondlik politseitöö, mitte olustikulise ennetamise taktika.

„Mõned probleemikeskset politseitööd pooldavad politseijuhid tahavad kindla peale välja mina ja kombineerivad seda teiste strateegiatega, mis hõlmavad kogukonna abi probleemidega tegelemisel: kogukondlik politseitöö, kuritegude vähendamise koostöövõrgustikud ja „katkise akna” politseitöö (ehk korra tagamine). Nad väidavad, et rakendavad „kogukonnakeskset probleemilahendust” ehk „probleemilahenduse koostöövõrgustikke” või et nende korra tagamise

tegevused on kogukondliku politseitöö vorm. Tegelikult ei sobi need strateegiad kokku ja iga katse neid kombineerida tekitab ainult segadust” (Clarke ja Eck 2003, 6. samm).

Samuti on õigustatud, et politsei kasutab paljusid erinevaid tegevusi, mitte ainult olustikulist kuriteoennetust. Isegi kui suuremal nähtavusel ei ole mõju kuritegevuse vähenemisele, panustab sellele enamik politseijõude. See on osa politsei sotsiaalsest turundusest. Inimesed tahavad näha, et midagi tehakse. Nad tahavad tegutsemist. Nad soovivad rohkem politseinikke. Uued pool-professionaalid nagu naabrivalve ja kogukonna abipolitseinikud võimaldavad politseile tähtsat tajutud kohaoleku suurendamist. Õigesti kasutatuna võib see olla ka infoallikaks kogukonnale ja kogukonnalt.

Kuriteoennetuse ressursid – kriitiline küsimus

Oma 2002. aasta artiklis räägib Ron Clarke ka praegusest olukorrast, kus võistlevate olustikulise ja sotsiaalse mudeli pooldajad (esimesed keskenduvad kuriteovõimaluste ja viimased kriminaalse motivatsiooni vähendamisele) on üldiselt vältinud teineteise positsioonide kritiseerimist, sest mõlemad esindavad domineerivate kuriteopoliitikate põhjalikku täiustamist (Wikstrom jt 1995). „Pikema aja jooksul ei saa see nii jätkuda ja tuleb selgeks teha erinevused kahe põhimõtteliselt erineva ennetamiskoolkonna vahel ning võrrelda nende osa ja tõhusust ennetamisel. Samamoodi on politseitöö valdkonnas tähtis välja sorteerida, millised pakutavad suunad on tõelised paradigmad ehk politseifunktsioonide võistlevad mudelid ja millised lihtsalt uued strateegiad või taktikad” (Clarke 2002: 23).

See on tähtis, sest ainult koos hinnangutega, mis näitavad erinevate suundade tõhusust, on võimalik argumenteerida suuremate ressursside eraldamise poolt kuriteoennetusele. Toetades lisaressursside eraldamist kuriteoennetusele, aktsepteerib ta, et olemasolevad sotsiaalsed institutsioonid, mis toetuvad vajadusele karistada, on jätkuvalt olulised osapooled. Clarke: „Kuigi ennetamine võib vähendada vajadust karistamise järele, ei tõrju see seda kunagi kõrvale. Järkjärgulist muutust ressursside tasakaalustamises – karistamiselt ennetamisele – võib oodata pika aja jooksul.

Ennetamist tähtsustavad valitsused – Suurbritannia, Rootsi ja Holland – on kuriteoennetus-alase tegevuse edendamiseks ja eksperimendide hindamiseks sisse seadnud tugeva uurimisvõimega väikesed valitsus- või kvaasivalitsusosakonnad. Kuriteoennetust peetakse seega kriminaalõigussüsteemi põhitegevuse täienduseks ning valitsuse investeeringud on seni olnud väikesed ja katsetuslikud. Vaatamata nende osakondade registreeritud mitmetele edusammudele on vähe märke, et investeeringud oleksid jõudnud samale tasemele kui kriminaalõigussüsteemis. Näiteks Hollandis, „kus kuriteoennetus on valitsuse poliitikas tugevasti juurdunud”, läheb ennetamisele vähem kui 2% valitsuse kulutustest õigussüsteemile (Willemsse 1994: 44).

Selle kogemuse valgusel muutub probleemikeskse politseitöö väljakutse ulatus – muuta politseitööd tervenisti – selgemaks. Investeeringud ressurssidesse, kogemusse ja võimekusse praeguse töötamisviisi juures toob kaasa tohutu institutsionaalse inertsuse. Politseitöösse jääb alati suur osa reaktiivset elementi — kiire reageerimine abikutsetele, kurjategijate aretamine ja töötlus, õnnetusjuhtumite tagantjäreli lahendamine, tsiviilõnnetustes osalemine jne. **Isegi kui politseiagentuurid tahaksid muutuda probleemikesksemaks, saab olulist edu saavutada ainult pika aja jooksul ja muutumise motivatsiooni tuleb pidevalt tugevdada värskete tõendustega probleemikeskse lähenemise väärtusest**” (Clarke 2002: 29).

Need kommentaarid näitavad tugevat Hobbesi seisukohtade ja Karl Popperi „tükiivilise sotsiaalse insenerikunsti” pooldamist. Olen juba märkinud, et tema tööst ei leia huvi

kriminaalsuse põhjuste ega rehabilitatsiooniprotsessi vastu. Ta aktsepteerib motiveeritud kurjategijate olemasolu ja püüab mõista nende loogikat, et välja töötada sobivat kaitset.

Pinge kahe võistleva paradigma – olustikulise ennetamise ja sotsiaalse ennetamise – vahel kasvab. Ron Clarke'il on ette näidata palju olustikulise ennetamise (ja võib-olla ka probleemikeskse politseitöö) hindamisi, mis demonstreerivad selle suuna tõhusust. Ta näib uskuvat, et neid kaht perspektiivi ei saa kombineerida. Reaaluses märkuses kommentaarile „tuleb võrdlevalt hinnata nende osa ja tõhusust” lisab ta: „Kõige muu kõrval teenib see kõrvalejuhtimine häid kavatsusi, ent ülimalt kahjulikke jõupingutusi leida viis kahe suuna kombineerimiseks „multiagentuurilisteks” kuriteoennetuse projektideks. Nagu on öelnud Gilling (1994, 1996) võivad need jõupingutused tuua lühiajalist poliitilist toetust „sotsiaalseteks” sekkumisteks, aga nende meetmete hajusamad eesmärgid ja pikem ajamõõde tähendab vältimatult seda, et tavaliselt võetakse kasutusele ikka „olustikulised” meetmed. Kui seda mõistetakse kohe alguses, saaks vältida palju segadust ja pettumusi” (Clarke 2002: 22).

Clarke'il võib olla õigus, kui ta soovib olustikulise ja sotsiaalse ennetamise projekte eraldi teostada. Ma ei ole kindel, et sotsiaalse ennetamise meetmete hajusamad eesmärgid ja pikem ajamõõde tähendab olustikuliste meetmete kasutuselevõttu. 4. osas – *Kriminaalsuse ennetamine* – vaadeldakse sotsiaalse ennetamise mudeleid ja nende edukuse tõendeid. Usun, et on võimalik põhjalikult argumenteerida sotsiaalse ennetamise praktikate kasuks, kuna selle pikaajalised eelised võivad olla üsna olulised.

Muidugi võib tal õigus olla, et olustikulist ennetamist on tänu selle lühiajalisele perspektiivile poliitikutele kergem müüa. Ometi püüavad organisatsioonid nagu rahvusvaheline kuriteoennetuskeskus Montrealis ja Euroopa linnade turvalisuse foorum luua sellist poliitilist õhkkonda, kus sotsiaalse ennetamise praktikatele antakse võrdne võimalus. Kui nii juhtub, siis näeme ilmselt häid näiteid nii sotsiaalse kui olustikulise ennetamise kohta, sarnaselt hea linnaplaneerimisega, mis ühendab endas nii kunsti kui turvalisust, nii kaasatuse kui tõrjutuse sünteesi.

Usun, et enamik ressursse läheb jätkuvalt kriminaalõigussüsteemi ning selle karistamise ja mahasurumise vahendite käsutusse. Samuti nõustun, et politsei on fundamentaalselt pühendunud reaktiivsele praktikale, isegi kui sellel on piiratud kuriteoennetuslik kasulikkus.

Keskendumine kroonilistele õigusrikkujatele

Püüdlused võtta sihikule kroonilised õigusrikkujad on üsna mõistetav. Juba pelgalt korduvuse tõttu on mõned nende teod rasked ja vägivaldsed.

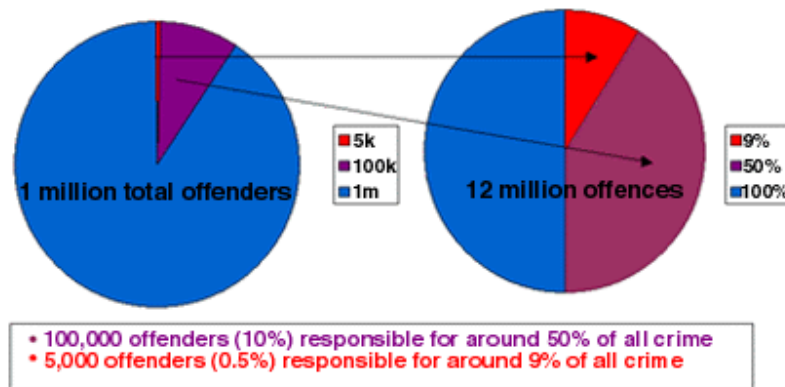
Eri riikides korratakse avastust, et väike vähemus (5–8%) vastutab enamiku tänavakuritegude eest. Kuigi on tõsi, et enamik inimesi sooritab juhuslikult mõne väiksema süüteo, eriti murdeea jooksul, ja võib seda jätkata ka täiseas, pole tõsi, et see enamus on seesama väike osa kurjategijaid, kes on seotud korduvkuritegevusega. Kroonilised õigusrikkujad on eraldi kategooria ja nõuavad erinevat reageerimist.

Mind ei huvita eriti keskmise kodaniku tabamine – nende süüteod on tavaliselt väiksemad ja suhteliselt harvad. Tabada tuleb kroonilised rikkujad, sest on suur tõenäosus, et mõned nende teod on rasked või isegi vägivaldsed.

Siia sobib näitena viis, kuidas eraturvatöötajad kohtlevad Tallinna „bussijäneseid”. Teatatakse ette kampaaniast, kui tihendatakse kontrolli ja tahetakse kätte saada „kurjategijaid”. Hoiatus hirmutab tavakodanikku, kes sellisel suurema vahelejäamise riski perioodil kindlasti kasutab piletit. Krooniline rikkuja ei muuda harjumuspärasest käitumist ja on seega suuremas ohus. Programmi viiakse ellu krooniliste, mitte juhuslike rikkujate tabamiseks.

Ühendkuningriigis on umbes miljon aktiivset õigusrikkujat, 100 000 neist on kolm või neli korda vanglakaristust kandnud ja nad vastutavad poolte kuritegude eest. Seda aktiivset kurjategijate populatsiooni ei peeta staatiliseks; igal aastal lahkub sellest rühmast umbes 20 000 indiviidi ja lisandub uus 20 000.

Kõige aktiivsemad 5000 sellest grupist sooritavad hinnanguliselt ühe kuriteo kümnest. Need on kroonilised ehk tootlikud kurjategijad.

Joonis 11. Krooniliste kurjategijate osakaal (Clarke 2002)

Ühendkuningriigi strateegia tootlike ja teiste prioriteetsete kurjategijate jaoks

2004. aastal avalikustatud strateegia oli mõeldud väikese krooniliste kurjategijate grupi jaoks. Nagu enamik kuriteoennetuse strateegiaid on ka see segu erinevatest suundadest ja võistlevatest paradigmatel. Selline segu võib, aga ei pruugi olla efektiivne; Ron Clarke väidaks, et kontseptuaalse selguse puudumine rikub tavaliselt asja. Strateegias on kolm võistlevat peajooni.

1) Ennetada ja eemale hirmutada

Peatada (valdavalt noorte) inimeste osalemine kuritegelikes käitumistes ja järkjärguline tootlikeks kurjategijateks muutumine. See on sotsiaalse ennetamise varane sekkumine.

2) Tabada ja vangistada

Aktiivselt käsile võtta need, kes juba on kroonilised või prioriteetsed kurjategijad. Teadaolevate aktiivsete krooniliste kurjategijate sihikule võtmine võib aidata nii neid kuritegude sooritamiselt eemale peletada – kuna tajutav risk on kõrge (olustikuline ennetamine) – kui ka muuta nad kiire avastamise ja sellest tuleneva vangistamise abil teovõimetuks. Sageli räägitakse süütegude madalast lahendamise määrast. Aga politsei väidab, et isegi kui nad teatud kuritegusid ei lahenda, on nad ometi teadlikud neist kroonilistest kurjategijatest (5–8%), keda tabatakse ja mõistetakse uuesti vanglasse regulaarselt ja pidevalt. Nii et kroonilised kurjategijad saadakse kätte.

„Taba ja vangista” lähenemise põhiprobleemiks on see, et vangla-vabaduse tsükli liikuvate krooniliste kurjategijate tuumiku puhul ei toimi vangistus ei eemalehirmutamise ega rehabilitatsioonina. See on väga kallis ja pikaajaline lahendus. Sellega kaasnevad kahjud kurjategija perekonnale ja kogukonnale (Clear 1994; Clear, Karp 2002).

Korrektsoonisüsteemi piiratud mõju on üks põhjuseid, miks Ron Clarke keskendub *võimaluse*, mitte *kurjategija* kõrvaldamisele. Kui pole võimalust, siis ei loe, et inivid on endiselt motiveeritud või valmis kuriteo sooritamiseks. Pole võimalust, pole kuritegu.

3) Rehabiliteerida ja resotsialiseerida

Töö krooniliste kurjategijatega tähendab mitmeid toetavaid sekkumisi. Kurjategijatele pakutakse valikut rehabilitatsioonivõimaluse või ülikiire kohtu ette astumise vahel. Kui vangla ja uue kuriteo nõiaringi õnnestub katkestada, siis võib rääkida kuriteoennetusest.

Mulle on öeldud, et paljudes piirkondades keskendub töö tootlike ja krooniliste kurjategijatega „tabamisele ja vangistamisele” ning „rehabiliteerimise ja uue elu sisseseadmise” jaoks pole piisavalt ressursse.

Kommunikatsioon ja eemalehirmutamine

2. peatüki keskseks teemaks on kommunikatsioon. Arvan, et kriminaalõigussüsteemi käsitlemise asemel karistussüsteemina on õigem seda vaadelda selle võimekuse seisukohalt anda edasi karistuse ähvardust. *Kiire, kindel ja piisavalt raske* karistuse ähvardus on klassikalise teooria põhiõlemus. Armeed, mis peab sõdima, on oma esmasel eemalehirmutamise funktsioonis läbi kukkunud. Kõrge vangistuse tasemega kriminaalõigussüsteem on oma esmasel eemalehirmutamise funktsioonis läbi kukkunud.

Olustikuline ennetamine annab edasi ähvardust: liiga raske, liiga riskantne, pole seda väärt, pole ettekäändeid, püüdes samal ajal vältida potentsiaalse kurjategija provotseerimist.

Üks põhjuseid, miks töö suunatakse kroonilistele ehk tootlikele kurjategijatele, on soov tagada tõsiseltvõetava ähvarduse edasiandmist. Näide maja ees parkivast politseiautost on üsna räme näide sellisest kommunikatsioonist. Politsei ütleb potentsiaalsele kurjategijale: „Me jälgime sind ja kui sa midagi korda saadad, saame su kätte.” Aga see on töömahukas ja intensiivne protsess. Kord nägin, kuidas kauplusetöötaja jälgis tuntud varga liikumist poes. See oli sama põhimõte. Kui tahaksin poest varastada, saadaksin tuntud varga sinna peibutuseks ja tähelepanu kõrvalejuhtimiseks. Väga kogenud Ecuadori varas kirjeldas, kuidas ta koos teiste varastega sisenes poodi, olles korralikult keskklassi kombel rietatud; samal ajal sisenes kaks teist varast, kelle välimus lausa karjus, et tegu on varastega. Töötajad muutusid valvsaks kahe külastaja kriminaalse välimuse suhtes, keskendusid neile ja ignoreerisid viisakaid keskklassi lapsi. Needsamad hästiriidetud viisakad keskklassi lapsed töötasid sel ajal, kui turvameeste tähelepanu oli kõrvale juhitud.

Parimad näited kurjategijatele suunatud tööst

Ameerikas on rohkesti jõuke, kes võistlevad narkoturu pärast tänaval. Paljude jõukude taktika hõlmab avalikku lahingutegevust. Igal jõugul on oma „sõdurid”, kes on valmis võitlema ja tapma. Algul ei pidanud politsei seda suureks probleemiks, sest „kes siis ikka hoolib, kui pätid üksteist notivad”. On isegi viiteid aegadele, mil politsei õhutas jõukudevahelist vägivalda, võib-olla arvates, et ainus hea jõuguliige on surnud jõuguliige. Säärase lahingutegevuse tagajärjeks oli paljude noorte mustade meeste surm ja süütutest kõrvalseisjatest kaasohvrid. Ja neil noortel mustadel meestel olid vanemad, kes tundsid oma laste mõttetut surma pärast suuremat meeleheidet kui süütute kõrvalseisjate pärast ja neid ajas raevu politsei ükskõiksus, mida peeti rassismiks.

Üha halvenevad suhted politsei ja mustade kogukonna vahel jõudsid pideva konfliktini kohalike kogukonnaliidrite ja tänavapolitseinike vahel. Asi tipnes ühe nooruki pussitamisega kirikus teise noormehe matuste ajal. Kaks poolt – politsei ja mustad aktivistid otsustasid kootööd tegema hakata.

Tulemused olid märkimisväärsed. Politsei ja kogukonnaliidrid kohtusid regulaarselt, et arutada viimaseid kuritegusid ja korrariikumisi. Koostöös politseiga valis kogukond prioriteetse politseitegevuse.

Ühel juhul oli noormees püstolist lakke tulistanud. See toimus suurel peol, kus kahju oleks võinud olla tohutu. Midagi tuli ette võtta. Otsustati, et see noormees tuleb arreterida nii kogukonna kui tema enda kaitseks. Vaimulik ja noorsootõtaja läksid poissi informeerima sellest, mis juhtub ja sellest, et nad töötavad temaga nii vanglasoleku ajal kui pärast vabastamist. Kinnipidamine toimus ilma vägivaldta. Politsei tegevust peeti nüüd seaduslikuks ja sel oli kogukonna toetus. Kogukond varustas politseid olulise kriminaalteabega, nii et politsei sai suunata töö võtmeisikutele.

Parimaks suunatud kommunikatsiooni näiteks oli rida kohtumisi politsei ja kohalike jõuguliidrite vahel. Politsei teatas neile, et lahingud peavad lõppema. Jõugujuhid kuulasid huvitult ja isegi põlgusega, sest politsei ähvardus polnud tõsiseltvõetav, oli teada, et politseil pole ressursse. Siis tappis ühe jõugu sõdur teise. Politsei mobiliseeris kõikvõimalikud asutused, tegemaks jõugule, nende omandile, kogunemiskohtadele, äriajamise tänavatele jne võimalikult palju kahju. Koos kriminaalhooldusega kindlustas politsei, et kõik hooldustingimusi rikkunud – ükskõik kui tehniline või tühine rikkumine ka oli – peeti kinni. See jõuk sisuliselt hävitati. Politsei kutsus kokku uue jõugujuhtide koosoleku. Sõnum oli selge: „Linn ei talu kauem vägivalda. Me teame, kes on jõukude vägivalda taga. Me hoiatame, et kui vägivald ei lõpe, järgnevad tagajärjed. Siin on inimesed, kes tahavad teid aidata – me saame pakkuda teenuseid, tööalast väljaõpet, kaitset vaenlaste eest, mida tahes –, aga vägivald peab lõppema. Üht jõuku hoiatati, nad ei kuulunud seda, ja nüüd neid enam pole. See ei pea teiega juhtuma. Pange lihtsalt relvad maha.”

Politsei informeeris jõugujuhte, et nad jätkavad sellist suunatud hävitustööd ühe jõugu kaupa, seni kuni kestab tapmine. Seekord kuulasid jõugujuhid tõelise huvi ja isegi murega, kuna ähvardus oli nüüd tõsiseltvõetav. Noorte mustade meeste tapmiste arv langes järsult. Ähvardus oli olnud edukas. Üks vanem politseinik kommenteeris, kui üllatav ja oluline oli teada saada, et tõhusaks kuriteoennetuse strateegiaks osutus lihtsalt potentsiaalse kurjategijaga rääkimine: „Ähvardamise võtmeaspekt on lihtsalt otsekommunikatsioon grupiga, keda tavaliselt viimasena kuritegevuse kontrolli strateegiatesse kaasatakse: kurjategijate endiga. Oleks tõesti kena, kui see nii on. Rääkimine ei maksa ju midagi.”

Bostonist on saanud liider kogukonna kaasamises probleemilahendusse. George Kelling on koostanud sellest üksikasjaliku aruande (Kelling jt 2004, <http://www.ncjrs.gov>).

See on suurepärane näide politseipoolsest suunatud eemalehirmutamisest. Põhierinevused traditsioonilise ja suunatud eemalehirmutamise vahel on järgmised:

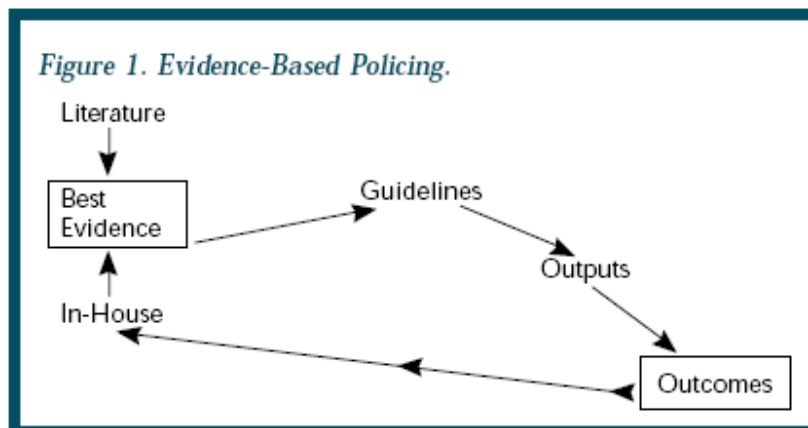
- (1) **Käitumise „sihtkategooria” valik, nt jõukudevaheline vägivald.** (Traditsioonilise eemalehirmutamise lähenemistel on laiemad objektid nt „kuritegu” või „jõugukuriteod”.)
- (2) **Terve rea asutuste võimekuse rakendamine strateegia teenistusse.** Bostonis näiteks kuulusid töörühma politsei; kriminaalhooldus; riiklik ja kohalik prokuratuur; alkoholi, tubaka ja tulirelvade büroo; koolipolitsei; noorte korrektsioonisüsteem ja jõukudega tegelevad noorsootõtajad, narkoagentuur, immigratsiooni- ja naturalisatsiooniamet ning naabrivalve. (Traditsioonilise eemalehirmutamise lähenemised kalduvad tuginema peamiselt politsei, prokuratuuri ja korrektsiooniasutuste igapäevatoole.)

- (3) **Otsese ja selgesõnalise „eemalehirmutamise müügi” sõnumi suunamine suhteliselt väikesele sihtauditoriumile selle kohta, millistele käitumistele järgnevad erireaktsioonid ja millised need on.** (Traditsioonilised eemalehirmutamise lähenemised saadavad ähmaseid signaale suurele ja määratlemata sihtrühmale, andes üldisi lubadusi ainult arresterimise ja kohta kui reaktsioonide kohta, kuid ei paku lisateenuseid ja muid võimalusi.)
- (4) **Arengute jälgimine.** Bostonis kohtus tulevahetuse peatamise töörihm enam-vähem iga kahe nädala tagant (lisaks pidevale informaaalsele kommunikatsioonile), et hinnata vägivalda-probleeme linnas ja mõelda välja vajalikke reaktsioone. (Traditsioonilised eemalehirmutamise lähenemised ei suuda tavaliselt pakkuda pikaajalist ja koondatud reaktsiooni.)
- (5) **Kommunikatsiooni jätkumine sihtauditoriumiga strateegia käigus.** (Traditsioonilised eemalehirmutamise lähenemised tuginevad kriminaalõigusasutuste igapäevasele signaalide saatmisele kurjategijatele ega arvesta põhjuste ja tagajärgede seostega sihtrühma ja võimude käitumises.)
- (6) **Soovi korral uue sihtkäitumise kategooria valik.** Kui esialgne sihtkäitumine on kontrolli all, võidakse valida uus – avalik narkotransport, koduvägivald. (Traditsioonilised eemalehirmutamise lähenemised ei kasuta valitud lahingute võitmist avalikkuse valitud viisil.)

Sellise *suunatud eemalehirmutamise* ja Clarke'i *olustikulise ennetamise* loogika on väga sarnased. Samuti näitab see viisi, kuidas kogukondliku politseitöö tegevusi saab suunata väga spetsiifilistele sihtmärkidele. Kuigi enamik Ron Clarke'i kriitikast seni kehtib, osutavad Bostonilaadsed näited, et niisugust põhjalikku rakendusuurimust saab kasutada kogukonna politseitöö perspektiivis. Siiski on Clarke'il õigus, väites, et enamasti on kogukondlik politseitöö seni rohkem avalike suhete rakendamine kui teaduslik probleemikeskne politseitöö.

Tõenduspõhine politseitöö: probleemikesksest politseitööst edasi?

1998. aasta juulis pakkus politseitöö ja restoratiivse õiguse juhtivaid teadlasi Lawrence Sherman välja tõenduspõhise politseitöö mudeli (Sherman 1998b, <http://www.policefoundation.org/pdf/Sherman.pdf>). See oleks võinud olla paradigmata muutev artikkel. Ta kirjutas: „Tõenduspõhine politseitöö kasutab parimaid olemasolevaid uurimusi politseitöö tulemustest, viimaks ellu juhiseid ja hindamaks asutuste, üksuste ja politseinike tööd. Lihtsamalt öeldes kasutab tõenduspõhine politseitöö uurimusi praktikute ja hindajate juhendamiseks. Parima praktika kujundamiseks kasutatakse parimaid tõendeid. See on süstemaatiline katse analüüsida ja korrastada politsei töö aluseks olevat mittesüsteemset „kogemust”, seda pideva hüpoteeside katsetamisega ümber sõnastades.” Artikkel näitab järgmisi seoseid.

Joonis 12. Tõenduspõhine politseitöö (Sherman 1998b)

Sherman vastandab tõenduspõhise politseitöö kolme praegu kasutatava paradigmaga: juhtumipõhine politseitöö, kogukondlik politseitöö ja probleemikeskne politseitöö. Ta väidab, et tõenduspõhine politseitöö erineb selgelt kõigist kolmest, kuigi on neile abiks. Juhtumipõhisest politseitööst: „Juhtumipõhise politseitöö jaoks ehk vastustel 911 väljakutsetele pole mingit väljundi mõõtmise vahendit peale teenuse kestuse. Politseinikke, kes kutsega tegelemisele liiga palju aega kulutavad, süüdistatakse mõnikord tööst kõrvaleviilimises ja neid õhutatakse kiiremini töötama. Aga keegi ei jälgi korduvkõnede arvu töötajale või üksuses, uurimaks kui tõhus oli esimene vastus tulevaste probleemide ärahoidmisel. Tõenduspõhise politseitöö peab kasutama selliseid väljundeid, õigustamaks üksikjuhtumitele kulunud pikemat aega töötaja keskmiste üldtulemustega, selle asemel, et nõuda igal juhtumil keskmise piires püsivust. Ühtlasi tähtsustub ka selle õppimine, kuidas väljakutsetega kõige tõhusamalt ja ennetavamalt toime tulla, see küsimus leiab praegu liiga vähe tähelepanu” (Sherman 1998b).

Tema kriitika juhtumipõhise politseitöö – traditsioonilise reaktiivse politseitöö – suhtes on väga sarnane Goldsteini (1979) kriitikaga probleemikeskse politseitöö kohta: „Kogukonna politseitöö, olgugi defineeritud, ei seostu selgelt tõenditega kuriteoennetuse tõhususe kohta. See on hoopis rohkem seotud sellega, kuidas teha politseitööd – töötlusega, mitte soovitud tulemuste ehk väljunditega. Töö kogukonnas ja kogukonna liikmete kuulamine ning lugupidav suhtumine neisse on kõik paradigma olulised elemendid. Aga seda paradigmat üksinda on paljudel politseinikel lihtne ignoreerida. Tõenduspõhise politseitöö aruandlussüsteemi lisamine võib muuta politsei töös kogukonnaga palju aktiivsemaks.”

Sherman näeb selgelt, et tõenduspõhine politseitöö on probleemikeskse politseitöö loogiline edasiarendus: „Probleemikeskne politseitöö on selgelt tõenduspõhise politseitöö peamine allikas. Herman Goldsteini kirjutised (1979, 1990), nagu ka John Ecki ja William Spelmani SARA mudel (Eck, Spelman 1987), rõhutavad selgelt probleemilahenduslike reaktsioonide hindamist protsessi võtmeosana. Ometi pole ei strateegiate valikus probleemidele reageerimiseks ega nende elluviimises ega tulemuste puhul selget nõuet teaduslike tõendite kasutamiseks (Sherman jt 1991). Probleemikeskse politseitöö kohta on seni vähe tõendusi nii kontrollitud katsetustest kui tulemuste uurimisest. Kuna see paradigma rõhutab iga kuriteo unikaalsete tunnuste muustrit, pole probleemikeskne politseitöö harjunud reageerima sageli korduvatele olukordadele nagu koduvägivald. On välja töötatud üksikud erinevate meetodite võrdlused samade probleemidega tegelemiseks. On isegi võetud vastutusele üksikuid politseinikke, kes jätsid rakendamata ülesandeks võetud probleemilahendusplani. Probleemikeskne politseitöö on revolutsiooniliselt

muutnud viisi, kuidas politseinikud eesmärke seavad, viinud neid üksikjuhtumi kitsalt fookuselt edasi laiemale mustrite ja süsteemide fookusele. Aga tõenduspõhise surve puudumine hinnata edu ja juhtide vastutust on võimaldanud probleemikesksel politseitööl püsida politseitöö raames.”

Tema kriitika probleemikeskse politseitöö suhtes on lisanud kaalu Clarke'i soovile, et probleemikeskset politseitööd tuleks pidada olustikuliseks ennetamiseks ning et mõlemad peavad toetuma soliidsele teoreetilisele alusele ja kriminoloogia raames väljatöötatud ideedele.

Ma pole leidnud teisi viiteid tõenduspõhise politseitöö ideele, kuigi Goldsteini ja Clarke'i ühendavate allikate hulk üha kasvab. Mulle isiklikult meeldib mõte kuriteoennetusest tõenduspõhise politseitöö kaudu ja ma tahtsin seda isegi selle osa pealkirjana kasutada. Aga politseijõud pole veel seda ideed omaks võtnud. Hea idee, mida keegi ei kasuta.

Luurepõhine, probleemikeskne ja olustikuline politseitöö

Kui tõenduspõhise politseitöö kontseptsiooni pole paljud politseijõud veel kasutusele võtnud, siis luurepõhise politseitööga on asjad teisiti. Läänemere regiooni organiseeritud kuritegevuse töörühm väidab, et „luurepõhise politseitöö põhiidee on selles, et korrakaitse asutused viivad läbi sihtoperatsioone konkreetse info alusel, mis on eelnevalt kogutud nii korrakaitse tööks üldse kui teatud operatsioonide jaoks.

Luurepõhise politseitöö praktiseerimisel kogutakse infot paljudest – nii avalikest kui varjatud – allikatest. Eesmärgiks on täita korrakaitse ülesandeid proaktiivselt nii strateegilisel kui operatiivsel tasandil. Kogutud info läbib seadmisprotsessi, mis hõlmab nii selle kinnitust kui kõrvutamist. Saadavaid viimistletud luureandmeid analüüsitakse. Nii tuletatakse lisaväärtusega produkt, sest info on kinnitatud, struktureeritud ja süstematiseeritud. Säärase politseitöö abil saab avastada konkreetseid kriminaalseid võrgustikke ja struktuure. Enamgi veel, luurepõhine politseitöö annab võimaluse hinnata kurjategijaid, kriminaalseid võrgustikke ja kuriteotrende prioriteetide seadmisel.

Lühidalt kokku võttes on luurepõhine politseitöö vahend, mis võimaldab korrakaitse esindajatel täita politsei tööülesandeid ning viia läbi operatsioone minimaalsete ressursside juures maksimaalsete tulemustega (<http://www.balticseataskforce.fi>).

Jerry Ratcliffe kirjutab artiklis *Luurepõhine politseitöö* (<http://jratcliffe.net/index.htm>), et luurepõhise politseitöö eesmärki saab tõlgendada nelja elemendi kaudu:

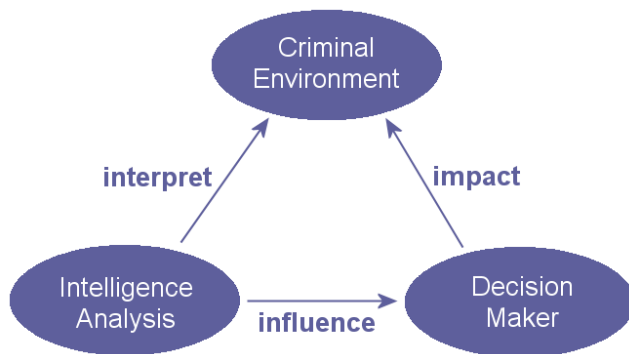
- kurjategijate sihikulevõtmine (eriti aktiivsetele kurjategijatele suunatud töö nii avalike kui varjatud vahenditega);
- kuritegude ja korrarikkumiste kuumade kohtade jälgimine;
- omavahel seotud sarikuritegude ja -juhtumite uurimine;
- ennetusmeetmete rakendamine kuritegude ja korrarikkumiste vähendamiseks, kaasa arvatud töö kohalike partnerlustega.

Ratcliffe on raamatu *Strateegiline mõtlemine kriminaalluures* (2004) toimetaja ning raamatu *Geograafilised infosüsteemid ja kuritegevuse kaardistamine* (Chainey, Ratcliffe 2005) kaasautor. Geograafilised infosüsteemid (GIS) leiavad politseis üha enam kasutamist. Info on SARA ja Ekblomi 5 I võtmekomponent. USA kriminaalõiguse uurimisteenistus (<http://www.ncjrs.org/>) on suurepärase infoallikas GIS-i ja kuritegevuse kaardistamise kohta ning USA õigusinstituudi veebilehel (<http://www.ojp.usdoj.gov/nij/maps/>) on teema kohta eraldi jaotus.

Jerry Ratcliffe otsis lihtsat mudelit luure ja kuritegevuse analüütikute jaoks, selgitamaks, mida kujutab nende töö luurepõhise politseitöö keskkonnas. Probleemiks oli see, et paljud

analüütikud täitsid kogu oma aja kuritegevuse analüüsimisega ega mõelnud laiemas plaanis: miks nad analüüsivad ja mida peaks tulemustega tegema. 3 I mudel kasvas välja vestlustest Austraalia föderaalagendiga ja selle eesmärgiks on näidata kuritegevuse analüüsi eesmärki moodsas politseimaailmas. 3 I mudel (eesti keeles sobiks TMT – tõlkija märkus) keerleb kolme korrakaitse tegevuse ümber:

- **tõlgendamine (interpretatsioon)**
- **mõju (otsusele)**
- **tulemus**

Joonis 13. Kriminaalse keskkonna tõlgendamine (Higgins 2004)

Korrakaitse analüüsi ülesandeks, olgu tegu ulatusliku kuritegevuse või organiseeritud kuritegevuse töötajatega, on saavutada kurjategijate tegevuskeskkonna põhjalik mõistmine. Nool läheb luurelt/analüüsilt kriminaalsele keskkonnale, tähtsustamaks aktiivse analüüsi osa. Analüütik ei saa passiivselt oodata infovoolu endani jõudmist – on tõendeid, et aktiivsem andmetekogumise mudel toimib.

Otsustajate mõjutamine

See komponent juhib tähelepanu, et luuretöötajad ja kuritegevuse analüütikud pole organisatsioonisisemised otsustajad. Et nende töö oleks mõttekas, peavad nad kriminaalluure edastama otsustajatele. Paljud analüütikud peavad kõigepealt mõtlema, kes need võtmeotsustajad on ja seejärel leidma parima viisi nende mõjutamiseks. Küsimuse esimene osa pakub sageli suuremat väljakutset: kes on parimad otsustajad kuritegevuse vähendamisel? Kas parimad otsustajad on väljaspool korrakaitse keskkonda?

Mõju kriminaalsele keskkonnale

Mudeli lõpp-staadium pöörab tähelepanu sellele, et kui organisatsioon tahab olla tõeliselt luurepõhine, siis peavad otsustajad saadud infot kasutama kriminaalse keskkonna positiivseks mõjutamiseks. Ainult siis, kui luureandmed on otsustamisse ja organisatsioonilisesse mõtlemisse integreeritud, põhineb organisatsiooni töö luureandmeil. Korrakaitse jaoks tähendab see tunnustamist, et mõnikord on politsei tegevusel kuritegevuse vähendamisele negatiivne mõju ja see teeb asju hullemaks ning teised politsei tegevused ei pruugi kuritegevust pikas perspektiivis vähendada. Viimases staadiumis on oluline mõista seda, „mis toimib“.

Ma eelistan terminit „strateegiline luure” „kriminaalluurele” ja „luurepõhisele politseitööle”, sest see tähtsustab selgelt kvaliteetset luuret, mis võimaldab traditsioonilise tagantjärgi reageerimise asemel tegutseda proaktiivselt ja strateegiliselt. On olemas ka uus professionaalne ühendus – rahvusvaheline kuriteoanalüütikute liit (<http://www.iaca.net/>), mis edendab kuriteoanalüüsi kasutamist.

Nick Tilley näitab artiklis *Probleemikeskne politseitöö, luurepõhine politseitöö ja riiklik luuremudel*, et nii luurepõhise kui probleemikeskse politseitöö eestseisjad kalduvad rõhutama nendevahelisi erinevusi: „Entusiastlikud luurepõhise politseitöö pooldajad peavad probleemikeskset politseitööd naiivseks, idealistlikuks ja pimedaks pahatahtlike kurjategijatega tegelemise reaalsuse suhtes, mis nõuab hästiorkestreeritud korrakaitset nende takistamiseks, teovõimetuks muutmiseks või demotiveerimiseks. Sama entusiastlikud probleemikeskse politseitöö pooldajad peavad luurepõhist politseitööd vanaks, läbikukkunud politseitööks, tegeleb mineviku probleemidega, mitte neid tekitanud tingimustega” (Tilley 2003).

Tilley on koostanud tabeli probleemikeskse politseitöö ja luureandmetest juhitud politseitöö sarnasuste ja erinevuste kohta.

Tabel 7. Probleemikeskse politseitöö ja luureandmetest juhitud politseitöö võrdlus (Tilley 2003)

Mõõde	Luurepõhine politseitöö	Probleemikeskne politseitöö
Taust		
1. Käsitletavad probleemid	Kehvad avastamistulemused	Nõuab suuremat võimekust
2. Traditsioonilise politseitöö kriitika	Ebatõhus kuritegude avastamisel	Ebatõhus kiirelt kasvavate nõudmiste valgusel
3. Inspiratsioon	David Phillips	Herman Goldstein (1979, 1990)
Politseitöö kontseptsioon		
4. Politsei missioon	Korrakaitse	Tegelemine politsei jaoks oluliste probleemidega
5. Politseitöö ulatus	Piirdub korrakaitsega	Politsei funktsiooni defineeritakse laiemalt kui korrakaitse
6. Peamised teostajad	Luureüksused / töö- ja koordineerimisgrupid	Analüütikud/andmed
7. Avatus teistele	Korrakaitse kontingent	Probleemi kontingent
Mõtlemise ja tegutsemise iseloomulikud vormid		
8. Probleemi diagnoos	Halvad inimesed	Ettekavatsemata kuritegude võimalused
9. Sekkumise kese	Isik	Juhtumimuster
10. Analüütilised sisendid	Tõendid/luureandmed	Andmed
11. Tehnoloogia	Juhtumitega seonduvad kompuuteriseeritud luureandmed. Võrgustikud ja seeriad	Arvutid ja tarkvara kogumite analüüsiks
12. Eelistatav taktika	Arreteerimine	Igasugused probleemilahenduslikud
13. Eelistatav kontrollimehhanism	Vangistus	Igasugused, eriti võimaluste blokeerimine
14. Politsei võtmekvaliteet	Tegevus/jõud	Mõtlemine/ajud
Edu kriteerium		
15. Peamine indikaator	Tabatud rasked/tootlikud kurjategijad	Tõhusalt täidetud politsei funktsioonid
16. Oodatav kasu	Kuritegevuse vähenemine	Kuritegevuse ja muude politseiga seotud probleemide vähenemine

Tilley väidab, et probleemikeskne politseitöö jätab ruumi luurepõhist korraldavat rõhutavale luurepõhisele politseitoole, aga vastupidine ei pea paika. Luurepõhine politseitöö ei jäta ruumi probleemikeskses politseitoos sisalduvate probleemide ja kohustuste laiema kontseptsiooni jaoks.

Nii probleemikeskne politseitöö kui luurepõhine politseitöö sisaldavad suuremal hulgal ja süstemaatilisemat infokasutust kui kunagi enne politsei ajaloo. Need nõuavad uusi spetsialiste ja tehnikat. Info põhjal tuleb teha järeldusi selle kohta, mida teha, kus teha ja kellele töö suunata. On terve kogum oletusi või sõnastamata teooriaid kuumade kohtade, kriminaalse organisatsiooni, tootlike kurjategijate tunnuste ja nende kuriteomustrite, kriminaalsete karjääride, kuritegevusse värbamise, kuritegevuse koostöömustrite, võimaluse osa kohta kuritegevuses, inimeste ja kohtade ümberpaiknemise kohta ja nii edasi.

Kõik need oletused tuleb sõnastada ja katsetada. Nii probleemikeskset politseitööd kui luurepõhist politseitööd peab toetama kuriteoteadus. Kui aktsepteerime Clarke'i teesi, et olustikuline ennetamine ja Goldsteini probleemikeskne politseitöö on üks ja sama, siis sobivad ka Tilley' kommentaarid Clarke'i omadega.

Kuriteoennetus tootedisaini kaudu

Clarke'i olustikulise ennetamise mudel (võimaluste vähendamine) kaldub keskenduma spetsiifilise kuriteosündmuse tasandile, samas kui turvaplaneerimine vaatab veidi laiemal skaalal hoone asukohta linnas, mis seob turvaplaneerimise arhitektide ja linnaplaneerijatega. Turvaplaneerimine sisaldab olustikulise ennetamise põhimõtteid ja vahel loetakse see isegi olustikulise ennetamise paradigmasse. Clarke on mõelnud ka olustikulise ennetamise kasutamisele madalamal tasandil – toote kuriteosündmuse sees. Kui on võimalik mõelda võimaluse elimineerimisele olukorra ja isegi linnakeskkonna/tausta tasandil, miks siis mitte minna allapoole ja käsitleda tooteid, mis olukorra problemaatiliseks muudavad? Seega on meil järgmised analüüsi tasandid:

- linna taust (turvaplaneerimine),
- olustikuline taust (olustikuline ennetamine),
- toote taust (kuriteoennetus toodete disaini kaudu).

„Kuriteo väljadisainimise” idee on Clarke'i „kuumade toodete” kontseptsioonis ja tema kurjategija otsustusprotsessi kriteeriume kirjeldavas CRAVED mudelis päris ilmne. Potentsiaalne kurjategija peab endalt küsima, kas märklauaks võetud objekt on:

- varjatav,
- kõrvaldatav,
- juurdepääsetav,
- väärtuslik,
- nauditav,
- realiseeritav.

Nende kriteeriumide kombinatsioon tähendab, et võimalus on olemas ja võimaluse tajumine paneb inimese tegutsema. Kui elimineerida piisav hulk kriteeriume, kaob võimalus ja järelikult ka kuritegu. Häid näiteid selle mudeli kasutamise kohta on Rutgersi ülikoolil (<http://crimeprevention.rutgers.edu/index.htm>). Seal on ka kõnealune Clarke'i artikkel.

Kui kurjategija on võimeline nägema disainis potentsiaalset võimalust, siis suudab disainer kindlasti seda esimesena näha ning enne toote valmimist see võimalus kõrvaldada. Või saab disainer võtta valmistoote ning „kuriteoelemendid välja disainida”. Clarke kirjutab, et seda tööka arvestades võib põhimõtteliselt iga sekkumist kuriteosündmuste (või turvalisuse puudumise) põhjustesse parandada põhjaliku ja professionaalse disainiga ning vastupidi, iga ebakvaliteetne või kuriteoennetust eirav disain võib olla kriminogeenne (Clarke 2005: 206).

Mulle isiklikult meeldib kuriteoennetusliku disaini idee rohkem kui kuriteoennetuse planeerimine, kuna olustikulise ennetamise „kunst ja teadus” on disainile palju lähemal kui planeerimisele.

Disainiprotsessis on mõttekas kasutada kuriteosündmuse asjaolude mudelit. See annab disainerile kontseptuaalse raamistiku. Kuriteosündmuse asjaolusid (Ekblom 2000, 2001a) kasutatakse siinkohal eelnevate suundade kokkuvõimiseks ja rohkemaks. See läheneb kõigile põhjustele üksikasjalikult (miks on kuriteoobjekt sobiv?) ja pakub diferentseeritumat pilti kurjategijast. Nii annab see integreeritud raamistiku kirjeldamiseks, kuidas kuriteoolukorra tegurid koos kurjategijaga seotud teguritega moodustavad kriminaalse sündmuse.

Kuriteosündmuse asjaolud hõlmavad nii üldisi, vahetuid põhjusi rõhutava olustikulise ennetamise kui ka sotsiaalse ennetamise, mis rõhutab aluspõhjust. Nii võimaldab see vaenutseva leeri dialoogi jätku. Artiklist selgub ka, et Ekblom on lähenenud olustikulisele ennetamisele.

Talle meeldib rääkida „kuriteovastasest disainist”, mina eelistan „kuritegude väljadisainimist”, kuna tegu on rohkem kriminogeensete elementide kõrvaldamisega „halvast” disainist, kui kuriteovastase disaini loomisega. Ta seostab disaini Goldsteini probleemikeskse politseitöö mudeliga, mida ta kirjeldab kui „protsessi tulevaste kuriteoriskide kindlakstegemiseks ja neile suunatud sekkumiste tõhusat valikut, vormimist, hindamist ja täiustamist. Lühidalt öeldes tegeleb probleemikeskne politseitöö tulevikuriskidega, mis tuginevad mineviku kuriteomustritele, mida iseloomustatakse lahendamist vajavate probleemidena – see tähendab nende sageduse ja/või raskusastme vähendamist. Mõiste peab edasi andma kesksed sõnumit, et reaktsiooni kuriteo (ehk politseitöö) probleemile ei pea määratlema lahenduste käepärased (nt politseialgad või patrullid) vaid probleemi hoolikas uurimine, millele järgneb laiem sekkumiste valik (Ekblom 2005: 209). Ekblom seob nii SARA kui ka oma 5 I disainiprotsessiga:

- luure on info kogumine ja analüüs kuriteoprobleemi ning selle sooritajate, põhjuste ja tagajärgede kohta;
- sekkumine tähendab üldpõhimõtete rakendamist (nt kuriteoobjektide väärtuse vähendamine) praktiliste meetodite kaudu (nt omandi märgistamine);
- elluviimine tähendab sekkumist sündmuskohal (nt tootmine ja turustamine);
- kaasamine tähendab teiste inimeste või organisatsioonide mobiliseerimist tegutsemaks vastutustundlike kuriteotökestajatena ja viimaks ellu sekkumist (nt suunata inimesi ostma turvalisi autosid ja arvestama turvatunnustega; mõjutada disainereid arvestama turvalisus-aspektiga), tööd koos professionaalsete ennetajatega (nt disainerite koostöö politseiga) ning ootuste kujundamist ja surve avaldamist teistele osapooltele (tootjad ja tarbijad).
- Mõju tähendab sekkumise edu kuritegevuse vähendamises sündmuskohal ning selle vastuvõetavust ja tasuvust.

Kuigi neid tegevusi on kirjeldatud eraldi staadiumidena, toimub tegelikult palju kordusi, kui probleemi sügavamalt mõistetakse, lahenduste kaalumise näitab vajadust kaasata uusi partnereid (kes võiksid kaasa tuua uusi küsimusi ja ideid) ning esialgne sekkumise või hindamise monitooring näitab vajalikke muutusi (Ekblom 2005: 210–211). Korduva protsessi kirjeldus on väga sarnane „nõiutud probleemi” mudelile.

Kas disainerid on kuriteoennetusest huvitatud?

Ekblom tunnistab, et vaatamata avalikkuse murele kuritegevuse suhtes tervikuna on kuriteoennetus sageli tarbijate igapäevaste prioriteetide seas viimaste hulgas. Inimesed tahavad stiilset, hästitöötavat, ökonoomset, turvalist, odavat ja kiiresti remonditavat autot – ja muuseas ka sellist, mida ei varastata või millesse sisse ei murta. Seega on suur väljakutse disainida tooteid, mis on turvalised, ilma nende põhieesmärki ohtu seadmata või teisi tunnuseid takistamata. Need tunnused hõlmavad tootmist, turvalist ja ökonoomset kättetoimetamist, turundust ja lõpuks kasutuselevõttu. Terve rea potentsiaalselt konfliktsete nõudmiste tunnistamine ja tasakaalustamine kõigis neis staadiumides (ja nende vahel) on tööstusdisaineri ülim oskus. Mõõndusi tuleb teha potentsiaalselt võistlevate küsimuste vahel nagu esteetika, seaduslikud ja eetilised küsimused, keskkondlikud kaalutlused, turvalisus, mugavus, hind.

Ta kirjutab, et mida varem disainiprotsessis kuriteoaspektiga arvestatakse, seda hõlpsamaks võib osutada raskete mõõnduste optimeerimine või isegi lahendamine. Turvalisusega seotud tunnused on vähem pealetükkivad (seega esteetilisemad), toode on kasutajasõbralikum, piirangud disainivabadusele väiksemad, tehnilisi konflikte saab vältida ning kulutusi saab vähendada

(ühendades turvalisus- ja mugavusfunktsioonid – nt võtmeta käivitusmehhanism autodes). Tehnoloogia ja insenerikunst peavad alluma laiematele disaininõuetele, mitte nende üle domineerima. (Ekblom 2005: 217–218.)

Tegelikult ei mõtle enamik disainereid kuriteovastasele disainile, nagu ka enamik linna- planeerijaid ei mõtle turvaplaneerimisele. Projektis *Kuriteovastane disain* (<http://www.shu.ac.uk/schools/cs/cr/adrc/dac/home.html>) nenditi:

- 67% respondentidest väitis, et nende koolkond pole disaininud midagi kuritegevuse vähendamise eesmärgil;
- 63% väitis, et nende koolkond ei disaini regulaarselt spetsiifilise kuriteoliigi tarbeks;
- 60% väitis, et kliendid paluvad ainult harva lülitada disaini kuritegevuse vähendamisega seotud jooni;
- 53% väitis, et kuritegevuse vähendamisel pole nende normaalsele tööprotsessile mingit mõju ja 23% väitis, et on mõningane mõju.

Disainivaldkond hakkab kuritegevuse vähendamist alles väga pikkamööda pidama disaini osaks. Saab ainult loota, et Paul Ekblomil on disaineritega rohkem edu kui Ron Clarke'il oli kriminoloogidega.

III

KAHJU LEEVENDAMINE

Teises peatükis käsitleti olustikulise ennetamise arengut ja selle suhet turvaplaneerimise, probleemikeskse politseitöö ja kuriteoennetamisega tootedisaini kaudu. Kuriteoteadust edendades püüab olustikulise ennetamise paradigmas töötav tihedalt kokkuhoidev grupp vastandada oma „teadust” alternatiivse sotsiaalse ennetamise mudelile. Neljandas peatükis vaadeldakse sotsiaalse ennetamise loogikat ja positiivse mõjuga sotsiaalse ennetamise programme. Samuti käsitletakse sotsiaalse ennetamise kriitikat olustikulise ennetamise suhtes.

Kolmandas peatükis vaadeldakse mõningaid teisi uuendusi, mis kasvasid välja 70ndate aastate kriminaalõiguse ja kriminoloogia kriisist. Esimeseks oli „restoratiivne õigus”, mida sageli esitatakse „retributiivse õiguse” domineerivast mudelist põhimõtteliselt erineva paradigmana.

Kuriteoennetus restoratiivse õiguse kaudu (restoratiivne ennetamine)

Vaadeldes restoratiivse õiguse kujunemist viimase kolme aastakümne vältel on oluline mees pidada, et restoratiivse õiguse uuendused kasvasid välja senises kriminaalõigussüsteemis töötavate professionaalide rahulolematusest.

Esimese kurjategija-ohvri vahendusprogrammi algatas kriminaalhooldaja Kanadas Ontarios. 1974 jõid kaks noormeest end purju ja vandaalitsesid 22 objekti kallal. Kriminaalhooldaja Mark Yantzi kuulus kohalike vabatahtlike ja professionaalide rühma, kes kooskäimistel arutasid süsteemi probleeme. Yantzi arvas, et parim, mis nende noormeestega juhtuda võiks, oleks kohtumine inimestega, kelle huve nad kahjustasid. Yantzi esitas selle mõtte ka kohtunikule, kes oli algul kahtleval seisukohal, sest polnud pretsedenti, aga lõpuks andis korralduse, et kaks noormeest peavad koos Mark Yantzi ja kohaliku vabatahtliku David Worthiga kohtuma oma ohvritega, läbi rääkima kompensatsiooni küsimused ning tulema tagasi koos aruandega ohvrite kahjude kohta. See oli esimene katsetus meetodiga, mis sai tuntuks kurjategija-ohvri lepitusprogrammi ja hiljem vahendusprogrammi nime all. Praegu on vahendusprogrammid tuntud kogu maailmas. M. Yantzi oli edasi kriminaalõiguse uuendaja tänu tööle seksuaalkurjategijatega ja mennoniitide „toetusringide” mudeli edasiarendamisele, mis oli mõeldud seksuaalkurjategijate toetuseks pärast vanglast vabanemist.

Ühe esimese nõupidamise mudeli arendas välja Austraalia linna Wagga Wagga politsei-seersant Terry O’Connell. Ta ise kirjeldab seda nii, et kord küsis ta ühelt noormehelt ja tema perekonnalt, mida ohver nende arvates kuriteoga seoses tunneb. Kui nad vastasid, et ei tea, pakkus ta, et „küsi neilt”. Ta viis ohvri ja tema pere kokku kurjategija ja tema toetusrühmaga, arutamaks kuritegu ja seda, mida asja lahendamiseks teha saaks. Kui läbirääkimiste teel lahendust ei leita, jääb alati tavalise kriminaalõigusliku protsessi võimalus. Sellest Wagga Wagga nõupidamise mudelist on nüüd kujundatud tõelise õiguse mudel (<http://www.realjustice.org/>), mida kasutatakse kogu maailmas.

Mis on restoratiivne õigus?

Raamatus *Muutes läätsi* kasutab Howard Zehr (1990) kaamera metafoori ühiskonna kuriteo-mudeli jaoks, kus on retributiivsed ja restoratiivsed läätsed. Retributiivsete läätsete korral nähakse kuritegu kui riigivastast tegu, mida defineeritakse seaduserikkumise ja süü kaudu. Õigus määratleb süü ja tasu reeglitel põhinevas vaidluses riigi ja kurjategija vahel (1990: 18).

Ta kordab Niels Christie' kommentaari, et riik on meilt „varastanud” meie kuriteod. Terava vastandina retributiivsele mudelile on restoratiivsete läätsete korral kuritegu inimeste ja suhete rikkumine. See tekitab kohustuse asju õigeks seada. Õigus kaasab ohvri, kurjategija ja kogukonna parandamist, lepitust ja kartuste hajutamist edendavate lahenduste otsimisse.

Zehri jaoks esindas restoratiivne õigus radikaalset eemaldumist retributiivsest õigusest. Mõneti oli see tagasipöördumine eelindustriaalsete ühiskondade orgaanilisema ja loomulikuma viisi juurde. See on väga romantiline seisukoht. Minu arvates on see ekslik, sest restoratiivse õiguse uuendused tekkisid kriminaalõigussüsteemis töötavate professionaalide regulaarse töö käigus. Ja paljud politseijõud on praegu restoratiivse õiguse praktikad oma töösse löiminud.

70ndate aastate algul väitsid Robert Martinson ja teised, et „miski ei tööta”. Kurjategija rehabilitatsioon näis olevat võimatu. Liberaalsed ja vasakpoolsed reformijad nõudsid vangistuse piiratumat kasutamist. Konservatiivsed reformijad pooldasid vastupidist. USA-s oli konservatiivide hääl tugevam ning Ameerika läks vanglate ehitamise ja massilise vangistuse teed. Selline massilise vangistuse taseme tõus ja surmanuhtluse kasutamine ei vasta Thomas Hobbesi visioonile klassikalisest õigusteooriast ega selle rakendusele Cesare Beccaria seisukohast.

Klassikaline õigusteooria tähendab kontrollimist valuühvarduse kaudu (eemalehirmutamine) ja nende teovõimetuks muutmist, keda ei saa eemale hirmutada. Kriminaalõigussüsteemi ülesandeks on eemalehirmutamine ja teovõimetuks muutmise, mitte karistus. Seega väitsid konservatiivid, et kui me ei saa kurjategijat rehabiliteerida, siis võime teda vähemalt hirmutada ja vajadusel vangistada, et saavutada mõningane teovõimetuks muutmise. Vangistuse kasutamisel teovõimetuks muutmiseks nii nagu ka olustikulise ennetamise korral aktsepteeritakse, et alati on teatud arv inimesi, kelle eest on ennast vaja kaitsta ja keda tuleb kinni pidada.

Osa ajakirjandust, populistlikud poliitikud ja mõned ohvrid nõuavad kurja teinule kättemaksu; ometi pole see kriminaalõigussüsteemi ülesanne. Kriminaalõigussüsteem eksisteerib selleks, et sotsiaalse korra säilitamiseks ähvardada ja vajadusel süüdlane avastada, tema üle kohut mõista ja teda karistada sobivas mõõdus valuga, mis on *kiire, kindel ja piisavalt raske*.

Ometi pole kriminaalõigussüsteemis töötavad inimesed kunagi kõrvale heitnud rehabilitatsiooni eesmärki, lahendust individuaalse kurjategija probleemile. Narkohtud, taasintegratsiooni kohtud jne on kõik näited *terapeutilisest õigusest*, mis pole midagi rohkemat kui rehabilitatsiooni rakendamine kohtu tasandil. Kriminaalhooldus loodi 1880ndatel, kui kohtunik ei teadnud, mida teha joodikuga, kes oli juba palju kordi varem kohtus olnud. Kodanik pakkus välja, et teeb joodikuga midagi ja annab kohtule aru. Kohtunik jäi nõusse. Nii algas kriminaalhooldus. Täpselt seesama toimus 70ndatel Kanadas Ontarios ja Wagga Waggas. See oli katse leida alternatiivlahendusi, sest oli selge, et kriminaalõigussüsteemi peamine töövahend – vangistus – ei saavutanud ei eemalehirmutamise ega rehabiliteerimise eesmärki.

Restoratiivne õigus on üsna radikaalne selles, et kaasab nii ohvri, kurjategija kui kogukonna. Selline kaasamine arutluse ja otsustamisse oli mõneti tagasipöördumine traditsiooniliste kogukonna praktikate juurde, mis jäeti kõrvale riigi kontrollisüsteemi loomisega kuritegevuse ja karistamise üle. Traditsioonilises riigi kohtus viivad protsessi läbi advokaadid ja tsiviilisikutel on seal väga piiratud roll. Olgu tegu tavaõiguse või tsiviilsüsteemiga, on advokaatide (ja kohtuniku) jaoks kõige tähtsam tagada õiglane protsess tõendite vaagimise, süüditunnistamise ja sobiva

kriminaalsanktsiooni määramisega – lihtsast hoiatusest, trahvist kriminaalhoolduse ja/või vangistuseni. See on süsteem, kus iniviid lülitatakse ühiskonnast sotsiaalselt välja – riik oletatava kurjategija vastu. Aga oletatava kurjategija roll kohtus on niisama tühine kui ohvritel ja kogukonnal.

Restoratiivne õigus sai alguse umbes samal ajal kui ohvriliikumine. Mõlemad seisavad ohvrite tähendusliku kaasamise eest otsustamisse. Mõnikord esineb tajutud konflikt ohvri „õiguste” ja restoratiivse õiguse eesmärgi vahel töötada ohvri, kurjategija ja kogukonnaga. Mõned koduvägivalla alal töötavad aktivistid soovivad õiglust ohvrile – mis tavaliselt tähendab väärkohtlejale teenitud valu tekitamist – ja nad on mures mõne kogukonna kalduvuse pärast kasutada restoratiivse õiguse praktikaid kollektiivse harmoonia saavutamise teena ohvri õiguse arvel. Selline restoratiivse õiguse nõupidamistemudeli kuritarvitamine on toimunud mõnes Põhja-Kanada põlisrahvaste kogukonnas. Selle tulemusena nõuavad mõned põlisrahvaste aktivistid süü leidmiseks ja karistuse määramiseks traditsioonilise kriminaalõiguse protseduure.

Äärmusliku näite võib leida Lõuna-Aafrika tõe ja lepituse komiteest, kus dokumenteeriti endise valitsuse esindajate teod, aga paljudel juhtudel tuvastatud kurjategijad ei kahetsenud ega pakkunud hüvitust ning nende kuritegusid ei karistatud – see oli tõe väljaselgitamise hind. Nii kisendasid paljud ohvrid ja ellujäänud, et polnud õiglust, polnud karistust. Muidugi on teisi näiteid, kus kurjategija elas üle isikliku kriisi, väljendas sügavat kahetsust ja soovis võimalikult palju hüvitada, ja avalikke ülestunnistusi tehtud kurjast, mis oli osa hüvitamise protsessist.

Pinged on tõrjumise ja kaasamise, õiguse tähenduse ja küsimuse osas, mida peaks tegema ja kes peaks olema protsessi kaasatud. Õigluse ja kogukonna turvalisuse otsinguil on kolm põhieesmärki:

- peatada kahju;
- leevendada kahju;
- kuriteoennetus.

Daniel Van Ness väidab, et riik saab kontrollida, aga ainult kogukond suudab leevendada. On olemas tohutult palju restoratiivse õiguse alast kirjandust. Esitan siin vaid mõned definitsioonid.

Esimene definitsioon on pärit organisatsioonilt Prison Fellowship International (PFI):

Restoratiivne õigus on õigusteooria, mis rõhutab kriminaalse käitumisega sooritatud või paljastatud kahju hüvitamist. Seda saab kõige paremini saavutada kõiki osapooli hõlmavate koostööprotsesside kaudu (<http://www.pficjr.org/>).

Praktikad ja programmid, mis kajastavad restoratiivseid eesmärke, reageerivad kuritegevusele järgmiselt:

1. kahju hüvitamise sammude kindlakstegemine ja teostamine,
2. kõigi osapoolte kaasamine,
3. traditsiooniliste suhete muutmine kogukondade ja nende valitsuste vahel kuriteole reageerides.

Mõned tüüpilised restoratiivse õiguse programmid ja nende töö väljundid sisaldavad järgmist: ohvri-kurjategija vahendusprogramm, nõupidamised, ringid, ohvriabi, endiste vangide abistamine, restitutsioon, kogukondlikud teenused.

Restoratiivse õiguse aluse moodustavad kolm põhimõtet:

1. Õigus nõuab tööd kahjustatute õiguste taastamiseks.
2. Kuriteoga kõige enam kaasatud ja selle poolt mõjutatud inimestel peab olema võimalus soovi korral reageerimises täiel määral osaleda.

3. Valitsuse roll on säilitada õiglane avalik kord ja kogukonna roll on säilitada ja üles ehitada õiglast rahu.

Restoratiivseid programme iseloomustab neli võtmeväärtust:

1. Kohtumine: võimaluste loomine ohvritele, kurjategijatele ja kogukonna liikmetele, kes soovivad kohtuda kuriteost ja selle järelmitest rääkimiseks.
2. Heastamised: ootus, et kurjategija astub samme põhjustatud kahju parandamiseks.
3. Taasintegratsioon: püüab taastada ohvrite ja kurjategijate staatust ühiskonnaliikmena.
4. Kaasamine: Annab spetsiifilise kuriteo osapooltele võimaluse osaleda selle lahenduses.

PFI veebilehte (<http://www.restorativejustice.org/>) haldab Daniel Van Ness. Tema raamat *Õiguse taastamine* (2001) on meistriteos. Ta on ka uue *Restoratiivse õiguse käsiraamatu* kaasautor, mis nagu *Kuriteoennetuse ja kogukonna turvalisuse käsiraamatu* peegeldab restoratiivse õiguse valdkonna praegust küpsust. PFI on välja töötanud mitmeid innovaatilisi restoratiivse õiguse programme. Eesti sotsiaalse rehabilitatsiooni keskus on PFI liige. PFI on suutnud restoratiivse õiguse teema lülitada ÜRO päevakorda, mis viis ÜRO dokumendini *Restoratiivse õiguse programmide kasutamise põhimõtted kriminaalküsimustes* (2002). Soovitan PFI veebilehte esmase infoallikana restoratiivse õiguse alal.

Järgmine definitsioon on pärit Minnesota ülikooli professorilt Mark S. Umbreitilt: „Restoratiivne õigus on ohvrikeskne reaktsioon kuriteole, mis annab **võimalused neile, keda kuritegu kõige enam puudutab - ohver, kurjategija, nende perekonnad ja kogukonna esindajad** – olla otseselt kaasatud kuriteoga põhjustatud kahjule reageerimisse. Restoratiivne õigus tugineb väärtustele, mis tähtsustavad aktiivsemat osalemist protsessis: tugi ja abi kuriteoohvritele; kurjategijate otsene vastutus inimeste ja kogukondade ees, kelle õigusi nad on rikkunud; ohvrite emotsionaalsete ja materiaalsete kaotuste heastamine (võimalikul määral); mitmesugused dialoogi ja probleemilahenduse võimalused sellest huvitatud kuriteoohvritele, kurjategijatele, perekondadele ja teistele tugiisikutele; kurjategija võimalus oma oskusi arendada ja taasintegreeruda kogukonnaeluga; üldsuse turvalisuse suurendamine kogukonna kujundamise kaudu.” (Umbreit 2001, autori rõhutused.)

Lisaks on Mark S. Umbreit koostanud mitmeid käsiraamatuid:

- *Juhtnõörid ohvritundliku ohvri-kurjategija vahendusprogrammi jaoks: restoratiivne õigus dialoogi kaudu;*
- *Perekonna grupinõupidamised: järeldused kuriteoohvritele;*
- *Multikultuursed järeldused restoratiivsest õigusest: potentsiaalsed lõksud ja ohud* (www.ncjrs.org või http://www.ojp.usdoj.gov/ovc/publications/infores/restorative_justice/welcome.html).

Ta on restoratiivse õiguse programmide (ohvri-kurjategija vahendusprogramm, nõupidamised jne) mõju valdkonna juhtivuurija. Ta on aidanud dokumenteerida restoratiivse õiguse programmide üldist positiivset mõju. Näiteks laiaulatuslik mitmetes kohtades läbiviidud uurimus ohvri-kurjategija vahendusprogrammide noorte kurjategijatega tegi kindlaks järgmised asjaolud:

- nelja kaheaastase programmi puhul andis 95% vahendamisseansse eduka kokkuleppe kahjude hüvitamise asjus;
- koolitatud vahendaja juuresolekul kurjategijatega kohtunud ohvrid olid õigussüsteemiga rahul suurema tõenäosusega kui ohvrid, kes läbisid standardse kohtuprotsessi (79% vs 57%);
- pärast kurjategijatega kohtumist olid ohvrid vähem hirmul korduvohvristumise ees.

- kurjategijad, kes ohvritega kohtusid, viisid oma hüvituskohustused lõpule suurema tõenäosusega kui samasugused kurjategijad, kes ei osalenud vahendamises (81% vs 58%);
- vahendamises osalenud kurjategijate retsidiivsuse tase oli madalam kui mitteosalenud kurjategijatel (18% vs 27%);
- vahendamises osalenud kurjategijate järgmised kuriteod olid kergemad. (Umbreit 1998.)

Politseikomissar Caroline G. Nicholl (1999) kirjutab, et ohvri-kurjategija vahendamise peamised põhimõtted on vabatahtlik osalemine, kaasatus probleemi kindlakstegemisse (kuriteo tagajärgede kindlakstegemine) ja lahendusse (konsensuseni jõudmine plaani osas). Ohvri-kurjategija vahendamine on protsess, mis mobiliseerib kogukonna liikmed kuritegude lahendamisse ja ennetamisse. Ohvri-kurjategija vahendamine purustab nii ohvri kui kurjategija stereotüüpsed kuvandid, vähendab hirmu ja edendab arusaamist sellest, miks kuriteod toimuvad ja milline on nende täielik mõju. Lepitamine toimub siis, kui kurjategija tunnistab oma tegude inimlikke tagajärgi ja ohver näeb kurjategijat kui inimest, mitte koletist. Sellise lepitamise saavutamise võti on dialoog, kus väljendatakse isiklike tundeid ja tõe, ilma tõendamiskohustusest ja seadustest tulenevate piiranguteta.

Ohvritele on väga kasulik, et neid kuulatakse, koheldakse austusega ja tundlikult, et nad teavad, mis edasi juhtub (ja saavad aru, miks), neid võetakse tõsiselt ja nende küsimustele vastatakse. Nad saavad rahulduse, et neil on mõju otsusele kurjategija vastutuselevõtmise viisi kohta ja teadmisest, et kuriteo kordumise tõenäosus on väiksem.

Kuigi ohvri-kurjategija vahendamist võidakse pidada „pehmeks” valikuks, nõuab see kurjategijatele rohkem kui karistus. Kurjategijad saavad rääkida vabamalt (ja võib-olla ausamalt) kui kohtus ja neil on võimalus end näidata inimolenditena koos nõrkuste ja tugevustega ning oma käitumisest õppida.

Wagga Wagga mudel tugineb reale eesmärkidele:

- tagada, et noor kurjategija mõistab oma teo tõsidust;
- minimeerida uute kuritegude tõenäosus;
- anda noorele kurjategijale võimalus oma kuriteo eest vastutust kanda;
- tagada, et pere ja teised olulised isikud kannaksid vastutust;
- tagada ohvrile osa hoiatusprotsessis;
- parandada ohvrite võimalusi restitutsiooniks või kompensatsiooniks;
- anda politseile võimalus oluliseks ja rahuldavaks panuseks noorte kurjategijate kohtlemisel.

Nicholl võrdleb perenõupidamisi ohvri-kurjategija vahendamisega.

Tabel 8. Perenõupidamise võrdlus ohvri-kurjategija vahendamisega (Umbreit, Stacey 1999: 134)

Muutuja	Peregrupi nõupidamine	Ohvri-kurjategija vahendamine
Eesmärgid	<ul style="list-style-type: none"> • Kurjategija kaasamine ja vastutus • Ohvri kaasamine ja tervenemine • Ohvri kaotuste hüvitamine • Kogukonna, tugiisikute ja perekondade aktiivne osalemine • Kriminaalse käitumise, mitte inimese hukkamõistmine • Ohvri ja kurjategija taasintegreerimine kogukonnaga 	<ul style="list-style-type: none"> • Kurjategija vastutus • Ohvri kaasamine ja tervenemine • Ohvri kaotuste hüvitamine • Vahendaja on mittedirektiivses rollis • Osapooltevahelise konflikti lahendamine

Kontakt osapooltega enne kohtumist	Koordinaator helistab kõigile osalejatele (ja võib kõigiga eraldi kohtuda), selgitamaks protsessi, küsimaks ohvrit ja kurjategijalt, kes veel peaksid osalema ja tagamaks nende valmisoleku osalemiseks	Vahendaja helistab osalejatele (ohver ja kurjategija) ja tavaliselt kohtub nendega eraldi, selgitamaks protsessi, kuulamaks kuriteolugu, tundeid ja tagasilööke, loomaks kontakti ja usaldust osalema ja tagamaks nende valmisoleku osalemiseks
Ühisseansi tüüpiline toimumiskoht	Politseijaoskond, sotsiaaltöö kontor, kool või kogukonna hoone	Neutraalne koht nagu raamatukogu, kogukonna keskus, kirik. Nõudmise korral ja poolte nõusolekul ohvri kodus
Koordinaatori või vahendaja esmane roll	Osalejaid julgustada, värvata; kohtumine ette valmistada; säilitada õhkkonda, kus talutakse vaikust, pause ja tugevate tunnete väljendamist; soodustada kuriteo hukkamõistmist ja ohvri(te) ja kurjategija(te) inimlikkuse kinnitamist; kirja panna osalejate kokkulepped	Osalejaid õpetada, et nad saaksid teha vabatahtliku, teadliku otsuse osalemise kohta; aidata pooltel kohtumisteks ette valmistuda; tagada vahendamissessiooni turvaline ja austav õhkkond, kus talutakse vaikust ja pause; soodustada dialoogi, kus saab väljendada tundeid, jagatakse infot ja lepitakse kokku hüvitamine
Ühiskohtumiste teemad	Koordinaator tutvustab osalejaid, selgitab põhireegleid ja protsessi; kurjategija räägib oma loo ja teised reageerivad sellele; osalejad räägivad sündmusest ja probleemidest; arutavad hüvitamist	Vahendaja tutvustab osalejaid, selgitab põhireegleid ja protsessi; ohver ja kurjategija räägivad oma loo, sageli ohver esimesena; osalejad räägivad sündmusest ja hüvitamisest
Ühisseansi tavaline kestus	1–2 tundi	45–75 minutit

Ta väidab, et peregrupi nõupidamiste mudelil on ohvri-kurjategija vahendusprogrammi ees mitmeid eeliseid:

- see kaasab rohkem inimesi kogukonnast, keda kutsutakse rääkima kuriteost, selle mõjudest, sellest kuidas kahju heastada, mis toetab ja tervendab kogukonda tervikuna;
- käsitleb kuriteoohvrina laiemat ringi: esialgne ohver, temaga seotud inimesed, kurjategija perekonnaliikmed ja teised temaga seotud inimesed, uurib kuriteo mõjusid neile;
- paneb suurema hulga osalisi väljendama oma tundeid kuriteo suhtes ja kaasab nad kurjategija abistamisse taasintegratsiooniks kogukonnaga;
- tunnistab perekonna ja kogukonna tähtsat osa kurjategija elus.

Nõupidamiste mudel leiab järjest enam kasutamist mitmel pool maailmas ja on Nicholli arvates valmis isegi ulatuslikumaks levikuks. Kanada Kuninglik Ratsapolitsei on kogukonna nõupidamised teinud põlisrahva kogukondadega töötamise põhiosaks.

Rahvusvaheline restoratiivse õiguse instituut (<http://www.iirp.org/index.html>) toetab Wagga Wagga mudeli jätkuvat arendamist „tõelise õiguse” nime all. Instituut on pühendunud koolide ja töökohtade koolitamisele, konsulteerimisele ja uurimisele restoratiivsete praktikate osas.

Rahvusvahelisel konverentsil Manchesteris tutvustas Terry O’Connell mitut artiklit restoratiivsete praktikate kasutamisest kriminaalhoolduses ja restoratiivses politseitöös ning tsiteeris Zehri definitsiooni: restoratiivne õigus on teatud kuriteoga (intsidendiga) seotud inimeste kaasamise protsess ning kahju, vajaduste ja kohustuste ühine kindlaksmääramine ja hüvitamine (Zehr 2002). O’Connelli käsitluses on oluline osa restoratiivses õiguses eemalehirmutamisel.

Tabel 9. Restoratiivse õiguse ja traditsioonilise kohtuprotsessi võrdlus (O'Connell 2000)

Vastaste vaidlus	Restoratiivne
Rõhk minevikul	Rõhk minevikul, olevikul ja tulevikul
Põhitähelepanu süül	Rõhk tekkinud kahjul
Eemalehirmutamine on seotud karistusega	Eemalehirmutamine on seotud suhete ja isikliku vastutusega

ÜRO X kongressil Viinis 2000. aastal väitis Howard Zehr, et nõupidamiste protsess ei pruugi jõuda kokkuleppeni. Mõnel juhul on tema arvates vaja traditsioonilist vastaste vaidluse süsteemi. Ta pidas kõige tähtsamaks õiglast, austavat ja kaasavat protsessi. Manchesteri ettekandes viitas ta selle keskele ideele: „/.../ inimesed usaldavad ja teevad koostööd süsteemidega – ükskõik, kas nad ise sellest võidavad või kaotavad –, kui tajuvad protsessi õiglust” (Kim ja Mauborgne 1997).

Osalt on restoratiivne õigus efektiivne just sellepärast, et tagatakse õiglus ja austus kõigile protsessiga seotutele, sõltumata sellest, kas tegu on ohvri või kurjategijaga. See võib olla põhjuseks, miks enamasti protsessiga nii rahul ollakse.

Caroline G. Nicholl väidab, et on toimunud muutus õiguse käsitlemises pelgalt karistusena. See nõuab uut politseitoo mudelit, kuna „nõupidamiste protsess esindab põhimõttelist võimu üleandmist riigilt kogukonnale, perekonnale ja ohvritele. See võimaldab kokkulepitud reageerimist kuriteole /.../, kogukonna osalusest sündinud kokkulepetel on rõhk parandamisel, taastamisel, rehabiliteerimisel, ohvri paranemisel ja üldsuse turvalisusel ennetamise kaudu. Kui inimesed teavad rohkem faktidest ja kurjategijast, muutub karistamine vähemoluliseks.

Kuidas saavutati nihe karistuslikult reaktsioonilt kokkuleppelisele probleemilahendusele? Võti on viisis, kuidas nõupidamiste protsess läbi viiakse. Koos riigi kadumisega õigussüsteemi keskmest tuuakse inimesed kokku ja kutsutakse üles hoolitsema kuriteo arvukate mõjude eest. Juhtumi taaslustamine – see, kuidas see mõjutab ohvrit, kurjategijat ja kogukonnaliikmeid – mõjutab kurjategijaga seotu ning tema käitumise mõju teistele sügavamalt mõistmist. Mõju on selle tulemus, et inimesed on otseselt kaasatud kahju ja selle hüvitamise määratlemisse. Sageli kaovad nõupidamise käigus müüdid, et kõiki kurjategijaid on vaja karistada ja et ainult karistus toimib. Isegi need, kes käivad nõupidamisel sooviga näha ärateenitud karistuse määramist, teevad läbi olulise muutuse – tänu nii võimalusele tulemust mõjutada kui dialoogist saadud arusaamadele. Nõupidamine toob esile info, mis kohtus oleks lubamatu. Sel moel pakub nõupidamine laiemat ja sügavamalt muljet toimunust. Keskpunkt nihkub koos karistuselt eemale liikumisega vastutusele, sidemete uuesti loomisele, käitumise muutumisele ja ohvri õiguste taastamisele rea tegevuste läbi, mis edendavad kõigi asjaga seotutega rahulolu” (Nicholl 1999: 135–136).

Kas restoratiivne õigus ennetab tulevasi kuritegusid?

Kuriteoennetuse keskne küsimus on, kas restoratiivse õiguse praktikad ennetavad tulevasi kriminaalkuritegusid samapalju, vähem või isegi rohkem kui traditsioonilised vastaste vaidluse praktikad. Võttes arvesse minimaalset mõju, mis traditsioonilistel kriminaalõigussüsteemi praktikatel on suurtele kuriteotsüklitele olnud, on võib-olla ebaõiglane oodata restoratiivselt õiguselt nii palju. Ikkagi on lühike vastus sellele küsimusele ühe uurija sõnade läbi „võib-olla jah”. Restoratiivse õiguse praktikad näivad retsidiivsust ja tulevasi kuriteosündmusi ennetavat. Zvi Gabbay kirjutab: „On äärmiselt märkimisväärne, et enamik eri maade ja kultuuride viimase kahekümne aasta retsidiivsuse uuringuid näitab, et kõige hullemate stsenaariumi korral pole

restoratiivne õigus retsidiivsust vähendanud, aga paljudel juhtudel on see suutnud retsidiivsust vähendada, mõnikord isegi olulisel määral” (Gabbay 2006).

Ta nimetab RISE uurimust Austraalias, mis näitas vägivaldsete kurjategijate puhul vähenemist 38 kuriteo võrra 100 kurjategija kohta aastas (<http://www.aic.gov.au/rjustice/rise/recidivism/>).

Olen juba soovitanud Mark Umbreiti uurimust, mis leidis „selge suhte osalemise ja järgneva kuritegeliku käitumise vahel”, demonstreerides retsidiivsuse taseme langust 9–27% ohvri-kurjategija vahendusprogrammides osalejate puhul.

Ometi ei näita kõik uurimused samu positiivseid suundumusi ja mõned näitavad isegi korduvkuritegevuse tõusu restoratiivse õiguse meetmete puhul. Üheks negatiivse väljundi näiteks on RISE uurimus. Restoratiivsele nõupidamisele suunatud juobnud juhtide retsidiivsuse taset võrreldi kohtuistungil läbinud samasuguse populatsiooniga. Leiti kasv 6 kuriteo võrra 100 kurjategija kohta aastas juhtide puhul, kellele rakendati restoratiivset sekkumist. Restoratiivse õiguse nõupidamise mudel näis neile halvemini mõjuvat. Selle negatiivse väljundi põhjused võivad olla järgmised:

- juhtidel säilis juhiluba, mis pani nad suuremasse riski kui kohtusse läinud ja loast ilmajäänud juhid;
- John Braithwaite oletas, et üheks retsidiivsuse taseme tõusu põhjuseks võib olla fakt, et nõupidamised tegelesid joobes juhtimise spetsiifilise kuriteoga, aga ei tegelnud problemaatilise joomisega, mis võib olla kuriteo tõeline põhjus;
- juhid ei kohtunud nõupidamistel ohvritega. Uurimuste kohaselt on kindel seos retsidiivsuse taseme languse ning ohvrite ja kurjategijate näost-näkku kohtumiste vahel.

Tegelikult pole teada, miks selle spetsiifilise populatsiooni puhul olid tulemused negatiivsed. Nende üllatavate leidude selgitamiseks vajame edasisi uuringuid.

Seega on üldsuundumus positiivne, aga tuleb olla ettevaatlik. Restoratiivse õiguse praktikad on keerukad ja nõuavad korralikku ettevalmistust ning õiget tausta.

Thames Valley’ politsei restoratiivse hoiatuse algatus 2002. aastal näitas mõningaid positiivseid tulemusi, aga ka küsimusi. Leiud olid järgmised:

- politsei oli hoiatuste edastamisel edukas. Restoratiivse õiguse käsiraamatut kasutati rohkem kui 2/3 hoiatuste korral;
- esimese kolme sekkumisaasta jooksul leidis aset 1915 restoratiivset nõupidamist, kus osalesid ohvrid. Järgneva 12 065 restoratiivse hoiatuse korral andis puuduvate ohvrite seisukohad edasi politseinik. See on siiani kõige laiaulatuslikum restoratiivse õiguse programm Ühendkuningriigis;
- restoratiivse hoiatuse mudeli realiseerimine oli sageli puudulik. Politseipoolsed protsessi soodustajad võtsid vahel teiste osalejate seisukoha ja küsisid lubamatuid küsimusi;
- uurimuse lõpetamise ajaks oli realiseerimine palju parem, siiski mitte alati hea;
- kurjategijad, ohvrid ja mõlema toetajad olid protsessi õigluse ja saavutatud tulemustega üldiselt rahul;
- kõige positiivsemaid tulemusi andsid need hoiatusseansid, mis kõige rohkem järgisid restoratiivse õiguse põhimõtteid;
- restoratiivne hoiatus näib taaskuritegevuse riski vähendamisel olevat oluliselt tõhusam kui traditsiooniline hoiatus. (Hoyle jt 2002.)

Hindajad vaatlesid nii lühi- kui pikaajalisi mõjusid. Nad püüdsid ka eristada raskemaid ja kroonilisi kurjategijaid vähem rasketest, et teha kindlaks, kas restoratiivse hoiatamise programm

mõjutas raskemaid ja kroonilisi kurjategijaid. Juhtumite süvaanalüüsist järeldati, et umbes veerandile kurjategijatest tulid restoratiivsed seansid kuritegevuse lõpetamisel kasuks. See ei tähenda, et kõigil juhtudel kurjategija lõpetas kuritegevuse täielikult (ainult neljal juhul olime kindlad, et see nii on) ega seda, et nõupidamine oli ainus põhjuslik tegur. Aga kõik andmed kokkuvõetuna viitavad tugevalt sellele, et nõupidamisest oli kasu.

Autorid käsitlesid ettevaatuse mõttes nii paranenud kui negatiivsete tulemustega juhtumeid. Nad olid teadliku uurimuse piiratudest. Ometi tundus, et kuritegevuse mustreid võib mõjutada lihtsalt inimeste kokkutoomine, arutamaks kindla kuriteo küsimusi protsessis, mis näitab vähemalt mõningast pühendumust restoratiivse õiguse põhimõtetele. Töötavad mehhanismid on keerukad, aga nende tuumaks on nõue, et kurjategija mõtleks pikalt järele kuriteo ja selle tagajärgede üle ning puutuks kokku teiste tunnetega viisil, mis teeb raskeks neid seisukohti ja emotsioone ignoreerida. Isegi halva teostuse korral on need elemendid sageli olemas.

Vähematel, ent siiski olulisel määral juhtudest leiti tõendeid restoratiivse hoiatuse seansside ja pikaajaliste positiivsete tulemuste põhjusliku seose kohta. On märkimisväärne, et 28% kurjategijatest teatas vähemalt mõningasest suhete paranemisest sõprade või perega ja vähesed ohvrid olid „oma kurjategijaga” kohtumisest saanud suurt kasu. Fakt, et 2/3 juhtudest täideti formaalsed hüvituskokkulepped, on vähemtähtis, kuna paljudel juhtudel ei ulatunud kohustused kaugemale kirjalikust vabandamisest ohvri ees. See uurimus polnud mõeldud restoratiivse õiguse täpseks kindlakstegemiseks kuritegevusele. Siiski on positiivsed leiud korduvkuritegevuse kohta kooskõlas viimastel aastatel avaldatud hästi läbimõeldud hinnanguliste uurimustega, mis väidavad, et restoratiivne õigus suudab mõjutada kurjategija kriminaalset karjääri.

Paljud programmi probleemid olid organisatsioonilised. Sobivaid töötajaid tuli korralikult koolitada tõelise õigluse mudeli osas, mille raames oli koostatud detailne käsiraamat, mis pidi tagama protsessi restoratiivsuse. Kõige halvemad tulemused saadi nende juhtumite korral, mis olid ühtlasi kõige vähem restoratiivsed. Uurimuse lõppjäreluses väidavad autorid, et mitte ühtki kriminaalõiguslikku algatust pole kunagi täiuslikult ellu rakendatud, pole saavutatud kõiki eesmärgi kõigil juhtudel ega pole suudetud absoluutselt vältida ettekavatsemata ja soovimatuid tagajärgi. Niipea kui sellest teadlikud ollakse, on restoratiivne hoiatus saavutanud hämmastavat edu. Osalejad peavad seda üldiselt õiglaseks ja usuvad põhjusega, et see on enamiku lühiajaliste eesmärkide osas edukas. Pärast nõupidamist säilib positiivne hoiak ja oluline vähemus teatab pikaajalisest kasulikkusest. Toetuse aste restoratiivsele hoiatamisele võib veelgi kasvada, kui avalikkus saab teadlikuks leidudest, et restoratiivsel hoiatusel on oluliselt suurem mõju uutele kuritegudele kui vanamoelisel hoiatamisel (aruanne tervikuna aadressil www.jrf.org.uk).

Miks restoratiivne õigus töötab?

John Braithwaite on välja töötanud teooria, miks restoratiivne õigus töötab. Ta postuleerib parima kuritegevuse kontrollimise viisina kurjategijates häbitunde tekitamise tegude pärast ning samal ajal nende kui inimeste vastu austuse säilitamist. Edasi võtab ta aluseks selle, et parim reintegratiivne häbistamine saavutatakse mitte politsei või kohtute abil, vaid puutudes kokku kõige lähedasemate inimeste – vanemate, partnerite ja sõprade – emotsionaalsete arvamustega (vt tema *Kuritegevus, häbi ja taasintegratsioon* (1989) ja *Ebaõiglased karistused* (Braithwaite, Pettit 1990). Empaatiat kui kriitilist tegurit on põhjalikult analüüsinud Martin Hoffman töös *Empaatiat ja moraalne areng* (2000). Paljud programmid püüavad tõsta kurjategija teadlikkust tema tegude põhjustatud kahjust. Ja enamik kurjategijaid on kujundanud teadlikkust vähendavad „neutraliseerimise kaitsetehnikad”. Restoratiivse õiguse praktikad näivad olevat suutelised jõudma kurja-

tegijani, suurendama teadlikkust ja edendama isikliku häbi kujunemist, mis võib motiveerida tõeliseks muutuseks. Braithwaite teeb täpselt vahet inimese kogetava reintegratiivse häbistamise ning traditsioonilisi kriminaalõigussüsteemi toiminguid iseloomustava häbistamise ja stigmatiseerimise vahel. Tõelise õiguse puhul võetakse sihtmärgiks käitumine, inimese väärikus säilib. Thames Valley uurimuses iseloomustas vähem restoratiivseid juhtumeid see, et politseinik ei suutnud alaealist austavalt kohelda ning püüdis teda selle asemel tehtu pärast kahju tunda panna. Braithwaite ütleb selgelt, et reintegratiivset häbistamist ei saa tekitada väljastpoolt, see peab tulema indiviidist endast.

Teises peatükis käsitleti kuriteovastase kaitse mudelid. Üheks korduvaks teemaks selles osas oli fakt, et olustikulise ennetamise / kuriteovastase disaini lähenemised olid tegelikult suunatud kommunikatsioonile potentsiaalse kurjategijaga, suunamaks teda kuriteosündmusest kõrvale. Restoratiivses õiguses on kommunikatsioon samuti keskne teema. Restoratiivse õiguse eri suunad üritavad näidata kurjategijale tema põhjustatud kahju reaalsust. Eesmärgiks pole sotsiaalne tõrjumine, vaid reintegratiivne häbistamine.

Braithwaite'ilt on küsitud, mida restoratiivsus ohvri jaoks tähendab. Tema loetelu hõlmab järgmist:

- varalise kahju taastamine,
- vigastuste hüvitamine,
- turvatunde taastamine,
- väärikuse taastamine,
- toe taastamine,
- teadliku demokraatia taastamine,
- õiglusel põhineva harmoonia taastamine,
- sotsiaalse toetuse taastamine (Braithwaite 1989).

On tähtis täielikult taastada kuriteo tagajärjel kaotatud toetunne ohvri, kurjategija ja kogukonna jaoks.

Kurjategijate jaoks on taastamisprotsess teistsugune, kuna tavaliselt ei koge nad omaenda kuriteo tagajärjel varalist kaotust või vigastust, kuigi mõnikord on varaline kaotus või vigastus kuriteo põhjuseks. Samas on üldjuhul vaja taastada arreteerimisega seostuv väärikus. Üldiselt saab väarikust kõige paremini taastada häbile silmavaatamisega, vastutuse võtmisega ohvri kannatuste eest ja siira vabandamisega. Restoratiivse õiguse ülesanne on selline väarikuse taastamise institutsionaliseerimine kurjategija jaoks.

Braithwaite toob esile sama vajaduse tagada kurjategija sotsiaalne kaasatus, mida Gordon Bazemore ja Mark Umbreit tegid oma tasakaalustatud ja restoratiivse õiguse mudelis noorte kurjategijate puhul. Toetamine on kurjategijale niisama tähtis kui ohvrile. Turvatunde ja toe puudumine on sageli tähtis teema tulevaste kuritegude vältimises. Rassilistest vähemusrühmadest noorte meeste vägivalda seostatakse vahetevahel tajutud rassismiohvri seisundiga. Kurjategija jaoks on turvalisuse ja toe taastamine sageli seotud tööhõive, tulevikukindluse või eduga hariduses või spordis. Sellepärast pooldasid Bazemore ja Umbreit „tasakaalustatud lähenemist”, mis pöörab võrdset tähelepanu järgmistele asjaoludele:

- kurjategijale lepitamise võimaldamine ohvrite ja kogukonnaga (vastutus ja ohvri õiguste taastamine),
- kurjategija oskuste parandamine (kompetentsuse arendamine ja kurjategija kaasamine),
- üldsuse kaitse protsesside kaudu, kus aktiivseteks osalejateks on üksikohvid, kogukond ja kurjategijad (kuriteoennetus ja kogukonna turvalisus).

John Braithwaite usub, et restoratiivne õigus võib muuta õiguse käsitlemise viisi. Ta on välja pakkunud nii pealetükkiva kui pessimistliku teooria selle pikaajalise mõju kohta. Ta väidab, et senine piiratud tõenditebaas võimaldab mõlemat teooriat tõenäoliselt pidada.

Tabel 9. Restoratiivse õiguse pikaajalised mõjud (Braithwaite 1989)

Pealetükkiv teooria	Pessimistlik teooria
Taastab ohvri õigusi paremini ja rahuldab neid rohkem kui olemasolevad kriminaalõiguse praktikad	Ei anna mingeid eeliseid rohkem kui 90% ohvritele
Taastab kurjategijate õigusi paremini ja rahuldab neid rohkem kui olemasolevad kriminaalõiguse praktikad	Ei oma olulist mõju kuritegevuse tasemele
Taastab ja rahuldab kogukonna praktikaid	Võib suurendada hirmu taasohvrustumise ees
Parem kui olemasolevad kriminaalõiguse praktikad	Muudab ohvrid malenuppudeks kurjategijate rehabiliteerimise katsete tarbeks
Vähendab kuritegevust rohkem kui olemasolevad kriminaalõiguse praktikad tänu reintegratiivse häbistamise nõuetele	Võib olla „häbistamise masinavärk”, mis suurendab kurjategijate stigmatiseerimist
Vähendab kuritegevust rohkem kui olemasolevad kriminaalõiguse praktikad tänu protseduurilise õiguse teooria nõuetele	Toetub sellisele kogukonnale, mis on industriaalühiskondades kultuuriliselt vastuvõetamatu
Vähendab kuritegevust rohkem kui olemasolevad kriminaalõiguse praktikad tänu ümbersuunatud häbistamise teooriale	Võib kurjategijaid ohjeldada enamuse türanniaga, isegi lintšiva jõugu türanniaga
Vähendab kuritegevust rohkem kui olemasolevad kriminaalõiguse praktikad tänu puudulikkuse teooria nõuetele	Võib suurendada sotsiaalse kontrolli võrgustikke
Vähendab kuritegevust rohkem kui olemasolevad kriminaalõiguse praktikad tänu enesekategoriseerimise teooria nõuetele	Ei suuda muuta liberalismile omaseid struktuuriprobleeme nagu töötus ja vaesus
Vähendab kuritegevust rohkem kui olemasolevad kriminaalõiguse praktikad tänu ennetamisteooria nõuetele	Võib halvendada naiste, laste ja allasurunud rassiliste vähemuste olukorda
Hirmutab kuritegevusest eemale paremini kui eemalehirmutamisteooriale tuginevad praktikad	Kaldub restoratiivses protsessis domineeriva grupi huvide poole
Takistab kuritegevust paremini kui valikulise teovõimetuks muutmise teooriale tuginevad kriminaalõiguse praktikad	Võib suurendada politseijõudude vastutamatus ja isegi minna kompromissile seadusandliku, täidesaatva ja õigusliku võimu eraldamise osas
Rehabiliteerib paremini kui sotsiaalhoolekande mudelile tuginevad kriminaalõiguse praktikad	Võib kahjustada süüdistavate huve, kuna nende protseduurilised õigused on halvasti väljendatud
On ökonoomsemad kui kuritegevuse majanduslikule analüüsile tuginevad kriminaalõiguse praktikad	
Tagab õiglust paremini kui „õigusele” või ärateenitud karistusele tuginevad kriminaalõiguse praktikad	
Rikastab vabadust ja demokraatiat	

Politseitöö 2020: kogukondliku politseitöö, kogukonnaõiguse ja restoratiivse õiguse seostamine

Caroline G. Nicholl on seisukohal, et politsei töö pole mitte ainult korrakaitse, vaid ka abi turvalisema, ise endale politseiks oleva ühiskonna loomisele demokraatia kontekstis. See

tähendab jagatud vastutuse edendamist kuritegevuse, hirmu ja korrarikkumiste kontrollimisel kodanike politseitöös osalemist tugevdavate meetmete kaudu. Ta näeb kõievedu kuritegevuse kontrolli suundade vahel.

Tabel 10. Mida on vaja tõhusaks kuritegevuse kontrolliks? (Nicholl 1999)

Ainult professionaalne reaktsioon	← või →	Kodanike osalus
Sõltuvus formaalsest süsteemist		Jagatud vastutus
Repressiivsed meetmed		Toetamine
Karistus		Probleemilahendus
Reaktiivne		Ettepoole vaatav
Reeglid / legaalne õigus		Inimesed / sotsiaalne õigus
Kontroll		Konsensus

Nicholl seostab kogukondliku politseitöö probleemikeskse politseitööga: „Probleemikeskse politseitöö fookus on laiem, kaasates kuritegevuse ja korrarikkumiste definitsioonidesse laiemad sotsiaalsed ja majanduslikud küsimused. Politsei ei keskendu enam ainuüksi tõsiste kuritegude uurimisele, vaid peab ka aktiivselt huvituma analüüsiga tuvastatud probleemidest. See sisaldab vältimatult radikaalset eemaldumist probleemide defineerimisest kriminaalkoodeksi kaudu.

Probleemikeskne politseitöö mitte ainult ei rõhuta koostööd, vaid paneb kahtluse alla ka oletuse, et ainult üks inimene või asutus teab, millised probleemid on, mõistab nende lahendusi ja suudab neid lahendada.

Probleemi tuvastamine ei ole pelgalt koostöö väljund; see protsess on otsustava tähtsusega ühise vastutuse ja omanikutunde loomisel politsei, kogukonna ja teiste asutuste vahel. Probleemikeskne politseitöö muudab kogukonna ja teiste asutuste passiivset rolli kuritegevuse kontrollis ja vähendab ebaproportsionaalset sõltuvust politseist. Kõigepealt muutub politsei vastutus ainult kiire reageerimise eest laiemaks, hõlmates politsei hoiakuid ja oskusi seoses partnerlustegevustega.

Teine muutus on politsei ja kogukonna koostöö probleemide kindlakstegemises ja lahenduste leidmises, see võib kõigi probleemiga seotute jaoks olla õpetlik ja muutusi esile kutsuv protsess. Tulemuseks võib olla funktsionaalsete kogukondade väljakujunemine, kus kogukondliku politseitöö liikmed põlistavad ühisväärtusi, rakendavad omaenda sotsiaalset kapitali seaduskuuleka käitumise esilekutsumiseks ja lahendavad konflikte probleemilahenduskatsetega” (<http://www.cops.usdoj.gov/>).

Nicholl kirjeldab hästi traditsioonilist politseitööd, selle vastuolusid kogukondliku politseitööga, kogukonnaõiguse ideed ja restoratiivset õigust. Ta lõpetab monograafia visiooniga politsei tulevikust. See on küll väga hea sotsiaalpoliitiline arutus, aga kuidas seostub see kuriteoennetuse vajadustega? Ron Clarke ei usu, et kuriteoennetust saab seostada kogukondliku politseitööga. Kuriteoennetuse seostamine lisaks kogukonna politseitööle veel kogukonnaõiguse ja restoratiivse õigusega oleks veelgi halvem mõte. Arvan, et ka Nick Tilley kommenteeriks utoopilisi plaane üsna negatiivselt. Ometi on see suurepärase arutluse politseitöö võistlevatest paradigmatel.

Lisalugemist

Olen nimetanud mitmeid veebilehti, mis annavad kogu vajaliku info. Ometi on ka raamatuid, mida huviline võiks tahta hankida. Soovitan põhjalikult uurida John Braithwaite'i kirjutisi. See on keerukas õigusteorია ja nõuab pingsat tähelepanu. Ta käsitleb nii alusteoriat kui põhilisi poliitilisi küsimusi. Tema plussiks on see, et teooria tugineb praktikale.

Palju Mark Umbreiti artikleid on *Ohvri-kurjategija vahendamise käsiraamatus* (Umbreit 2001). Gordon Bazemore juhtis tasakaalustatud ja restoratiivse õiguse projekti (<http://www.barjproject.org/index.htm>). Kirjastus Willan Publishing avaldas 2004. aastal raamatu *Noorsooõiguse ja restoratiivse õiguse reform: teooria ja poliitika loomine praktika tarbeks* (Bazemore, Schiff 2004). Willan Publishing on avaldanud terve seeria restoratiivse õiguse materjale, kaasa arvatud uus *Restoratiivse õiguse käsiraamat (Handbook of Restorative Justice, 2005)*. Charles Barton on kirjutanud teose *Restoratiivne õigus: võimustamise mudel* (2004). Kolm tema artiklit on veebilehel <http://www.voma.org/>.

Euroopa restoratiivse õiguse foorum (<http://www.euforumj.org/homepage.asp>) on avaldanud aruande *Kokkupuude ohvri-kurjategija vahendamise probleemidega Kesk- ja Ida-Euroopas* (2005), samuti teose *Restoratiivse õiguse kaardistamine: arengud 25-s Euroopa riigis (Mapping Restorative Justice ..., 2004)*.

Kokkuvõte

Püüdsin tutvustada mõningaid restoratiivse õiguse küsimusi. Mõistagi nõuab selle lähenemise õiglane hindamine rohkem aega ja mahtu. Loodan, et lugeja huvi on piisavalt suur, uurimaks restoratiivse õiguse põhimõtteid ja praktikaid sügavuti.

Vastus küsimusele, kas restoratiivse õiguse põhimõtted ja praktikad on kuriteoennetuses kasulikud, on „kindel jah” noorukite ja kergemate kuritegude korral. Restoratiivse õiguse programme tuleb eriti hoolikalt kavandada, võttes arvesse praegusi teadmisi, personali väljaõpet ning programmi elluviimist ja hindamist. Muidugi kehtib see enamiku kuriteoennetuslike sekkumiste puhul, aga ilmselt on see kõige olulisem just restoratiivse õiguse korral, kuna see valdkond on alles arengu alguses. Restoratiivse õiguse praktikad on muutumas tavaliseks arenenud maade politseitöös, kriminaalhoolduses ja isegi vanglates.

Restoratiivse õiguse tuleviku suhtes on kriitilisi küsimusi. Kas see on tõesti alternatiiv klassikalisele õigusele või ainult täiendab seda? Kas restoratiivset õigust hakatakse kasutama raskete kuritegude korral või jääb see kasutusele peamiselt noorte kurjategijate ja raskematelt kuritegudelt kõrvalejuhtimise tarbeks?

Kuritegude ja antisotsiaalsete käitumiste aktsepteerimine

Restoratiivse õiguse põhimõtete ja olustikulise ennetamise vahel on üks otsustava tähtsusega sarnasus. Olustikuline ennetamine käsitleb inimest ratsionaalsena, kes teeb valikuid oma huvide maksimeerimiseks. Ennetamise eesmärgiks on indiviidile edasi anda sõnum, et ei ole mõistlik kuritegu sooritada, kuna selle eelised ei kaalu üles võimalikku hinda. Pole oletusi isiklike patoloogiate ega puuduste kohta.

Restoratiivne õigus käsitleb teist inimest kahjustanud inimese mõtteid ja tundeid. Eesmärgiks on indiviidile edasi anda sõnum tema tehtud kahju reaalsusest, edendamaks taasintegratiivse häbi kogemust, mis seejärel motiveeriks indiviidi tahtma kahju hüvitada ja oma tulevast käitumist muutma. Tasakaalustatud ja restoratiivse õiguse mudel on selles osas üsna selgesõnaline, jättes kõrvale rehabilitatsiooni kontseptsiooni ja rääkides selle asemel oskuste arendamisest.

Mõlemas mudelis peetakse kuritegusid ja antisotsiaalseid käitumisi sotsiaalse elu osaks. Selliste konfliktidega tuleb tegelda, ent pole vajadust otsida mingit aluspatoloogiat.

Mõlemad mudelid edendavad paranemist ja lepitust. Lugu Jeesusest ja abielurikkujast naisest annab edasi restoratiivse õiguse põhiseisukoha inimese loomusest.

„Aga kirjatundjad ja variserid tõid abielurikkumiselt tabatud naise, panid ta keskele seisma ja ütlesid Jeesusele: „Õpetaja, see naine tabati abielurikkumiselt. Mooses on Seaduses käskinud niisugused kividega surnuks visata. Mida nüüd sina ütled?” (Aga seda nad ütlesid teda proovile pannes, et nad saaksid teda süüdistada.) Jeesus kummardus ja kirjutas sõrmega maa peale. Aga kui nad küsid peale käisid, ajas Jeesus enese sirgu ja ütles neile: „Kes teie seast ei ole pattu teinud, visaku teda esimesena kiviga!” Ja ta kummardus jälle ja kirjutas maa peale. Ja seda kuuldes lahkusid nad üksteise järel, vanematest alates, jäid üksnes tema ja keskel seisev naine. Jeesus ajas enese sirgu ja ütles talle: „Naine, kus nad on? Kas keegi ei ole sind surma mõistnud?” Tema ütles: „Ei keegi, Issand!” Aga Jeesus ütles: „Ega minagi mõista sind surma. Mine, ja nüüdsest peale ära enam tee pattu!””

Võibolla ongi peamine väljakutse olustikulise ennetamise ja restoratiivse õiguse jaoks inimese kui olemuslikult patuse aktsepteerimine, kes teeb vigu, mis kahjustavad nii teda ennast kui teisi, aga ta on ka võimeline muutuma ning tegema prosotsiaalsemaid valikuid ja tegusid.

Järgmised sammud

Võib-olla pole vaja individuaalset teraapiat, ent on vaja tagada võimalus dialoogiks ja mõtiskeluks oma tegude ja selle üle, kas soovitakse teatud tegusid teha ja sellest tulenevalt teatud tüüpi inimene olla. Samuti on võib-olla vaja disainida sotsiaalseid keskkondi, mis nii edendavad prosotsiaalsete oskuste arendamist kui ka toetavad nende oskuste rakendamist. Sellised sotsiaalse disaini küsimused kuuluvad sotsiaalse kuriteoennetuse mudelite juurde.

Aga vajadus edendada dialoogi ja järelemõtlemist koos sotsiaalse keskkonna kujundamisega, mis nii edendab prosotsiaalsete oskuste arendamist kui pakub vajalikku tuge edukaks reintegratsiooniks on osa uuest tõenduspõhisest korrektsioonist ning terve vangla ja kriminaalhoolduse süsteemi mudelist.

Kuriteoennetus tõenduspõhise korrektsiooni kaudu

Euroopa vangistuspoliitika

Enne praeguse tõendustebaasi vaatlemist korrektsiooni kasulikkuse kohta kuriteoennetuse seisukohalt on vaja uurida EL-i vangistuspoliitikat. On võimalik määratleda teemad, mis aitavad eristada EL-i vangistuspoliitika diskursust teistest, eriti USA omast.

I. Vangistus on ülim karistus

Surmanuhtlust ei peeta sotsiaalse korra tagamisel vajalikuks ja seda peetakse inimõiguste ülimaks rikkumiseks. Selline mõtlemine vastab klassikalisele õigusteooriale. Cesare Beccaria väitis 1764. aastal teoses *Kuritegudest ja karistusest*, et kuna elu on inimese ülim hüve, siis sotsiaalse lepingu sõlmimine ei tähenda, et inimene on andnud nõusoleku sellise karistuse aktsepteerimiseks. Seega pole riigil õigust elu võtta. Ta ei uskunud ka, et surmanuhtlus oleks kasulik või vajalik karistuse vorm. Ta väitis, et pikaajaline vangistus on niisama tõhus kuritegevusest eemalehirmutaja kui surmanuhtlus. Enamik uurimusi toetab seda väidet.

Muidugi on riike, kus surmanuhtlus on seni kasutusel. Keskmiselt kord iga kümne päeva jooksul hukatakse USA-s üks vang. Ainult 25-s riigis viiakse ellu surmanuhtlust, nendest nelja (Hiina, Iraan, Vietnam ja USA) arvele jäi 2004. aastal 97% kõigist hukkamistest. Ameerika paistab arenenud riikide seas silma nii vangistuse taseme (724 vangi 100 000 elaniku kohta) kui surmanuhtluse lubamise poolest. Kuigi küsitlused näitavad, et enamik respondente EL-i maades usuvad surmanuhtlusele, pole surmanuhtlus EL-i sotsiaalpoliitikas vastuvõetav.

II. Vangistus on ainus, mitte täiendav karistus

Vanglakasutusele eelnesid kehalised karistused. Vanglasüsteemi arenedes jätkus vanglas kehaline karistamine. Nii USA-s kui Euroopas on ulatuslikult kasutatud kehalist karistust piitsutamise, jalapakkude, häbiposti, häbimärgistamise ja muul moel ning hukkamiselgi on kasutatud piinariistu. Üleminek kehaliselt karistusele on kesksel kohal Foucault' (1979) teoses *Valvata ja karistada. Vangla süünd*, kus ta väidab, et üleminek oli vähem seotud tsiviliseeriva arenguga ja rohkem sellega, et järelevalve ja distsipliin oli majanduslikult ja poliitiliselt tõhusam võimu hoidmise vahend. Foucault ei pea kehalise karistuse lõpetamist humanseks sammuks, vaid üleminekuks veel totaalsemale võimu ja domineerimise vormile. Kadusid sellised avalikud vaatamängud nagu poomised, valu tekitamine polnud enam nii oluline, vangistus asendas kehalist karistust ning karistus muutus varjatuks ja abstraktseks. Foucault jätab kõrvale naiivse mõtte, et tegu oli progressiivse muutusega: „Ajaloosid omistavad harilikult täiusliku ühiskonna unistuse 18. sajandi filosoofidele ja juristidele, aga oli ka militaarne unelm; selle alusteesiks oli mitte loomulik riik, vaid täpselt kaalutletud subordinatsiooniga hammasratastega masinavärk, mitte algne sotsiaalne leping, vaid pidevad sunnivahendid, mitte inimese põhiõigused, vaid lõpmatult progresseeruvad väljaõppe vormid, mitte tahe, vaid automaatne allumine” (1979: 169).

On ilmselt mõtet meelde tuletada, missugune peab vangla olema. Vangistus on riigi tahtlik kuritegu. Algselt planeeriti see eemalehirmutamise ja teovõimetuks muutmise vahendiks. See pole iseenesest sotsiaalne hüve, kuigi võib sageli olla vajalik ja väikseim kuri tegu. See on kuri, kuna eesmärgiks on vabaduse kaotuse läbi valu tekitada. Saab ju öelda, et valu on *teenitud karistus*, kuna inimene otsustas teisi kuritegudega kahjustada. Ameeriklastel on ütlus „kui sa ei jaksa oma aega ära istuda, ära siis ka kuritegu ette võta”.

Todd R. Clear kirjutas raamatus *Kahju Ameerika penoloogias*, et mõiste „vangla kahjulik mõju” tähendab vanglakaristuse olemust. See tähendab ühtlasi ka selle erilist staatust valitsuse planeeritud teo tulemusena, kusjuures kodanikku kahjustatakse ning seda kahju peetakse õigustatuks, sest kannatajaks on kurjategija. /.../ Traditsioonilise seisukoha karistuse kohta saab kokku võtta järgmiselt: karistus on mingi kurjus või ebameeldivus, mida osutab inimene või selleks volitatud autoriteet kurjategija vastu tema kuriteo tõttu, /.../ kahju (või valu) on karistuse keskne osa, mitte lihtsalt sellega kaasnev, /.../ karistus sisaldab alati selgelt väljendatud kavatsust valu tekitada. /.../ On irooniline, et vangla kahjulik mõju on reaktsioon kuriteost tulenenud kahjule. See on vana aksiooni moonutatud versioon: meile öeldakse, et „kaks kahju tekitavad ühe hea”. Moodsa karistuse korral tekitab kriminaalne kahju penaalse kahju (Clear 1994: 6).

Sageli peetakse vanglat ikka veel kõige sobivamaks reaktsiooniks kuriteole. Seda peetakse isegi lahenduseks kuriteo sotsiaalsele konfliktile. Ometi selgitas Thomas Hobbes juba rohkem kui kolmsada aastat tagasi, et inimese vangistamine ei lõpeta konflikti inimese ja ühiskonna vahel nii nagu „sõjavangis” olemine ei lõpeta sõda. Ta ei pidanud vanglat lahenduseks, pigem konflikti peatamiseks vabastamiseni, mil see kipub jätkuma.

Postmodernne vangla

David Garlandi poolt „vangla hoolekandeks” nimetatud mudel – „institutsionaalsed korraldused, mis iseloomustasid valdkonda 1890ndatest 1970ndateni ja mis kujundasid mitmete põlvkondade poliitikute, akadeemikute ja praktikute tavaarusaamu” – elas 1970ndate aastate alguse kriisis läbi juurteni ulatuva vapustuse. Garlandi järgi olid võtmemuutused järgmised:

1. rehabilitatsioonimudeli langus,
2. karistuslike sanktsioonide ja teatraalse õiguse uus esilekerkimine,
3. muutused kriminaalpoliitika emotsionaalses häälestuses (hirm kuritegevuse ees),
4. ohvri tagasipöördumine,
5. kõige olulisem on üldsuse kaitstus,
6. politiseerumine ja uus populism,
7. vangla taasavastamine,
8. kriminoloogilise mõtlemise muutus,
9. kuriteoennetuse ja kogukonna turvalisuse infrastruktuuri laienemine,
10. kodanikuühiskond ja kuritegevuse kontrolli kommertsialiseerumine,
11. uued juhtimisstiilid ja tööpraktikad,
12. pidev kriis (Garland 2001: 6).

Nende muutuste tulemuseks oli see, mida Garland nimetab „kontrolli kultuuriks”, mis võib olla niisama põhjalik muutus kui Foucault’ moodsa vangla kujunemine. Enamikku Garlandi tuvas-
tatud muutusi tunnevad kõik, kes on viimase kolme aastakümne jooksul valdkonnas töötanud.

Garland tugineb oma töös nii sarnasuste kui erinevuste analüüsile USA ja Ühendkuningriigi töös. Mõlemas süsteemis tunnustatakse vangla kasulikkust. Kui USA on maailmas vangistuse taseme poolest esikohal, siis Ühendkuningriigis on Lääne-Euroopa kõrgeim vangistuse tase.

Ameerikas on seni säilinud ja kasutuses sellised igandid nagu vangide aheldamine ja sunnitöö. Mõned ülima turvalisusastmega vanglad on nii disainitud, et vangistuse kogemus (sensoorne deprivatsioon ja isolatsioon) on palju hullemad kui vabadusekaotus iseenesest.

Vangla taasleiutamine ehk taasuuendamine

See muutus vangla staatuses on niisama hämmastav kui ootamatu. Garland kirjutab: „Pärast sõda on vangistuse määr nii Ameerikas kui ka Suurbritannias langenud võrreldes karistatud kurja-

tegijate arvuga, kuigi registreeritud kuritegude arv sel ajal tõusis. Sõjajärgses vanglahoolekande süsteemis peeti vanglat probleemseks institutsiooniks, mis oli vajalik kui viimane väljapääs, ent tekitas uusi probleeme ja vastas halvasti korrektsiooni eemärkidele. Valitsus tegi pingutusi vangistusele alternatiivide väljatöötamiseks ja propageeris nende kasutamist karistuste määrajate seas. /.../ Ereda kontrastina senisele tavamõtlemisele valitses nüüd oletus, et „vangla toimib” – mitte reformi või rehabilitatsiooni mehhanismina, vaid teovõimetuks muutmise ja karistuse vahendina, mis rahuldab populaarseid poliitilisi nõudeid üldsuse turvalisuse ja karmi karistuse järele. Viimased aastad on olnud tunnistajaks hämmastavale pöördele vangla saatuses. Pikaajaliste utoopiliste ootuste ja perioodiliselt uuendustele pürgiv – kõigepealt patukahetsusasutus, siis parandusmaja ja lõpuks korrektsiooniasutus – näeb lõpuks karistuse ainsa mõjuna teovõimetuks muutmist. Aga vangla on liikunud nii hiilgusest languseni kui ennast taas muutnud. Mõne aastakümnega on vangla muutunud halva kuulsusega ja allakäinud korrektsiooniasutusest tohutuks ja näiliselt asendamatuks sotsiaalse korra tugisambaks” (Garland 2001).

Ometi viis 1970ndate intellektuaalne kriis, eriti rehabilitatsioonimudeli allakäik, Põhjamaades hoopis teistsuguse suunani. Põhjamaade minimalism on kahju vähendamise mudel. Põhjamaades kehtib siiani „humaanne uusklassikaline kriminaalpoliitika”, kus karistus piirdub sotsiaalseks kontrolliks vajaliku miinimumiga. Ühendkuningriigis, Kanadas ja USA-s lootsid reformijad, et 1970ndate rehabilitatsioonimudeli kriis vähendab vangistuse kasutamist. Selle asemel toimus vangistuse massiline kasv karistamise ja teovõimetuks muutmise eesmärgil. Aga karistus pole kunagi klassikalise mudeli juurde kuulunud. Selle eesmärgiks oli kiire, kindla ja piisavalt raske valu kasutamine *enamiku* ratsionaalsete indiviidide eemalehirmutamiseks ja vangla kasutamine nende *väheste* kinnipidamiseks või teovõimetuks muutmiseks, keda ei saa eemale hirmutada. Vangla pole klassikalises teoorias kunagi olnud massilise teovõimetuks muutmise vahend. Nii kasutatakse Põhjamaades vanglat palju vähem nii rehabilitatsiooniks kui karistuseks. Selle asemel töötati välja oma mudel. Paljuski on see just see, mida vanglareformijad Ühendkuningriigis, Kanadas ja USA-s 70ndate algul saavutada lootsid.

III. EL, Põhjamaade minimalism ja Ühendkuningriigi terve vangla mudel

Osas EL-i riikides, eriti Põhjamaades, Hollandis 90ndate algul ja tänapäeval mõningal määral Ühendkuningriigis püütakse süsteemselt vähendada vangla kahjulikku mõju, mis on vabadusekaotuse paratamatu osa. Põhjamaade minimalismi mudel on järgmine:

- soov tagada vangistuse minimaalne kasutus;
- vangistuse korral tuleb vanglateskkonda võimalikult palju normaliseerida, samal ajal säilitades julgeolekut ja turvalisust.

Põhjamaade korrektsiooniteenused rõhutavad väliskeskonnaga tihedalt seotud „avavanglat”, kus sisekeskkond pakub piisavalt teenuseid, samal ajal oodatakse vangidelt isikliku vastutuse võtmist. Sellises vanglasüsteemis säilitab vang kõik oma kodanikuõigused ja kohustused, nagu õigus valida, välja arvatud mõned suhtlemispiirangud. Vangi koheldakse respekti ja austusega nagu seaduskuulekaid kodanikkegi. Tegu on paradoksaalse vanglasüsteemiga, mis eksisteerib kahju tegemiseks, ent püüab samal ajal olla kahju vähendamise süsteem.

Ühendkuningriigi terve vangla mudel on Põhjamaade mudelile väga sarnane. Terve vangla kontseptsiooni tutvustati 1995. aastal ja seda arendati edasi konverentsil *Terved vanglad: tulevikuvision* Liverpoolis märtsis 1996. Endine vanglate üleminspektor David Ramsbotham kasutas tervete vanglate kontseptsiooni oma aruande peatükis *Enesetapp on kõigi probleem – temaatiline ülevaade* (<http://inspectrates.homeoffice.gov.uk/hmiprison/thematic-reports1/suicidech7.pdf>). Praegune Inglismaa ja Walesi vanglate üleminspektor Anne Owers on

kontseptsiooni edasi arendanud. Kõik inspekteerimised on läbi viidud vastavalt inspektsiooni kriteeriumidele. Tõendite allikad on vangide fookusrühmad, intervjuud, dokumendid ja vaatlus. Vangid saavad inspektoritega konfidentsiaalselt rääkida. On koostatud aruanne tervest vanglast, kaasa arvatud hinnangud turvalisusele, eesmärgistatud tegevusele ja taasintegratsioonile. Dokument *Ootused* (2004) väidab, et Maailma Terviseorganisatsiooni välja töötatud terve vangla kontseptsioon kirjeldab, mida iga kinnipidamiskeskond peaks pakkuma. See sõltub neljast võtmeküsimusest:

- **turvalisus:** vangidele, isegi kõige haavatavamatele, tagatakse julgeolek;
- **lugupidav kohtlemine:** vange koheldakse lugupidamisega nende inimväärikuse suhtes;
- **mõtestatud tegevus:** vangid saavad osaleda ja neil on juurdepääs kasulikule tegevusele;
- **ettevalmistus vabanemiseks:** vange valmistatakse ette kogukonda tagasipöördumiseks ja aidatakse vähendada uute kuritegude tõenäosust.

Dokument annab head juhised iga vanglasüsteemi hindamiseks terve vangla mudeli alusel.

Maailma Terviseorganisatsioonil on ka endal projekt *Tervis vanglates* (<http://www.euro.who.int/prisons>), kuna tunnustatakse lõhet rahva tervise ja vangide tervise vahel. Neil on aruanded HIVi ja tuberkuloosi kohta vanglates, mis on kriitiline tervishoiuküsimus Baltimaades. Kogumikus *SEL SID SON* (<http://www.zavod-irc.si/exit/programmesandresults.htm#srk>) on neid küsimusi pikemalt käsitletud. Ann Owers kinnitab: „Tuleb teha valikud. Korralike ressursside ja toetusega vanglad, mida kasutatakse ainult vajadusel, pakuvad tööd, annavad üldsusele pikaajalise kaitse, vähendades retsiidivastust. Või on vanglad „konteinerid“: ladustades vange ja võideldes neile või vanglasüsteemile tehtava kahju piiramisega. /.../ SEO sõnumit tuleb kuulda võtta: see, mida vangla suudab ära teha, sõltub oluliselt sellest, mis toimub enne ja pärast. Ilma tõhusate alternatiivideta, eriti noorte kohtusüsteemist kõrvale suunamisteta ja ilma pideva toetuseta töö ja majutuse näol, ilma raviprogrammideta jääb vangla kiirabijaamaks, kus inimesed enne lahinguväljale tagasi saatmist kinni plaasterdatakse” (Owers 2002: 5–6).

IV. Enamikus EL-i riikides peetakse vangistust sotsiaalse kontrolli piiratud vahendiks

Praegune vangistuse tase USAs on 724 inimest 100 000 elaniku kohta, mis on maailma kõrgeim. Järgneb Venemaa 569-ga. Kolm Balti riiki on kõrgeima tasemega EL-is ning Ühendkuningriik kõrgeima tasemega Lääne-Euroopas. Põhjamaad säilitavad palju madalamat taset.

Kogu EL-is on tunda survet kõrgema vangistuse taseme suunas. Ilmekaimaks näiteks on Holland, keda tunnustati kaua madala vangistuse taseme eest. Suure osa 1980ndatest oli see alla 40 vangi 100 000 elaniku kohta. 1992 oli see arv 49, 1995 – 66, 1998 – 85, 2001 – 95 ja 2004 – 123. Dramaatiline muutus ei olnud mitte massilise kuritegevuse kasvu tagajärg, vaid peegeldas pigem muutust vangistuspoliitikas ja karistuspraktikates, mis oli minu arvates „vanglapopulismi”, mitte teaduslike tõendite tagajärg. On kasvanud nii vangi mõistetute arv kui neile määratud karistusaja pikkus. Praegune vangistuse tase 100 000 elaniku kohta Euroopas on järgmine.

Tabel 11. Vangistatute arv 2002. aasta veebruaris 100 000 inimese kohta (*Comparative International Rates of Incarceration ...*, 2003)

	Riik	Vangide arv
1.	Vene Föderatsioon	569
2.	Valgevene	532
3.	Ukraina	398
4.	Eesti	333
5.	Läti	315
6.	Moldaavia	297

7.	Leedu	235
8.	Aserbaidžaan	219
9.	Poola	217
10.	Gruusia	202
11.	Jersey (Ühendkuningriik)	202
12.	Tšehhi vabariik	187
13.	Rumeenia	178
14.	Slovakkia	160
15.	Guernsey (Ühendkuningriik)	164
16.	Ungari	163
17.	Ühendkuningriik: Inglismaa ja Wales	145
18.	Bulgaaria	143
19.	Luxemburg	143
20.	Hispaania	140
21.	Ühendkuningriik: Šotimaa	139
22.	Holland	127
23.	Portugal	124
24.	Albaania	111
25.	Makedoonia	111
26.	Serbia ja Montenegro: Montenegro	108
27.	Austria	107
28.	Saksamaa	97
29.	Itaalia	97
30.	Türgi	95
31.	Serbia ja Montenegro: Serbia	93
32.	Andorra	90
33.	Armeenia	89
34.	Belgia	88
35.	Prantsusmaa	88
36.	Iiri Vabariik	85
37.	Mani saar (Ühendkuningriik)	83
38.	Gibraltar (Ühendkuningriik)	82
39.	Kreeka	82
40.	Kroaatia	81
41.	Rootsi	81
42.	Šveits	81
43.	Taani	77
44.	Ühendkuningriik: Põhja-Iirimaa	77
45.	Bosnia ja Hertsegoviina: Serblaste Vabariik	74
46.	Malta	72
47.	Soome	66
48.	Norra	65
49.	Serbia ja Montenegro: Kosovo	63
50.	Sloveenia	59
51.	Bosnia ja Hertsegoviina: liitvabariik	55
52.	Liechtenstein	53
53.	Küpros	50
54.	Island	39
55.	Monaco	39
56.	Fääri saared (Taani)	30

Need andmed on pärit Ühendkuningriigi rahvusvahelise vanglauringute keskuse teatmikust. Keskus on koostanud käsiraamatuid inimõigustest, vanglate juhtimisest, terve seeria juhtnööre, artikleid restoratiivsest õigusest vanglates ja vangla tervisest. See on ilmselt parim vangistuspoliitika infoallikas.

Eesti vangistuse tase on EL-i riikidega võrreldes endiselt kõrge, kuid on viimastel aastatel märkimisväärselt langenud, olles 2007. aasta augustis ligikaudu 270.

„Vanglapopulismi” oht

M. Hough, D. Indermaur, J. V. Roberts ja L. J. Stalans annavad teoses *Vanglapopulism ja avalik arvamus: viie riigi õppetunnid* definitsiooni: „Vanglapopulistid eelistavad valimisedu vanglapoliitika tõhususele. Lühidalt tähendab vanglapopulism selliste vangistuspoliitikate taotlemist, mis võivad hääli, aga ei vähenda kuritegevuse taset ega edenda õigust” (M. Hough jt 2003: 5).

Nad jätkavad: „Lisaks õigluse küsimusele on vangistuse laialdane kasutamine kuritegevuse kontrolli strateegiana ebatõhus. Paljud uurimused on näidanud, et rangematele karistustele järgneb ainult tagasihoidlik kuritegevuse taseme langus. See on põhijäreldus, mida paljud poliitikud ei näi märkavat; kuritegevuse taseme languse võti pole mitte kohtunike käes, kuna karistuse määramise protsessil saab üldisele kuritegevuse tasemele olla ainult piiratud mõju. Nagu märkis üks maailma juhtivaid karistuse uurijaid: „kui ennetava funktsiooni peamist täitmist oodatakse karistuse kaudu kriminaalõiguspoliitikal, siis vaadatakse vales suunas” (Ashworth, 2000: 25). Lõpuks on oluline märkida, et vangistuse rõhutamine võtab ressursid teistelt kuritegevuse kontrolli viisidelt, mis võivad kogukonna turvalisust tõhusamalt edendada (nagu varane sekkumine ja muud ennetusmeetmed)” (M. Hough jt 2003: 5).

Oslo ülikooli professor Thomas Mathiesen on aastakümneid kritiseerinud vangistuse ülemäärast kasutamist. Mõned tema teosed annavad mõnikord lausa põhjust arvata, et ta on abolitsionist. Mathiesen arvab, et vangistuspoliitika areng paljudes lääneriikides toimus tohutu moraalse paanika kontekstis. Ta peab norra ühiskonna peamisteks sotsiaalseteks huvirühmadeks politseid, massimeediat ja poliitilist ladvikut. „Tänu sellele, et nad tutvustasid vanglasüsteemi üksikute vaatamänguliste juhtumite kaudu, tekitati pikaajaline moraalne paanika, mis muutis põhjalikult poliitilist kliimat kriminaal- ja vangistuspoliitika vallas. Muutunud õhkkond sillutas omakorda teed suurtele muutustele vangistuspoliitikas, mis suurendasid piiranguid ja allasurumist vanglasüsteemis” (Mathiesen 1995: 55).

Tema sõnul alluvad Lääne-Euroopa ja Põhja-Ameerika riigid märgatavalt sarnastele sotsiaalsetele ja kultuurilistele trendidele, mis kujundavad vangistuspoliitikat. Ta nägi kolme suurt suundumust: „Esiteks kujunes niimetatud kriminaalõigussüsteemi sees, mis koosneb prokuratuurist, politseist, kohtutest ja vanglatest, tänu üldsuse tänulikkusele politseist kõige jõulisem asutus. /.../ Nii suudab politsei oluliselt mõjutada poliitikaid, näiteks vanglasüsteemi juhtimise oma. Teiseks suurendas massimeedia, kaasa arvatud televisioon, oluliselt oma tähtsust ning muutis ühtlasi ka põhjalikult vangistuspoliitika vormi ja sisu. Kolmandaks üldise poliitilise õhkkonna mõttes näime liikuvat paremale” (*ibid*).

Pean tema analüüsi põhimõtteliselt õigeks. Ometi pole tung „vanglapopulismi” suunas vältimatu. Soome võiks Eestile eeskujuks olla. 1950ndate algul oli vangistuse tase Soomes neli korda kõrgem kui teistes Põhjamaades. Soomes oli ligi 200 vangi 100 000 elaniku kohta, samal ajal kui Taanis, Norras ja Rootsis oli keskmiselt 50. Isegi 1970ndatel oli Soome vangistuse tase jätkuvalt üks Lääne-Euroopa kõrgemaid. Aga 1990ndate alguseks jõudis Soome Põhjamaade keskmiseni, 70 vangini 100 000 elaniku kohta. 1998 suudeti vangistuse taset langetada isegi nii madalale kui 50, praegune tase on 66. Kuidas see toimus? Roy Walmsley’ arvates on Soome

näide eriti huvitav: „Pidev langustendents vähendas viimase 20 aasta jooksul vanglapopulatsiooni peaaegu poole võrra, 120-lt 60-ni. 1990tel oli langus 62-lt 58-ni. Kuidas see saavutati? Törnudd väidab, et kui struktuuri teguritel – nagu suurte sünnikohortide vananemine pärast sõda – oli osa vanglapopulatsiooni vähenemises, siis valdava tähtsusega olid spetsiifilised seadusemuudatused vangide arvu vähendamiseks – eriti vargust ja joores juhtimist puudutavate seaduste ümbersõnastamine ja karistuste muutmine – ning tingimisi karistuste ja ennetähtaegse vabastamise osakaalu suurendamist. /.../ Otsustavaks teguriks polnud mitte spetsiifilised reformid iseenesest, vaid riigiametnike, kohtunike ja vanglavõimude valmisolek kasutada kõiki võimalikke vahendeid vangide arvu vähendamiseks. /.../ Meetmed ulatusid õiguslikest reformidest igapäevaste väikeste otsusteni, millest kõigil oli oma osa lõpptulemuses” (Walmsley 1998; http://www.csc-scc.gc.ca/text/forum/bprisons/speeches/3_e.shtml).

Tapio Lappi-Seppälä rõhutab oma ettekandes *Vanglapopulatsiooni reguleerimine: pikaajalise poliitika kogemused Soomest* järgmisi asjaolusid:

- Soome vanglapopulatsiooni vähenemine on teadlike, pikaajaliste ja süstemaatiliste poliitiliste valikute tulemus;
- vangistuse taseme langetamiseks oli selge poliitiline tahe ja konsensus. Teine asjaga seotud Soome kriminaalpoliitika tunnusjoon on äärmuslik eksperdikesksus;
- tähtis on ka meedia roll. Soomes on meedia säilitanud kaine ja mõistuspärase hoiaku kriminaalpoliitika küsimustes. Soomlasi on suuresti säästetud madalast populismist;
- kohtud toetasid seadusandlust;
- 1960ndate keskpaigast 1970ndate keskpaigani ja uuesti 1980ndatel kasvas registreeritud kuritegevus järsult. See ei takistanud vangide arvu vähenemist ja polnud põhjust järeldada, et sellel langusel oleks olnud olulist mõju kuritegevuse kasvule (Lappi-Seppälä 1998).

Nii ei töötanud Mathieseni määratletud asutuste huvid – politsei ja kohtud, meedia ja poliitikud – muutustele vastu. Selle asemel toetasid nad vanglapopulatsiooni vähendamist. Lappi-Seppälä näeb ka põhjust muretseda, kuna kuritegevuse ja kuritegevuse kontrolli üha suurenev rahvusvahelises, kasvav surve kooskõlastada kriminaalseadusi EL-is ning ka üldine tendents kriminaalpoliitika politiseerida tähendab suurema surve ohtu Soomele. Igal pool mujal maailmas – kõige märgatavamalt USA-s ja Ühendkuningriigis – on kriminaalpoliitika muutunud üldpoliitiliseks vahendiks, sümboolsete sõnumite, seisukohtade edastamise viisiks ja strateegiliste valikute tegemise vahendiks. Eri strateegiate tasakaalustatud käsitlemise ning poolt ja vastu argumentide kaalumise asemel määratleb kriminaalõiguslike sekkumisi sageli lihtne poliitiline vajadus midagi teha. Tihti on reeglilik kõrgema poliitilise võimu ja lihtsaimate lahenduste pooldamine.

Ta ootas vanglapopulismi surve kasvu, ent arvas, et Soomes saavutatakse konsensus. Seni tundub, et tal on õigus, surve on olemas, ent nagu teistes Põhjamaa riikides on vangistuse taseme kasvu aeglustatud. Erinevalt Hollandist säilitavad Põhjamaad humaansemat, ratsionaalsemat ja piiratumat vangistuse taset. Aeg näitab, kas Põhjamaad suudavad vastu pidada rahvusvahelisele „vanglapopulismi” trendile vangistuse taseme tõstmisele kui lihtsale lahendusele.

Aasta	Taani	Soome	Norra	Rootsi
1950	47	187	51	35
1960	42	154	44	63
1970	70	113	44	65
1980	63	106	44	55
1990	67	69	56	58
2000	67	55	56	60
2004	77	66	65	81

2004. aastal ütles Soome president Tarja Halonen, et Põhjamaade mudelit tuleb Brüsselis aktiivselt edendada. Ta väitis, et mõte vanglapoliitikast kui probleemide lahendamise ülimast vahendist ei tundu loomulik. Ta rõhutas, et kogum vanglapoliitikast, mõistlikest sotsiaalpoliitika meetmetest ja heaoluriigist on parimaks kaitseks ja pikaajaliseks kuriteoennetuseks ning see võiks olla Põhjamaade väärtuslik eksporditükk ülejäänud Euroopa toetuseks.

ÜRO kuriteoennetuse ja kuritegevuse kontrolli instituudi Euroopa filiaal (HEUNI) on vanglapoliitiliste arutelude edendamiseks koostanud terve seeria aruandeid (<http://www.heuni.fi/index.htm>). Soovitan ka kirjanduse ülevaadet *Puurist kodanikuks*, mis sisaldub programmis SEL SID SON (<http://www.zavod-irc.si/exit/programmesandresults.htm#srk>).

Järeldused: mida peaksid analüütikud nüüd tegema?

2000. aasta sõnavõttus vanglapopulatsiooni kohta *Maailma vanglapopulatsiooni olukord: kasv, tendentsid, teemad ja probleemid* kommenteeris Walmsley Kesk- ja Ida-Euroopa riikide olukorda: „Kogu regioonis oli märgatav kuritegevuse kasv vähemalt 1992. aastani, kui kadusid varasemate rõhujariikide tõkked ning see näib peegelduvat ka vangistuse suuremas kasutamises. Miks jätkus vangistuse tõus ka järgneval neljal-viiel aastal, kui kuritegevuse tase oli üsna stabiilne? Kõige levinum seletus on selline, et kuigi üldine kuritegevuse tase ei tõusnud, olid avalikkus, meedia ja poliitikud alarmeeritud muutustest kuritegevuse iseloomus, uute ja varemkuulmatute kuritegevuse vormide ilmumisest nagu rahvusvaheline organiseeritud kuritegevus, majanduskuritegevus ja mõnel pool palgamõrvad. Hirmu õhkkond riikides, kus seadused pole veel neile uutele kuritegevuse vormidele järele jõudnud, viis vangistuse ja pikemate vangistus-tähtaegade laialdasemale kasutamisele ning tingimisi karistuse kokkuhoidlikumale määramisele” (Walmsley 2000, <http://www.apaintl.org/Pub-Conf2000-PlenaryWalmsley-En.html>).

Tema arvates viivad vanglapopulatsiooni arvukus ja selle kasv paratamatult vanglate ülerahvastatuseni. Paremalt järjel riikidel õnnestub ehitada rohkem vanglaid, aga ometi püsib ülerahvastatus. „Ülekuhjatud vanglad on rahvusvaheliste normide häbematu rikkumine. ÜRO miinimumnõuete standard on üldtunnustatud inimõigustele vastav rahvusvaheline kokkulepe miinimumtingimuste kohta vanglajuhtidele vangide kohtlemisest. Vanglate ülerahvastatusest ilmneb, et neid norme ei peeta eriti tähtsaks.

Arvukas vanglapopulatsioon ja vangide arvu kasv ei too kaasa ainult ülerahvastatust. Harilikult toovad need kaasa hulga teisi suuri probleeme: mitte ainult ruuminappus, vaid ka kehvemad hügieenitingimused ja sanitaarkorraldus ning vähem aega sportimiseks. Paljudes riikides ei piisa vangidele nende rohkuse tõttu voodeid ja riideid, toidu kvaliteet ja kvantiteet on halvem. Raskem on osutada tõhusat tervishoiuteenust. Vangide vahel on rohkem pingeid, vägivalda ja enam on ka personalivastast vägivalda. Suureneb enesevigastuste ja -tappude risk.

Kui kasvab vangide arv, langeb vältimatult töötajate-vangide suhtarv. See tähendab vähem-tõhusat järelevalvet ja vähem aega tegevuste organiseerimiseks positiivse õhkkonna tarbeks, mis maksimeeriks eduka taasintegratsiooni võimalusi. Kõige suurema tõenäosusega jäetakse kõrvale raviprogrammid, kaasa arvatud vabastamiseelsed kursused. Kahjulikud tagajärjed personalile ilmnevad stressis ja haigestumises. Samuti on võimalikud kahjulikud tagajärjed perekondadele ja sõpradele väljaspool vanglat, kuna nad saavad kiiresti teadlikuks vange ja töötajaid mõjutavast pingest ja stressist.

On väidetud, et vanglad on „kuritegevuse ülikoolid” ja et vangistus on „kallis viis muuta halb inimene halvemaks”. Igal juhul on selge, et vangide arvu kasv ja vanglate ülerahvastatus on veelgi kahjustavamad tingimused.”

Walmsley' hinnangud kehtivad ka Eesti ja ülejäänud Baltimaade puhul. Ta loetles meetmeid, mis võivad vanglapopulatsiooni vähendada ja tõi siis esile põhiküsimuse:

„Et muuta need meetodid aktsepteeritavaks, on hädavajalik veenda kõiki kriminaalõigusmaailma võtmetegijaid. Tuleb veenda poliitikakujundajaid (kaasa arvatud ministrid) ja seadusandjaid, ka kohtunikke ja politseinikke ning prokuröre. Ja elutähtis on veenda meediat ning avalikkust.

Poliitikakujundajaid ja seadusandjaid tuleb aidata mõista, mida vangistusega saavutada suudetakse, mis on selle piirid ja ohud. Nad peavad täiel määral aru saama vangistuse kõrge tasemega seotud kuludest. Kui neid ei saa mõjutada suurema humaansuse ja sotsiaalse reintegratsiooniga, siis vahel on nad mõjutatavad nii kulutustega.

Kohtunikel on võtmeroll. Lisaks eelöeldule peavad kohtunikud olema vanglatingimustega tuttavad ja teadma hästi vanglaekspertide seisukohti, eriti nende omi, kes töötavad vangidega. Nad peaksid saama ka tagasisidet karistuste tagajärgedest vanglapopulatsiooni tasemele ja karistusalluste tulevasesst kriminaalsest karjäärast. Veelgi enam, neid tuleb informeerida karistuste määramise erinevustest, olgugi et nad võivad lahknevust enda ja teiste kohtunike töös pidada üksikjuhtumite erinevuseks.

Politsei ja prokurörid kasutavad sageli kriminaalõigussüsteemi laialdast filtreerivat mõju, ja mitte ainult nende kurjategijate suhtes, kelle kuriteod on nii tühised, et neile ilmselt vangistust karistuseks ei määrata. Mõnedes riikides on prokuröridel oluline osa karistuse määramisel. Katsed pakkuda kriminaalõigusametnikele tasakaalustatud infot vangistuse kohta peavad kindlasti hõlmama politseinikke ja prokuröre.

Aga need pole mitte ainult kriminaalõigussüsteemi professionaalid, keda tuleb enda poole võita. Meedia ja avalikkus mängivad paljudes arenenud maades otsustavat osa. Meedia on nii tõese kui väära info oluline allikas. Thomas Mathiesen on väitnud, et meedia avaldab tahtlikult või tahtmatult survet poliitikutele otsuste tegemiseks, mis tuginevad vähem põhimõtetele ja rohkem keskmisele, väheinformeeritud valijale vastuvõetavatele eelarvamustele. Mathiesen sedastab, et see nõrgendab riikliku debati tähtsust kriminaalpoliitika põhiküsimuste üle. Meediakuvand on seega valikuline, lihtsustatud ja kallutatud ning viib arutelu taseme alla, kergesti meelde jääva loosungi tasemele. Selle analüüsi järgi tuleks üldsuse hirmule kuritegevuse ees ja vaenulikkusele kurjategijate suhtes vastanduda täpsemate kirjeldustega kurjategijatest ja nende kuritegude asjaoludest ning info pakkumisega karistuse funktsioonidest, vabaduskaotuslike ja mittevabaduskaotuslike meetmete tõhususest ja vanglate tegelikkusest. Üldsus pole tervikuna teadlik vanglate probleemidest, vangistuse kontrollimatu kasutamise ohtudest ega selle inimlikust ja rahalisest hinnast. Neile ideedele vastuvõtlikud meediaesindajad saab kaasata väitlusse selle üle, kuidas kriminaalõigust kajastada. Põhinõue on suurem vastutus meediakajastustes. Meedia valvekoortelt tuleb nõuda sensatsiooniliste ja haruldaste kuritegude ja juhtumite tasakaalustatud kajastamist; vähemalt tuleb osutada selliste juhtumite unikaalsusele.

Jah, te võite küsida, kui suurt edu on üldse võimalik saavutada poliitikute, kohtunike, meedia ja avalikkuse mõjutamisel? Olen kindel, et ei maksa oodata dramaatilisi pöördeid, aga pole võimatud väiksemad sammud ja mõned ümberveenmised. Soome näide on õpetlik. /.../ Otsustavaks teguriks polnud mitte reformid iseenesest, vaid riigiametnike, kohtu ja vanglavõimude valmisolek kõigi võimalike vahenditega vangide arvu vähendada. Soomes märgati, et Skandinaavia naabritel oli märksa vähem inimesi vanglas. Seetõttu hakkas rida võtmeisikuid määratlema Soome vanglapopulatsiooni taset probleemina ja mõtles välja meetmeid – mitte ainult seaduse- ja karistuspraktika muudatused, vaid ka igapäevaotsuste tasemel. Nii et seda on võimalik teha, kui õiges ringkonnas tehakse õiged otsused.

Mida siis meilt – kriminaalõigusekspertidelt – oodatakse:

- võtmeisikute informeerituse tagamist;
- arvamusiidrite, meedia ja avalikkuse informeerimist ning väitluse stimuleerimist;
- meediakajastuste kahtluse alla panekut;
- tähelepanu pööramist teiste maade või õigussüsteemide teistsugusele toimimisele;
- võtmeisikute kokkutoomist poliitiliste väitluste edendamiseks, mis viiksid soovitava poliitika suunani.

Kui ei astuta samme kõrge vanglapopulatsiooni taseme langetamiseks ja kasvu peatamiseks, siis saab praegusest kaheksast ja poolest miljonist vanglaasukast varsti kümme miljonit ja rohkem ning me loome maailma, kus oluline vähemus on suure inim- ja rahaliste ressursside hinnaga luku taga, vaatamata faktile, et kaitsmaks ennast tulevaste raskete kuritegude eest või väljendamaks õudust toimunu üle on vaja vangistada palju vähem inimesi.” (Walmsley 1998.)

Kõik vangistuspoliitika alal töötajad peavad võtma eetilise seisukoha vanglapopulismi ja vangistuse taseme tõusu vastu. Baltimaades ning ülejäänud Kes- ja Ida-Euroopas töötavad analüütikud peavad tegema koostööd, tekitamaks vajalikku arusaamist ja poliitilist tahet, et vähendada praegust vangistuse taset mõistlikumaks – 60-le kuni 80-le 100 000 elaniku kohta. Vanglapopulismi alternatiiv on vastuvõetamatu. Pakkudes välja, et poliitika ja töö peaks tuginema parimatele tõenditele, mitte poliitilisele „hällinale ja raevule”, võib igaüks näida narrina. Oma silmapaistva karjääri lõpul kirjutas Leon Radzinowicz: „Pean äärmiselt häirivaks lõhet kriminoloogia ja kriminaalpoliitika vahel. /.../ On püstihull, et kriminaalõiguse valdkonnas valitseb vaatamata kriminoloogilistele teadmistele populistlik poliitiline lähenemine” (Radzinowicz 1999: 469).

Kuigi soovitatakse liikuda võimalikult madala vangistuse taseme suunas, pole ma abolitsionist. On inimesi, kes on valmis kõige suuremat kurja tegema, nad on ohtlikud. Kui me neid ei tapa, siis peame neid seni vanglas hoidma, kuni risk on langenud vastuvõetavale tasemele. Mõningatel juhtudel ei tohiks need inimesed mitte kunagi vanglast lahkuda. Vangla oli ja on väga väärtuslik sotsiaalne leiutus. Usun, et terve vangla mudel on saavutatav ja soovitav.

Minu arvates on kõrge vangistuse tase rahaline ja ravialane katastroof. Joseph Rogers on kirjeldanud plaani „võita sõda kuritegevuse vastu vangistuse kaudu” kui suurimat korrektsiooni-alast müüti. Paljud Ameerika osariigid püüavad pärast kolme kiire kasvu aastakümnet aktiivselt oma vanglapopulatsiooni vähendada. Tõeline hind pole mitte vanglahoone ehitamises, vaid selle käigushoidmises vastavalt EL-i ja ÜRO normidele. See tähendab kulutuste piiramist teisteks eesmärkideks. Lõpuks on massilisel vangistusel kõrvalkahjud kurjategijate peredele ja kogukonnale, vastavate informaalsete sotsiaalse kontrolli mehhanismide vähenemine ja vangistuskogemuse „normaliseerumine”.

Samuti on fakt, et enamik kurjategijaid (USA-s umbes 97%) vabaneb. Paljudel juhtudel pole nad vangis olemise kogemusest kasu saanud. 60–80% vabanenud endiste kurjategijate puhul toimuvad uued kriminaalsed ja antisotsiaalsed sündmused. Tsükkel läbitakse uuesti. Konflikt ei lahenenud, seda lükati edasi. Kui vangla eesmärk muutub traditsioonilisest turvalisuse rõhutamiselt ootuseks, et vangla edendab kuriteoennetust ja kogukonna turvalisust, siis peavad vangla tööviisid samuti muutuma, vastamaks neile uutele nõudmistele.

Maailma Terviseorganisatsioon hoiatab, et vanglapopulatsioonil on palju terviseprobleeme. Eestis on juba HIV-kriis ja üha suurenev resistentse tuberkuloosi populatsioon. Inimesed, kes täidavad meie vanglaid, on riskipopulatsioon. Ülerahvastatud ja nappiva personaliga vangla muutub terviseprobleemiks, selle asemel et tõsta kogukonna turvalisust. Paljud lahkuvad vanglast halvemas tervises seisundis, kui nad sinna tulid. Kui inimesed vangi panna, siis peavad sekkumised

tuginema parimatele tõenduspõhistele praktikatele ja kuuluma tervete vanglate paradigmasse. Kui tervis on inimõigus, siis muutuvad sellised praktikad kohustuslikuks.

Tõenduspõhine korrektsioon: mida me teame?

Lawrence W. Sherman jt koostasid 1998. aastal aruande *Kuriteoennetus: mis toimib, mis ei toimi, mis on paljutõotav* (1998a), mis on siiani üks parimaid ülevaateid (<http://www.ncjrs.org/works/>). Sellest tehti suurepärase revideeritud väljaanne *Tõenduspõhine kuriteoennetus (Evidence-Based Crime Prevention, 2002*, peamised autorid ja toimetajad Farrington, Mackenzie, Sherman, Welsh). Viitan Mackenzie' peatükile „Kriminaalsete tegevuste vähendamine kurjategijate ja alaealiste kurjategijate puhul: kuriteoennetus kohtutes ja korrektsiooniasutustes” (2002: 330–404), kus ta teeb samad järeldused, mis teoses *Kuritegevuse ennetamine (Preventing Crime ..., 1998)*. Seal väidab Doris Layton MacKenzie, et töötamise viisi alusel jagunevad praegused kohtu ja korrektsiooni kuriteoennetuslikud sekkumised kuude kategooriasse:

(1) Teovõimetuks muutmine ehk kurjategijalt kuritegude sooritamise võime äravõtmine, tavaliselt kinnipidamise kaudu vanglas või surmanuhtluse läbi.

(2) Eemalehirmutamine ehk karistus, mis on nii ebameeldiv, et ei karistatud kurjategija (spetsiifiline eemalehirmutamine) ega teised (üldine eemalehirmutamine) ei soorita tulevikus kuritegusid

(3) Rehabilitatsioon ehk kohtlemine, mis on suunatud kurjategija muutmisele ja selle kaudu tulevaste kuritegude ennetamisele.

(4) Kogukondlikud piirangud ehk kurjategijate järelevalve kogukonnas, vähendamaks nende võimet ja/või võimalusi kriminaalseteks tegudeks.

(5) Struktuuri, distsipliini ja väljakutse programmid, mis kasutavad füüsiliselt ja/või vaimselt stressirikkaid kogemusi muutmaks kurjategijaid positiivsel viisil või peletamaks neid eemale edasisest kuritegevusest (spetsiifiline eemalehirmutamine).

(6) Rehabilitatsiooni ja piirangute kombineerimine, tagamaks kurjategijates muutusi, mis seostuvad tulevase kriminaalse käitumise vähenemisega. (*Preventing Crime ..., 1998: 422.*)

Käsitlen kolme esimest kategooriat ning lisan MacKenzie' kokkuvõtetele mõned kommentaarid.

Teovõimetuks muutmine

Teovõimetuks muutmise idee on üsna lihtne: kui inimene on vanglas, siis ta ei saa väljaspool seda kuritegusid sooritada. Nii et kui piisavalt inimesi luku taha panna, väheneb kuritegude koguhulk ühiskonnas. Teovõimetuks muutmine on praegu USA-s peamine vangistuse õigustus. MacKenzie ütleb, et kokkuvõttes on praegu olemas hulk uurimusi kuriteoennetuse tõhususe kohta teovõimetuks muutmise osas: „Üldiselt näitavad tulemused, et teovõimetuks muutmise viisid ennetavad kuritegevust, sest vangistatud kurjategijatel pole võimalust kuritegusid sooritada; samas on väike arv kurjategijaid, kes sooritavad suure arvu kuritegusid. Kui neid suudetaks teovõimetuks muuta, oleks välditud palju kuritegusid.”

„Luku taha paneku” teesi jõud on selle tavaloloogilises lihtsuses. Poliitiliselt on see atraktiivne neile poliitikutele, kes tahavad jätta „kõva käe” muljet. MacKenzie' arvates on ometi palju vastamata küsimusi, mis selle strateegia tõhususe kahtluse alla seavad teevad. „Kõige olulisemad on järgmised teemad:

- pole võimalik ennustada, kellest saab tulevikus sageli kuritegusid sooritav kurjategija; seega on võimatu nende sagedasem vangistamine;

- teovõimetus muutmise suurem kasutamine kuriteoennetuse strateegiana peab tegelema oodatava vangistuse taseme tõusuga ja selliste strateegiatega kaasneva rahalise kuluga;
- teovõimetus muutmise suurel kasvul võib olla piiratud kasutegur, sest sel ajal vabaduses viibivad kurjategijad sooritavad kogukonnas vähem kuritegusid, seega väheneb iga investeeritud uue dollari tulu;
- teovõimetus muutmise suurel kasvul võib olla piiratud kasutegur, sest pikaks ajaks vangistatud kurjategijad võivad olla oma kriminaalse karjääri lõpus ning seega ei pruugi enam kogukonnas kuritegusid sooritadagi;
- tõelist ennetatud kuritegude arvu on raske arvestada, kuna arvestada tuleb nii kriminaalsete tegude sagedust kui karjääri kestust” (MacKenzie 2002).

Kui suudetaks täpselt sihikule võtta see väike vähemus (5–8%), kes sooritab enamiku tänava-kuritegusid, siis suudetaks ka kuritegevuse taset oluliselt mõjutada. Ometi ei võimalda praegused riskihindamise oskused täpselt ennustada – on mitmeid võltspositiivseid ja võltsnegatiivseid näitajaid. Võibolla siis, kui paraneb meie arusaam riski- ja kaitseteguritest ning nende vastastikustest mõjudest, suudame paremini kindlaks teha ja sihikule võtta neid indiviide, kes kujundavad välja tootliku kuritegevuse mustrid.

Kui sõltume kõrge vangistuse tasemest, mis korjab üles ainult väikese osa kroonilisi ja raskeid kurjategijaid vähem tõsiste ja vähemkrooniliste kurjategijate enamuse kõrval, on tõenäoline, et vangistame enamiku kroonilisi kurjategijaid. Aga tõenäoliselt tabatakse nad igal juhul. Artiklis *Tabamisest ja kuriteovõimetus muutmisest* osutab Daniel Nagin asjaolule, et selliseid kurjategijaid on vabaduses ilmselt väga vähe. Teovõimetus muutmine nõuab ainult seda, et aktiivne kurjategija tabatakse üks kord. Oletades, et kõigi sooritatud kuritegude korral on tabamise tõenäosus üks sajast, on kurjategija jaoks, kes sooritab keskmiselt kümme kuritegu aastas, tabamise vältimise tõenäosus 90,4%, aga kurjategija jaoks, kes sooritab sada kuritegu aastas, on tabamise vältimise tõenäosus ainult 36,6%. Seega tabatakse need kõrge kuritegevuse tasemega kurjategijad tõenäoliselt normaalse korrakaitse ja kohtutoimingute protsesside käigus. Blumstein, Cohen, ja Canella-Cacho (1993) nimetavad seda kõrge kuritegevuse tasemega kurjategijate väljasõelumisprotsessi *stohhastiliseks valikuks* (Nagin 2000: 364).

Enamik kroonilisi tootlikke kurjategijaid on politseile hästi tuntud. Pärast vanglast vabastamist muutuvad nad sageli uuesti aktiivseks ning varsti nad tabatakse ja saavad süüdistuse. Kui neid teatud ajaks vanglasse paigutatakse ja siis vabastatakse, jätkavad nad tavaliselt kuritegusid. Probleemiks pole mitte nende avastamine ega isegi teatud ajaks teovõimetus muutmine. Tsükkel on vaja katkestada. Muidugi on selleks ajaks, kui need kurjategijad meile tuntuks saavad, nad ka tavaliselt oma kriminaalse karjääri kõige aktiivsema faasi lõpus. Nende vangistamine sel ajal tähendab tohutut ressursside raiskamist ja on muutmas Ameerika vanglasüsteemi teatud osa geriaatriliseks hooldussüsteemiks. Nii teeme põhimõtteliselt liiga palju liiga hilja.

Kui vangistada palju inimesi selleks, et saada kätte need vähesed, kes tuleb tõepoolest vangistada, siis saadakse ilmselt kätte palju „vähestest” koos „paljudega”. Ja siis tuleb paljude majutamiseks ehitama hakata. Hind on tohutu ja kasu väike, sest nagu mainitud, on tõenäoline, et enamik kroonilisi kurjategijaid tabatakse ka madalama vangistuse tasemega süsteemis. Nii tähendab massiline vangistus, et peame „hoiustama” palju inimesi, kes tegelikult ei peaks vanglas olema. Paljud neist on tõesti sotsiaalselt ebakompetentsed ja sageli kujutavad endast sotsiaalset koormat. Me peame nendega midagi tegema, aga vangistus on äärmiselt kulukas valik. See on nagu kahurist kärbse laskmine.

Ja nagu kõige rikkam ja võimsam riik maailmas on avastanud, on see liiga kallis, isegi USA jaoks. Väga kerge on saada tõelist kasu tõhusast hästisuunatud eemalehirmutamise süsteemist.

Kui töödeldakse massipopulatsiooni, muutub süsteem ülekoormatuks ja ebatõhusaks. Võib saavutada kvantiteedi, ent kaotatakse kvaliteet.

Enamik vange lihtsalt „ladustatakse”. Nad saavad väga vähe haridust või ravi. Sealhulgas on ka need vähesed, kes tõesti vajavad sihtsekkumist. Me ei saa pihta „haidele”, sest vaadet takistavaid „kuldkalu” on nii palju. Vastupidiselt tähendab madala tasemega vangistussüsteem nagu Soomes, et vähesed vangis olevad inividid ongi tavaliselt need, keda tuleb vangistada. „Kalu” on vähem, aga suurem osa neist on tõelised sotsiaalsed kiskjad.

Majanduslikus mõttes pole enamik vange tootlikud töötajad. Suur osa vanglas tehtavast tööst pole ilma hinnatoetusteta konkurentsivõimeline. Suures osas on vangistus inimeste raiskamine. Enamiku ajast rabeleb ülekoormatud ja alatäitumusega personal põhijulgeoleku ja turvalisuse tagamise nimel. Ja enamik EL-i vanglasüsteeme tagab põhilise. Nad muudavad indiviidi tema karistuse ajal teovõimetuks.

Selle saavutatud eelised on kaheldavad. Nagu varem märgitud, on mõningaid indiviide, kes on kas teinud nii hirmsaid tegusid ja/või kujutavad endast nii suurt tulevikuohtu, et oleme valmis maksma pikaajalise teovõimetu muutmise hinda. Aga enamiku meie vanglates olevate ja vabastatavate inimeste jaoks ei kata teovõimetu muutmise saavutatud eelised selle hinda.

Eemalehirmutamine

Eemalehirmutamise loogika on üsna lihtne. Beccaria sõnul hirmutab kindel, kiire ja piisavalt karm karistus ratsionaalse inimese kuritegudest eemale, kuna see pole talle kasulik. MacKenzie kirjutab, et indiviidi tasemel selgitab spetsiifilist eemalehirmutamist fakt, et karistusega tekitatav valu peletab tulevast kuritegevust. See eeldab ratsionaalse otsustamise mudeli olemasolu, kus kurjategija tajub, et kuritegevuse plussid ei ületa karistuse miinuseid. Üldine eemalehirmutamine tähendab ähvardava karistuse mõju teistele potentsiaalsetele kurjategijatele, mis vähendab seega võimalust, et nad kuritegusid sooritavad. Eemalehirmutamise strateegiad eristuvad teistest strateegiatest, sest põhirõhk on karistuse karistaval loomusel, mitte kuritegude vähendamisel piirangute, distsipliini või väljakutse kaudu. Teine eemalehirmutamise strateegia on trahvid, eriti päevapalga järgi. Need trahvid arvestavad kurjategijate majandusliku seisukorraga ja on seega suurema karistusjõuga kui traditsioonilised trahvid (MacKenzie 1998: 434).

On mõningaid tõendeid, et trahvide kasutamine võib olla eemalehirmutav. Ühendkuningriigis võib politsei väiksemate kuritegude eest trahvida kohapeal. On huvitav näha, kas see uus *kiirete* ja *kindlate* tagajärgedega süsteem aitab kaasa ka eemalehirmutamisele.

Enamik uurijaid usub, et *kindlus* ja *kiirus* on tähtsamad eemalehirmutamise komponendid kui *raskuse* aste. Majandusteadlased Gary Becker ja Silvia Mendes väidavad, et rohkem tuleb tegelda karistuse rangusega. Silvia Mendes kirjutab oma artiklis *Karistuse ranguse tagasitoomine eemalehirmutamise komplekti*:

„Majanduslik lähenemine kuritegevusele on eemalehirmutamise teooria ankruks. See teooria, mille juured on 18. sajandi lõpu klassitsismis, väidab, et karistuse kindluse suurendamine arreteerimise ja vangistamise suurema tõenäosuse vormis või karistuse ranguse suurendamine pikemate tähtaegade vormis tõstab kuriteo sooritamise oodatavat hinda. Koos oodatava kõrgema hinnaga hoitakse eemale ka kuriteost. Hoiatava mõju kinnistamiseks potentsiaalse kurjategija peab arreteerimisele järgnema süüdimõistmine ja sellele omakorda karistus. Kui kurjategijad jäävad karistamata, muutuvad kinnipidamine ja süüdimõistmine paljaks ähvarduseks ning ei ole võrreldes kuriteost saadava kasuga eriti kaalukad.

Siiski on kuritegevusest eemalehirmutamise allikates muutunud tavapäraseks karistuse raskuse mõju alahindamine. Eksperimendid tõestavad teooriat arreteerimise ja süüdimõist-

mise suurema tõenäolise mõju kohta kuritegevuse tasemele. Eemalehirmutamise teooria teisel poolel, karmusel, on sageli leitud olevat väike mõju. Pärast 1970ndate aastate uurimusi eemalehirmutamise tulemustest märkis Anne Witte (1983, 320), et „muutused süüdimõistmise ja vangistamise tõenäosuses avaldavad kuritegevuse tasemele suuremat mõju kui muutused oodatava karistuse pikkuses”, seda toetasid hiljem Scott Decker ja Carol Kohfeld (1990): „suur hulk uurimusi on näidanud, et kindluse meetmed on kindluse meetmed on kuritegevuse tasemega vastupidiselt seotud. Ranguse puhul pole seda seost leitud.”

Andrew von Hirsch kolleegidega (von Hirsch, Bottoms, Burney, & Wickstrom, 1999) vaatles ja analüüsis kuritegevusest eemalehirmutamise kirjandust. Eesmärgiks oli uurida marginaalsete eemalehirmutamise strateegiate registreeritud tõhusust, eriti karistuse raskuse mõjusid. Nad alustasid viitega 1970ndate uurimustele ja esitasid samasuguseid uurimistulemusi nagu Witte: „Varasemad uuringud on väitnud, et kindlusel on oluliselt tugevam üldise eemalehirmutamise mõju, kui raskusel.” Seejärel, pärast rohkem kui 20 viimase aasta jooksul teostatud uurimuste ülevaatamist märkis von Hirsch, et „karistuse raskuse mõjude tõendid pole nii märkimisväärsed.” Nad nägid „kasinaid tõendeid” ja ainult „tagasihoidlikke negatiivseid korrelatsioone mõnede raskuse muutujate ja kuritegevuse tasemete vahel, ehkki need olid harva statistiliselt olulised”. Nad lõpetasid küsimusega: „Mis võiks seletada raskuse ebakindlat ja näiliselt piiratud mõju?”

Eemalehirmutamine on teooria. Nägemaks, mida see teha suudab, on vaja arvesse võtta, et teoreetiline retsept on rohkem kui koostisosade nimekiri. Teooria järgi nõuab eemalehirmutamine arreteerimise ning järgneva süüdimõistmise ja teatud raskusega karistuse tõenäosuste kombinatsiooni. Nende kolme komponendi kombinatsioon tekitab kuriteo sooritamise oodatava hinna. Kõik komponendid on hädavajalikud, mitte ühestki üksi ei piisa.

Gary Beckeri eemalehirmutamise teoreetiline täpsustus ja esimesed sotsioloogid kombineerisid komponente. Aastate jooksul on eemalehirmutamise empiirilise materjali tootnud mitmemõttelisi tulemusi raskuse komponendi tõhususe kohta. Paljud empiirilised uuringud teatavad karistuse kindluse mõjust, ent ei esita tõendeid raskuse eemalehirmutava mõju kohta. Aktsepteerides neid tulemusi ja neist tulenevaid selgeid järeldusi – karistuse raskus ei loe – riskib kriminaalõigussüsteem valeinformeeritusega kriminaalse käitumise karistuse väärtuse kohta. Sel juhul kaotaks eemalehirmutamise teooria kogu usaldusväärse teoreetilise jõu, kuna teooria ütleb, et arreteerimise ja süüdimõistmise tõenäosus on piiratud väärtusega, kui karistuse ähvardust ei toeta tegelik karistus.

Me leidsime, et avaldatud empiirilised uurimused, mis ei leia karistuse raskuse mõju olulisust, ei vasta teooriale. Siis pole ka üllatav, et need uurimused heidavad kahtlust, kas eemalehirmutamise teooria üldse töötab nii, nagu arvatakse. Teisalt on nende uurimuste tõendid, mis kombineerivad karistamise tõenäosuse ja selle raskuse tõenäosuse, mis seejärel teineteist vastastikku mõjutavad, kooskõlas eemalehirmutamise teooria ootustega. Enamgi, me näitame, kuidas Pogue'i andmete alusel USA osariikide kohta ning Deckeri ja Kohfeldi (1990) andmete ümberhindamise alusel moodustub kolm viisi, kuidas eemalehirmutamise teooria töötab komplektina ja sageli läbi kukub, see komplekt „lahti harutatakse”.

Me järeldame, et eemalehirmutamist tuleb käsitleda kolmest elemendist koosneva kogumina: arreteerimine, süüdimõistmine ja karistus. Sel juhul ei ole karistuse raskusel tõepoolest olulist osa selle komplekti rakendamises” (Mendes, McDonald 2001: 592).

Eemalehirmutamise vasturääkivate tulemuste üks põhjusi on see, et enamik kurjategijaid ei mõtle, et nad tabatakse. Kroonilised kurjategijad saadakse tegelikult kätte. Suurem kurjategude arv kasvatab ka arreteerimise tõenäosust, aga keskmine kurjategija ei mõtle tõenäosusest. Pigem

mõtleb ta, et teda ka seekord ei tabata, sest teda pole kunagi tabatud. Üks põhjus, miks Clarke'i olustikulise ennetamise mudel töötab, on see, et tekitatakse olukord, kus potentsiaalset kurjategijat ohutatakse mõtlema võimalikele tagajärgedele – kas see on liiga raske või ohtlik, kas asi on seda väärt – ja et ratsionaalne otsus on tõenäoliselt see, et jõupingutused ületavad kasu. Aga enamikus kuriteosündmustes pole niisugust ratsionaalset kaalutlust esilekutsuvat tegurit.

Ent kui kurjategija ei mõtle enne kuritegu võimalikest negatiivsetest tagajärgedest, miks on siis vaja karistuse raskust tema eemalehirmutamiseks edasistest kuritegudest? Me oleme juba otsustanud, et ainus karistus saab olla vabaduse äravõtmine – vangistus. Tundub, et Põhjamaade mudel või terve vangla mudel muudavad kõik kehalise karistuse vormid vastuvõetamatuks.

Teoses *Õiglane ja väärt* esitab Graeme Newman (1985, <http://www.albany.edu/~grn92/jp00.html>) argumendi kehalise karistuse poolt. Ta väidab, et ilma tõelise füüsilise valu kogemusega pole karistus inimese eemalehirmutamiseks piisavalt raske. Ta süüdistab Cesare Beccariat kehalise karistuse vastuvõetamatuks muutmises. Ta ei eita kohutavaid kuritarvitusi, mis ajaloo käigus on toimunud. Aga ilma tõelise konkreetse valuta ei ole vanglakogemus eemalehirmutav. Tema lahenduseks on elektrišokid, mis ei moonuta keha, ent põhjustavad mõõdukat valu.

Kuigi mind ei huvita eriti, kas Newmanil on elektrišoki suhtes õigus, püüavad restoratiivse õiguse praktikad mõneti esile kutsuda emotsionaalset valu – reintegratiivset häbistamist –, mis motiveeriks indiviidi hüvitust pakkuma ja oma käitumist muutma. Tõhus restoratiivse õiguse sekkumine (kas ohvri-kurjategija vahendamine või nõupidamise mudel) tekitab kogemuse, kus kurjategija puutub kokku / kogeb enda põhjustatud kahju. See on otsustav ja piisav raskus.

Teoses *Kuriteoennetus: suunad, tööviisid ja hinnangud* ütleb Steven Lab, et praegused eemalehirmutamise uuringud ei anna selgeid järeldusi. Mõned leiud näitavad, et retsidiivsus kasvab koos vanglas veedetud ajaga või koos karistuse raskuse suurenemisega. Nii annab liiga raske karistus tagasilööke. Kergemate karistuste lühemad vangistusperioodid põhjustavad väiksemat retsidiivsusust. Teised uurimused näitavad ebajärjekindlaid tulemusi või seda, et karistus ei mõju. Tegelikult me ei tea, kas kriminaalõigussüsteem suudab kriminaalkaristuste määramisega inimesi eemale hirmutada (Lab 2000).

Emotsionaalse kõhutunde järgi pean Newmani ettepanekut, et mõõdetud valu hulga tekitamiseks tuleks kasutada elektrilööke, eemaletõukavaks, aga tema väidaks, et inimeste pikaks ajaks puuripanek on suurem kurjus. Kumb kurjus on suurem?

Rehabilitatsioon kui kuriteoennetus

Olen juba kirjeldanud 70ndate aastate alguse Robert Martinsoni „miski ei toimi” laadis uurimuste negatiivset mõju. Kui üheks vastuseks rehabilitatsiooni tajutud läbikukkumisele oli selle kõrvalejätmine ja kuriteovõimetuks muutmise katsetele keskendumine, siis teiseks reaktsiooniks oli selle otsimine, „mis töötaks milliste inimestega mis tingimustel”. 1970.–1980. aastatel arendasid kriminoloogid, eriti Kanadas, tõhusat kurjategija rehabilitatsiooni. Andy Birkenmayeri väitel pole põhjust uskuda, et kurjategijad ei suuda uusi käitumisi õppida. 1985. aastaks oli Robert R. Ross valmis saanud *Mõtlemise ja rehabilitatsiooni*, esimese kurjategijatele mõeldud kognitiiv-käitumusliku programmi. Praegu kasutatakse kogu maailma korrektsiooniasutustes paljusid kognitiiv-käitumuslikke programme.

Kognitiiv-käitumuslik teraapia töötab

1998. aasta ülevaateartiklis kirjutas Doris Layton MacKenzie, et tänapäeval, kui esineb veel mõningaid vaidlusi rehabilitatsiooni tõhususe üle (nt Lab ja Whitehead 1988; Whitehead ja Lab

1989), näitavad ülevaated ja metaanalüüsid, et rehabilitatsiooniprogrammid suudavad kurjategijaid edukalt muuta (Andrews ja Bonta 1994; Andrews, Bonta, ja Hoge 1990; Andrews, Zinger, Hoge, Bonta, Gendreau ja Cullen 1990; Palmer 1975; Gendreau ja Ross 1979, 1987). Näiteks terves reas kirjanduse ülevaadetes varieerus positiivsete tõendite osakaal 50–86%: 75% (Kirby 1954), 59% (Bailey 1966), 50% (Logan 1972), 48% (Martinsoni 1974. aasta uuringute ümberarvutamine Palmeri poolt 1975), 86% (Gendreau ja Ross 1979) ja 47% (Lab ja Whitehead 1988). Nende uurimuste ülevaates järeltas Andrews (1990), et „Selline tulemuste muster toetab tugevalt ideed, et mõned programmid toimivad vähemalt osa kurjategijate puhul teatud asjaolude korral”. Oluline küsimus pole mitte „kas miski toimib?“, vaid „mis ja kelle jaoks toimib?“.

Selle võtmeküsimuse väljaarendamist jätkas MacKenzie ka 2002. aasta artiklis: „On selge, et mõned ravisuunad on teistest paremad. Psühholoogid rõhutavad, et tõhusad raviprogrammid peavad järgima teatud põhimõtteid (Gendreau ja Ross, 1979, 1987; Cullen ja Gendreau, 1989). Esiteks peab ravi olema otseselt suunatud indiviidi muudetavatele (dünaamilistele) ja tema kriminaalse käitumisega otseses seoses olevatele tunnustele (kriminogeensed tegurid). On arvukalt kriminaalse aktiivsusega seonduvaid riskitegureid, näiteks vanus, sugu ja varasem seotus kuritegevusega. Võrreldes teistega on kriminaalset tegevust varases eas alustanud noortel meestel suurem riski tulevase kriminaalse aktiivsuse osas. Aga neid „staatilisi” tunnuseid nagu vanus, sugu ja varasem kuritegevus, olgugi et need ennustavad retsidiivsust, ei saa raviga muuta. Nende asemel tuleb raviprogrammid suunata „dünaamilistele” ehk muudetavatele teguritele.

Sama tähtis on vahet teha kriminogeensete ja mittekriminogeensete tegurite vahel. Esimesed otseses seoses kriminaalse käitumisega. Uurimused on välja toonud mõned dünaamilised tegurid, mis on ühtlasi kriminogeensed: hoiakud, tööhõive, hariduse, kaaslaste, narkootikumide tarbimise ja isiklike suhetega seotud käitumised. Kuigi näiteks enesehinnang võib kriminaalse käitumisega seostuda, ei pruugi selle muutmine tulevasi kriminaalseid tegusid tingimata vähendada. See tähendab, et kurjategijatel võib olla suhteliselt tugev enesekontseptsioon, ent nad võivad jätkata kuritegude sooritamist. Mittekriminaalsetele teguritele suunatud raviprogrammid ei ole eriti edukad retsidiivsuse vähendamisel.

Samuti on raviprogrammi tõhususe üle otsustades tähtis kindlaks teha selle terapeutiline integratiivsus ehk vajadus neid plaanipäraselt ja kavakindlalt rakendada. Kehvasti elluviidud programmidel, mida teostavad väljaõppeta töötajad, kus kurjategijad osalevad ainult miinimumaja, saab vaevalt oodata edukat retsidiivsuse vähendamist. Veel enam, programmid tuleb suunata kurjategijatele, kelle retsidiivsuse risk on küllalt kõrge, nii et saab mõõta selle vähenemist. Paljudel kurjategijatel on tulevase retsidiivsuse riskitase madal. Sellistele kurjategijatele intensiivseid teenused pakkuvad raviprogrammid näitavad üles väikest tulevaste kriminaalsete tegude vähendamist, kuna nagunii oleks ainult vähesed neist kurjategijatest retsidiivsed.

Viimane tõhusa ravi põhimõte on vajadus pakkuda teenuseid sellises stiilis ja viisil, mis vastab kurjategijate õppimisstiilile ja -võimetele. Näiteks kuuluvad edukamad programmid kognitiiv-käitumuslikku ja sotsiaalse õppimise koolkonda.

Kasutades neid põhimõtteid uuringute klassifitseerimisel sobivateks või mittesobivateks, teostasid Andrews jt (1990) 154 raviprogrammi võrdleva metaanalüüsi. Enamik uurimusi liigitati sobivateks, sest ravi oli olemuselt käitumuslik. Vähe uurimusi sai liigitada terapeutilise integratiivsuse alusel, kuna info polnud kättesaadav. Ebasobivad programmid kasutasid eemalehirmutamist. Nad leidsid, et sobiv ravi oli märksa tõhusam kui ebasobivad teenused ja kriminaalkaristused (hoiatused, kriminaalhooldus, intensiivne kriminaalhooldus, kinnipidamine)” (MacKenzie 2002).

Siia võib lisada ridamisi hinnanguid, mis toetavad kognitiiv-käitumuslike lähenemisi kurjategija rehabilitatsioonis. Näiteks ajakirjas *Korrektsooniuringute Foorum* (<http://www.csc->

scc.gc.ca/text/home_e.shtml) on palju artikleid. 1996. aastal kirjutas Friedrich Lösell Erlangen-Nürnbergi ülikooli psühholoogiaosakonnast ülevaate *Tõhusad korrektsiooniprogrammid: mida empiiriline uurimus meile ütleb ja mida mitte*. Ta väitis, et kõik metaanalüüsid kurjategijate ravist ütlevad, et kurjategijad, kes said mingit liiki psühhosotsiaalset ravi, tulevad paremini toime kui need, kes ei saanud. See järeldus ei tulene mitte ainult valitud positiivsetest tulemustest, sest erinevad metaanalüüsid hõlmavad ka avaldamata uurimistulemusi.

Sellise ravi üldine mõju olevat suhteliselt väike. Keskmiselt kaldub kurjategijate ravi retsidiivsust vähendama umbes 10% võrra. Ometi võib isegi nii väike mõju anda olulist raha kokkuhoidu. Rohkempi veel, paljud tunnustatud meditsiinilised raviviisid annavad samasuguseid tulemusi. Sellise vähenemise võimalik ülempiir on 30–40%.

Friedrich Lösell hindab üldmõju palju väiksemaks kui ülevaates mainitud varasemad uurimused. Ma lootsin, et tulemused on positiivsed (10–15% vähenemist), aga mitte nii optimistlikud kui varasemad oletused. Kognitiiv-käitumuslikud programmid püüavad kujundada üldisi prosotsiaalseid oskusi, mis toimiksid kaitsetegurina. Aga lisaks neile on igas olukorras veel unikaalsed individuaalsed erinevused. Oskused, mida need programmid püüavad kujundada, on kaitsetegurid, aga need on ainult väike osa riski- ja kaitsetegurite kombinatsioonist, mis moodustavad Ekblomi kuriteosündmuste asjaolud.

Riskikeskne kognitiiv-käitumuslik sekkumine

Kurjategijate rehabilitatsiooni kavandades on kõige tähtsam suunata see nende kriminogeensetele vajadustele. Riskitegurid on staatilised või dünaamilised ennustajad. Staatilised ennustajad on seotud vanuse ja sooga. Dünaamilised ennustajad hõlmavad väärtusi, käitumisi, sotsiaalseid suhteid jne. Don Andrews nimetab kriminaalse käitumise dünaamilisi ennustajaid kriminogeensete vajaduste teguriteks. Kriminogeenne kirjeldab käitumist, hoiakuid või asjaolusid, mis seostuvad antisotsiaalse käitumisega. Riskitegurite suur nelik on antisotsiaalsed väärtused ja hoiakud, antisotsiaalsed kaaslased, kriminaalne minevik ja antisotsiaalne isiksus. „Mõistet „vajadus” kasutatakse praktilisel põhjusel, kuna see kannab endas lootust, et kui vähendatakse kriminogeenseid tegureid, siis väheneb (tulevase) kriminaalse tegevuse võimalus. Riski- ja kaitsetegurid on lihtsalt tulevase kriminaalse käitumise ennustajad.” (Andrews & Bonta, 1994.)

Kriminogeensed vajadused on seega individuaalsete riskitegurite muutuv osa. Neile vajadustele suunatud programmid võivad olla olemuslikult rehabilitatiivsed. Mittekriminogeensetele vajadustele suunatud programmid võivad olla kasulikud või soovitatavad muudel põhjustel (nagu sotsiaalne õiglus), aga nad ei tekita kurjategija rehabilitatsiooni.

Küsimus on riski- ja kaitsetegurite kombinatsiooni muutmises, et muuta tuleviku tõenäosust. Clarke rõhutab vajadust muuta olukorra riskitegureid. Siin on rõhk individuaalsete dünaamiliste riskitegurite (kriminogeensed vajadused) muutmisel, muutmaks käitumisprobleemide, sh rasked kuriteod ja vägivald, kujunemise tõenäosust. Ross ja Fabiano (1985) rõhutasid, et on ülioluline mitte väita, et need riskitegurid põhjustavad otse kuritegusid ja vägivalda või et kaitsetegurid nagu kognitiivsed mõtlemisuskused põhjustavad otseselt seaduskuulekaid käitumisi.

Seega „pole olemas kuritegevuse üksikuid juurpõhjust. Riskiteguritega kokkupuutumine ei põhjusta kriminaalsust. Pigem töötavad riskitegurid aja jooksul koostoimes, mõjutades kriminaalse käitumise või ohvriks langemise tõenäosust. Mida pikem kokkupuutumine riskiteguritega, seda suurem tõenäosus. Riskitegurite mõju mitmekordistub, mitte lihtsalt ei liitu” (NCPC 1995).

Kurjategija rehabilitatsioon peab olema suunatud nende riskitegurite (kriminogeensed vajadused) vähendamisele ja kaitsetegurite ehk sotsiaalse vastupanu edendamisele. Vastupanu „on indiviidide ja süsteemide võime edukalt toime tulla, vaatamata riskidele. Kaitsetegurid on

need asjad, mis kalduvad tulevase kahju riski vähendamata". Andrews ja Bonta (1994) leidsid oma uuringus järgmist.

Peamised tegurid

- 1) Antisotsiaalsed/prokriminaalsed hoiakud, väärtused, veendumused ja kognitiiv-emotsionaalsed seisundid (nt kuritegevust pooldavad hoiakud);
- 2) prokriminaalsed kaaslaste ja isolatsioon mittekriminaalsetest inimestest (nt suhtlemine kuritegevust pooldavate inimestega);
- 3) temperamendi ja isiksuse tegurid, mis soodustavad kriminaalset aktiivsust, kaasa arvatud psühhopaatia, sotsialiseerimiskahjustused, impulsiivsus, rahu agressiivne energia, egotsentrism, madal sõnaline intelligentsus, huvi riskimise vastu ja kehvad probleemilahenduse/enese-regulatsiooni oskused;
- 4) antisotsiaalse käitumise varane algus, esinemine mitmes valdkonnas ja mitmete tegude näol;
- 5) perekondlikud tegurid – kriminaalsus ja terve rida psühholoogilisi probleeme algperekonnas, eriti vähene hoolivus, hoolitsemine ja kokkuhoidmine; kehv vanemlik järelevalve ja distsipliin ning otsene hooletussejätmine ja väärkohtlemine;
- 6) madal haridustase, kutsealased ja majanduslikud saavutused ning eriti ebastabiilne tööhõive.

Väiksema mõjuga tegurid

- 7) Kehv sotsiaalmajanduslik olukord, halbade elutingimustega ümbrus ja vanemate hariduslikud/kutsealased/majanduslikud saavutused;
- 8) isiklik stress, nii sotsiaalses (anoomia, pinge või võõrandumine) kui kliinilises mõttes (madal enesehinnang, ärevus, depressioon, muretsemine või ametlik diagnoos „vaimse tervise häire”);
- 9) bioloogilised/neuropsühholoogilised indikaatorid, mis pole veel veenvalt lülitatud teooriasse ega riski/vajaduste mõõtmise praktilistesse vahenditesse.

Mõned riskitegurid on staatilised, mõned dünaamilised. Dünaamilised riskitegurid, mis on tuntud ka kui kriminogeensed vajadused, peavad olema kõigi sekkumiste sihtmärgiks, kaasa arvatud kurjategijate tööhõive programmid. Andrews ja Bonta kirjutavad, et dünaamilised riskitegurid on ennetamisele ja rehabilitatsioonile olulised selle tõttu, et viitavad programmide paljutöötavatele vahe-eesmärkidele, mille saavutamisele peaks järgnema kriminaalse käitumise vähenemine. See on tõhusa ennetamise ja ravi kriminogeense vajaduse põhimõte (Andrews, Bonta, 1994: 232).

See viib Andrews'i teenusprogrammide paljutöötavate ja vähemlubavate vahesihhtmärkide nimekirja koostamisele.

Paljutöötavad muutuse sihtmärgid

- antisotsiaalsete hoiakute muutmine;
- antisotsiaalsete tunnete muutmine;
- antisotsiaalsete kaaslaste mõju vähendamine;
- perekondliku hoolimise/kommunikatsiooni edendamine;
- perekondliku kontrolli ja järelevalve edendamine;
- lastekaitse edendamine (hooletussejätmine/kuritarvituse ennetamine);
- antikriminaalsete eeskujudega samastumise/suhtlemise edendamine;
- enesekontrolli, enesejuhtimise ja probleemilahendusoskuste tugevdamine;
- valetamise, varastamise ja agressiooni asendamine prosotsiaalsemate alternatiividega ning keemiliste sõltuvuste vähendamine;

- isiklike, suhtlemisalaste ja muude plusside ja miinuste muutmine kriminaalsete ja mittekriminaalsete tegude korral perekonnas, koolis, tööl, puhkeajal ja muudes olukordades nii, et eelistatud oleksid alternatiivid;
- krooniliste psüühikahäiretega inimestele madala pingega toetatud elamise pakkumine;
- selle tagamine, et klient suudab ära tunda ohuolukordi ja tal on konkreetne, kätteõpitud plaan nendega toimetulemiseks;
- teenuseid takistavate isiklike ja situatsiooniliste asjaoludega vastandumine (kliendi motivatsioon; elu stressorid, millega klient on hõivatud);
- riski ja vajaduste individuaalse mõõtmise abil leitud kriminaalse käitumisega seotud muude asjaolude muutmine (nii kliendi kui keskkonna tunnused).

Vähemtõotavad muutuse sihtmärgid

- enesehinnangu tõstmine (ilma et samal ajal vähendataks antisotsiaalset mõtlemist, tundeid ja suhtlemist);
- keskendumine ebamäärastele emotsionaalsetele/isiklikele kaebustele, mis ei seostu kriminaalse käitumisega;
- antisotsiaalsete gruppide ühtsustunde suurendamine;
- elutingimuste parandamine piirkonnas, ilma et tegeldaks suurema riskiga indiviidide ja pere kriminogeensete vajadustega;
- antisotsiaalse mõtlemise respekterimine põhjendusega, et eri kultuuride väärtused on võrdselt tugevad;
- konventsionaalsete ambitsioonide suurendamine hariduse ja töö vallas ilma konkreetse abita nende realiseerimisel;
- katsed muuta klienti „paremaks inimeseks”, kui „parema inimese” normid ei seostu retsidiivisusega. (Andrews, Bonta 1994: 232.)

Ross jt (Ross, Ross 1995) on Andrewsiga üldiselt nõus. Nad leidsid ainult kuus programmi tõhususe tunnust:

- terviklik kontseptuaalne mudel,
- programmide mitmetahulisus,
- suund „kriminogeensete teguritele”,
- vastuvõtlikkuse põhimõte,
- rollimängud ja modelleerimine,
- sotsiaal-kognitiivsete oskuste õpetamine.

Kognitiiv-käitumuslike programmide kasutamine kaitsvate prosotsiaalsete oskuste edendamiseks

Mõtlemise ja rehabilitatsiooni programm: hinnatud programm

2002. aastal kirjutas MacKenzie: „Kognitiiv-käitumuslikud teraapiad koosnevad mitmetest lähenemistest, mis püüavad käitumist muuta indiviidi düsfunktsionaalsete mõtlemisviiside – nende hoiakute, veendumuste ja mõtlemismustrite – muutmise kaudu (Porporino, Fabiano ja Robinson, 1991). Seega keskenduvad kognitiiv-käitumuslikud rehabilitatsiooniprogrammid korrektsioonivaldkonnas kurjategijate probleemsete mõtlemisprotsesside muutmisele, millel on oma osa kriminaalses käitumises. On üle 20 kognitiiv-käitumusliku teraapia liigi, mis üldiselt jagunevad kahte valdkonda: (1) moraalne mõtlemine ja moraali arendamine ning (2) infotöötlus (Mahoney ja Lyddon 1988). Käesolev ülevaade uurib rehabilitatsiooniprogramme, kus tuuakse

näiteid kahe järgmise suuna kohta: moraali ümberkujundamise teraapia, mis keskendub moraalsele mõtlemisele ja selle arendamisele ning mõtlemine ja rehabilitatsioon, mis keskendub infotöötlusele” (MacKenzie 2002: 364).

Sellised programmid nagu *Mõtlemine ja rehabilitatsioon* (M&R) (Ross, Fabiano, Ross 1986) aitavad kujundada prosotsiaalseid oskusi nii moraalse otsustamise kui üldise infotöötluse osas. On tõsi, et M&R polnud kavandatud „moraalihariduse” edendamiseks ega „iseloomu kujundamiseks”. Arnold Goldsteini agressiooni asendamise treening (AAT) ei edenda moraalselt mõtlemist. Ross on M&R-i lülitanud mõned AAT elemendid. Ometi on AAT programmi hinnatud ainult „paljutöotavaks”.

Jack Bushi jt programmile *Vahelduseks mõtlemine: integreeritud kognitiivne käitumise muutmine* (<http://www.nicic.org/>) on antud kiitvaid hinnanguid. Pean seda liiga kognitiivseks ja mitte piisavalt käitumuslikuks. Ka ei kujunda see „moraalseid emotsioone”. Kirjeldan M&R-i üksikasjalikult kahel põhjusel. Esiteks tunnen programmi ülesehitust üsna hästi, sest olen koos Robert Rossiga töötanud korrektsioonialase kirjanduse ülevaate koostamisel ja M&R II edasiarendamisel. M&R ülesehituse loogika on sama, mis enamikul kognitiiv-käitumuslikel kurjategijate rehabilitatsiooni programmidel. Ning teiseks on arvukad hinnangud praeguseks dokumenteeritud M&R-i programmi väärtuslikkust. MacKenzie: „Mõtlemise ja rehabilitatsiooni programmid on edukad kurjategijate retsidiivsuse vähendamisel. Vähemalt kaks uurimust, kus kasutati sobiva täpsusega teaduslikke meetodeid, leidsid M&R-is osalejate ja kontrollrühma retsidiivsuses olulisi erinevusi. Enamikus kaheksast uurimusest ja enamikus retsidiivsuse mõõtmistes oli M&R-is osalejatel madalam retsidiivsus kui kontrollrühmal. Seega on meie kriteeriumide järgi M&R tõhus” (MacKenzie 2002: 330).

David Farrington ja Joy Tong on just avaldanud artikli *Kui tõhus on „Mõtlemise ja rehabilitatsiooni” programm retsidiivsuse vähendamisel? Nelja riigi hinnangute meta-analüüs*. Selle kokkuvõtte ütleb: „Käesolev artikkel püüab anda ülevaadet „Mõtlemise ja rehabilitatsiooni” programmi tõhususest retsidiivsuse vähendamisel. Tehti kindlaks 16 hinnangut (mis hõlmasid 26 eraldi hinnangut), kus võrreldi eksperimentaal- ja kontrollrühmi. Meta-analüüs näitas, et kokkuvõttes esines programmis osalejatel oluline 14% retsidiivsuse vähenemine võrreldes kontrollrühmaga. See programm oli edukas Kanadas, USA-s ja Ühendkuningriigis. See oli tõhus kogukondlikes ja institutsionaalsetes asutustes, nii madala kui kõrge riskiga kurjategijate puhul. Programmi tõhusust kinnitasid väiksemad ja suuremad, vanemad ja uuemad hinnangulised uurimused” (Farrington Tong 2006: 3–24).

M&R (Ross jt 1986, Ross jt 1995) tugineb kahele põhieeldusele:

- Kurjategijad kalduvad olema alasotsialiseeritud – neil puuduvad prosotsiaalseks kohanemiseks vajalikud väärtused, hoiakud, mõtlemine ja sotsiaalsed oskused;
- neid oskusi saab õpetada.

Uurimus, mille kokkuvõtte on esitatud kirjanduse ülevaates *Aeg järele mõelda: noorsookuri-tegevuse ennetamise ja kurjategijate rehabilitatsiooni kognitiivne mudel* (Ross & Fabiano 1985) dokumenteeris, et paljudel sotsiaalse konfliktiga seotud ja terve rea probleemsete tervisekäitumistega inimestel puuduvad vajalikud kognitiivsed oskused. Ross ja Hilborn on just lõpetanud uue versiooni käsikirja pealkirjaga *Aeg uuesti järele mõelda* (2006), mis uuendab ülevaadet, kaasamaks hiljutisi arenguid sotsiaal-kognitiivsete neuroteaduste vallas.

1995. aastal kirjeldas Ross kurjategijate puudujääke järgmistes valdkondades:

1. Enesekontroll/impulsiivsus. Paljud kurjategijad ei suuda enne tegutsemist peatuda ja järele mõelda. Nad reageerivad ilma oma käitumise tagajärgedele mõtlemata. Paljud ei suuda seda isegi hiljem teha. Seega ei õpi nad isegi karistuse mõjul oma käitumist muutma.

2. Kognitiivne stiil. Paljud kurjategijad on välise kontrollikeskmeega: nad usuvad, et kõik, mis nendega juhtub, on saatus, juhus või õnn. Nad usuvad, et nad on abitud ega suuda nendega toimuvat kontrollida.

3. Konkreetne vs abstraktne mõtlemine. Paljude kurjategijate mõtlemine on väga konkreetne. Neil puudub abstraktse mõtlemise oskus, mis tekitab neile suuri raskusi reeglite ja seaduste või õigluse mõistmisel ning teiste inimeste tunnetest või mõtetest arusaamises.

4. Kontseptuaalne jäikus. Paljude kurjategijate mõtlemine on paindumatu ja dogmaatiline. Seetõttu jäävad nad visalt probleemsete käitumiste juurde, mis neile midagi ei anna.

5. Suhtlemisalane kognitiivne probleemilahendus. Paljudel kurjategijatel on raskusi selliste probleemide lahendamisel, mis nõuavad teiste inimestega suhtlemist. Nad ei suuda näha suhtlemisprobleemide alternatiivseid lahendusi; nad ei arvesta oma käitumise tagajärgedega ega saa aru põhjuse ja tagajärje suhetest oma käitumise ja teiste inimeste reaktsioonide vahel.

6. Egotsentrilisus. Paljud kurjategijad näevad maailma ainult omaenda seisukohalt ja pole kunagi õppinud teiste inimeste mõtlemist või tundeid arvestama. Selline tundlikkuse puudumine kahjustab suuresti nende võimet inimestega vastuvõetavaid suhteid luua ning annab oma osa teistesse suhtumise külmuses ja hoolimatuses.

7. Väärtused. Otsustades, mis on õige, võtavad paljud arvesse ainult seda, kuidas käitumine mõjub neile endile, mitte teistele inimestele. Nad arvavad, et mis kõlbab neile, kõlbab kõigile.

8. Kriitiline mõtlemine. Paljude kurjategijate mõtlemine on irratsionaalne ja ebaloogiline ning neil puudub enesekriitika. Selle tulemusena teevad nad vigu ja on kergesti teiste poolt mõjutatavad.

Mitte kõigil kurjategijatel pole kognitiivseid puudujääke, aga väga paljudel on. Muidugi on ka kompetentseid kurjategijaid. Kõige tõenäolisemalt esinevad need puudujäägid alaealistel kurjategijatel, sõltuvusainete kasutajatel, vägivaldsetel kurjategijatel ja seksuaalkurjategijatel.

Ross ei pidanud silmas IQ-d. Need on sotsiaalse või suhtlusalase mõtlemise arengu mahajäämused, mitte intelligentsuse puudujäägid, mida mõõdavad standarditud IQ-testid. Mõne kurjategija puhul on puudujäägid õppimispuuete tulemus, aga on ka muid tegureid, mis võivad kognitiivset arengut takistada, kaasa arvatud halb haridus ja vanemate ebapiisav eeskuju. Rossi arvates võiks sellist võimekust nimetada ka emotsionaalseks intelligentsuseks. Prosotsiaalsus nõuab tervet rida oskusi nagu empaatia ja moraalne mõtlemine. Ameeriklased kasutavad terminit sotsiaal-emotsionaalne õppimine.

Ross jt uurisid kõiki programme, mis olid näidanud mõningast edu eelnimetatud puudujääkidega tegelemisel. M&R võttis kokku kõik edukate programmide komponendid.

Vanad mõtlemise, tunnete ja tegutsemise viisid ei aidanud indiviidil oma eesmäärke prosotsiaalsel moel saavutada. Prosotsiaalseid oskusi õpetatakse kognitiiv-käitumuslikes programmides nagu M&R omavahel seotud moodulite kaupa:

- i) probleemilahendus,
- ii) sotsiaalsed oskused,
- iii) läbirääkimisoskused,
- iv) emotsioonide valitsemine (viha),
- v) loov mõtlemine,
- vi) väärtuste edendamine,
- vii) kriitiline mõtlemine,
- viii) kognitiivsed harjutused.

Ross (Ross, Ross 1995) kirjeldas M&R-is õpetatavaid oskusi järgmiselt:

Enesekontroll. Me õpetame kurjategijaid peatuma ning enne tegutsemist ja otsustamist mõtlema kõikidele tagajärgedele; plaane tegema; kasutama mõtlemistehnikaid oma emotsioonide ja käitumise kontrollimiseks.

Metakognitsioon. Me õpetame kurjategijaid oma mõtlemist häälestama ja seda kriitiliselt hindama – et nad mõistaksid, kuidas mõtlemine determineerib nende tundeid ja käitumist. Õpetame neile käitumise isereguleerimise vahenditena mõtlemisstrateegiaid.

Sotsiaalsed oskused. Paljud alaealised kurjategijad käituvad antisotsiaalselt, kuna neil pole prosotsiaalse käitumise oskusi. Õpetame oskusi, mis aitavad neil saada sotsiaalsetes olukordades positiivset kinnitust tõrjumise asemel (nt kriitikale vastamine, vabandamine, läbirääkimine nõudmiste asemel jms).

Suhtlusalased oskused. Õpetame kurjategijatele, kuidas analüüsida suhtlemisprobleeme, kuidas mõista ja arvestada teiste inimeste väärtuste, käitumise ja tunnetega; tunda ära, kuidas nende käitumine mõjutab teisi inimesi ja miks teised neile nii reageerivad, nagu nad seda teevad.

Loov mõtlemine. Võitlemaks kontseptuaalse jäikusega kasutame alternatiivset mõtlemist õpetades mitmeid tehnikaid, kuidas mõelda alternatiividele, antisotsiaalsete viiside asendamist prosotsiaalsetega probleemidele reageerimisel.

Kriitiline mõtlemine. Õpetame kurjategijatele loogilist, objektiivset ja ratsionaalset mõtlemist, ilma fakte moonutamata ja häbi eksternaliseerimata.

Sotsiaalne seisukohavõtt. Kogu programmi vältel rõhutame kõigi tehnikate kaudu teiste inimeste seisukohtade, tunnete ja mõtete arvessevõtmist. Sellega rõhutame empaatia arendamist.

Väärtuste edendamine. Kasutame arutlustehnikaid ja mängu väärtuste õpetamiseks, eriti viimaks kurjategijat enesekesksest maailmavaatelt teiste vajaduste arvestamisele.

Emotsioonide juhtimine. Kurjategija sotsiaalse kohanemise edu sõltub tema võimest vältida ülemäärast emotsionaalset erutust. Oleme kohandanud psühholoogide kasutatavaid viha juhtimise tehnikaid, nii et neid saaks kasutada mittepsühholoogidest treenerid ja teiste emotsioonide korral nagu erutus, depressioon, hirm, ärevus jm.

Abistaja teraapia. Veename antisotsiaalseid kurjategijaid käituma prosotsiaalselt, oma kaaslaste õpetajana (või vabatahtlike abilistena puude ja arengupeatusega lastele või vanuritele). Selle asemel, et kohelda neid patsientidena, palume neil olla üksteisele terapeudid, õpetajad või kogukonnatöötajad. Nõudes antisotsiaalselt individilt prosotsiaalset käitumist, hakkavad nad seda sageli väärtustama ja omandavad alternatiivina toimivad sotsiaalsed oskused. Niisugustesse rollidesse asetatud inividid hakkavad ennast hoopis teistsuguses valguses nägema ja omistama endale positiivseid prosotsiaalseid omadusi, mis neile varem võõrad olid.

Ohvriteadlikkus. M&R programmis õpetame kurjategijatele teiste inimeste tunnete arvestamist ja oma käitumise mõju mõistmist teistele, eriti ohvritele. Mitte kusagil mujal pole nende enesekeskus nii ilmne kui huvi puudumises oma kuriteo ohvrite vastu.

Ross usub, et selliseid kognitiiv-käitumuslikke programme nagu M&R tuleks kasutada järgmistele rühmadele:

- alaealised kurjategijad,
- vägivaldsed kurjategijad,
- kroonilised kurjategija,
- sõltuvusaineid kuritarvitavad kurjategijad,
- seksuaalkurjategijad.

Sellised kognitiivseid põhioskusi arendavad programmid on aluseks, millele saab üles ehitada enamiku spetsiaalseid programme.

Kognitiiv-käitumuslikud rehabilitatsiooniprogrammid töötavad tõesti!

On hulgaliselt uurimusi, mis dokumenteerivad, et tõhusad rehabilitatsiooniprogrammid (ehk kolmandane kuriteoennetus) võib langetada retsidiivsust 10–15%. Parimad programmid võivad isegi saavutada tulemusi 30–40% ulatuses, kui neid rakendatakse õigele populatsioonile õiges keskkonnas koos piisavate ressurssidega piisava aja jooksul. See tähendab, et „empiirilistelt valiidsetele kriminaalse käitumise teooriatele tuginevad sekkumised, mis käsitlevad kriminogeenseid vajadusi (vajaduste põhimõte) ning arvestavad kurjategija õppimisstiili- ja tunnustega (vastuvõtlikkus), annavad paremaid tulemusi. Edukad programmid on kas käitumuslikud, kognitiiv-käitumuslikud või multimodaalsed” (Lösell 1996).

Teiselt poolt kasvab tõendite hulk, et „struktureerimata juhtumitööl, nõustamisel ja psühhodünaamilisele kaemusele orienteeritud suundadel on väiksem mõju. Sama kehtib ka pelgalt karistuse, eemalehirmutamise meetmete (nagu sõjaväelaagrid) või ilma haridusliku või psühhosotsiaalse komponendita programmide (nagu kõrvalesuunamine) kohta. Mõnedel neist vähemsobivatest programmidest on isegi leitud olevat negatiivseid mõjusid” (*ibid*).

Doris Layton MacKenzie kinnitusel on tõendeid, et rehabilitatsioon on tõhus vähemalt mõnede kurjategijate kriminaalse käitumise vähendamisel: „Meta-analüüside tõendid lubavad arvata, et tõhusad korrektsioonilised raviprogrammid järgivad samu aluspõhimõtteid. Selleks et edukalt retsidiivsust vähendada, peavad raviprogrammid:

- olema hoolikalt kavandatud, suunatud kurjategijate spetsiifilistele omadustele ja probleemidele, mida saab raviga muuta (dünaamilised tunnused) ja mis ennustavad tulevasi kriminaalseid tegusid (kriminogeensed) nagu antisotsiaalsed hoiakud ja käitumine, narkootikumide tarbimine, vihareaktsioonid;
- ellu viidama viisil, mis sobivad osalevatele kurjategijatele ning kasutavad teadaolevalt töötavaid terapeutilisi tehnikaid (nt on kavandatud spetsialistide poolt, viiakse läbi sobiva väljaõppe ja kogemustega töötajate poolt, kasutavad adekvaatselt hinnatud programme) ja nõuavad kurjategijalt soovitatavate muutuste jaoks piisavalt pikaajalist programmis osalemist (pakkumine piisavas mahus);
- kõige intensiivsemad programmid suunatakse kõrgeima retsidiivsusriskiga kurjategijatele;
- kasutama kognitiivseid ja käitumuslikke ravimeetodeid, mis baseeruvad sellistel teoreetilistel mudelitel nagu biheiviorism, sotsiaalne õppimine või kognitiiv-käitumuslikud muutusteooriad, mis rõhutavad prosotsiaalse käitumise positiivsete tagajärgede kinnitamist ja on võimalikult individualiseeritud.

Rohkem infot on vaja selle kohta: (1) kuidas tagada raviprogrammide piisav integratiivsus; (2) millele tuleks ravi suunata (antisotsiaalsed hoiakud, väärtused, tööhõivekäitumine, haridus jne.); (3) milliseid meetodeid tuleks ravi käigus kasutada (vajalik töötajate koolitus, väljaspool vanglat, vanglas) (MacKenzie 1997: 444).

2002. aastal kirjutas MacKenzie: „On tugevaid tõendeid, et rehabilitatsiooniprogrammid toimivad. Hulk uurimusi toetab järeldust, et mõned raviprogrammid töötavad vähemalt mõnede kurjategijatega mõnedes olukordades. Tõhusad rehabilitatsiooniprogrammid on struktureeritud ja fokuseeritud, kasutavad mitmeid ravikomponente, keskenduvad oskuste arendamisele (sotsiaalsed, akadeemilised ja tööhõivealased oskused), kasutavad käitumuslikke (kaasa arvatud kognitiiv-käitumuslikud) meetodeid (kus kinnistatakse selgelt määratletud nähtavaid käitumisi, mitte mittedirektiivset nõustamist) ning pakuvad osalejatele piisavas mahus tähenduslikku kontakti ravipersonaliga. Parimad raviprogrammid vähendavad retsidiivsust 10–20%.

Ometi peab ravi, olemaks tõhus, järgima mõningaid olulisi põhimõtteid. Programmid tuleb kavandada kurjategijate muudetavate ja kriminaalsete tegudega seotud tunnustega tegelemiseks. Pakutav ravi peab olema piisavalt integratiivne, tagamaks, et kõik pakutu vastab planeeritud ülesehitusele” (MacKenzie 2002: 385).

Ühendkuningriik ja Kanada on tõenduspõhiste programmide koostamise liidrid. On suurepäraseid ülevaateid selle kohta, mis toimib ja kuidas tagada programmide õige elluviimine (vt nt <http://www.probation.homeoffice.gov.uk/output/page1.asp>). On loodud ka kurjategijate haldamise teenistus, mis peab tagama koordineeritud tõenduspõhiste teenuste pakkumist kogu kriminaalhoolduse, vangistuse ja tagasipöördumise aja jooksul. Selle tööks on integreerida infojuhtimist korrektsioonisüsteemi kõigil tasandil. See on tohutu ettevõtmine.

Dokumendis *Retsidiivsuse vähendamine. Tõhusad sekkumised* (<http://www.probation.justice.gov.uk/files/pdf/JAWS%20Final%20Version%20Revised.pdf>) 2004) leidsin „mis toimib” põhimõtete nimekirja, mis suuresti tugineb Kanadas 1980ndatel tehtud tööle. Nende põhiprintsiipide osas valitseb peaaegu ülemaailmne nõusolek.

„Mis toimib” põhimõtted

- **Riskiprintsiiip** – iga juhtumi puhul määratud sekkumise aste, mis peab olema seotud retsidiivsuse ja raske kuriteo riskiga.
- **Vajaduste printsiiip** – sekkumine peab kõigil juhtudel olema suunatud neile isiklikele ja sotsiaalsetele teguritele, mis tõenäoliselt põhjustavad retsidiivsust.
- **Vastuvõtlikkuse printsiiip** – sekkumine peab tuginema meetoditele, mille edukus kuritegevuse vähendamisel on tõestatud ja mis vastavad kurjategijate kultuurile, soole ja õppimisstiilidele.
- **Rehabilitatsioon** peab sisaldama tööd majutuse, tööhõive, põhioskuste, hoiakute, kognitiivsete oskuste, vaimse tervise ning alkoholi ja sõltuvusainete tarbimisega, mis on mõeldud kurjategija taasintegreerimiseks kogukonnaga.
- **Võimaluste võrdsus** nõuab tervet rida kvaliteetseid sekkumisi, mis on mõeldud vastama riskide/vajaduste profiilile kõigis regioonides Inglismaal ja Walesis.
- **Sekkumised peavad olema kättesaadavad kõigile** kurjategijatele, vaatamata nende soole, rassile, seksuaalsele suundumusele, puudele jms.
- **Sekkumised peavad olema allutatud hindamisele** (k.a audititele), et demonstreerida tõhusust võrreldes püstitatud eesmärkidega; see omakorda tagab sekkumiste usaldusväärsuse avalikkuse kaitsmisel, retsidiivsuse vähenemise ja kurjategijate rehabilitatsiooni toetamise.

SEL + SID + SON (<http://www.zavod-irc.si/exit/programmesandresults.htm#srk>)

Põhimõtteliselt pole kurjategijate rehabilitatsiooni kognitiiv-käitumuslikud programmid viimase kümne aasta jooksul eriti muutunud. Kognitiiv-käitumuslikud programmid nagu M&R aitavad tõepoolest kujundada prosotsiaalseid põhioskusi. Selline sotsiaal-emotsionaalne õppimine oleks pidanud aset leidma inimese elu esimestel staadiumidel. Pean selliste põhioskuste kujundamist terve vangla esmaseks kohuseks. Sellist sotsiaal-emotsionaalset õppimist saab lülitada kõigisse hariduslikesse ja/või kutseõppe programmidesse.

Käsitlen kvaliteetse haridus- ja kutseõppekoolituse positiivset mõju üksikasjalikumalt SEL SID SON dokumendis. Avatud ühiskonna instituut (<http://www.soros.org/>) ja linnainstituut (<http://www.urban.org/>) on kaks USA mõttekoda, mis on kriitiliselt käsitlenud vanglaharidust, narkoravi ja tagasipöördumise probleeme. Rõhutades sotsiaal-emotsionaalse õppimise tähtsust ei vähenda ma korrektiivse haridusliku ja/või kutseõppekoolituse väärtust – mõlemad on tulevase

kriminaalse osalemise tõenäosuse muutmisel olulised. Ometi peaks sotsiaal-emotsionaalne õpe sisalduma kõigis hariduslike ja/või kutseõppe programmide aspektides.

Sotsiaal-emotsionaalset õpet tuleks tugevdada, üldistada ja alal hoida nii vangla sotsiaalses keskkonnas kui hilisemas üleminekuprotsessis tagasi ühiskonda. Korrektsioonisüsteemidel on eetilise kohustus tagada, et inimese korrektsiooniasutusest lahkumisel toetatakse teda prosotsiaalsesse keskkonda asumisel, kus tema prosotsiaalsed oskused on kasuks. See tähendab planeeritud sotsiaalset kaasamist (SID). Tagasipöördumise protsess kestab kuuest kuust kahe aastani.

Seejärel, kui inivid uues sotsiaalses kontekstis stabiliseerub, kujuneb uus enesemõistmine ehk prosotsiaalne ennastorganiseeriv narratiiv (SON), kus prosotsiaalsete oskuste kasutamine muutub harjumuspäraseks. Olemasolevad tõendid „mina” muutmise protsessist pakuvad kestuseks kaks kuni viis aastat (Maruna 2001; *After crime and punishment ...*, 2004; Sampson ja Laub 1993; 2003a).

Seega on meil sotsiaal-emotsionaalne õppimine + planeeritud sotsiaalne kaasamine + ennastorganiseeriv narratiiv, kirjeldamaks umbes viis aastat nõudvat küpsemisprotsessi. Enamiku inimestega toimub see puberteedieast täiskasvanuikka üleminekul (18.–23. eluaastani, kui aju saavutab lõpliku küpsuse). Nende invidiide puhul, kellest saavad kroonilised kurjategijad, kes liiguvad kuriteosündmustele järgneva vangistuse, vabastamise ja sellele järgnevate uute kuritegude tsükliks, on see areng oluliselt hilistunud. See kas toimub hiljem või „põleb inimene lihtsalt läbi” või jätkub tsükkel kõrge vanuseni.

Kurjategijate rehabilitatsioon on võimalik. Edukas tagasipöördumine on võimalik. Meil on vajalikud teadmised, et välja töötada tööviise, mis muudavad tulevaste kuritegude tõenäosust. See ei nõua vangla rolli olulist ümbermõtestamist. Teine küsimus on, kas meil on selleks poliitiline tahe.

IV KRIMINAALSUSE ENNETAMINE

Vaidlusküsimused: sotsiaalne vs olustikuline?

Teine osa sisaldas turvaplaneerimist, probleemikeskset politseitööd ja kuritegevuse väljaplaneerimist. Kolmas osa oli laiema haardega ja käsitles restoratiivset õigust, tõenduspõhist korrektsiooni, vangistuspoliitikat ja SEL SID SON mudelit.

Neljandas osas on ulatus veelgi laiem: käsitleme praegusi teadmisi kriminaalsuse ennetamisest, hõlmates sotsiaalset õiglust, kaasamist ja tõrjumist, arengukriminoloogiat, sotsiaalpoliitikat, linnauuendamist ja terveid kogukondi. Kui Jill Dando instituut edendab rakenduslikku *kuriteoteadust*, siis rahvusvaheline kuriteoennetuse keskus Montréalis ja Euroopa linnade turvalisuse foorum edendavad märksa laiemat kuriteoennetuse käsitlust – kuriteoennetuse vajadus, politsei osa selles ja kuriteoennetuse seos omavalitsusega. Keskus on aktiivselt seostanud kuriteoennetust ja sotsiaalset õiglust.

Kuriteoennetuse kümme kuldreeglit

1993. aastal toimus Austraalias konverents *Kaos või mõistuspärasus: kogukonna turvalisus 21. sajandil*. Avasõnavõtu *Kuriteoennetus kaose ja mõistuspärasuse vahel* pidas Vancouveri Simon Fraseri ülikooli kriminoloogiaprofessor Ezzat Fattah. Ta koostas nimekirja *10 kuriteoennetuse kuldset reeglit*.

- 1) Kuriteoennetus on väga oluline ja ajakohane, aga ka väga raske, keerukas ja valus teema. Seega on vaja objektiivseid, teaduslikke ja erapooletuid vaidlusi ja mõttevahetusi, mis tõenäoliselt annavad pikaajalises mõttes häid tulemusi. Teisisõnu tähendab see kindlat aja, jõupingutuste ja rahade investeerimist.
- 2) Tundub, et praegused kuriteoennetuse töösuunad ja strateegiad ei tööta. Seega on häda-vajalik neid muuta, mitte ilmtingimata uute, vaid teistsuguste lähenemiste katsetamiseks.
- 3) Kuriteoennetuse emotsionaalses ja tugevasti politiseeritud valdkonnas on tungiv vajadus eraldada faktid retoorikast, vältida kaost ja kuulata mõistust, samuti teha vahet utoopiliste ja realistlike kuriteoennetuse strateegiate vahel.
- 4) Valdkonnas, kus kriminaaluudiseid laialdaselt levitatakse ja sensatsiooniks muudetakse, tuleb ilmtingimata käsitleda kuritegevust realistlikult ja muuta levinud hoiakuid. Seega on vaja ära tunda ja tunnustada fakti, et paljusid kuritegevuse taset mõjutavaid faktoreid on väga raske või võimatu muuta ning paljusid kuritegusid, kaasa arvatud neid, mis tekitavad suurt ärevust ja hirmu, pole kerge ennetada.
- 5) Samuti on kasulik tunnistada, et hõlpsam (ja odavam) on muuta inimeste arusaamu (või õigemini valearusaamu) kuritegevusest kui kuritegevuse olukorda ennast.
- 6) Ka on kasulik mõista, et paljusid kuritegusid saaks vältida mitte inimeste biotilist või psüühilist olemust muutes, vaid nende hoiakuid muutes. Kuriteoennetuse põhimõtteks peaks olema see, et hoiakuid on lihtsam muuta kui inimesi, olukordi ja keskkondi on lihtsam muuta kui sotsiaalseid ja majanduslikke struktuure.
- 7) On tähtis mõista, et kriminaalõigussüsteem ei ole mitte ennetamise, vaid sekkumise süsteem. Me nõuame oma politseilt liiga palju, tegelikult teeme neile lausa karuteene, kui ootame neid muutuvat kuriteoennetajaiks.

- 8) Viimastel aastatel on kasvanud tendents visata sotsiaalsed probleemid kriminaalõigus-süsteemi rüppe ja siis kaevata, et olukord ei parane sugugi. Nende probleemide kriminali-seerimine pole mitte ainult vale vastus, vaid see juhib ka tähelepanu kõrvale sellelt, mida tuleb teha vastavate probleemkäitumiste ennetamiseks või vähendamiseks.
- 9) Kuigi mõisteid kuriteoennetus ja kuritegevuse vähendamine kasutatakse harilikult vaheldumisi, nagu oleksid need sünonüümid, tuleb neil vahet teha. Esimene on raske ja peaaegu täidetamatu ülesanne. Kuritegevuse vähendamine on ametliku kuritegevuse vähendamine, mida on võimalik saavutada mitmel moel, eriti suurendades sallivust teatud väiksemate süütegude suhtes ning ka teiste kuritegude dekriminaliseerimise ja karistuste vähendamise või mittekasutamise teel.
- 10) On oluline tunnistada, et sotsiaalne õiglus, sotsiaalne võrdsus jne on väärtuslikud eesmärgid, mida tuleb aktiivselt ja hoolsalt järgida, mitte nende potentsiaalse kuriteo-ennetusliku mõju pärast, vaid sellepärast, et need on soovitatavad ja isegi hädavajalikud eesmärgid õiglase, ausa, rahumeelse ja harmoonilise ühiskonna saavutamiseks. (Fattah 1993.)

Pea neid kuldseid reegleid väärtuslikeks. Fattah ei ole rahul sellega, et politsei on nii tugevalt kaasatud kuriteoennetusse, kogukonna politseitöösse ja koostöövõrgustikesse, kuna peab seda politsei põhifunktsioonile takistavaks. Seevastu rahvusvaheline kuriteoennetuse keskus väidab, et politsei peab aktiivselt osalema kuriteoennetuses ja linnajuhtimises. On selge, et koostöövõrgustikud Ühendkuningriigis liiguvad palju rohkem rahvusvahelise kuriteoennetuse keskuse positsiooni suunas kui Fattah' märksa piiratuma politsei rolli suunas.

Fattah kommenteerib seda nii: „Peamine põhimõte, mis peaks juhtima kuriteoennetuse jõupingutusi – et hoiakute muutmine on lihtsam kui inimeste muutmine, et olukordi ja keskkondi on kergem muuta kui sotsiaalseid ja majanduslikke struktuure –, näib toetavat rohkem olustikulist kui sotsiaalset ennetamist, eriti suurte sotsiaalsete muutuste korral.”

Fattah' viimane sotsiaalset õigust, sotsiaalset võrdsust jne käsitlev reegel valgustab ilmselt erinevust „kuriteoteaduse” ja rahvusvaheline kuriteoennetuse keskuse sotsiaalset kuriteoennetuse mudeli vahel. Marcus Felson Rutgersi kirjastusest saatis mulle kirja, mis seda hästi illustreerib: „Kuna töötad Põhja-Euroopas, luba mul märkida, et Perry kooliprojekti olemus on olnud Skandinaaviamaades normiks kümneid aastaid. Näiteks Rootsi on kaua pakkunud arendavat koolieelset ja pikapäevateenust ning teinud lastele kulutusi. Aga nende kuritegevuse tase on praegu sama kõrge või isegi kõrgem kui meil USA-s. Isegi vägivalla tase on Euroopas võrdne või kõrgem, välja arvatud väike osa neid vägivallajuhtumeid, mis põhjustavad kellegi surma. Neil juhtudel suurendab USA taset relvade kättesaadavus – võimaluse tegur.”

Perry kooliprojektil oli lihtne sõnum, mis meeldis paljudele Ameerika akadeemikutele – võtta üle Euroopa sotsiaalhoolekande süsteem ja viia nii USA kuritegevuse tase alla. Euroopa hoolekande- ja hariduspoliitikast on neil tõesti palju õppida, eriti arvestades meie meditsiini rahastamise korratust ja probleeme koolides. Ameeriklased kasutavad kuritegevuse vähendamist ergutina, suuremate maksude õigustusena sotsiaalprogrammide tarbeks, mis oleks meie eneste huvides. Õnnetuseks see nii ei tööta. Kui tahame suurendada kulutusi haridusele ja sotsiaalhoolekandele, peame seda tegema südameheadusest või sellepärast, et enamus on valmis vaestele paremaid koole pakkuma. Kumbki nendest pole seotud kuriteoennetusega” (Felson 01.05. 2006).

Francis Baconi märkus „võimalus teeb varga” annab edasi Felsoni ja Clarke'i olustikulise ennetamise mudeli olemust (1998). Nende töö keskendus olukorra süstemaatilisele analüüsile, vähendamaks või kõrvaldamaks kuriteo võimalust. Kui pole võimalust, siis pole ka kuritegevust, olgugi et on palju riskiga ehk kuritegevusele kalduvaid indiviide.

Rahvusvaheline kuriteoennetuse keskus on avaldanud palju artikleid politsei osast kuriteoennetuses. Nendes tuuakse järgmised definitsioonid.

Olustikuline ennetamine: seda tüüpi ennetamine tugineb piirkonna või linnaosa strateegilisele analüüsile, tegemaks kindlaks ja kataloogimaks kuritegude sooritamise võimalusi, riskiindiviide ja -olukordi, pidades silmas inimeste ja vara kaitset nende tingimuste muutmise kaudu, mis tekitavad kuritegevust. Eesmärgiks on kujundada kogukonnapõhiseid mehhanisme kuritegevuse ja korratuste vähendamiseks. Jätkusuutlik ennetamine olustikuliste meetmete abil nõuab elanike kohustuste ja võimete kirjapanekut.

Osa sellest definitsioonist oleks Ron Clarke'ile ja Marcus Felsonile vastuvõetav, ent mitte kõik. Definitsioon ei osuta sellele, et otsustava tähtsusega muutujaks on võimalus. Peamine pole kogukonnapõhised mehhanismid, vaid spetsiifiline olustikuline ennetamine. Selleks ei pea kaasama kõiki elanikke, vaid ainult neid, kes on spetsiifilise olukorraga seotud.

Keskuse dokumentides on mitmeid „jah, see toimib” stiilis märkusi olustikulise ennetamise ja turvaplaneerimise kohta. Viimase kohta tunnistatakse, et „sellised meetmed on tõestanud teatud mõju varguste, vandalismi ja avaliku korra rikkumise vallas. Politsei on edukalt kaasanud linnaelanikke turvaplaneerimise meetmete rakendamisse naabri- ja ärivalve tüüpi programmide kaudu, mis on suunatud kogukonna kaasatuse ja teadlikkuse suurendamisele. Kuigi turvaplaneerimine annab valiitse ja vajaliku panuse kogukonna turvalisusesse ja probleemilahendusse, ei käsitle need meetmed kuritegevuse ja kriminaalse käitumise põhjuslikke tegureid.

Muidugi pole ei olustikulise ennetamise ega turvaplaneerimise praktikud kunagi väitnud, et nende pingutused on suunatud alusteguritele. Nagu väitsin teises osas, ei eeldatagi olustikulises ennetamises, et sellised tegurid olemas on. Kuritegevust peetakse suhteliselt normaalseks tegevuseks ja otsus kuritegu sooritada tuleneb olulisel määral võimaluse olemasolust. Pole võimalust, pole varast, pole probleemi.

Vastandina olustikulise ennetamise suunale on keskusel sotsiaalse ennetamise mudel, mis rõhutab lausa radikaalselt (juur)põhjuslikke tegureid:

Sotsiaalne ennetamine tähendab peamiselt indiviidide ja gruppide mobiliseerimist, kes võiksid mõjutada tegureid, mis takistavad tervete elujõuliste kogukondade jätkusuutlikku arendamist. Selline ennetav strateegia tähendab tavaliselt integreeritud sotsiaalpoliitikate ja arenguprogrammide koostamist, mida saab ühildada laiemal kogukonna huve teenivate multisektooralsete algatustega: tööhõive, haridus, linnaplaneerimine, majutus, tervis, lastekaitse, sotsiaalse kaasamine, politseitöö ja õigus. Turvalisuse ja julgeoleku mõttes on kõige sobivamad sellised sotsiaalse arengu poliitikad ja programmid, mis on suunatud alaealiste kuritegevuse, vägivaldse käitumise ja sotsiaalse tõrjutuse riskiteguritele.

Lisaks: pikaajalisel ennetamisel on eluliselt tähtis tegelda ka kuritegevuse keerukate juurpõhjustega. Kõikjal maailmas tunnistatakse, et tegurid nagu vaesus, töötus, sobiva elamispinna puudumine, kirjaoskamatus, piiratud juurdepääs haridusele, alkoholi ja uimastite kuritarvitamine, rassism ning teised diskrimineerimise vormid on seotud riski suurenemisega. Sotsiaalne kuriteoennetus tunnistab seda. Sotsiaalse ennetamise strateegiad püüavad tegelda nende vastastikku seotud teguritega, eesmärgiga kujundada kogukond, kus kuritegevus ei saaks valitseda. Politsei jaoks on otseselt tähtsad uurimistulemused, mis seovad varase lapsepõlve kogemused, püsiva alaealiste delinkventsuse ja täiskasvanuea vägivaldse käitumise. Need ütlevad ka, et „väike grupp indiviide (5–10%) vastutab enamiku igal aastal sooritatud kuritegude eest (50–70%)”.

Sotsiaalse ennetamise perspektiivist lähtuvad suunad püüavad kuritegevusega tegeldes leevendada riskitegureid ja parandada olukordi, mis takistavad tervet arengut ja elujõulisi turvalisi kogukondi. Need strateegiad hõlmavad järgmist:

- laste arengu lähenemised, mis keskenduvad laste elu parandavatele sekkumistele, mis peavad tagama nende kasvamise turvalises, püsivas ja hoolivas keskkonnas. Sekkumised hõlmavad vanemlike oskuste programme, rikastatud päevahooldust ja terve arengu võimalusi soodustavaid programme;
- kogukonna arengu programmid, mis kasutavad ressursse kogukondade majandusvõimaluste, sotsiaalset koheivsuse ja naabruskonna probleemilahendusvõime tugevdamiseks. Algatused on suunatud kogukonna elukvaliteedi ja tervise parandamisele;
- sotsiaalse arengu jõupingutused, mis käsitlevad kuritegevusega seotud sotsiaalseid tegureid ja keskenduvad nt vaesusele, töötusele ja haridusvõimalustele, diskrimineerimisele ja muudele sotsiaalsetele ja majandusküsimustele.

Sotsiaalse kuriteoennetuse jõupingutuste kaudu saab vähendada kuritegevust ja saavutada teisi käegakatsutavaid eeliseid nagu vähem koolist puudumist, parem tööhõive, iseseisev elu ja tootlikud huvitunud kodanikud.

Felson ei eita selliste sotsiaalsete küsimustega tegelemise väärtust, aga kahtleb otseses põhjuslikus seoses nende tegurite ja kuriteosündmuse vahel. Pigem võiks väita, et nende küsimustega tegelemine kuulub sotsiaalse õigluse juurde, mis on väärtus isenesest, ilma väideteta tulevaste kuritegude vähenemise kohta.

Felson väidaks, et selliseid lubadusi anda on utoopiline ja ebarealistlik: kuni eksisteerib võimalus ja inimese soov, seni eksisteerib ka kuritegevus. Inimesed ihkavad asju ja mõned võtavad neid jõuga, kui saavad – see on inimloomus.

Bioloogia vs psühholoogia vs sotsioloogia vs võimalus

Lahkarusaamad sotsiaalse ja olustikulise ennetamise vahel on osa pikaajalisest võitlusest psühholoogiliste, sotsioloogiliste ja bioloogiliste seletustasandite vahel. Anthony Walsh on kriminoloog, biosotsiaalse kriminoloogia pooldaja. Ta räägib kriminaalsuse mudelist:

„Kriminaalsus kuulub inklustiivsema kriminoloogia juurde, mis tunnistab bioloogia, psühholoogia ja sotsioloogia rolli (Jeffery 1993; Moffitt 1993). Kriminaalsus on inimeste omadus, isiksuse defekt neil, kes taotlevad isiklikke huve, pööramata tähelepanu sellele, mis see teistele maksma läheb (Wilson & Herrnstein 1985: 23). Enamik inimesi on teatud asjaoludel võimelised kuritegu sooritama ja paljud meist on seda ka teinud, aga vähesed ärkavad hommikul mõttega, kuidas ära kasutada kõiki ettetulevaid võimalusi või kuidas neid tekitada. Kriminaalsus, nagu kõik teisedki inimese omadused, esineb kõigil ja koosneb omakorda teistest tunnustest, see pole mitte defekt, mis inimesel kas on või ei ole.

Kaua on eksisteerinud ka tuline vastasseis sotsiaalselt ettekirjutatud käitumise allika asukoha suhtes inimeses. „Kuritegevus on defineeritud, mitte avastatud”, ütleb hästituntud argument. Kuritegudel pole kindlat sisu, on ainult meie tajud teiste kuritegude kohta; nii ei saa me rakendada positivistlikku teadust leidmaks, miks inimesed sooritavad tegusid, millel pole universaalset tähendust ja mis võidakse homme ümber defineerida. Seda argumenti peetakse eriti tähtsaks, kui oletatakse, et põhjus on geenides: need, kes väidavad olevat leidnud kriminaalsuse geeni, peavad selgitama, kuidas geenid teavad, mis, miks, millal ja kus on kuritegu. Nad peavad ka ära keelama süü kontseptsiooni, kuna kurjategijaks sündinu ei saa kriminaalsuse eest rohkem vastutav olla kui silmade värvi eest (Senger 1993: 6).

Sengeri väide moonutab erinevust kuritegevuse ja kriminaalsuse vahel, nagu ka universaalselt hukkamõistetud kuritegude (*mala in se*) ja kultuuri või ajastuga seotud kuritegude (*mala prohibita*) vahel. Sengeril on õigus selles, et: pole „kuritegevuse geene”, aga on geenid, mis arvukate neurohormonaalsete teede kaudu viivad teatud tunnuste ja

joonteni, mis võivad suurendada kriminaalse käitumise tõenäosust mõnes keskkonnas. Teo legaalne staatus ei lähe selliste tunnustega inimestele eriti korda. See on valmisolek rikkuda sotsiaalseid ja moraalseid reegleid ning mitte mõelda tagajärgedele teiste ja enda jaoks, mis defineerib kriminaalsust palju täpsemalt. See valmisolek tähendab halba enesekontrolli, võimetust moraalireegleid omaks võtta ja vähest empaatiat.

Sotsiaalteaduse peavool toetab tugevalt traditsiooni süüdistada kuriteos kõiki ja kõike, välja arvatud seda, kes selle sooritas. „Millal tahes avastame alaealiste kuritegevuse kõrge taseme,” kirjutas MacIver (1960: 123) üle 30 aasta tagasi, „võime olla kindlad, et kurja juur pole mitte noortes enestes, vaid sotsiaalsetes ja majanduslikes tingimustes, milles nende perekonnad elavad.” **Üks süüst vabastajatest, Farley, hoiatab: „Kui me ei suuda ennast veenda, et agulivägivald oli halbade geenide produkt /.../, siis peaksime selle vägivalda omistama vaeste looduslikele puudujääkidele, mitte nende vaesusele külluse keskel. Lühidalt, peame vaeseid endid nende vägivaldas süüdistama” (1990: 217).**

Farley eeldab et „tõelised” vägivalda põhjused („vaesus külluse keskel”) on paljastatud ja see üks tegur on nii piisav kui hädavajalik põhjus. Kui see on nii, siis on rumal ja kasutu edasi otsida, eriti kui otsitakse „diskrediteeritud” teoreetilises raamistikus. Selle seisukoha järgi on vägivaldsed isendid pigem rahalises kui moraalses pankrotis ja oleksid lugupeetud keskklassi liikmed, kui nad suudaksid saavutada rohkem „küllust”, mille keskel nad elavad. Omistame süü vägivalda eest valesti neile, kes selle sooritasid, ja selle seisukoha järgi põhjustab suhteline deprivatsioon vägivalda täiesti ettekirjutatud viisil. „**Keskkond**” on kõik, **indiviid pole midagi**. Nii on McIveri alaealised kurjategijad ja Farley’ pätid oma keskkonna süütud etturid” (Walsh 1995: 174–175, autori rõhutused).

On selge, et sotsioloogia ei taha arvestada mingite bioloogiliste teguritega. Ülevaates *Bioloogia tähtsus sotsiaalse uurimise jaoks* kommenteerisid Jeremy Freese, Jui-Chung Allen Li ja Lisa D. Wade, kuidas sotsioloog Karp olevat kiidelnud sissejuhatavas sotsioloogia loengus, et „minu teaduse üheks keskseks sõnumiks on see, et saatus on kultuur, mitte bioloogia.” Paljudele sotsioloogidele on „bioloogia” ja „sotsiaalne” seotud võidu-kaotuse mänguga, kus iga esimesele kaotatud pind vähendab sotsioloogia väärtust (2003: 233).

Felson ja Clarke ei püüa selgitada kuritegevust biosotsiaalse mudeli mõistetes, aga nad kasutavad täpselt piiritletud mudelit, kus individuaalne sotsiaalne agent tegutseb spetsiifilises olukorras. Ma usun, et see on sotsioloogilise sotsiaalpsühholoogia mikromudel, aga see pole selgelt enam makrosotsioloogiline perspektiiv, mida rakendab Rahvusvaheline Kuriteoennetuse Keskus, kus rõhutatakse tegureid nagu vaesus, töötus, sobiva eluaseme puudumine, kirjaoskamatus, piiratud juurdepääs haridusele, alkoholi ja uimastite kuritarvitamine, rassism ja teised diskrimineerimise vormid, mida peetakse suurema kuritegevuse riski alusteguriteks.

Felson ja Clarke ei tee makrosotsioloogilisi ega psühhopatoloogilisi järeldusi. Nende huvi- puudus selliste laiemate sotsiaalsete tegurite vastu on suur väljakutse argumendile, et vaja on laiemat sotsiaalse ennetamise suunda, linnaplaneerimist jne. Felson ja Clarke ei usu, et sellised sekkumised on kuriteoennetuses hädavajalikud. Nad on ketserid, kes kahtlevad makrosotsioloogilises usus, mis seni kriminoloogias ja keskuse materjalides domineerib.

Felson ja Clarke saavad viidata suurele hulgale allikatele, mis dokumenteerivad edukat kuritegevuse vähendamist olustikulise ennetamise mudeli kaudu. See on väljakutse sotsiaalsele ennetamisele – eriti laiemal makrotasandil – dokumenteerida sama suurt edu. Nii nagu spetsialiseerumine on vältimatu meditsiinis, on see ka kuriteoennetuses nii. Selle asemel, et

rünnata teisi kuriteoennetuse paradigmasid, oleks parem mõelda, millal ja kus iga paradigma või koolkond on tõestanud oma kõige suuremat kasulikkust.

Ja on selliseid kriminolooge nagu Ross Homel (<http://www.gu.edu.au/centre/kceljag/>), kes on teinud erakordset tööd olustikulise ennetamise vallas seoses alkoholi tarbimisega pubides – vt nt tema artiklit *Turvalisemate joogikeskkondade loomine kogumikus Alkoholiprobleemide ravi ja ennetamise käsiraamat* (Homel 2004) ning aruannet *Teed ennetamiseni: kuritegevuse arengulise ja varase sekkumise suunad Austraalias* (Homel jt 2001; www.ncp.gov.au) ja ka peatükk *Arenguline kuriteoennetus Kuriteoennetuse ja kogukonna turvalisuse käsiraamatus* (Homel 2005). Seega ei näe ma vajadust valida olustikulise või sotsiaalse ennetamise vahel. Mõlemad suunad on väärtuslikud ja kirjeldavad keeruka probleemi eri aspekte.

Kuigi seosed laiemate sotsiaalsete indikaatorite vahel pole nii lihtsad või selged kui mõned autorid väidavad, on varase arengu riski- ja kaitsetegurite põhjal võimalik tõendada varase riskikeskse sekkumise olulisust.

Arengukriminoloogia elukaare jooksul: olustikuline ja sotsiaalne

David Farrington on arengukriminoloogia vallas töötanud ja riskikeskset ennetamist pooldanud mitu aastakümnet. Tema viimane ülevaade on *Arenguline kriminoloogia ja riskikeskne ennetamine Oxfordi kriminoloogia käsiraamatus*. Ta kirjutab riskikeskse ennetamise kohta: „Selle lähenemise põhiidee on väga lihtne: teha kindlaks kuritegevuse peamised riskitegurid ja rakendada neile vastutoimivaid ennetamisemeetodeid. Sageli tehakse täiendavalt katset teha kindlaks kuritegevuse peamised kaitsetegurid ja rakendada neid tugevdavaid ennetamisemeetodeid. Tavaliselt annavad riski ja kaitsetegurite kohta teadmisi longituuduuringud ning ennetamise ja sekkumisprogrammide mõju hindamiseks kasutatakse eksperimente. Nii seob riskikeskne ennetamine teooria ja praktilise ennetamise, fundamentaal- ja rakendusuuringud, teadlased, poliitikakujundajad ja praktikud” (Farrington 2002).

Teised hiljutised tööd, mille autor või toimetaja ta on, on järgmised: *Tõendus põhine kuriteoennetus (Evidence-Based Crime Prevention, 2002)*, *Täiskasvanute antisotsiaalse käitumise varane ennetamine (Early Prevention ..., 2003)*, *Integreeritud arengulised ja elukaare kuritegevuse teooriad (Farrington 2005)*, *Kuritegevus ja karistus lääneriikides 1980–1999 (Tonry, Farrington 2005)*, *Kuritegevuse vähendamine: kriminaalõigussüsteemi sekkumiste tõhusus (Reducing Crime ..., 2006)* ja *Kuriteoennetus: mis toimib laste, kurjategijate, ohvrite ja kohtade puhul (Welsh, B; Farrington)*. Ta on väga viljakas autor.

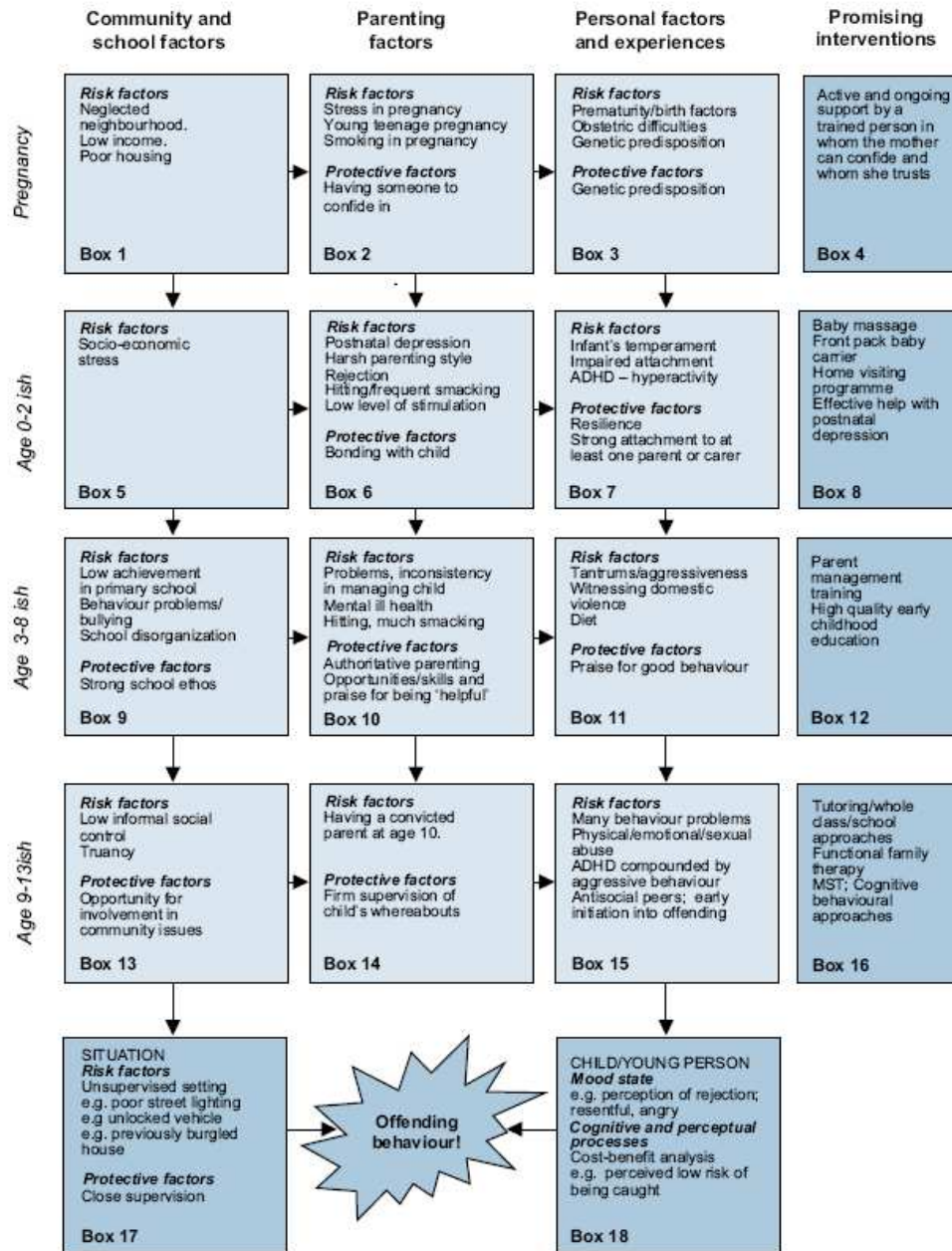
Mõned tema tööd on internetis: *Riski- ja kaitsetegurid* ning *Toetus algusest peale* (www.youth-justice-board.gov.uk ning www.dfes.gov.uk). Mulle meeldib samasugune riski- ja kaitsetegurite aruanne, mis koostati Uus-Meremaal aastal 2000 *Karmusest ei piisa – noorsookuritegevuse mõistmine: aruanne sellest, mis töötab noorte kuritegevuse vähendamises* (www.youthaffairs.govt.nz), kus püütakse seostada riskitegureid mitmete kaitsetegureid edendavate potentsiaalselt tõhusate sekkumistega.

Oxfordi ülevaateartiklis kirjutab David Farrington: „Riskikeskse ennetamise peamiseks probleemiks on kindlaks teha, millised riskitegurid on põhjused ja millised pelgalt markerid ehk põhjustega korreleeruvad (Farrington 2000). Samuti on soovitatav kindlaks teha riskitegurite ja tulemuste vahelised mediaatorid (mis vahendavad põhjuslikke protsesse) (Baron ja Kenny 1986). Ideaalis peaksid sekkumised olema suunatud neile riskiteguritele, mis on põhjused; markeritest riskiteguritele suunatud sekkumised ei vii tingimata kuritegevuse vähenemisele. Põhjuste leidmise raskus ja riskitegurite koosinemine õhutab mitmikriskiteguritele suunatud sekkumisi. Ometi on ka tõendeid, et integreeritud ehk multimodaalsed sekkumiste pakettid on tõhusamad kui ainult üksikutele riskiteguritele suunatud sekkumised (Wasserman ja Miller 1998)” (Farrington 2002).

Farrington on olnud väga aktiivne Campbelli koostööliidus (<http://www.aic.gov.au/campbellcj/>) – see on rahvusvaheline võrgustik inimestest, kes koostavad, uuendavad ja levitavad süstemaatilisi ülevaateid maailmas läbiviidud kvaliteetseist uurimustest kuritegevuse ja noorsookuritegevuse vähendamise ning õigussüsteemi täiustamise tõhusate meetodite kohta. Farrington kirjutab: „Campbelli koostööliit loodi selleks, et toota süstemaatilisi ülevaateid sotsiaalsete, hariduslike ja kriminoloogiliste sekkumiste kohta. Campbelli liidu eesmärgiks on teha parimad teadmised selle kohta, „mis toimib” kohe kättesaadavaks (nt internetis) kõigile huvilistele, sh teadlastele, praktikutele, poliitikakujundajatele ja laiemale avalikkusele. Kui traditsioonilised ülevaated on tavaliselt ühekordsed katsetused, mis varsti aeguvad, siis Campbelli liidu süstemaatilisi ülevaateid uuendatakse regulaarselt. Need ülevaated alluvad põhjalikule

kvaliteedikontrollile, mis katavad kogu maailma uurimistulemusi ja neid vaadatakse üle uute hinnanguliste uurimuste ja veenva kriitika valguses.”

Õnnetuseks on Campbelli liit veel lapseas ja koostatud on väga vähe süstemaatilisi ülevaateid kriminoloogiliste sekkumiste kohta.

Joonis 14. Riski- ja kaitsetegurid ning ennetamine (Support from the Start ..., 2004)

See joonis riski- ja kaitsetegurite ning ennetamise kohta on pärit aruandest *Toetus algusest peale: töö laste ja nende peredega vähendamaks kriminaalsuse ja antisotsiaalse käitumise riske* ning annab hea idee riski- ja kaitsetegurite omavahelistest mõjusuhetest.

On selge, et kuriteoennetus hakkab muutuma tõenduspõhiseks erialaks. Aja jooksul oleme saavutanud palju parema arusaamise viisidest, kuidas nii kaugemad tegurid nagu rass, sugu, vaesus kui lähemad olustikulised tegurid inimese elukaare jooksul vastastikku üksteist mõjutavad. Suurim probleem nii paljude sotsiaalse ennetamise allikatega on eeldus, et riskitegurid mängivad kuritegevuse põhjustes suurt rolli, ehkki see seos tuleb tõestada kvaliteetse rakendusuurimusega. Paljud sellistest makroteguritest võivad olla ainult markerid ja mitte põhjuslikud.

Olen juba maininud Ross Homelit. Ta kirjutab, et arenguline ennetamine hõlmab ressursside organiseeritud pakkumist indiviididele, perekondadele, koolidele või kogukondadele, ennetamaks hilisemat kuritegevuse või muude probleemide kujunemist. Millegi tegemine kuritegevuse vastu varakult, eelistatavalt enne, kui kahju on liiga raske parandada või kuritegevus süveneb, tundub enamikule inimestele loogilise lähenemisena kuriteoennetusele. Topeltväljakutse on muidugi täpselt kindlaks teha, mis see indiviidides, perekondades, koolides või kogukondades on, mis suurendab kuritegevusega seotuse tõenäosust ja mida kasulikku siis kindlates tingimustes võimalikult vara teha (Hemel 2005: 71).

Homelil on väga hea ülevaade riskikeskse ennetamise programmidest ja nende edust. Ta tsiteerib Sampsonit ja Laubi: „Arengulised suunad, eriti arengupsühholoogilised, keskenduvad regulaarsele ehk seaduspärasele arengule elukaare jooksul. /.../ Tulemuseks on süstemaatiliste arenguteede (muutuse) rõhutamine aja jooksul, koos kujutlusega, et täidetakse varem ettekirjutatud programmi. /.../ Seevastu elukaare lähenemised – olgugi et nad kehastavad individuaalseid erinevusi ja kujutlusi seaduspärasest arengust nagu vananemine – rõhutavad varieeruvust ja välismõjusid arengu käigule aja jooksul, mida ei saa ennustada, keskendudes ainult püsivatele individuaalsetele tunnustele või mineviku kogemustele. /.../ Elukaare fookus tunnistab esilekerkivaid (uusi) tunnuseid ja jätab kõrvale „lahtihargnemise” metafoori, mis on arenguparadigma lahutamatu osa” (Hemel 2005: 80).

Homel kommenteerib seda nii: „Kui on õiged Laubi ja Sampsoni argumendid, et lapsepõlve riskiteguritel on väga tagasihoidlik ennustatav mõju täiskasvanueale ning inimene kui agent, olustikulise ennetamise tegurid ja juhuslikud sündmused on palju suurema tähtsusega kui seni arvatud, eriti arvestades elulugude tohutut varieeruvust ja mitmekesisust (k.a kuritegevuse lõpetamise protsess), siis järeldub, et ressursid tuleks pühendada ennetamisele terve elukaare jooksul, sekkumisi planeerides ei tohi liigselt usaldada riskitegurite analüüsi ja kurjategijate tüpoloogiaid, ja suurem osakaal tuleb anda nii tegevusrutiini teooriale, olustikulise ennetamise suundadele kui arengulistele uurimustele” (Hemel 2005: 81).

Homel on arendanud ka seisukohta arenguteedest ja arengulisest ennetamisest, mis kasutaks elukaare lähenemist ega eeldaks kuritegevusele kalduvuse kui tunnuse olemasolu, kuigi ei eita püsivaid isiksuse tunnuseid, mis loovad eelduse mõnede inimeste kuritegevusele. See seisukoht on vastuolus Farringtoni arengulise ennetamise definitsiooniga (1996), mis teeb kriminaalsuse vähendamise ennetamisürituste keskpunktiks.

Homel integreerib elu faasideks või üleminekuolukordadeks nimetatud käsitluses olustikulise ennetamise arengulise suuna allikatega.

„Selle seisukoha järgi ei ole elu sirgjooneline marss täiskasvanuea poole, mille suund fikseerub pärast varase lapseea lõppu, ega üks muutumiste sirge kas paremuse või halvemuse suunas. Selle asemel toimub terve rida faaside seeriaid, muutumispunktide seeriaid, üleminekute seeriaid. Nende üleminekupunktide ajal on sekkumiste tõhusus kõige suurem, kuna muutuse ajal on individid nii haavatav valedes sammude poolt kui avatud välisele toetusele või nõuandele. Täiskasvanuks saamise käigus liigub näiteks enamik inimesi kodunt kooli, algkoolist keskkooli, koolist otsitakse teed tasustatud tööturule, omandatakse autojuhiluba,

võidakse legaalselt alkoholi osta, võimalik, et kodunt lahkuda. Täiskasvanuea käigus leiavad aset edasised üleminekud: enda sidumine teiste inimestega, lapsevanemaks saamine, toimetulek muutustega tööhõivealases staatuses, silmitsi seismine lapse probleemidega, kuni ajani, mil tõmbutakse tagasi ja lastakse oma lastel üles kasvatavad järgmine põlvkond.

Laubi ja Sampsoni analüüsi alusel on selliste üleminekute loomust seda raskem ennustada, mida rohkem aega on läinud, sest need sõltuvad elusündmustest ning sellest, kuidas inimene neid sündmusi mõistab, neile reageerib ja kuidas need sündmused inimest vormida aitavad. Paljud üleminekud nõuavad inimeselt toimetulekut uute sotsiaalsete institutsioonidega ning paljud sisaldavad uusi arenguülesandeid ja probleeme. Paljudele sellistele elufaasidele ja üleminekutele on pühendatud hulgaliselt allikaid. Näiteks üleminek kodunt kooli on hästi läbi uuritud, erilise rõhuga koolivalmiduse kontseptsioonile ja selle äratundmisele ning võib-olla parandamisele planeeritud sekkumiste kaudu (Ramey & Ramey, 1998).

Elu faasid ei ole staadiumid selles mõttes, et nad ei esinda ettemääratud arengulise plaani lahtihargnemist, vaid nad on sotsiaalselt konstrueeritud ja ülimuutlikud, sõltudes niisama palju individuaalsetest valikutest ja elujuhtumustest kui normatiivsest või bioloogilisest ajakavast. Igal üleminekuajal on võimalus rohkem kui üheks tulemuseks. Näiteks mõnel lapsel on üleminek kodunt kooli probleemideta, eriti kui on olnud õnnelik lasteaiakogemus ning perekond, kes väärtustab haridust ja mõistab, kuidas koolisüsteemist parimat kätte saada. Teised õpivad peagi, et kool on koht, kust võimalikult palju eemale hoida, sest peamine õppetund oli läbikukkumine ja mittekuulumine. Jällegi, mõnele on üleminek koolist tööle minimaalne jõupingutus, teine aga ei jõuagi selleni” (Homel 2005: 81–82).

Iga potentsiaalset kuriteosündmust saab käsitleda potentsiaalse üleminekupunktina, kus indiviid võib liikuda kas kuriteosündmuse sooritamisele või kuritegevuse vältimisele või isegi peatamisele. Olustikuline kuriteoennetus on lihtsalt viis suunata inimest prosotsiaalsele väljundile. Riskitegureid võib pidada spetsiifilises olukorras tehtava otsuse osaks. Tegelikult võib isegi öelda, et olustikuline ennetamine võimaldab niinimetatud juurpõhjustega palju konkreetsemalt ja tõhusamalt toime tulla kui väga abstraktne ja täiesti deterministlik sotsiaalse ennetamise mudel. Küsimus on selles, *millised* riskitegurid *milliste* *indiviidide* puhul, *millal* ja *kus* olulised on. Riskitegurite diskursus lokaliseerub ja muutub spetsiifiliseks.

Homel rõhutab vajadust mõelda arengust *arenguteede* kaudu: „Arengulisi lähenemisi iseloomustab küllastatus *arenguteedest*, ajast ja ajastamise aspektidest. Arenguteid ei käsitleta mitte lihtsalt unikaalsete individuaalsete elulugudena, vaid teedena läbi elu – eostamisest surmani – mis üleminekupunktides hargnevad mitmetes (sageli ennustamatutes) suundades, mis märgivad uusi kogemusi ja suhteid” (Homel 2005: 82).

Meie isiklikul narratiivil on meie ja teiste jaoks hulgaliselt üllatusi. Need üllatused tuleb sobitada koherentsesse enesenarratiivi (Maruna, LeBel 2001). Homel osutab sellele, et käsitleme arenguteid kolmel viisil: „1. Kõige tuntum selgitus kasutab mitmeid protsesse ehk edasikandumise mehhanisme, mis vastutavad aja jooksul tekkivate seoste eest. Need protsessid toimuvad kõige sagedamini indiviidisiseselt /.../ näiteks tekitab teatud sündmuste läbielamine eelduse reageerida vaenulikult, valetada, varastada, mõelda ainult enda lühiajalisest naudingust. Caspi ja Moffitti ning nende kolleegide hiljutised tööd (Caspi, McClay, Moffitt, Mill, Martin, Craig, Taylor, & Poulton, 2002) geneetilistest teguritest, mis vahendavad laste väärkohtlemise mõjusid, illustreerib üht viisi, kuidas selline protsess toimuda võib, valgustades samal ajal „keskkonnakahjude” tähtsust lastele. Tundub, et enamik sotsiaalse ennetamise allikaid kasutab riskitegurite nimekirjades selliseid deterministlikke raamistikke.

2. Teatud protsesse võib pidada inimsuhtluse juurde kuuluvaks. Parim käitumisahelate näide on Pattersoni ja Dishioni „sundtsükli” kontseptsioon. Laps alustab näiteks väheagressiivse teoga. Vanemad reageerivad ebatõhusalt, kinnistades lapse negatiivset käitumist ja viies seda veidi suurema agressiivsuse suunas. Siis on vanemal veelgi raskem õigesti reageerida ja probleemid intensiivistuvad. Tegelikult jäädvustab ja eskaleerib kummagi osapoole reaktsioon teisele sidet eelneva sündmuse ja järgneva käitumise vahel. Nii õpitakse ära kriminaalsus ja nii saab seda ka ümber õppida.

3. Indiviidi ja keskkonna riskitingimuste vastasmõjusid võib vaadelda aja jooksul. Homel toob näite Sameroffi ja tema kolleegide tööst (Sameroff, Seifer, Baldwin, & Baldwin 1993). Nad täheldasid, et mitu keskkonnatingimust seostusid negatiivselt lapse IQ skooriga nelja aasta vanuselt ja need skoorid omakorda korreleerusid IQ skooriga 13 aasta vanuselt. Nad tegid ebahariliku sammu, mõõtes samade riskitingimuste olemasolu 13 aasta vanuselt. Korrelatsioon kahe riskitingimuste komplekti vahel oli küllaltki kõrge (umbes 0.7) ja selle arvessevõtmine vähendas korrelatsiooni IQ skooride vahel 4 ja 13 aasta vanuselt poole võrra. See, mis võis tunduda indiviidi sees edasikanduva eeldusena, võis samahästi ka peegeldada tingimuste püsivust, millega kokku puututi. See on oluline leid, sest nagu rõhutas Elder (1998), „longituduuringud käsitlevad harva laste sotsiaalse keskkonna stabiilsust ja sisu pikema aja jooksul /.../ Selle tulemusena jäävad käitumusliku järjepidevuse ja muutumise allikad halvasti arusaadavaks” (Homel 2005).

Arvan, et seda on kõige paremini kirjeldanud Albert Bandura: me oleme nii oma sotsiaalse keskkonna produktid kui ka selle loojad. See on kolmesuunaline ja vastastikune suhe nähtavate käitumiste, sisemise mõtestamise ning välise sotsiaalse ja ehituskeskkonna vahel.

Ilmselt viivad erinevad arusaamad arenguteedest erinevatele tegudele. Homel näitab juhtumi-analüüsi abil keerukaid aja jooksul toimuvaid interaktsioone, eriti üleminekupunktides. Tema artiklit tuleb hoolega lugeda. Ta näitab viisi, kuidas olustikuline ja sotsiaalne ennetamine kokku tuua ning loodetavasti lõpetada mõned nendevahelised pinged. Ta lõpetab artikli, öeldes: „Peamine õppetund arengulise kuriteoennetuse allikatest on see, et on võimalik eristada lühi- ja pikaajalist, eriti halvemuselukorras ja haavatavate laste ja noorte puhul. Varases lapseas alustada on hea, aga palju saab ära teha ka hilisema elu käigus. Üldine reegel on „kunagi pole liiga vara, kunagi pole liiga hilja” (*Serious and Violent Juvenile Offenders ...*,1998). /.../ Praegu kasutavad sotsiaalteadlased Sampsoni ja Laubi paljudes kultuurides populaarset lapsepõlve determinismi ideed, toetamaks arengulise ennetamise põhimõtteid. Kanada pediaater Fraser Mustard on olnud eriti edukas üldsuse suhtumise kujundamisel varase lapsea osas, ehkki tema koduprovintsis Ontarios pole avaliku poliitika muutus nii märgatav (McCain & Mustard 2002).

Õnnetuks on keskpärane edu iseloomulik tervele valdkonnale. Kui hea uudis on see, et teadus annab mõningase aluse suhtuda optimistlikult arengulistesse lähenemistesse, siis halb uudis on see, et mitte kõik ahvatlevad ideed ei tööta, mõned annavad tagasilööke (suurendavad seotust kuritegevusega) ja isegi need tehnikad, mis töötavad (nagu kodukülastusprogrammid), ei toimi ühtmoodi kõigis uuritud kohtades (Chaffin 2004). Enamgi, peaaegu kõik kogukonnapõhised varase arengu sekkumiskatsed on kokku puutunud suurte probleemidega, püüdes kaasata perekondi ja lapsi, eriti halbade tingimustega piirkondades. Raskusi on kogetud ka püüetes liikuda kaugemale ainult lapsele suunatud fookusest, kaasamaks perekonna-, kooli- ja kogukonnasüsteeme ning enamik programme pidi võitlema pikaajalise rahastamise ja jätkusuutlikkuse nimel (Farran 2000; Halpern 2000). Sotsiaalteadlased seisavad seega poliitikutele nõu andes silmitsi suure väljakutsega. Ühelt poolt saavad nad osutada edulugudele, rõhutada katsete teaduslikku täpsust ja tulemuste ning kulude-tulude analüüsi soliidseid arve, teiselt poolt ei saa nad garanteerida, et võib-olla palju aastaid hiljem teistsugustes kogukondades,

kultuurides või riikides korratuna saavutavad oma tavapärasel moel töötavad asutused, kel võib-olla puuduvad teadmised, eksperdid ja pühendumus, samasuguseid tulemusi kui esialgsed andunud eksperimenteerijad” (Homel 2005: 97).

Selle näiteks osutab Felson oma meilis, et Perry koolieelne projekt kaasas alushariduse rikastamise kohalikke ülikooliprofessoreid. Oli kaks tohutu suurt kohalikku ülikooli – Michigani ja Ida-Michigani ülikool –, kelle ressursid olid kõige rohkem esindatud. Mitte igas Ameerika või Eesti piirkonnas ei domineeri ülikoolid.

Marcus Felson peabki silmas ressurside jaotust. Isegi kui tunnistatakse Perry projekti positiivseid tulemusi, siis kellel on sama palju ressursse? Kas Perry projekti saab dubleerida? Pole mõeldav, et Eestis saaks kulutada sama palju ressursse.

Homel rõhutab: „Võib-olla tähtsaim järeldus meie tööst Brisbane’is on see, et kogukonnad ei suuda kõike ära teha. Kui oluline on töötada koostöövõrgustikes, siis halvemuselukorras kogukonnad vajavad tervet rida käegakatsutavaid välisressursse, et ületada arvukaid barjääre, millega iga päev puutuvad kokku vanemad, kes tahavad, et nende lapsed oleksid koolis ja elus edukad, ent kel sageli pole selle eesmärgi saavutamiseks vajalikke teadmisi, oskusi ja ressursse. Püüdes ületada lõhet vajaduste ja ressurside vahel, aitab arenguline perspektiiv hoida rõhu keskmes asutusi ja sotsiaalset korraldust, mitte lihtsalt inimeste puudujääke” (Homel 2005: 98).

Homeli töö on loov süntees olustikulise ja sotsiaalse ennetamise kontseptsioonidest ja küsimustest. Kaudselt valgustab ta olustikulise ennetamise soliidset teoreetilist ja tõenduslikku alust, millele sotsiaalse ennetamise praktikud peaksid palju rohkem tähelepanu pöörama. Sotsiaalse ennetamise jaoks on olnud lihtne, võibolla isegi liiga lihtne öelda, et tegeldakse tõeliste „juurpõhjustega”, mida olustikulise ennetamise praktikud teha ei saa. Homel näitab, et lõhe polegi nii suur, nagu mõned sotsiaalse ennetamise praktikud mõelda sooviksid. Hästi disainitud sekkumine vaatleb kõiki spetsiifiliste kuriteosündmuste ja lokaliseeritud kontekstis toimivaid tegureid. Võib ju olla väga lai kontseptuaalne raamistik nagu Paul Ekblomi kuriteosündmuse asjaolud ja 5 I-d, aga lõpuks peab sekkumine tuginema andmetele, mitte oletustele.

Homel soovib lugejal vaadata D. Farringtoni suurepärasest artiklit *Arenguline kriminoloogia ja riskikeskne ennetamine* (Farrington 2002). Usun, et Homeli ja Farringtoni artiklid täiendavad üksteist. Homel nimetab ka raamatut *Neuronitelt naabruskondadeni* (<http://www.nap.edu/catalog/9824.html>). Tema arvates annab see hea sissejuhatuse arengu uurimisse ning selle sotsiaalsesse ja poliitilisse tausta.

Tema enda uurimus *Teed ennetamiseni: arengulise ja sotsiaalse kuriteo ennetamise sekkumised Austraalias* (Homel jt 2001) viis 2002. aastal arengulise suunaga projektini *Teed ennetamiseni* (www.ncp.gov.au), mis keskendus laste kooliminekul Queenslandi kõige halvemas linnarajoonis. See hõlmas peretoetuste ja koolieelsete ning koolipõhiste programmide integratsiooni seitsmes koolis kogukonna arengu raamistikus. Austraalia õpikus *Tervise ja heaolu sotsiaalne päritolu* on tema artikkel *Arenguline ennetamine halvemuselukorras kogukonnas* (Homel 2002: 269–279).

Kuriteoennetus riskikeskse varase sekkumise kaudu (individuaalne ja perekondlik tasand)

Oma ülevaates *Arenguline kuriteoennetus* küsib Ross Homel: „Kuidas need tulemused saavutati? Millised protsessid olid mängus? Käsitletud uurimused pakuvad mitmeid võimalusi. Tähtsaim on, et kõik sekkumised olid hästi rahastatud ja neid viis hoolikalt ellu hea väljaõppega personal. Kõik tuginesid selgetele teooriatele, ehkki nende sisu varieerus. Kõik sisaldasid mingis vormis

vanemate oskuste ja ressursside arendamist, mõnikord vanemate koolituse kaudu ja mõnikord laiemas pere toetamise vormis. See illustreerib üheaegse mitmes valdkonnas töötamise tähtsust, millest kõige tavalisemad on lapsed, nende vanemad ja õpetajad. Mõned uurimused peavad võtmeks laste kognitiivsete võimete (nagu IQ), teised sotsiaalsete oskuste parandamist või sidemete toetamist pere, kooli või kogukonnaga. Mõned uurimused leidsid, et mõjud pole universaalsed, mis osutab keerukatele vastasmõjudele programmi elementide ja osalejate ning nende päritolugruppide tunnuste vahel. Elmira uurimuses näiteks piirdusid positiivsed väljundid suure riskiga emade ja nende lastega; Seattle'i uurimuses ei paranenud mustade laste käitumine.

Oleks kergem mõista, mis on paranenud tulemuste või nende puudumise taga, kui sekkumiste hinnangutes kogutaks rohkem andmeid sekkumismehhanismide kohta, aga kahjuks on spetsiifiliste muutusprotsesside kohta sageli vähe teada antud (Brooks-Gunn jt 2003). Isegi kui sekkumisi on hästi hinnatud, pole paljud uurimused (kuni päris hiljutise ajani) kogunud rikkalikult kvalitatiivseid ega kvantitatiivseid andmeid paljudest allikatest individuaalsete arenguteede ega pere- või lasteteenuste mahu, intensiivsuse või mitmekesisuse kohta. See on valdkonna peamine probleem” (Homel 2005:79).

Valisin mõned näited lapse arengu programmide kohta dokumendist *Sada parimat kuriteoennetusprogrammi, inspireerimaks tegevust kogu maailmas (100 Crime Prevention ...,1999)*; on olemas ka uuem ülevaade *Linna kuriteoennetus ja riskinoored: paljutöötavate strateegiate ja programmide lühikokkuvõtteid kogu maailmast (Urban Crime ..., 2005)*, mis sisaldab ka Eesti Naabrivalve programmi.

1. näide: laste väärkohtlemise ja hooletussejätmise ennetamine kodukülastuste kaudu (Havai)

Probleem

Kuritarvitatud ja hooletusse jäetud lastest tuleb 40% suurema tõenäosusega noorkurjategijad ja täiskasvanud kurjategijad. Kas seda varast väärkohtlemist saab vähendada või elimineerida?

Kirjeldus

Terve alguse programm – kus rakendati kodukülastajaid töötamaks ohustatud vastsündinutega peredega, et ennetada lapse väärkohtlemist ja edendada tema arengut – algas 1985. aastal Havail (1,2 miljonit inimest). 2800-st inimesest, kes 1994. aastal programmi nimekirjas olid, oli 38%-l sõltuvusprobleeme ja 43%-l esines koduvägivalda. Sellest tulenevalt keskendus algatus:

- ohustatud perede kindlaksmääramisele rasedate naiste tervisekaartide läbivaatamise või otseste intervjuude kaudu;
- paraprofessionaalsete kodukülastajate kasutamisele, kes lapse viie esimese eluaasta jooksul perioodiliselt külastavad peresid, aidates vanematel laste vajadustele vastu tulla ja vanemlikke oskusi parandada;
- perioodilisele küsimustike kasutamisele lapse arengu probleemide kindlakstegemiseks ja vastavate teenuste pakkumiseks.

Hindamise ja sekkumise protsess

Selle programmi edukuse tõttu on mõtet esitada täiendavat infot riskiindikaatorite kasutamise kohta programmis.

Kuigi kõik Havai Terve alguse sõeltestid, hinnangud ja külastused olid emale vabatahtlikud, rakendati esimese külastuse nimel siiski teatud määral survet. Kui ema pöördus sünnitusvaludega haiglasse, küsiti talt, kas ta soovib pärast sünnitust toetustöötaja kodukülastust. Keeldujaid oli vähem kui 1%.

Terve alguse hindajad on kõikide haiglate töötajad ja neil on juurdepääs dokumentidele, mille emad haiglasse tulles täitsid. Nende dokumentide, lühikese vestluse ja „sõelinstrumendi” abil (sisuliselt riskitegurite nimekiri) valib hindaja välja need emad, kes tõenäoliselt vajavad kodukülastust ja paneb nad kirja täiendavaks intervjuuks.

Kindlaksmääratud **riskitegurid** on:

1. Ema on üksik, abikaasast eraldi elav või lahutatud.
2. Tema partner on töötu.
3. Tema sissetulek on ebapiisav või ta ei anna infot sissetulekuallika kohta.
4. Tal pole püsivat aadressi.
5. Tal pole telefoni.
6. Tal on haridust vähem kui 12 klassi.
7. Kontaktisik pole perekonnaliige ega partner.
8. Tal on esinenud sõltuvusprobleeme.
9. Ta pole käinud sünnituseelses kontrollis või tuli sinna väga hilja.
10. Viimase aasta kuu jooksul on tal olnud abort või elu jooksul kaks aborti.
11. Ta on olnud psühhiaatriaiglas (ei arvestata elukriiside-alast nõustamist).
12. Ta soovis selle raseduse asemel aborti.
13. Ta uuris lapse adopteerimise võimalusi.
14. Tal on tõsise abielu- või perekonflikti tunnused.
15. Ta kannatab või on kunagi kannatanud depressiooni all.

Vastusevariandid olid „tõsi”, „vale” või „ei tea”. Kui 1, 9 või 12 olid „tõsi”, kui kaks või rohkem olid „tõsi” või vastati seitsmele „ei tea”, siis järgnes sügavuti hindamine, harilikult enne ema haiglast lahkumist või, kui see ei õnnestunud, tehti telefoniintervjuu pärast kojujõudmist.

Hindamine oli pigem struktureeritud vestlus kui formaalne intervjuu ja töötajaid oli õpetatud mitteävardavalt käituma. Vestluse ajal märkmeid ei tehtud, suurendamaks lõõgastustunnet ja mitteformaalset õhkkonda. Sageli tundis ema, et vestlus oli lõõgastav – see võis olla esimene kord rääkida oma tunnetest lapsepõlve ja praeguste suhete ja stressidega seoses.

Pärast vestlust täitis töötaja saadud infole tuginedes perekonna stressi nimekirja. Nimekirjas on 10 küsimust, mis hinnatakse kas 0 – madal stress, 5 – mõõdukas või 10 – kõrge stress:

1. Lapsepõlv. (Kes teid kasvas? Kas teil on lapsepõlvest õnnelikud mälestused? Kuidas teid distsiplineeriti? Kas jooksite kunagi kodunt ära?)
2. Sõltuvused, vaimuhaigused või kriminaalne minevik. (Kas olete kunagi proovinud uimasteid? Milliseid? Millal viimati? Kas olete politseiga kokku puutunud? Kas olete kunagi psühhiaatri juures käinud? Millise probleemiga?)
3. Varasem või praegune seotus lastekaitseteenustega.
4. Enesehinnang, kättesaadavad usaldustelefonid, toimetulekuoskused, võimalik depressioon. (Kas teil on töökoht? Kas see meeldib teile? Kas teil on abistavaid sõpru? Kas olete abi saamiseks psühholoogi või nõustaja poole pöördunud?)
5. Stressorid ja mured. (Kas olete elukohaga rahul? Kui kaua olete seal elanud? Kas tulete rahaliselt toime? Kui kaua olete partneriga koos olnud? Kas saate hästi läbi?)
6. Vägivalla potentsiaal. See on kõige tähtsam küsimus. (Mida te teete, kui vihastate? Kas teie või teie partner olete teineteist kunagi löönud või tõuganud? Kui sageli?)

7. Ootused imiku/maimiku/lapse käitumisele. (Millal ootate, et beebi annab märku soovist potile minna? Millal ta kõndima hakkab? Kui kaua lasete tal nutta?) Märkuandeks on ebarealistlikud (1-aastaselt potile treenitud) või jäigad ootused (Ma lasen tal nutta, sest ei taha teda ära hellitada).
8. Imiku/maimiku/väikelapse distsipliin. (Mida teete, kui laps roomab madalal laual seisva joogiklaasi poole? Annate laksu? Karjute „Ei!” Panete joogi mujale? Viite lapse mujale?)
9. Vastsündinu taju. Kas ema räägib oma lapsest kui halvasti käituvast, tülikast või ainult tema ärritamiseks nutvast?
10. Ema-lapse side/kiindumus. Kas rasedus oli planeeritud, kas ema on lapse üle õnnelik? Kas isa on huvitatud, kas viibis sünnituse juures?

Emad said iga küsimuse eest 0, 5 või 10 punkti. Kui tulemus oli üle 25, pakuti kodukülastajat, kui üle 40, pakuti külastajat ja keeldumise korral pöörduiti lastekaitseteenuste poole.

See on hea näide tervikteenustest, mis algasid täiesti vabatahtlike ja hariduslike teenustega ning ulatused vajadusel kuni riigi võimu kasutamiseni.

Programmi mõju

Laste väärkohtlemise ja hooletussejätamise tase 1353 nimekirjas oleva kõrge riskiga peres (1987–1991) oli 62% madalam, kui nendes kõrge riskiga peredes, kellele teenust ei pakutud. Sellest tulenevalt säästis väärkohtlemiste ja hooletussejätamise väiksem arv lastekaitsele üle 1,26 miljoni dollari. Osariigi valitsusele läksid iga-aastased perekülastused maksma 2500 dollarit aastas. Need on 1999. aasta andmed ja praegune hind on palju kõrgem (*Helping to ...*, 1995, 12).

2. näide: kuritegevuse ennetamine koolieelse ohustatud laste arendamise programmi abil (Perry koolieelikute programm, Ypsilanti, USA) (www.ncjrs.org/pdffiles1/ojjdp/181725.pdf)

Probleem

Sellised riskifaktorid nagu koolieelse intellektuaalse stimuleerimise puudumine, vähenenud kognitiivsed võimed ja halb edasijõudmine koolis suurendavad noorte haavatavust tulevase hälbiva ja kriminaalse käitumise suhtes. Kas varane sekkumine koolieelse arendusprogrammi abil võiks vähendada tulevase kuritegevuse taset?

Kirjeldus

1962. aastal katsetati koolieelikute programmi Ypsilantis, et parandada ohustatud laste kognitiivseid võimeid ja kooliedu ning vähendada tulevase noorsookuritegevuse ja kuritegeliku käitumise potentsiaali. Riskiperede lapsed said kaks aastat kvaliteetset koolieelset haridust; õpetaja tegi koduviisi vanemate osalemise suurendamiseks lapse arengus ja toimusid igakuised vanemate rühmaohtumised arvamuste vahetamiseks ning kasvatusalase toetuse andmiseks. 58 kolmeaastast afro-ameerika last riskiperedest noorte, vaeste üksikvanemast emadega peredest said 1–2 aasta jooksul:

- kvaliteetse koolieelse kognitiivse suunaga hariduse 2,5 tundi iga päev 30 nädala jooksul igal aastal;
- õpetaja koduviisidid 1,5 tundi nädalas, mis olid mõeldud vanemate kursis hoidmiseks laste tegevustega ja vanemate haridusprotsessis osalemise edendamiseks;

- igakuised kohtumised, mis andsid vanematele võimalused arvamustevahetuseks ja nende muutuvate arusaamade ning uute kasvatusviiside toetamiseks.

Mõju

Programmi hinnati mitmeid kordi longituudsel ja eksperimentaalselt. 123 3–4-aastast ohustatud last määrati juhusliku valiku alusel kas sekkumisgruppi (N=58) või kontrollgruppi (N=65), kelle puhul sekkumist ei teostatud. Viimane hindamine 40-aasta vanuselt toetab tugevasti kuriteoennetuse toimumist.

Uurimus esitab tugevaid tõendeid, et Perry koolieelne programm mängis olulist rolli arreteerimiste üldarvu ning nii vägivaldsete kui varavastaste ja narkokuritegude eest arreteerimiste ja vastavate vanglakaristuste vähenemises osalejate elu jooksul kuni 40. eluaastani. Programmi grupil oli oluliselt vähem arreteerimisi elu jooksul kui kontrollgrupil (36% vs 55% 5 või rohkem kordi arreteeritutel) ja oluliselt vähem arreteerimisi vägivaldsete kuritegude eest (32% vs 48% üldse kunagi arreteeritutel), varavastaste kuritegude eest (36% vs 58% kõigil kunagi arreteeritutel) ja narkokuritegude eest (14% vs 34% üldse kunagi arreteeritutel). Ilmnesid olulised grupierinevused elu jooksul esinenud kuriteoliikides – mittevägivaldsed kuriteod, varavastased, või alaealiste narkokuriteod (3% vs 11%); arreteerimiste üldarvus (7% vs 29% 5 või rohkem kordi arreteeritutel) ja narkokuritegudes (9% vs 25%) varases täiskasvanueas; vägivaldsetes kuritegudes (14% vs 31%) ja varavastastes kuritegudes (15% vs 32%) keskeas. Võtke arvesse ka seda, et 40. eluaastaks oli programmi grupil oluliselt vähem arreteerimisi varavastaste kuritegude eest (19% vs 32% üldse kunagi arreteeritutel), narkokuritegude eest (7% vs 28%), vägivaldsete korrariikumiste eest (19% vs 37%) ja varavastaste korrariikumiste eest (24% vs 41%); oluliselt vähem arreteerimisi varavastaste kuritegude eest 27. eluaastaks (14% vs 26%); oluliselt vähem arreteerimisi 28–40. eluaastal vägivaldsete kuritegude eest (2% vs 12%), narkokuritegude eest (3% vs 15%) ja varavastaste korrariikumiste eest (10% vs 28%). 40. eluaastaks oli programmi grupp osalenud oluliselt vähem kolmes kuriteoliigis 78-st – ohtlikud narkootikumid (3% vs 20%), kallaletung ja/või pekmine (19% vs 37%) ja vargus alla 100 dollari (9% vs 22%). Neis kuriteoliikides olid olulised grupierinevused 27. eluaastaks; kallaletung ja/või pekmise korral ka 28.–40. eluaastani. Veel enam, programmi grupile määrati oluliselt vähem arv kuid vanglas 40. eluaastaks (28% vs 52% üldse kunagi karistatutest), eriti vanuses 28–40 (19% vs 43%). Ka vanuses 28–40 määrati programmi grupile oluliselt vähem arv kuid vanglas (7% vs 25%) ja nad olid veetnud oluliselt vähem kuid vanglas (9% vs 21% kunagi vanglasolnutest).

Kulude-tulude analüüs

Rahvusvahelise Kuriteoennetuse Keskuse 1999. aasta aruanne teatas, et iga Perry koolieelsesesse programmi investeeritud dollar andis üldsusele vähenenud kuritegevuse ja sotsiaalabiraha näol tagasi 7,16 dollarit selleks ajaks, kui osalejad olid 27-aastased. 29% osalejaist teenis 2000 dollarit kuus või rohkem, võrreldes ainult 7%-ga mitte-osalejate puhul, ja 71% osalenutest oli lõpetanud keskkooli, mitteosalejatest vastavalt 54%. See on 716% investeerimistulu 1962. aastal.

Kulude-tulude analüüsi jätkati kuni 40. eluaastani (<http://www.highscope.org/Research/PerryProject/perrymain.htm>). Arvestades dollari väärtuse muutust oli programmi majanduslik kasu ühiskonnale 258 888 dollarit, iga osaleja läks maksma 15 166 ja iga investeeritud dollar andis tagasi 17,07 dollarit. Üldsusele säästetud rahast tuli 88% (171 473 dollarit) kuritegevuse kulude kokkuhoiust, 4% hariduskulude kokkuhoiust, 7% kõrgemast tulumaksumäärast ja 1% säästetud sotsiaalabi kulutustest. Koolieelse programmi osalejad teenisid inimese kohta 14% rohkem, elu jooksul üle 156 490 dollari (arvestades dollari väärtuse muutust).

Märkused programmi ja selle elluviimise kohta

Perry koolieelse projekti uurimise tulemused demonstreerivad ennetamise ja varaste sekkumiste väärtust kaitsetegurite edendamisel, mis vähendavad noorte kuritegevust. Programm loodi suure riskiga laste jaoks, kes pidid sellistest sekkumistest kõige enam kasu saama. Sekkumised mõjutasid paljusid riskitegureid ja viidi läbi mitmes valdkonnas (st kodus ja koolis). Yoshikawa (1995) võttis oma ulatuslikku ülevaatesse varase lapsega sekkumiste kohta näitena Perry koolieelse projekti kui kombinatsiooni varasest hariduslikust ja pere toetamise komponentidest, mis on pikaajalise determineeriva mõjuga antisotsiaalsele käitumisele. Teised kombineeritud programmid, mis on näidanud pikaajalist mõju alaealiste kuritegevusele, on Yale'i lastekaitse projekt (Seitz ja Apfel 1994), Houstoni laste ja vanemate arengu keskus (Johnson ja Walker 1987) ning Syracuse'i pere arengu uurimisprogramm (Lally, Mangione and Honig 1988).

Üksikkomponentidega mudelid – need, mis käsitlevad ainult haridustegureid – ei näidanud olulisi tulemusi. Lisaks vajadusele valida sobivad sihtpopulatsioonid ja käsitleda mitmeid riskitegureid mitmetes valdkondades on eduks hädavajalik programmi kvaliteet. Perry mudel tugineb kvaliteetsele haridussuunale, mis tähendab väikest laste-personali suhtarvu, aktiivset õppekava ja kodukülastuste komponenti, mis kaasab vanemad õpetamisprotsessi. Ka õpetajad on hea haridusega, nende töö adekvaatselt kompenseeritud ja neile pakutakse ülesannete täitmisel tuge. Ometi nõuab tõhusa ennetamisstrateegia elluviimine pühendumist empiirilistele andmetele tuginevale kvaliteetsele programmile ja ressursside õigeaegset investeerimist, mille tulemuseks on pikaajaline kokkuvõtte ja positiivne sotsiaalne muutus laste ja perede elus. Perry koolieelne projekt annab ühe sellise mudeli varase lapsepõlve sekkumiseks, mis on kvaliteetse teostuse ja pikaajalistele eesmärkide pühendumise korral osutunud edukaks.

Perry mudeli üle arutletakse sotsiaalse ennetamise debattides. See on hea tõend hästi kavandatud projekti pikaajaliste kuriteoennetuslike mõjude kohta. On selge, et lapsed, kes said kvaliteetset haridust, said üldiselt paremini hakkama kui võrdlusrühm. Võib isegi öelda, et programmi mõjul kaldusid nad tõeliste kuriteovõimalustega kokku puutudes kuritegevusele ilmselt vähem.

Clarke ja Felson pole kunagi väitnud, et kõigil inimestel on võrdne valmisolek kuritegude sooritamiseks, vaid et on piisavalt palju indiviide, kes võimaluse korral ilmselt kuriteo sooritaks. See on veidi muudetud versioon Lincolni aforismist valetamise kohta: „Mõned inimesed valetavad kogu aeg, kõik inimesed valetavad mõnikord ja mitte kunagi ei valeta kõik inimesed kogu aeg”. Isegi kõige pühendunumal töökal „kurikaelal” on teisi sotsiaalseid rolle. Kui pole võimalust, ei saa kuritegu toimuda. See on kõik, mida Clarke ja Felson väidavad. Oletada, et tekib ühiskond, kus ükski inimene tänu piisavale sotsiaalsele ennetamisele kunagi kuritegusid ei soorita, on utoopiline.

Küsimus pole vastuolus olustikulise või sotsiaalse ennetamise vahel. Hästi kavandatud ja heade ressurssidega programmid on tõhusad. Ometi on väga vähe Perry taolisi näiteid. See tegutses ainult 1962–1967. Ja on küsitav, kas kõigis ühiskondades on ressursse või valmisolekut selliseid programme kõigi laste jaoks järgida, isegi kui sellel on pikaajalised kasutegurid.

Võrdlusrühma lapsed olid suuremate eeldustega võimaluse korral kuritegusid sooritada. Seda näitas nende arreteerimiste arv. Neile oleks kasuks tulnud olustikulise ennetamise programmid. Ja sellise olustikulise ennetamise hind oleks olnud märksa väiksem kui Perry programmi oma. Mõlemal juhul oleks kuritegusid olnud vähem. Ma ei näe põhjust väita, et Perry programm on olustikulisest ennetamisest sisuliselt parem, kuna tegeleb „juurpõhjustega”, mitte kaugemate põhjustega – see oleks ideoloogia, mitte teadus. Küsimus on toimivates sekkumistes, mitte

kummagi poole ideoloogilistes argumentides. Kui tõhusus on dokumenteeritud, siis on järgmine küsimus parima programmi valikus kulu-tulu analüüs.

3. näide: noorsookuritegevuse ennetamine perekonna arengu kaudu (Syracuse, New York) (<http://www.promisingpractices.net/program.asp?programid=133> ning <http://www.dsgonline.com>).

Probleem

Vanemlike oskuste tase ja perekonna funktsioneerimine kujutavad endast üht varasemat ja tugevamat tulevase noorsookuritegevuse ohu ennustajat. Kas perekonna funktsioneerimise taset saab parandada nii, et see risk väheneb?

Kirjeldus

1970ndate keskpaiku katsetas Syracuse'i ülikool perekonna arengu uurimisprogrammi Syracuse'i linnas (164 000 elanikku). Programm proovis perekonna ja lapse funktsioneerimist majanduslike raskustega peredes tugevdada. Programm haaras 108 puudust kannatavat peret ja algas raseduse kolmanda kolmandikaja algul. Kõigi valdavalt afro-ameerika perede aastasissetulek oli alla 20 000 dollari (1996). Ema keskmine vanus oli 18 aastat, 85% olid üksikperekonnapead (tüüpiliselt noored vähema kui keskaridusega üksikvanemad, halva tööalase minevikuga). Neile osutati järgmisi toetusteenuseid:

- sekkumise põhiline koormus seisnes laste arengut soodustavate vanemlike strateegiatega toetamises. Seda teostati iganädalaste kodukülastuste kaudu, millele järgnes päevahooldus lapse esimese viie eluaasta jooksul. Kodukülastajaid oli õpetatud aitama peresid lastekasvatuseprobleemide lahendamise, peresuhete ja kogukonnaelus osalemise alal;
- 6–15-kuuste laste kvaliteethooldus ülikooli lastekeskuses viis poolikut päeva nädalas ning pärast seda viis täispäeva kuni lapse 5-aastaseks saamiseni.

Mõju

Järgnev hindamine kümne aastat pärast programmi lõpetamist võrdles 65 programmis osalenud last (13–16-aastaselt) 54 sarnasest valimist lapsega, kes programmis ei osalenud. Selgus, et:

- ainult 6% osalenud noorukitest olid sattunud maakonna kriminaalhooldusametisse (võrreldes 22% mitteosalenud noorukiga);
- õigussüsteemi kulutused osalevate noorukite peale moodustasid vähem kui 1/10 mitteosalenutega seotud vastavatest kulutustest (186 dollarit osalejate kohta vs 1 985 dollarit mitteosalejate kohta);
- osalenud noorukid väljendasid positiivsemat häälestust enese suhtes ja olid aktiivsemad isiklike probleemide lahendamises;
- programmis osalenud tüdrukud olid koolis edukamad ja said paremaid hindeid;
- programmis osalenud noorte vanemad väärtustasid prosotsiaalseid hoiakuid ja käitumisi rohkem kui kontrollrühma vanemad.

4. näide: vanemate ja laste treening kuritegevuse ennetamiseks (Montreal) (www.colorado.edu/cspv/publications/factsheets/blueprints/pdf/FS-BPP12.pdf)

Probleem

Uurimused näitavad vanemlike oskuste ja varase lapsega probleemse käitumise tugevat interaktsioonilist seost. Varane korrarikkumine ja agressiivsus on tulevase noorsookuritegevuse riskifaktorid. Kas vanemad suudavad õppida laste probleemkäitumist vähendavaid oskusi?

Kirjeldus

Selle 1985. aastal Montrealis (u 3,1 mln elanikku) alustatud mitmiksekkumise strateegia eesmärgiks oli ennetada 46 madala sotsiaalmajandusliku staatusega perest pärit poisi ühiskonnavastast käitumist (keskmine vanus 7–9) vanemlike oskuste ja laste sotsiaalsete oskuste parandamise kaudu. Need perekonnad said kahe aasta jooksul järgmisi teenuseid:

- vanemad osalesid 17-1 treeningõppusel, mis keskendusid tõhusatele lapse distsiplineerimisstrateegiatele ja prosotsiaalse käitumise positiivsele kinnitamisele ning aitasid vanematel kujundada perekriisidega toimetulemise oskusi;
- poisid said väikeses rühmas koos prosotsiaalsemate kaaslastega 19 õppust, kus keskenduti sotsiaalsetele oskustele ja enesekontrolli kujundamisele ning vastupanule agressiivsetele reaktsioonidele, treeningul kasutati juhendamist, kaaslaste eeskujut, rollimängu ja suhtlemisoskuste õppimise kinnitust.

Mõju

Programmis osalenud poiste ja sarnastest poistest koosneva kontrollgrupi hinnang näitas, et:

- programmis osalenutel oli 60% vähem kaklust;
- 10–12-aastaselt esines 74% vähem kuritegelikku käitumist (poiste endi poolt hinnatuna);
- 60% programmi poistest õppis 12-aastaselt normaalkooli 6. klassis, võrreldes ainult 41% mitteosalenud poistega.

Kokkuvõte

Need neli näidet annavad hea toetuse varasele sekkumisele peresüsteemis kui parema alguse kindlustamise viisile paremaks tulevikuks. Nad näitavad ühtlasi, et hästi disainitud programmid peavad mõju saavutamiseks saama vajalikul tasemel raha piisavalt pika aja jooksul. Halb programmi disain ja/või ebapiisav rahastus on niigi piiratud sotsiaalsete ressursside raiskamine.

On tugevaid tõendeid sotsiaalse ennetamise mudelite kohta, mis edendavad laste arengut. Kas sotsiaalse ennetamise programmid on rahaliselt tulusamad kui olustikulise ennetamise omad, pole teada. Aga on selge, et lapse arendamise programmide eelised ilmnevad pika aja järel, samas kui olustikulise ennetamise programmide positiivsed tulemused on näha märksa varem. See on ka üks põhjus, miks Ron Clarke usub olustikulisel ennetamisel olevat sotsiaalse ees poliitilisi eeliseid.

Kuriteoennetus positiivse noorsookasvatuse kaudu

Novembris 1998 koostasid Catalano, Hawkins jt aruande *Positiivne noorsookasvatus Ühendriikides: positiivse noorsookasvatuse programmide hindamise tulemused*

(<http://aspe.hhs.gov/hsp/PositiveYouthDev99/index.htm#toc>). Kokkuvõttes kirjutasid nad, et viimased 30 aastat on olnud tunnistajaks ennetamise ja positiivse noorsookasvatuse programmide laialdasele levikule. „Selle aja jooksul on ennetusprogrammid olnud paljude hindavate uurimuste subjektiks. Hiljuti on hakatud keskenduma positiivse noorsookasvatuse programmide hindamisele, mis on ka käesoleva uuringu subjekt. Huvi positiivse noorsookasvatuse vastu on suurenenud tänu uurimistulemustele, mis näitavad, et ühed ja samad individuaalsed, perekonna, kooli ja kogukonna tasandi tegurid võivad ennustada nii positiivseid (nt edu koolis) kui negatiivseid (nt alaealiste kuritegevus) tulemusi. Sellised tegurid nagu tugevate sidemete kujundamine tervete täiskasvanutega ja regulaarne seostus positiivsete tegevustega mitte ainult ei tekita positiivset arenguteed, vaid võivad ka ennetada probleemide teket. /.../ Positiivne noorsookasvatus pole veel hästi defineeritud. Käesolev uurimus püüdis kindlaks teha positiivse noorsookasvatuse programmide äratuntavaid jooni, mis taotleavad ühe või mitme järgneva eesmärgi saavutamist:

- sidemete edendamine,
- vastupanu tõhustamine,
- sotsiaalsete, emotsionaalsete, kognitiivsete, käitumuslike ja moraalsete oskuste edendamine,
- enesemääratluse tõhustamine,
- hingelisuse tõhustamine,
- enesetõhususe edendamine,
- selge ja positiivse identiteedi tõhustamine,
- tuleviku-usu tõhustamine,
- positiivse käitumise tunnustamine ja võimaluste pakkumine prosotsiaalsetes tegevustes osalemiseks,
- prosotsiaalsete normide tõhustamine (terve käitumise normid).”

Nad uurisid 27 positiivse noorsookasvatuse programmi, mis valiti selle järgi, et nende mõjusid oli hinnatud. 25 neist tunnistati tänu hinnangutes esitatud andmetele „tõhusaks”. Need 25 programmi toimusid kogukonnas, koolis ja perekonnas. 8 toimus ühes keskkonnas, kas kogukonnas või koolis. Ülejäänud 17 programmi kombineerisid strateegiad kas kahes (tavaliselt perekonnas ja koolis) või kolmes keskkonnas (kogukonnas ja kas perekonnas või koolis). Koolikomponenti kasutati 22-s (88%), perekomponenti 15-s (60%) ja kogukonnakomponenti 12-s (48%) programmis.

Leiti, et tõhusad programmid käsitlevad tervet rida positiivse noorsookasvatuse eesmärgi ja samu teemasid. Kõik püüdsid tugevdada sotsiaalseid, emotsionaalseid, kognitiivseid ja/või käitumuslikke oskusi ning pere ja kogukonna norme terveks sotsiaalseks ja isiklikuks käitumiseks. 75% oli suunatud ka tervetele sidemetele noorte ja täiskasvanute vahel, võimaluste suurendamisele osalemaks positiivsetes sotsiaalsetes tegevustes ning selle osalemise tunnustamisele ja kinnitamisele. Hinnangute järgi keskendusid väga vähesed uuritud programmid noorte hingelisusele, enesemääratlusele ja usule tulevikku.

Uurimus valgustas kahe tunnuse olulisust, mis samuti esinesid tõhusates programmides. (1) struktureeritud juhiste või käsiraamatu kasutamine, mis aitab programmi läbiviijaid seda kõigis gruppides või sekkumiskohtades ühtmoodi teha. 24 (96%) programmi kasutas väljaõppe käsiraamatu või muud struktureeritud kava. (2) Programmid nõuavad piisavat aega käitumusmuutuste ilmnemise tõendamiseks ja mõõtmiseks. 20 (80%) programmi võimaldasid teenuste jaoks üheksa kuud või rohkem.

Tunti muret hindamise üldise taseme pärast. Leiti, et:

- valdkonnas on vähe järeluuringuid;
- valdkond saaks suurt kasu standarditud mõõtmiste väljatöötamisest ja kasutuselevõtust, mida rakendatakse tulemuste laiahaardelises raamistikus;
- avaldatud hinnangutes sisalduv info ei ole igakülgne;
- muret põhjustab tõestatud hindamismeetodite kasutamine (Catalano jt 1998).

Vaatamata neile hindamisprobleemidele järeltas uurimus, et terve rida positiivse noorsoo- kasvatuse suundi võivad anda tulemuseks noorte positiivse käitumise ja ennetada noorte probleemkäitumisi. 19 tõhusat programmi näitasid positiivseid muutusi noorte käitumises, kaasa arvatud suhtlemisoskuste, suhete eakaaslaste ja täiskasvanute, enesekontrolli, probleemi- lahenduse, kognitiivsete oskuste, enesetõhususe, koolikohustuse täitmise ja akadeemilise edu oluline paranemine. 24 tõhusat programmi näitasid probleemkäitumiste olulisi paranemisi, kaasa arvatud alkoholi ja narkootikumide tarbimine, kooliprobleemid, agressiivne käitumine, vägivald, põhjuseeta puudumine, riskantsed seksuaalkäitumised ja suitsetamine. Olgugi et selliseid tulemusi saavutasid mitmed strateegiad, olid edukates programmides sarnased meetodid: tugevdada sotsiaalseid, emotsionaalseid, käitumuslike, kognitiivseid ja moraalseid oskusi; kujundada enese- tõhusust; vormida pere ja kogukonna sõnumeid noorte positiivse käitumise normide kohta; suurendada terveid sidemeid täiskasvanute, eakaaslaste ja nooremate lastega; laiendada võimalusi ja tunnustada noori, kes käituvad positiivselt ja osalevad positiivsetes tegevustes; võimaldada struktureeritud ja järjepidev programmi läbiviimine; sekkuda vähemalt üheksa kuud või kauem. Kuigi 1/3 tõhusatest programmidest töötas ainult ühes keskkonnas, on tähtis märkida, et ülejäänud 2/3, kus kombineeriti pere, kogukonna ja kooli ressursid, oli edu võti nimelt mitmiksekkumistes.

On mõtet keskenduda sotsiaalse kaasamise ideele ja kaitseteguritele. Olemasolevate hinnangute kvaliteet pole hea. Kuigi Catalano ja Hawkins on pühendunud sotsiaalse arengu strateegiale, peavad nad ka tunnistama, et sotsiaalse ennetamise praegused tõendid on riskikeskse varase ennetamisega võrreldes nõrgad. Vaatlen mõningaid paljutöötavaid programme, nende arutelusid ja adekvaatse hindamise puudumist.

1. näide: töö noorte ja nende perekondade sotsiaalse staatuse parandamiseks (Hanko Soomes ja Orange'i maakond Californias) (http://www.crime-prevention-intl.org/publications/pub_107_1.pdf.)

Probleem

Alla 21-aastased noored moodustavad 26% Hanko kogu elanikkonnast (umbes 11 000 elanikku), aga nad sooritavad 68% kuritegusid, millest enamik oli varavastased. Kas neid noori saab kuritegevusest kõrvale kallutada?

Kirjeldus

1991. aastal loodi Hankos ametkondadevaheline programm võitlemaks faktoritega, mis soodustavad noorsookuritegevust ja kriminaalset käitumist. Katsetes neid probleeme käsitleda keskenduti probleemsete noorte ja nende perekondade sotsiaalse staatuse parandamisele ning võeti sihikule kuritegevusega seotud probleemid ja riskirühmad:

- õhutamaks mitteinstantsioonilist hooldust, loodi alternatiive traditsioonilistele lastehooldusmudelitele;

- suurendamaks informaalset sotsiaalset kontrolli ning vähendamaks kuritegevust ja linnaelanike hirmu kuritegevuse ees, juurutati öiseid tänavapatrulliprogramme;
- vähendamaks koolist puudumist, narkomaaniat ja ühiskonnastaseid ning kriminaalseid käitumisi kaasati noori prosotsiaalsesse tegevustesse nagu töö- ja õpipoisiprogrammid.

Mõju

- 41% langus noorukite sooritatud varavastastes kuritegudes (1091-lt (1991) 644-ni (1993));
- 50% vähenemine kohaliku laste sotsiaalabi summas (1991–1993).

Peamised partnerid ja täiendav rahastamine

- Sotsiaal- ja tervishoiuosakond, haridusosakond, kultuuriosakond, politsei, tööhõiveosakond ja kogukonna vabatahtlikud.
- Rahastasid kohalikud võimud ja kaaspartnerid, lisaks toetati seda korjanduste ja vabatahtlike annetustega.

Õppetunnid

See näide esindab ametkondadevahelist lähenemist ohustatud noorukitele viisil, mis hoiab neid nende peredes ja kogukonnas. See oli teadlik katse vältida lastekaitsele või noorsooõigusele omast traditsioonilist laste eraldamise lähenemist. Pigem on rõhk noorte individuaalsete vajaduste rahuldamisel ning samal ajal kogukonna sotsiaalse tervise edendamisel.

Peamiselt püüti sekkumiskatsed keskendada väikesele suure riskiga noortepopulatsioonile, kes sooritas enamiku kuritegusid. Moodustati nimekiri umbes 100-st noorest, keda pidid probleemiks sotsiaalasutused, vaimulikud, arstid jt. Kui neist 20 tabati kuritegude sooritamiselt, siis püüti üheaegselt intensiivse kriminaalhooldusega tegelda kõigi sotsiaalsete ja terviseküsimumustega, millel võis olla tähtis roll nende valmisolekus kuritegusid teha. Toimus oluline kuritegude vähenemine võrreldes teise sarnase piirkonna kuritegudega. 20-st noorest 19 sooritas kriminaalhoolduse lõpuni. Kõik 20 teatasid, et kogemus oli nende jaoks positiivne.

EL-i dokumendis *Kohalik koostöövõrgustik: edukas strateegia sotsiaalseks kohesivsuseks?* (www.eurofound.eu.int/publications/htmlfiles/ef9805.htm) mainitakse tööd Hankos kohaliku partnerluse näitena.

Jukka Savolainen on koostanud ülevaate riikliku kuriteoennetusprogrammi mõjust kuritegude tasemele Soomes. Tema aruanne *Mõttele riiklikult, tegutse kohalikult* avaldati Euroopa kriminaalpoliitika ja -uurimuste ajakirjas (2005, 11: 175–191). Tema sõnul sisaldab levinuim kuritegude ennetamise liik Soomes endas katseid vähendada noorte kuritegusid ja vägivalda, käsitledes tüüpiliselt riskikäitumisi (nt joomine ja narkootikumide kasutamine) ja/või riskirühmi (nt immigrantide lapsed). Üldiselt kalduvad kogukonnatöös domineerima sotsiaalse ennetamise mudelid. Kuigi kohalikes strateegiates ei puudu olustikulise kuriteoennetuse põhimõtted, pole 2004. aastal rahastatud programmidest ainsatki üksiksekkumist, mida võiks iseloomustada puhtakujulise olustikulise lähenemise rakendusena (Savolainen 2005: 176).

Tema hinnangul on varasemad uurimused leidnud, et enamiku respondentide arvates on sotsiaalse ennetamise programm parandanud kohalikku koostööd kuritegude ennetamisel ja lausa 65% sooviks selle jätkumist. Ainult 14% arvas, et osalemine põhjustas tegelikku kohaliku kuritegevuse vähenemist, mis viitab sellele, et kohalikud ametnikud võivad väärtustada programmi teiseseid saavutusi, sõltumata selle tegelikest eesmärkidest. Selliste kohalike seisukohtade kõrval

on tegelikult väga vähe teada programmi reaalse mõju kohta kuritegude väljundile, kuna kohalikul tasandil töötati ilma ühegi katseta tööd korralikult hinnata.

Savolainen on ettevaatlik, öeldes, et sotsiaalse kuriteoennetusega seostuvat kasu ei pruugitagi avastada 2–4 aasta jooksul. Nii sai ta vaadelda ainult programmis osalemise lühiajalisi mõjusid. Tema järeldused on üsna hukkamõistvad: „Kõigi analüüsikomplektide tulemused vastavad järeldusele, et aktiivne osalemine riiklikus kuriteoennetusprogrammis ei ole põhjustanud kogukonna kuritegude madalamat taset. Meie leiud ei väida, et ükski programm pole saavutanud positiivseid tulemusi kogukonna turvalisuses. On täiesti võimalik, et mõned sekkumised on olnud üliedukad. Ometi pole potentsiaalne info kumuleerunud praktiliste tagajärgedega teaduseks, sest praktiliselt eiratakse tulemuste teaduslikult valiidset hindamisuurimust. Nagu väitis Clarke (2001, 28): „Ilma hinnanguta ei saa kuriteoennetust parandada ja ilma konkreetsete tõenditeta tõhususe kohta, ilma usaldusväärse infota parimate praktikate kohta ei saa seda levitada.” Kui riikliku kuriteoennetusprogrammi eesmärk on toetada kuriteoennetusega seotud projektide riiklikku laborit, siis tuleb see organiseerida sellisel viisil, mis võimaldaks tuua tõhusad praktikad algusest peale esile” (Savolainen 2005: 188).

Selle uurimuse leidude kõige sõbralikum tõlgendus on see, et sotsiaalse kuriteoennetuse katsed Soomes jäävad tõestamata. Kriitilisem tõlgendus on see, et nende katsete kasuks polegi tõendeid. Tundub, et Savolainen võtab kriitilisema seisukoha ja jätkab soovitusena, et riiklik programm „peaks tugevamini käima lükkama spetsiifiliste kuritegude võimaluste vähendamise konkreetsetes asukohtades”, sest „Willemsse järgi (1996) on kuritegude ennetamise olustikuliste vahendite keskendumine kaasa toonud kuritegude mõõdetava vähenemise Hollandis” (Savolainen 2005: 189). Nii soovib ta selgelt muutust Soome kuriteoennetuspoliitikas ja praktikates, kuna näeb vähe tõendeid sotsiaalse ennetamise efektiivsuse kohta.

Orange

See on Hanko programmiga väga sarnane. Orange'i kriminaalhooldusosakond võttis sihikule 8% tulevaste kuritegude suhtes kõrge riskiga kriminaalhooldusaluseid (<http://www.ocgov.com/Probation/solution/index.asp>).

Kirjeldus

Et mitte laiendada kriminaalhooldust neile noortele, kellele tavaliselt järelevalvet kohaldatakse, piirdus programm noortega, kes määrati kohtu vastutusele. Lisaks oli neil kolm või rohkem tegurit, mis asetasid neid kõrgema riskiga rühma krooniliseks kurjategijaks kujunemisel. Need tegurid olid järgmised:

- tõsised pereprobleemid (väärkohtlemine, hooletussejätmine, kriminaalsed pereliikmed ja/või vanemliku järelevalve ja kontrolli puudumine);
- tõsised probleemid koolis (põhjuseta puudumine, rohkem kui ühes aines läbikukkumine või hiljutine koolist ajutine kõrvaldamine või väljaarvamine);
- narkootikumide ja/või alkoholi tarbimise muster;
- kuritegelikud kaaslased, krooniline ärajooksmine või varastamise muster.

8% varase sekkumise programm keskendus mitte ainult kõrge riskiga noortele, vaid laienes ka kogu alaealise perekonnale. 8% alaealiste hulgas oli ühiseks teguriks vanemate võimetus laste adekvaatseks järelevalveks ja toetamiseks. Loodi noorte ja perekeskused kõigi teenuste pakkumiseks, millel võiks olla positiivne mõju.

Kriminaalhooldustöötajad tegid kindlaks sobivad juhtumid. Keskustes töötasid koostööasutused noori hinnates ja juhtumi planeerimise strateegiaid koostades meeskondadena. Koos pakkusid partnerid järgmisi teenuseid:

- kohapealne haridus põhi- ja keskkooli õpilastele,
- transport kodust kooli ja tagasi,
- narko- ja alkoholivastane nõustamine,
- vaimse tervise hinnangud koos vajalike teenustega,
- terviseuuringud (ainult põhjakeskuses) ja terviseõpetus,
- tööalane ettevalmistus ja tööturu teenused,
- koolijärgne tegevus, kaasa arvatud vaba aeg, eluuskuste klassid, pikapäevaõpe ja kogukonna teenuste projektid,
- intensiivne kodune perenõustamine (vajaduse korral),
- ebaregulaarsed kursused tervele perele, nt vanemlike oskuste kursus,
- laupäeväiritused kaks korda kuus, kus teismelised tegid kogukonnakasulikke töid nagu puude istutamine või abistamine vanurite keskuses või järelevaatajaga tehtud matkad mägedesse, kalale või muuseumidesse.

Nooremate puhul rõhutas programm perekoosluse tugevdamist, kooliskäimist, hindeid ja prosotsiaalsete väärtuste õpetamist. Noored pandi ka vastutama oma tegude eest, mis tähendas hüvitiste ja trahvide maksmist ning üldkasulikku tööd.

Vanemad keskkoolinoored said kutsenõustamist ja töökogemust. Lisaks õppisid nad oskusi, mis aitaksid neil iseseisvalt elada, näiteks perekonnaelarve koostamist ja tšekiraamatu pidamist.

Programmi määrati kriminaalhooldajad, kel oli vähe juhtumeid, et nad saaksid pühendada rohkem aega raskematele juhtumitele ja abistada noorte perekonnaliikmeid. Ühe töötaja kohta oli umbes 15 noort ja peret, võrreldes tavalise umbes 75 tavajuhtumiga.

Kriminaalhooldajail oli ühtlasi terve rida vastastikku seotud ja järk-järgult raskemaid sanktsioone kuni lühiajalise vangistuseni noortevanglas. Nende seas oli ka nädalavahetuse töökohustused, kinnipidamine ja ühiskonnakasulik töö.

Noored osalesid programmis 12–18 kuud ning võisid hiljem jätkata ja saada teenuseid ka tavakooli tagasipöördumisel.

Mõju

Orange'i kriminaalhooldusamet teatas, et kuna noorte ja nende perede probleemid on laialt levinud ja sügavalt juurdunud, võtab intensiivse sekkumise käegakatsutavate ja positiivsete tulemuste ilmnemine aega. Esimesel aastal on eksperimentaalrühmal kontrollrühmaga võrreldes tagasihoidlikud, positiivsed saavutused, aga pärast 18 kuud on tulemused tugevamad. Nimelt oli eksperimentaalrühmas (need, kes olid 8% varase sekkumise programmis) võrreldes kontrollrühmaga 18 kuu pärast:

- vähem noori, kel oli kaks või rohkem kohtukorraldust uute hoolduse ajal sooritatud kuritegude või hooldustingimuste rikkumise pärast (55% ja 70%);
- kuritegude või hooldustingimuste rikkumise eest määratud kinnipidamispäevade väiksem keskmine arv (155 ja 221 päeva);
- umbes veerandil kummagi rühma noortest polnud uusi süüdistusi ega hooldustingimuste rikkumisi. Korduvkurjategijate puhul tõendas uurimus, et programmi noored sooritasid vähem kuritegusid kui kontrollrühma liikmed. Nimelt oli neil: vähem süüdistusi uute

kuritegude osas või hooldustingimuste rikkumisi noore kohta keskmiselt (3,3 ja 4,1) ning vähem uusi kuritegusid noore kohta keskmiselt (1,0 ja 1,5).

On selge, et programm on edukas korduvkuritegude vähendamisel suure riskiga noorte puhul. Kui need tulemused jätkuvad, kaaluvad selle programmi pikaajalised eelised kaugelt üles varase sekkumise jõupingutuste hinna. Sääst on nii paljude teismeliste ja noorte täiskasvanute institutsionaliseerimata jätmise arvel ja mis veel tähtsam, me näeme inimliku valu, kannatuste ja ohvrite varaliste kaotuste vähenemist. Kriminaalhooldusosakonna ülema Stephanie Lewise aruanne 2004–2005 (<http://www.ocgov.com/Probation/solution/InterventionProgram.asp>) *Kuritegude vähendamine kriminaalhooldusteenuste abil* jätkab 8% varase sekkumise programmi väärtustamist. Andmed näitavad, et on suurenenud noorte ja vähenenud kuritegude arv. Ta väidab, et nii heade tulemuste peapõhjuseks oli suunatus riskipopulatsioonile. Samuti tõestavad noorte- ja perekeskused, et kroonilist kriminaalset aktiivsust saab vähendada. Ometi viisid rahalised kärped keskuste sulgemiseni, kriminaalhooldajate ja teenuste arvu vähendamisele. Ta ennustab kuritegude kasvu.

Erinevalt Soomest kavandas Orange'i kriminaalhooldusamet oma programmi teadaolevale riskipopulatsioonile. Seitsme aasta vältel uuriti 6400 esmakordselt õigussüsteemiga kokku puutunud noort. Uurimuse kirjeldus on raamatus *8% lahendus: alaealiste raske korduvkuritegevuse ennetamine*, autoriteks endine kriminaalhooldusameti ülem Michael Schumacher ja kriminaalhooldusosakonna direktor Gwen A. Kurz (1999).

Nii on olemas kaks ühesuguse põhiplaani programmi: üks Hankos ja teine Orange'is. Mõned uurimused toetavad sotsiaalse ennetamise mudelit, teised on vähem positiivsed.

2. näide: (tulevaste) kuritegude ennetamine noorte rahalise stimuleerimise abil kooli lõpetamiseks (USA) (http://www.crime-prevention-intl.org/publications/pub_107_1.pdf)

Probleem

Kooliprobleemidega noorukitel ja koolist väljalangejatel on suurem tõenäosus nii noorsoo-kuritegevuseks kui narkomaaniaks ning riskinood (selles uurimuses defineeritud kui vähemusrühmade noored, kelle pered saavad abiraha ja kes elavad vaeses ümbruskonnas) kalduvad sooritama kolm korda rohkem kuritegusid kui keskmine linnakodanik. Kas neid ohustatud noori saab hoida koolis, et nad oma põhihariduse lõpetaks?

Kirjeldus

Nelja aasta jooksul (1989–1993) pakkus Quantumi võimaluste programm (QOP) probleemsetele teismelisele viies linnas (San Antonios, Philadelphias, Milwaukeees, Saginaw's ja Oklahoma Citys) koolijärgseid tegevusi, mille eest nad said tunnitasu (1–1,33 dollarit). Summa laekus nende kolledžifondi. Et julgustada osalevaid noori kooli lõpetama, pakuti järgmisi tegevusi:

- haridustegevused: e-õpe, kaaslaste järeleaitamine, abi koduülesannetes;
- teenused: kogukonnateenused ja avalike ürituste projektid;
- arengulised tegevused: elu/perekondlikele oskustele, kolledži- ja tööalasele planeerimisele keskenduv õppekava.

Mõju

Õppetipendiumit saanute ja mittesaanute võrdlev hinnang näitas, et: osalenud õpilaste arreteerimised moodustasid ainult kolmandiku kontrollrühma õpilaste omast (arreteerimised, mis kujuvad keskkooli lõpetamise ajale (väljalangejate puhul ajale, mil nad oleks lõpetanud)). 42% osalejaist jätkas haridusteed (16% mitteosalejate puhul).

Õppetunnid

Igalt programmile kulutatud dollarilt saadi tulu 3,68 dollarit. Väikese investeeringu kohta saadi märkimisväärseid individuaalseid tulusid ja paranes sotsiaalne tervis. Seda peeti RAND-i uurimuses üheks tugevamaks kuriteoennetuse projektiks (Greenwood jt 1996; Hahn jt 1994).

Rahvusvahelise kuriteoennetuskeskuse ja Colorado ülikooli vägivalla uurimise ja ennetamise keskuse positiivne kirjeldus QOP programmi kohta tugines 1995. ja 1996. aasta hinnangutele. Vägivalla uurimise ja ennetamise keskus kaasas selle ka *Blueprinti* programmi (<http://www.colorado.edu/cspv/blueprints/model/overview.html>), kuigi on sellest nüüdseks loobunud, sest 2003. aastal saadi detailsem hinnang (<http://www.mathematica-mpr.com/education/qop.asp>). Tulemused olid nii positiivsed kui negatiivsed ja peamist eesmärki – kuriteoennetust – ei saavutatud. Aruanne väitis järgmist.

Lühiajaliste mõjude esmased väljundid näitasid, et programm suurendas statistiliselt olulised 7% tõenäosust, et osalejad lõpetavad keskkooli diplomiga. Samuti kasvas edasiõppimise või kutsealase koolituse tõenäosus. Selle tulemuse suurus ja statistiline olulisus sõltuvad aga sellest, kuidas seda mõõdeti ja kuidas mõju hinnati.

Teisesed väljundid andsid tunnistust, et programm ei parandanud hindeid ega edasijõudmise testi tulemusi. Ka ei vähendanud programm oluliselt ühtki riskikäitumist, kaasa arvatud kamba aktiivsus, kuritegevus ja alaealiste rasedus. Ühe hinnangulise uurimuse andmeil kasvas märkimisväärselt nende osalejate osakaal, kes jõid ja kasutasid narkootikume 30 päeva enne küsitlust. Ometi on mõnede tõendite alusel erinevused programmis osalenute ja kontrollrühma noorte vahel seletatavad vastuste täpsusastmega riskantsete käitumiste kohta. Need erinevused selgitavad halvustavaid hinnanguid programmile. Teise hindamisküsitluse andmed viitavad, et programm ei pruukinud joomist ja uimastitarvitamist suurendada. Nende kohaselt oli programmil hea-loomuline, aga mitte oluline mõju joomisele ja uimastitarvitamisele.

Programm aitas mõningaid osalejaid rohkem kui teisi, olles näiteks kasulikum keskmiste hinnetega osalejatele kui väga heade või väga halbade hinnetega osalejatele. Keskmiste hinnetega osalejate puhul suurendas programm oluliselt tõenäosust, et nad lõpetavad keskkooli või saavad sisse kolledžisse. Nende osalejate jaoks vähendas programm oluliselt lapse saamise tõenäosust.

Seega oli programmil eri hinnanguil nii positiivne mõju, polnud mõju kui ka negatiivne mõju. See on palju keerukam ja segasem pilt kui näitasid esimesed hinnangud.

3. näide: multisüsteemne teraapia (<http://www.mstservices.com>)

See programm on kõigis Ameerika ülevaateis saanud suurepärase hinnangu. *Blueprint* kirjeldab programmi järgnevalt: „Multisüsteemne teraapia (MST) on intensiivne perekonna- ja kogukonnapõhine ravi, mis on suunatud alaealiste kurjategijate tõsise antisotsiaalse käitumise mitmikdeterminantidele. Multisüsteemne suund käsitleb indiviide keerukates vastastikku seotud süsteemide võrgustikus, mis hõlmavad individuaalseid, perekondlikke ja pereväliseid tegureid (kaaslased, kool, naabruskond). Sekkumised võivad olla vajalikud mis tahes süsteemis või nende kombinatsioonis.”

Sihimärgid

12–17-aastased kroonilised, vägivaldsed või sõltuvusaineid tarvitavad mees- või naissoost kõrge sundinstitutsionaliseerimise riskiga kurjategijad ja nende perekonnad.

Sisu

MST käsitleb mitmiktegureid, mis teadaolevalt seostuvad noorsookuritegevusega. MST püüab edendada käitumismuutust noore loomulikus keskkonnas, kasutades muutuse soodustamiseks kõigi süsteemide tugevusi (nt perekond, kaaslased, kool, naabruskond, põlisrahvuse toetusvõrgustik).

MST peamine eesmärk on anda vanematele oskused ja ressursid tulemaks iseseisvalt toime teismeliste kasvatamisraskustega ning noortele oskused tulla toime pere, kaaslaste, kooli ja naabruskonna probleemidega. Toetuse ja oskuste õpetamise taustal esitab terapeut kohased arenguülesanded noorele ja mõistliku käitumise nõudmised perele. Sekkumisstrateegiad on integreeritud sotsiaal-ökoloogilisse konteksti, sisaldades strateegilist pereteraapiat, struktuurset pereteraapiat, vanemate käitumuslikku treeningut ja kognitiiv-käitumuslikke teraapiaid.

MST on kodupõhine teenuste pakkumise mudel. MST tavaline kestus on umbes 60 kontaktundi nelja kuu jooksul, ent sessioonide sagedus ja kestus määratakse perekonna vajaduse alusel.

Väljundid

MST on demonstreerinud rasketel alaealistel kurjategijatel:

- 25–70% vähenemist pikaajalises taasarreteerimises;
- 47–64% vähenemist institutsionaliseerimises;
- perekonna funktsioneerimise laialdast paranemist;
- vähenenud vaimse tervise probleeme.

Kulutused

MST on saavutanud soodsaid tulemusi võrreldes harilike vaimse tervise ja noorsooõiguse kulutuste (vangla, raviastutused) kokkuhoiduga. Hiljutine politsei aruanne järeltas, et 4500 dollariga noore kohta oli MST kõige tulusam tervest reast rasketele noortele kurjategijatele suunatud programmidest.

See on väga positiivne kirjeldus. Multisüsteemse teraapia veebilehel (<http://www.mstservices.com>) on pikk nimekiri positiivsetest hinnangutest, kuid kordagi ei mainita ülevaateid *Samm ettepoole: Õppetunnid multisüsteemse teraapia juhu-uuringust Kanadas (One step ..., 2002)* ja *Otsides tõhusaid sekkumisi raskete noorte kurjategijate jaoks: 4-aastase multisüsteemse teraapia uuringu vahetulemused Ontarios Kanadas (Seeking ..., 2002;* koos eelmisega aadressil http://www.lfcc.on.ca/mst_overview.html). Ma mäletan elevust ja lootust Ontarios, kui uurimus 1999. aastal algas. Tulemused polnud need, mida loodeti. Programm polnud olemasolevaist ei sisuliselt parem ega ka odavam. Aruandes *Samm ettepoole* on järgmine nimekiri 10 viisist valejäreltuste tegemiseks:

1. Oletage, et USA tulemused korduvad Kanadas.
2. Oletage tulemuste paranemist eel-/järeltestides.
3. Oletage, et tulemuste paranemist eel-/järeltestides tuleb tõlgendada retsidiivsuse vähenemisenä.
4. Kasutage üht rühma.

5. Võrrelge programmi lõpetajaid väljakukkunutega.
6. Kasutage üht väljundi tulemust.
7. Kasutage väikest valimit.
8. Kasutage lühikest järeluurimisperioodi.
9. Uurige programmi ainult ühes kohas.
10. Kasutage programmi tõhususele viitamiseks ainult üht uurimust.

Enamiku positiivseid hinnanguid MST-le on andnud MST programmi koostajad ja pooldajad. Seega võivad paljud hinnangud olla sisuliselt kallutatud. Scott Henggler pani Kanada leiud kahtluse alla. Seejärel pakkus ta välja, et programmi ei viidud korralikult ellu. Lõpuks ta lihtsalt ignoreeris negatiivset tulemust. Kanada hinnang oli kvaliteetne ja võeti hiljem Põhjamaade ülevaatesse.

Põhjamaade Campbelli keskus koostas MST programmist ülevaate (<http://www.sfi.dk/sw28859.asp>). Eesmärgiks oli hinnata MST mõju käitumisprobleemidega noorukitele. Kõigist rahvusvahelistest allikatest MST mõjude kohta leiti ainult kaheksa piisavalt kõrgetele teaduslikkuse nõuetele vastanud uurimust. Need olid läbi viidud Norras, Kanadas ja USA-s. MST mõju mõõdeti mitmete väljundite osas nagu noorte institutsionaliseerimine, arreteerimised ja narkootikumide tarbimine pärast sekkumist. Kaheksa uurimuse põhjal tehtud järeldused ei näita, et MST oleks noorukitele parem kui alternatiivsed meetodid. Teiselt poolt pole ka tõendeid, et MST oleks halvem.

„Kui MST-d Põhjamaades tutvustati, näitasid vähesed uurimused, et sellel on positiivsed tagajärjed. Teisisõnu tutvustati MST-d uurimustega saadud tõendite alusel, erinevalt praktiliselt kõigist teistest kasutatavatest meetoditest,“ ütles Taani programmijuht Tine Egelund. „Campbelli ülevaade, mis tugines parimatele uuringutele, näitab nüüd, et MST mõjud pole paremad kui teiste meetodite omad. See näitab, kui tähtis on pidevalt täiustada sotsiaalpoliitiliste otsuste teaduslikku baasi.“

Campbelli ülevaates MST-st on praktiliste järelduste osa, kus kinnitatakse, et tõendite kohaselt pole MST järjepidevalt tõhusam kui teised alternatiivid sotsiaalsete, emotsionaalsete või käitumuslike probleemidega noortele. Pole tõendeid, et MST-l oleks kahjulikke mõjusid võrreldes alternatiividega (mis hõlmavad individuaalteraapiat ja tavalisi teenuseid). Ülevaade paneb kahtluse alla sageli korratud järelduse, et MST tõhusus on kindlalt tõestatud. On vaja täiendavaid sõltumatuid uuringuid, kinnitamaks või ümber lükkamaks hüpoteesi, et MST-l on paremad tulemused kui teistel teenustel.

MST-l on mitmeid eeliseid teiste probleemsetele noortele ja peredele mõeldud teenuste ees. See on laiahaardeline sekkumine, mis tugineb nüüdisaegsetele teadmistele ja teooriale noorte ning perede probleemidest ja väljavaadetest. MST-d on dokumenteeritud ja uuritud rohkem kui paljusid teisi teenuseid. Pole tõendeid, et mõni teadaolev sekkumine oleks MST-st tõhusam. Aga seni on teadmised MST laialdase kasutamise, selle pikaajaliste mõjude ja oluliste muutumismehhanismide kohta lünklikud. Enamgi, MST on kulukas (umbes 5000 dollarit juhtumi kohta): kui MST ei vähenda vangistuse, hospitaliseerimise ja kallite probleemkäitumiste pikaajalisi kulutusi, siis ei pruugi see end ära tasuda võrreldes odavamate alternatiividega.

On tähtis tunnistada, et lühiajaliste, individuaalsete ja perekesksete sekkumistega saavutatavad tulemused võivad olla piiratud, ükskõik kui hästi planeeritud ja heade kavatsustega need sekkumised ka poleks. Võibolla on kestvaks noorte ja perede funktsioneerimise parandamiseks vaja robustsemaid, kauemkestvaid sekkumisi ja/või järjepidevamat majanduslikku, hariduslikku, meditsiinilist ja terapeutilist tuge (Littell 2005: 25).

Julia Littell, Campbelli MST ülevaate autor, teatas oma negatiivsematest leidudest MST kohta XIV. Kriminoloogia Maailmakongressil 2005. Tulemusi ignoreeritakse seni suuresti.

Tõeline küsimus, millele tuleb nüüd silma vaadata, on *kellele, millal, kus ja kuidas* MST mudel toimib, ja *miks* see ei tööta teistes kontekstides. MST disaini juures on paljugi suurepäraselt. Peame leidma rohkem nii selle nõrkuste kui tugevuste kohta. See on seni väärt programm, aga nagu ka mõtlemise ja rehabilitatsiooni programm kurjategijatele, on see suuresti ülemüüdnud.

4. näide: hoolivad kogukonnad (*Communities That Care ...*, 2001)

Hoolivate kogukondade programm tugineb nii riski- kui kaitsetegurite analüüsile. Üle 20 aasta on Washingtoni ülikooli teadlased J. David Hawkins ja Richard F. Catalano (1993) uurinud, millised tegurid on seotud või kaitsevad lapse probleemkäitumiste kujunemise eest. Nad on koostanud riski- ja kaitsetegurite loendi uimastitarbimist ja teisi probleemkäitumisi soodustavatest ning nende eest kaitsvatest teguritest.

Hawkins ja Catalano on kindlaks teinud neli riski- ja kaitsetegurit: uimastitarbimine, vägivald, noorte kuritegevus, teismeliste rasedus koos koolist väljalangemisega. Need tegurid on organiseeritud oluliste valdkondade alusel noore elus: individuaalne/kaaslasel; perekond; kool; kogukond. Ennetamiseks probleemi ilmumist on vaja kindlaks teha nii selle tõenäosust suurendavad kui vähendavad tegurid. Hawkinsi ja Catalano riski- ja kaitsetegurite lähenemine on ainus probleemkäitumiste teooria, mis on tõestatult ennustusjõuline.

Sel lähenemisel on sarnasusi tervishoiumudeliga. Hawkins ja Catalano tahtsid luua teooria, mis käsitleks probleemkäitumisi nii, nagu arstid vaatlevad haigust. Meditsiinilise mudeli abil saab arst ennustada probleemi kujunemise tõenäosust (nt haigus või häire), toetudes inimeses endas ja keskkonnas olevatele muutujatele. Kui probleem kujuneb, arst sekkub, püüdes vähendada probleemi tekitavaid tegureid (nt ravimite või kirurgia abil).

Kõik **riskitegurid** seostuvad rohkem kui ühe probleemkäitumisega. See tähendab, et riskitegurite vähendamisel on tõenäoliselt positiivne mõju rohkem kui ühele probleemkäitumisele. Teiselt poolt ei ole mitte kõik riskitegurid seotud kõigi probleemkäitumistega (nt uimastite kättesaadavus on seotud uimastitarbimisega, aga mitte teismeliste rasedusega).

Hawkins ja Catalano tegid mõningaid üldistusi riskitegurite kohta:

- riskid eksisteerivad mitmetes valdkondades, nii on ennetamiskatsed seda edukamad, mida laiahaardelisemad nad on (mõjutavad muutust mitmes valdkonnas);
- mida enam riskitegureid on olemas, seda suurem on risk. Kuigi pole võimalik käsitleda iga üksikut olemasolevat riskitegurit, võib nende üldarvu vähendamisel olla oluline mõju tulevastele probleemkäitumistele;
- riskitegurid näitavad samu tulemusi erinevate rasside, kultuuride ja klasside korral;
- riskitegurite mõju võivad pehendada kaitsetegurid. Seega võib kaitsetegurite tugevdamisel olla positiivne mõju probleemkäitumistele, mida muuta tahetakse.

Kaitsetegurid on mõningad individuaalsed tunnused (nt sugu või temperament), mis võivad lapsi kaitsta probleemkäitumistega seotuse eest. Lõks on selles, et nende muutmiseks ei saa midagi teha – lapsed kas sünnivad nendega või ilma nendeta (nt on kaitsetegur olla naissoost). Meditsiinilises mudelis on tegu seda liiki teadmiselega, et kellegi perekonnas on esinenud südamehaigusi. Sellega ei saa midagi ette võtta, aga mineviku tundmine aitab astuda ennetavaid samme.

Hawkinsi ja Catalano kaitsetegurid on kõik põhimõtteliselt seotud sidemetega. **Sidemed** on kiindumus, pühendumus ja veendumus, mis kujuneb prosotsiaalsete perede, sõprade, kooli ja

kogukonnaga seotud lastes. Sellistel noortel esineb vähem negatiivset käitumist. Sidemete kujunemine toimub ainult siis, kui esinevad kõik kolm järgmist tunnust:

- lastel peab olema võimalus osaleda kasulikes, prosotsiaalsetes rollides kõigis neljas valdkonnas;
- neil peavad olema oskused nende rollide edukaks täitmiseks;
- nad peavad saama tunnustust ja kinnitust prosotsiaalse osalemise eest.

Positiivne seotus teeb tasa paljud muud teiste riskitegurite või keskkonnatunnuste põhjustatud negatiivsed asjaolud. Suure riskiga naabruskondades või olukordades elavate edukate laste uuringud näitavad, et tugevad sidemed hooldajaga võivad lapsi hoida probleemide eest.

Lastele tuleb anda võimalus anda oma panus kogukonnale, perele, kaaslastele ja koolile. Lastele tuleb õpetada neile pakutavate võimaluste ärakasutamiseks vajalikke oskusi. Kui neil pole edukas olemiseks vajalikke oskusi, kogevad nad frustratsiooni ja/või ebaedu. Laste jõupingutusi tuleb tunnustada ja lapsi nende eest tunnustada. See annab neile stiimuli oma panuse andmiseks ja tugevdab oskuslikku tegutsemist.

Terved veendumused ja selged normid. Inimesed ja institutsioonid, kellega noored on seotud, peavad väljendama positiivseid käitumisnorme ja standardeid ning pakkuma järjepidevaid tagajärgi nende mittejärgimise eest. Noored järgivad suurema tõenäosusega nende inimeste ja institutsioonide terveid veendumusi ja selgeid norme, kellega neil on sidemed. Kui sidet pole, võib noor neid sõnumeid ignoreerida, või mis veel halvem – teha vastupidist. Kui noorel on side inimeste ja institutsioonidega, mis väljendavad antisotsiaalseid norme ja väärtusi, siis imiteerivad nad tõenäoliselt neid antisotsiaalseid veendumusi ja käitumisi. On selge, et lapsed hakkavad imiteerima ja seega sidemeid moodustama tundide, kui mitte minutite jooksul pärast sündi.

Laste sidemeid prosotsiaalsete perede, koolide ja kogukonnaga tugevdavad strateegiad ja tegevused, mis – kombineeritud koos riskitegureid vähendavate strateegiatega – annavad neile võimaluse ja oskused edukaks osalemiseks ning premeerivad ja tunnustavad jõupingutuste eest, viivad soovitud prosotsiaalsete käitumuslike tulemusteni.

Enne riski- ja kaitsetegurite nimestikku lülitamist kasutasid Hawkins ja Catalano kolme kriteeriumi: (1) see pidi näitama ennustusjõudu probleemikäitumise suurenemise või vähenemise osas; (2) need ennustused pidid leidma tõestust mitmes uurimuses; (3) need ennustused pidid kehtima pikema aja jooksul, mida on demonstreerinud longituuduuringud.

Tabel 12. Hawkinsi ja Catalano riski- ja kaitsetegurite loend valdkonniti (Hawkins, Catalano 1993)

VALDKOND	RISKITEGURID	KAITSETEGURID
Individaalne/kaaslased	Võõrandumine ja mässulisus Probleemkäitumisega seotud sõbrad Probleemkäitumist soodustavad hoiakud Probleemkäitumise varane algus	Sidemed tervete veendumuste ja selgete normidega kaaslastega: osalemisvõimalused kaaslaste grupis; nende võimaluste edukaks kasutamiseks vajalikud oskused; jõupingutuste tunnustamine/tunnustamine
Perekond	Riskikäitumine perekonnas Toimetulekuprobleemid peres Perekonflikt Vanemlikud hoiakud ja probleemkäitumises osalemine	Sidemed tervete veendumuste ja selgete normidega perekonnaga: võimalused anda oma osa perekonnas; nende võimaluste edukaks kasutamiseks vajalikud oskused; jõupingutuste tunnustamine/tunnustamine
Kool	Varane ja püsiv antisotsiaalne käitumine	Sidemed tervete veendumuste ja selgete normidega kooliga:

	Algkoolis algav akadeemiline ebaedu Vähene pühendumus koolile	võimalused anda oma osa koolis; nende võimaluste edukaks kasutamiseks vajalikud oskused; jõupingutuste tunnistamine/tunnustamine
Kogukond	Uimastite kättesaadavus Uimastitarbimist soodustavad kogukonna seadused ja normid Kolimised ja mobiilsus Napp seotus kogukonnaga ja kogukonna organiseerimatus Äärmuslik majanduslik ja sotsiaalne puudus	Sidemed tervete veendumuste ja selgete normidega kogukonnaga: võimalused anda oma osa kogukonnas; nende võimaluste edukaks kasutamiseks vajalikud oskused; jõupingutuste tunnistamine/tunnustamine

Ainult ülaolevas tabelis olevad riski- ja kaitsetegurid on uurimuste kaudu demonstreerinud seost probleemkäitumisega nagu koolist väljalangemine, teismeliste rasedus, noorte kuritegevus ja uimastitarbimine. Ometi ei tähenda see, et pole olemas teisi riski- ja kaitsetegureid – see tähendab lihtsalt, et neid teisi potentsiaalseid riski- ja kaitsetegureid pole piisavalt hinnatud ja pole neid kinnitavaid uurimusi.

Hoolivate kogukondade (HK) mudeli on nüüd üle võtnud SAMSHA (uimastite kuritarvitamise ja vaimse tervise teenuste amet), kes planeerib selle laialdast levitamist USA-s. Nende sotsiaalse arengu mudel on tõhusaks tunnustatud (<http://www.promisingpractices.net/>). David Farrington kirjutab Oxfordi käsiraamatus hoolivate kogukondade programmist:

„Hoolivatel kogukondadel on mitmeid kõitvaid omadusi. See on võib-olla rohkem kui ükski teine programm tõendus põhine ja süstemaatiline: sekkumiste valik sõltub empiirilistest tõenditest oluliste riski- ja kaitsetegurite kohta kogukonnas ja empiirilistest tõenditest selle kohta, „mis toimib”. Praegu rakendatakse seda 20-s kohas Inglismaal, Šotimaal ja Walesis ning ka Hollandis ja Austraalias. Kui HK strateegia üldist tõhusust pole veel tõestatud, on selle üksikkomponentide tõhusus selge. Kui piiratud rakendamine Suurbritannias osutub edukaks, on olemas tugev argument selle juurutamiseks laiemalt mastaabis.

HK /.../ on USA noorsooõiguse ja kuritegevuse ennetamise ameti raske, vägivaldse ja kroonilise noorsookuritegevuse laiahaardelise strateegia põhikomponent (Wilson ja Howell, 1993). HK tugineb teooriale (sotsiaalse arengu mudel), mis organiseerib riski- ja kaitsetegureid. Sekkumistehnikad kohandatakse iga konkreetse kogukonna vajadustele vastavaks. Kogukonnaks võib olla linn, maakond või isegi piirkond või elurajoon. See programm püüab vähendada noorte kuritegevust ja uimastitarbimist teatud ennetusstrateegiatega rakendamise kaudu, mis on tõestanud oma tõhusust riskitegurite vähendamisel ja kaitsetegurite tugevdamisel. Eeskujuna on võetud suuremastaabilistest kogukonna tervishoiu programmidest selliste haiguste vähendamiseks nagu südame-veresoonkonna haigused peamiste riskitegurite mõjutamise kaudu (Farquhar 1985; Perry jt 1989). HK rõhutab suuresti kaitsetegurite tõhustamist ja tugevustele toetumist, eriti sellepärast, et see on kogukondade jaoks atraktiivsem kui riskiteguritega tegelemine. Ometi on üldjoontes tõsi, et tervise edendamine on palju tõhusam kui haiguste ennetamine (Kaplan, 2000).

HK programmid alustavad kogukonna mobiliseerimisega. Kogukonna võtmeliidrid (nt valitud esindajad, haridusametnikud, politseiülemad, ärijuhid) kutsutakse kokku, et saavutada konsensus ennetamisprogrammi eesmärkide ja HK rakendamise küsimustes. Seejärel moodustavad võtmeliidrid kogukonna nõukogu, mis koosneb piirkonna elanikest ning asutuste ja informaalsete ühenduste esindajatest (nt kool, politsei, sotsiaalteenused, kriminaal-

hooldus, tervishoid, vanemad, noorterühmad, äriktor, kirik, meedia) ning annab neile aru. Kogukonna nõukogu võtab kogukonna nimel üle ennetamise juhtimise.

Nõukogu viib seejärel läbi riski- ja kaitsetegurite hindamise, teeb kindlaks kogukonna peamised riski- ja kaitsetegurid. Sellesse riskihindamisse võidakse kaasata politsei, kool, sotsiaal- ja rahvaloendusregistrid ning kogukonnas või koolis tehtud küsitlused. Pärast riski- ja kaitsetegurite kindlakstegemist hindab kogukonna nõukogu olemasolevaid ressursse ja koostab sekkumisstrateegiate plaani. Koos spetsialistide tehnilise toega valitakse strateegiate seast programmid, mis on näidanud oma efektiivsust hindamisuuringutes.

Hawkinsi ja Catalano strateegiad hõlmavad sünnieelseid ja -järgseid kodukülastuse programme, koolieelse intellektuaalse rikastamise programme, vanemate koolitust, kooli organiseerimist ja õppekava arendamist, õpetajate koolitust ja meediakampaaniaid. Teised strateegiad hõlmavad laste oskuste treeningut, kiusamisvastaseid programme koolides, olustikulist ennetamist ja politseitöö strateegiaid. Ennetusstrateegiate iga riskiteguri valik tugineb empiirilistele tõenditele efektiivsete meetodite kohta iga üksiku riskiteguriga tegelemiseks, aga see sõltub ka sellest, millised on kogukonna probleemid ja tugevad küljed” (Farrington 2002).

Joseph Rowntree fond viis 2004. aastal läbi HK hinnangu, selgitamaks kolme näidisprojekti tulemusi Suurbritannias (<http://www.jrf.org.uk/knowledge/findings/socialpolicy/n14.asp>). Mõned võtmeleiud:

- HK mõju riski- ja kaitsetegurite tasemele oli raske mõõta. Ühes projektis riskitegurid vähenesid, aga polnud võimalik omistada seda HK mõjule. Teises hinnangus arvati, et uued sekkumised on olukorda parandanud. Kolmandas polnud mingeid tõendeid mõju kohta;
- HK elluviimise edu varieerus. Ühe projekti elluviimine oli suuresti edukas, teise oma osaline ja kolmas projekt oli uurimise ajal veel suuresti ellu viimata;
- edukas ellurakendamine seostus tugevate partnerluste, aktiivsete kogukondade ja hea eestvedamisega programmi algusest peale;
- aktiivsed ja toetavad liidrid võtmeasutuste juhtivtöötajate seas oli otsustava tähtsusega;
- oli tähtis, et tegevusse ja juhtimisse oli algusest peale kaasatud terve rida professionaale – eriti seal, kus taheti rakendada spetsiifilisi programme (nt koolides ja sotsiaalteenustes);
- partnerlused töötasid kõige paremini seal, kus strateegilised ja tegutsemistasemed olid tänu struktuuridele ja protsessidele hästi seostatud. Kui see nii oli, siis toimus programmi rakendamine kiiremini;
- tähtis oli uute partnerite ja personali varane ja põhjalik tutvustamine;
- projekti koordinaatorid olid otsustava tähtsusega: säilitades vahetulemusi, suurendades partnerite aktiivset osalust ja hoides projekti keset põhieesmärkidel;
- protsessi kõige raskem osa oli üleminek planeerimiselt elluviimisele. Edu oli tõenäolisem seal, kus kõik osalejad olid üksmeelsed ja aktiivselt kaasatud;
- otsustava tähtsusega olid raha ja ressursid. Personali ja kohalike inimeste seas tekitas pingeid, kui raisati aega ja jõudu plaanile, mis ei vastanud olemasolevatele ressursidele.

Kuriteoenetuse oskuste integreerimine

Need Joseph Rowntree fondi märkused on väga sarnased Ross Homeli (2005) omadele. Positiivse noorsookasvatuse edendamine on märksa keerukam kui riskikeskne sekkumine.

Esimese puhul on rohkem valdkondi, kaasa arvatud kool ja kogukond ning vajadus tagada, rahastada ja hoida vastutavana tõhusaid koostöövõrgustikke on isegi suurem.

Ma usun, et on võimalik kavandada, ellu rakendada, ressursidega varustada ja hinnata sotsiaalse ennetamise programme kooli ja kogukonna tasemel. Ross Homeli töö näitab, et teaduslik täpsus on võimalik ka kogukonna tasandi arenguprogrammides.

Ron Clarke on selgelt väljendanud kuriteoanalüüsiks nõuet mikro-olustikulisel tasemel. Ma arvan, et sotsiaalse ennetamise programmidel on palju õppida olustikulise ennetamise vallas tehtust. See nõuab nende oskuste omandamist, mida praegu kasutavad kuriteoanalüütikud.

Rahvusvaheline kuriteoanalüütikute liit (<http://www.iaca.net/>) on koostanud aruande *Kuriteoanalüüsi uurimine: lugemist olulistest oskustest (Exploring ..., 2004)*, mis näitab, kui palju on uus elukutse võlg Ron Clarke'i ja Herman Goldsteini töödele. Sellised vahendid nagu arvutid ja geograafilise infosüsteemi tarkvara on praegu kasutusel paljudes sotsiaaltöö asutustes.

Kui ühiskonnale tervikuna suunatud sotsiaalse ennetamise programmid hakkavad näitama positiivset mõju, siis nõuavad need palju täpsemat disaini, elluviimist, infokogumist ja analüüsi ning hinnanguid, mis suudavad näidata keerukaid seoseid laiemate sotsiaalsete jõudude – nagu rass, sugu ja vaesus – ning sotsiaalseid institutsioone kogukonna-, kooli-, kaaslaste ja peretasandiga vahendavate riski- ja kaitsetegurite vahel kuni indiviidi ja spetsiifilise sotsiaalse olukorra vastastikuste mõjude mikrotasemeni välja. Teaduslikkuse probleem sotsiaalse ennetamise puhul on märksa suurem kui olustikulise ennetamise korral. On naiivne ja lihtsustav väita, et teatud riskitegurid (rass, sugu, vaesus jne) on olulisemad kui kuriteosündmuse asjaolude (Ekblom) erinevatel staadiumitel esinevad riski- ja kaitsetegurid.

Usun, et sotsiaalne ennetamine on vähemalt ühe või rohkema aastakümne kaugusel olemaks suuteline demonstreerima seoseid riski- ja kaitsetegurite vahel inimese elukaare eri tasanditel ja faasides. Iga sekkumine igal tasandil, mis kõrvaldab või elimineerib kuriteosündmuse tõenäosuse, on väärtuslik. Ükski eraldi riski- või kaitsetegur pole olemuslikult väärtuslikum kui teised – selle väärtust tuleb tõestada reaalse teoga tegelikus elus. Risk pole põhjuslik, see on tõenäosus, mis tuleb realiseerida tulevikus.

David Farrington on kirjutanud, et järgmiseks ülesandeks on paremini mõista, kuidas erinevad riski- ja kaitsetegurid üksteist inimese elukaare jooksul mõjutavad, kui inimene suhtleb teiste inimestega. Need valdkonnad ulatuvad neuroloogiast kuni kõige globaalsemani.

Hawkinsi ja Catalano „Hoolivate kogukondade” mudelit kasutas USA noorsooõiguse amet oma laiaulatuslikus strateegias raskete, vägivaldsete ja krooniliste kurjategijate puhul näitamaks, et on olemas indiviidi/kaaslaste, kooli, perekonna ja kogukonna tasandi riskitegurid selliste probleemide jaoks nagu teismeliste rasedus, noorsookuritegevus, uimastitarbimine ja koolist väljalangemine. Probleemide nimekirja võib lisada rassismi, seksismi, etnotsentrismi, klassiprobleemid. Võib lisada tasandeid nagu linnakeskkond, kultuur, rahvus, regioon, globaalne ja ka madalamaid nagu neuroloogiline.

Farringtonil on õigus. Kuriteoennetuse uurijate võtmeküsimuseks on kindlaks teha, millised tegurid on indikaatorid, markerid või riski- ja kaitsetegurid ning nende tegurite vastasmõjud spetsiifilistes kontekstides elukaare jooksul. Kujunev sotsiaal-kognitiivsete neuroteaduste mudel võib aidata erinevaid paradigmasid integreerida. Oletan, et rikkalikud ja ajatud kontseptsioonid nagu „tervis, rahu ja õiglus” tähendavad paljudele inimestele rohkemat kui uus „kogukonna turvalisuse” kontseptsioon.

Tabel 13. Noorukite probleemkäitumised (*Guide for ..., 1995*)

Riskitegurid	Sõltuvused	Õigusrikkumised	Murdealiste rasedus	Koolist väljalangemine	Vägivald
--------------	------------	-----------------	---------------------	------------------------	----------

Kogukond					
Uimastite kättesaadavus	X				
Tulirelvade kättesaadavus					X
Narkomaaniat, relvade omamist ja kuritegevust soodustavad seadused ja normid	X	X			X
Vägivalla kajastamine meedias					X
Sagedased kolimised, inimeste liikuvus	X	X		X	
Kogukonna organiseerimatus, sideme puudumine sellega	X	X			X
Äärmuslik majanduslik puudus	X	X	X	X	X
Perekond					
Probleemkäitumiste esinemine perekonnas	X	X	X	X	
Kontrolliprobleemid	X	X	X	X	X
Perekonflikt	X	X	X	X	X
Vanemate probleemkäitumist soodustavad hoiakud	X	X			X
Kool					
Varane ja püsiv antisotsiaalne käitumine	X	X	X	X	X
Ebaedu algkoolis	X	X	X	X	X
Pühendumise puudumine	X	X	X	X	
Individaalne/kaaslased					
Mässulisus	X	X		X	
Probleemkäitumisega sõbrad	X	X	X	X	X
Probleemkäitumist toetavad hoiakud	X	X	X	X	
Probleemkäitumise varane algus	X	X	X	X	X
Bioloogilised tegurid	X	X			X

Kuriteoennetus kogukonnatöö kaudu

Kuriteoennetuse ja kogukonna turvalisuse käsiraamatus (Handbook ..., 2005) järgneb Ross Homeli peatükile Arenguline kuriteoennetus George L. Kellingi Kogukonna kuriteoennetus: formaalse ja mitteformaalse kontrolli aktiveerimine. Kelling arendas koos James Q. Wilsoniga välja „katkise akna” teesi. Ta kirjutab oma tööst Greater Newarki Turvalisemate linnade algatuses, et kaasatud on vähemalt nelikümmend väga erinevat asutust ja kogukonna rühma, kellest enamik on kaasatud pidevalt, programmi arenedes lisandub neid juurde ning isegi mõned esialgu vaenulikud asutused on nüüd toetajad. Kuigi on tõendeid, et aidati kontrollida kõrge kuritegevuse taseme ja riskiga kriminaalhooldusaluseid ja ennetähtaegselt vabastatuid, pole meil tõendeid, et programmil oli mõju mõrvadele (Handbook ..., 2005: 106).

Politseitöö ja kogukonna kuriteoennetuse põhiideeks peab ta seda, et igas probleemi-lahenduskatses, milles ta osales, oli probleemi lahendamiseks vaja mingit organisatsioonilise suhte vormi – sõltumata sellest, kui tühine või raske probleem oli. Ta kasutab mõistet „organisatsiooniline” teadlikult, ehkki aeg-ajalt oli tegu suhtega informaalsete struktureerimata rühmadega. Teisisõnu, probleem ei kuulunud ühelegi asutusele (*ibid*: 107).

Kelling kirjutab, et selline reaalsus – probleem ei kuulunud ühelegi asutusele – oli esialgu enamikule kriminaalõiguse praktikutele ja poliitikakujundajatele, eriti politseile, suur šokk. See kahjustas professionaalse politseitöö ideed sel kujul, nagu seda oli arendatud alates 1950datest. Kelling peab politseid juhtivaks jõuks pidevas kriminaalõiguse reformis. Ta usub, et politsei juhib probleemilahendust liikumises kogukonnaõiguse mudeli suunas, muutuses, mis viib kuritegevuse reaktiivselt korrakaitse mudelilt proaktiivse kuriteoennetuse mudelile, suhete kujundamise kaudu väljaspool traditsioonilisi valdkondi ja kehtestades kogukondade vastutuse.

Erinevalt Ron Clarke’ist seob ta kuriteoennetuse kogukonna politseitööga, sest usub, et ainult kogukonna politseitöö suudab luua probleemide analüüsimiseks ja lahenduse leidmiseks vajalikke suhteid. Ta toob näiteks fakti, et New Yorgi metroo probleemide lahenduste leidmiseks läks üle aasta, aga nende lahendamine võttis pärast probleemist arusaamist ainult mõned kuud. Ma usun, et ta räägib „nõiutud probleemi” põhimõttest. Clarke väidab, et kogukonna politseitöö viib politsei eemale probleemikesksest politseitööst. Kelling väidab, et kogukonna politseitöö annab probleemilahenduse mehhanismi. Võib-olla on neil mõlemal õigus, see sõltub kohaliku olukorra unikaalsusest. Sellele põhimõttelisele küsimusele saab vastuse anda ainult tulevane rakendusuurimus, aga vähemalt on selle olulisusele tähelepanu juhitud.

Töö suhetega, kogukonna ehitamine

Kelling väldib teadlikult selliseid mõisteid nagu „osalemine”, „partnerlus” või isegi „koostöö”. Selle asemel on tal mõiste „organisatsioonidevaheliste suhete kontiinum”. Tema kontiinum ulatub osalemise positiivsest otsast negatiivse aktiivse vastupanuni. Võib alata peaaegu mis tahes kontiinumi punktist ja liikuda positiivsema suhte suunas. Tema nimekiri tuletab mulle meelde 1960date kodanike osaluse redelit.

1. Osalemine
2. Koordinatsioon
3. Koostöö
4. Nõustumine
5. Ükskõiksus
6. Vastuväited
7. Passiivne protest

8. Keeldumine
9. Aktiivne vastupanu

Ta on sõnastanud õppetunnid, mida on saanud kuriteoennetuse formaalsete ja informaalsete vahendite uurimise kogemustest:

- *Organiseeri töö pakilise probleemi, mitte süsteemi muutmise ümber.* Saul Alinsky rääkis alustamisest sealt, kus inimesed on – sellest, mis neile korda läheb, mitte sellest, mis meie arvates neile korda peaks minema.
- *Loo kõrge moraali pinna.* Ta väidab, et peaaegu kõigil koosolekutel peab rühm arutama mitte tegevuse seaduslikkust, vaid moraalsust.
- *Tegele rassiküsimusega.* Ta väidab, et USA-s ei saa tegelda kuritegevusega ilma rassiküsimust käsitlemata. Teistes taustsüsteemides võivad muud erinevused olla niisama tähtsad.
- *Leia ühine keel.* Keskendades probleemi analüüsi ajal rühma tähelepanu andmetele, saab ületada professionaalsete dialektide erinevusi.
- *Tööta sellega, mis sul on.*
- *Süüdistaja mõõka, mitte mõõgakandjat.* Lähikukkumises ja probleemides on alati süüdi sõnumitooja, mitte asutused või rühmad. Edu on aga alati osalejate oma.
- *Respekteeeri eriarvamusi.*
- *Hoia protsess avatuna.* See olgu võimalikult lõtv.
- *Hoia suhtlust.* Kelling ütleb, et näost näkku suhtlus on suhete ehitamise alus. Usalduse kujunemiseks on vaja inimestega kohtuda ja rääkida. Näost näkku „meelitamine” on oluline protsess, kus neutraalsete vestlejate, asutuste ja rühmade vahel kujuneb individuaalne usaldus. See vajadus silmast silma suhtluse järele ei kao ka siis, kui rühm on moodustunud. Võib-olla ei pea siis enam olema sama intensiivne, aga usaldust tuleb pidevalt uuendada, eriti selliste asutuste puhul nagu kohtud, kel on palju kaotada. Sellise usalduse kujunemine on otsustav Robert Sampsoni ühistõhususe mudelis. Ameerika poliitikud kasutavad käesurumist loomaks intiimset kontakti, mida inimesed peavad poliitiku suhtes tunnetama, et teda valida.

Saul Alinsky formuleeris oma raamatus *Reeglid radikaalidele* „13 võimu taktikalist reeglit”:

1. Võim pole mitte ainult see, mis sul on, vaid ka see, mida vaenlane arvab sul olevat.
2. Ära mine kaugemale oma inimeste kogemusest.
3. Alati kui võimalik, mine kaugemale oma vaenlaste kogemusest.
4. Pane vaenlane tema enda reeglite järgi elama.
5. Kõige tugevam relv on naeruvääristamine.
6. Hea taktika on see, mida inimesed naudivad.
7. Liiga pikale veninud taktika muutub tüütavaks.
8. Hoia survet.
9. Ähvardus on tavaliselt hirmutavam, kui asi ise.
10. Taktika peamine eeldus on töötada välja tegevused, mis hoiavad vastast pideva surve all.
11. Kui negatiivset piisavalt tugevasti ja sügavalt sundida, muutub ta oma vastandiks.
12. Eduka rünnaku hind on konstruktiivne alternatiiv.
13. Vali märklaud, hoia sellest kinni, isikusta see ja polariseeri seda (Alinsky 1971: 126–130).

David Beckwith on kogukonna organiseerija, kes töötab Alinsky traditsioonis. Temalgi on oma nimekiri kogukonna organiseerimise põhimõttest. Esiteks, inimesi motiveerib kasu. Teiseks, organiseerimine on dünaamiline protsess, mis nõuab pidevat tähelepanu ja jõupingutusi. Kolmandaks, iga rühm peab juba algusstaadiumides õppima konfliktidega toime tulema ja neile vastanduma. Neljandaks, rühm peab valima teema, mis on oluline, spetsiifiline, realiseeritav.

Kümme kogukonna organiseerimise reeglit

1. Keegi ei tule koosolekule, kui selleks pole põhjust.
2. Keegi ei tule koosolekule, kui sellest teada ei anta.
3. Kui organisatsioon ei kasva, siis see sureb.
4. Igaüks võib olla liider.
5. Kõige tähtsam võit on grupp ise.
6. Mõnikord tähendab võit kaotust.
7. Mõnikord tähendab võit võitu.
8. Kui sa ei võitle selle eest, mida tahad, siis ei taha sa piisavalt.
9. Tähistage!
10. Naudi! (http://www.chej.org/10_rules_of_organizing.htm.)

Need kogukonna organiseerimise tarkused täiendavad George Kellingi omi. Tema mudeliks on kogukonna ehitamine konsensuse kaudu, Saul Alinsky töötas konfliktimudeli alusel. Mõlemad suunad nõuavad arenenud kogukonnatöö oskusi ja võib-olla ka teatud isiksuse tüüpi.

Alinsky polnud kindel, et neid omadusi saab õpetada. Ta püüdis koostada potentsiaalse organiseerija omaduste loendit. Ta rõhutas alati „külma viha” kontseptsiooni koos kirgliku suhtumisega sotsiaalsesse õiglusse. Hiljem on ta hakanud rõhutama kujutlusvõime tähtsust: „Oli aeg, kus uskusin, et organiseerija põhiomadus on sügav viha ebaõigluse vastu ja et see on ka peamine motivatsioon, mis teda käigus hoiab. Nüüd tean, et see on midagi muud: see on ebanormaalne kujutlusvõime, mis võimaldab tal sügavalt samastuda inimkonna ja selle kannatustega. Ta kannatab nende eest ja vihastab ebaõigluse peale ning hakkab organiseerima mässu. Clarence Darrow sõnastas selle omakasu alusel: „Mul oli elav kujutlusvõime. Ma mitte ei pannud ennast teise inimese kohale, vaid ma ei suutnud seda tegemata jätta. Minu sümpaatia kuulus alati nõrkadele, kannatajatele ja vaestele. Nende kurbust mõistes püüdsin seda leevendada, et leevendada omaenda kurbust.””

Alinsky nimekiri sisaldas järgmist:

- empaatia ehk samastamine,
- oskus õppida teatud konteksti kogemustest ja selle tagasikommunikeerimine konteksti,
- uudishimu,
- kartmatus autoriteetide ees,
- kujutlusvõime,
- huumorimeel,
- veidi hägune visioon paremast maailmast,
- organiseeritud isiksus,
- hästiintegreerunud poliitiline skisoid,
- ego (ehk tugev enesekehtestamine),
- vaba ja avatud meel, poliitiline relativism,
- loovus.

Kuigi Ron Clarke ei räägi külmast vihast või sotsiaalsest õiglusest, on selge, et ta tahab olukorda parandada – ta tahab vähem kuritegevust ja antisotsiaalset käitumist. Kogukonna arendamise/organiseerimise alases kirjanduses on palju mõtteid ja praktilisi vahendeid, millest on kasu kõigile kogukonna kuriteoennetuse vallas töötajatele. Kelling ei maini oma ülevaates ühtki kogukonna allikat, välja arvatud viited Robert Sampsoni tööle ühistõhususest.

George Kelling kirjeldab kogukonna ehitamist / probleemilahendust, mis toimus kuue aasta jooksul ning oli pidev protsess. Ta jagab selle kolme faasi.

1. faas: algus. Partnerite määratlemine ja aluse ehitamine. Selles faasis on kolm eesmärki: 1. saavutada kogukonna ja kriminaalõigussüsteemi võtmeliidrite pühendumus, 2. luua planeerimispartnerlus kriminaalõigussüsteemi osapoolte vahel, 3. alustada käsitletavate probleemide kindlakstegemisele suunatud uurimis- ja analüüsitegevusi.

2. faas: tegevusvõimekuse ülesehitamine. Struktuurid ja protseduurid. Siingi on kolm eesmärki: 1. ehitada struktuurid, mille kaudu saaksid töötada kriminaalõigussüsteemi ning usuringkonna ja kogukonna koostöövõrgustikud, 2. luua ja viimistleda andmekogu / analüüsi protseduurid, soodustamaks probleemi analüüsi ja probleemilahendust, 3. teha kindlaks ja analüüsida vägivalda ja kuritegevuse probleeme.

3. faas: ehitamise ja elluviimise algus. Sekkumise strateegia arendamine, elluviimine ja hindamine. Kuus eesmärki: 1. koosta probleemilahendusel-analüüsil põhinev sekkumiste strateegia vähendamaks/ennetamaks vägivalda, 2. valmista osalevate asutuste jaoks ette protokoll reeglite kohta ja esialgsete tegevuste ajakava, 3. vii läbi eeltest / pilootsekkumise tegevused, 4. mõõda ja hinda eeltesti sekkumisi; anna partnerasutustele tagasiside, 5. kohanda vajadusel sekkumiste strateegiat ja planeeri / vii ellu järgmised sekkumiste tegevused, 6. esita meedias formaalne teade strateegia elluviimise kohta.

Sisuliselt kirjeldab ta planeerimisprotsessi kogukonna tasemel, mis on olemuselt poliitiline ja võitluslik, sest iga osapool tuleb oma prioriteetide ja perspektiiviga. Kuigi ta ei viita üldse kogukonnatööle, on need kogukonnatöötaja ülesanded (*Handbook ...*, 2005).

Kas kogukonnatöö on kuriteoennetus?

Kas kuriteoennetus on osa kogukonnatööst? Tean, et Alan Twelvetress peab kuriteoennetust kogukonnatöö erivormiks. Oma toimetatud kogumikus *Kogukonnatöö (Community Work, 2002)* tsiteerib ta kirjavahetust Sue Kingiga. Ta väidab: „Kogukonna turvalisus on muutunud meie kõigi küsimuseks ega ole enam ainult kitsalt fokuseeritud kriminaalõigussüsteemi asutuste probleem. Kuriteoennetus ja kogukonna turvalisus on tõhusad, kui on kaasatud korrakaitse, füüsiline kuriteoennetus ja sotsiaalne kuriteoennetus. Kui tahetakse tegelda kuritegevuse juurpõhjustega, peab projektidel olema tugev sotsiaalne dimensioon. Kogukonna turvalisuses nagu ka kogukonna arendamises peab kogukonna hääl viima tegevusele. Kui kogukond otsib koostööd, algatamaks sotsiaalmajanduslikku taaselustamist, peab esimeseks oluliseks sammuks strateegias olema kogukonna turvalisuse ja kuriteoennetuse meetmed, mis parandavad elukvaliteeti, vähendavad hirmu kuritegevuse ees ja tegelikku kuritegevust ning algatavad „heaolutunde” teguri taastekitamist. Enne kui saab ehitama hakata kogukonna võimekust, tuleb lahendada kuritegevuse ja kogukonna turvalisuse alusküsimused” (*Community Work, 117*).

Sue King teeb läbiuurimata oletuse, et projektidel peab olema sotsiaalne dimensioon, kui tahetakse käsitleda kuritegevuse juurpõhjuseid. Aga olustikulise ennetamise algatuste tõendid vaidlustavad vajaduse sotsiaalse dimensiooni järele. Ma usun sotsiaalse kuriteoennetuse väärtuslikkust. Ma võin arvata, et sotsiaalsel kuriteoennetusel on kindel tulevik, kui on loodud vajalik tõendibaas selle kohta, kuidas töötavad riski- ja kaitsetegurid kõigil tasandil – alates makrotasandist ja lõpetades mikrotasandiga. Aga on intellektuaalne snobism lihtsalt väita, et tõhusaks kuriteoennetuseks on vaja sotsiaalset ennetamist. See pole tõsi.

Ma olen nõus, et kogukonnatöös on palju oskusi, millest on kasu kogukonna politseitöös (vt Hardcastle jt 2004). Aga kogukonnatöö viib kuriteoennetuseni? Mind hämmastas George Kellingi kommentaar: „Kuigi meil on tõendeid, et aitasime kontrollida kõrge kuritegevuse taseme ja riskiga kriminaalhooldusaluseid ja ennetähtaegselt vabastatuid, pole meil tõendeid, et programmil oli mõju mõrvadele” (*Handbook ...*, 2005).

Mõrvade vähendamine oli ometi turvalisemate linnade projekti loomise peamine põhjus! Milline spetsiifiline kuritegevuse vähenemine siis toimus tänu sellele projektile?

Kui püütakse leida kogukonnatöö definitsiooni, ilmneb varsti, et see on isegi veel laiem ja ähmasem kontseptsioon kui kogukonna turvalisus. Keith Popple tsiteerib kasuliku alguspunktina Taylori ja Priestly' kommentaare. Ta tsiteerib: „Kogukonnatöö on teistest erinev amet. See on pühendatud mitteprofessionaalide asjatundlikkuse suurendamisele; inimeste võimekuse parandamisele rasketes ja halvemusolukordades, suurema kontrolli saavutamisele nende kollektiivsete tingimuste üle. Kogukonnatöötajad stimuleerivad ja toetavad inimeste rühmi, kes parandavad oma naabruskonna tingimusi ja võimalusi. Vahetud eesmärgid on sageli konkreetsed: paremad olud, majutus, töövõimalused; see on aluseks kogukonna enesekindluse, oskuste ja ennastorganiseeriva jõu suurendamisele, mis võimaldab osalejail nende võimete kasutamist jätkata ja laiendada pikka aega pärast seda, kui kogukonnatöötaja on lahkunud” (Popple 1995: 5).

Ron Clarke'i jaoks on peamine just vahetu olukorra hoolikas analüüs ja sekkumise kujundamine, mis vähendab või isegi ennetab kuriteosündmust. Tal pole varjatud eesmärke kogukonna kompetentsuse, sotsiaalse õigluse ega muu laiema sotsiaalpoliitika edendamise näol. Selge fookus on nii tema fundamentaalseks tugevuseks kui võib-olla ka piiratuseks.

Kogukond ja kuritegevus

Sotsioloog Robert Sampson on uurinud kuritegevuse suhet sotsiaalsete tingimustega (vt artiklid aadressil <http://www.wjh.harvard.edu/soc/faculty/sampson/>). Tal on järgmised aruanded: *Korratus linnapiirkondades – kas see viib kuritegevusele?* (Sampson jt 2001), *Heaolu piirkondlik taust* (Sampson 2003), kus ta näitab, et varasemad aruanded selle kohta, et mõrvade, väikese sünnikaalu, imikute suremuse ja vigastuste „tulipunktid” on ühed ja needsamad, on õiged. Tema viimane teos on *Piirkond ja kogukond; ühistegusus ja kogukonna turvalisus* (Sampson 2004).

Koos John Laubiga on Robert Sampson hõivatud Bostonis suure majanduslanguse ajal ebasoodsates tingimustes sündinud tuhande mehe longituuduuringus sünnist surmani. Esimesena uurisid neid mehi Sheldon ja Eleanor Glueck (*Noorte kuritegevuse lahtiharutamine*, Glueck, Glueck 1950). Laub ja Sampson on sellest olulisest tööst avaldanud kaks raamatut: *Kujunev kuritegevus* (Sampson, Laub 1993) ja *Ühine algus, erinevad elud: kuritegelikud poisid kuni 70 eluaastani* (Sampson, Laub 2003b).

Ross Homel on maininud, et Robert Sampson pooldab rohkem olustikulist ja vähem-deterministlikku elukäsitlust, koos paljude elu jooksul esinevate pöördepunktidega. Ta kontseptualiseerib kuritegu kui protsessi, mida ei saa taandada ei indiviidile ega keskkonnale. Koos John Laubiga toimetab Sampson konverentsi „*Arenguline kriminoloogia ja selle probleemid: kuritegevuse liikumisteed lapsepõlvest eakuseni*” materjalid (*Developmental Criminology ...*, 2005). Ta ütleb väga selgelt, et varased riskitegurid pole inimese saatus.

Tabavalt pealkirjastatud artiklis *Mida annab kogukond* väidab Robert J. Sampson, et kogukonnad on ühisväärtuste realiseerimise ja tõhusa sotsiaalse kontrolli säilitamise oluline areen. Sellisena toodavad nad olulisi avalikke hüvesid ehk paljude sõnastuses „sotsiaalset kapitali”, mis tekitavad sotsiaalse organisatsiooni ja ininliku heaolu mustreid (Sampson 1999: 242).

Sampsoni meelest luuakse kogukonda selleks, et saavutada ühisväärtusi. Kogukond annab meile sotsiaalse kontrolli nendes valdkondades, kus seda soovime. Teistes valdkondades oleme üsna rahul piiratud ja põgusate suhetega. Tema näeb kogukonnas protsessi, mitte produkti: „Kõige üldisemal tasandil võib kogukonna sotsiaalsest organisatsioonist mõelda kui kogukonna struktuuri võimest realiseerida elanike ühisväärtusi ja säilitada sotsiaalset kontrolli. Sotsiaalset

kontrolli ei tohi võrdsustada mahasurumisega või pealesunnitud konformsusega. Pigem käib see sotsiaalse ühiku võime kohta ennast reguleerida vastavalt soovitud põhimõtetele, realiseerida ühiseid, mitte pealesunnituid eesmärke. See kontseptsioon sarnaneb Charles Tilly definitsioonile kollektiivsest tegevusest: kogukonna koondatud ressursside rakendamine ühistele eesmärkidele. Üks kesksemaid selliseid ühiseid väärtusi on muidugi kogukonna elanike soov elada turvalises ja korrastatud kuriteovabas keskkonnas. Ameeriklastel näib olevat konsensus naabruskondade väärtustamise kohta, mida iseloomustab majanduslik piisavus, head koolid, adekvaatne elamis-pind ja puhas terve keskkond. Võime saavutada selliseid ühiseid väärtusi on seotud informaalsete suhetega, mis on sisse seatud teistel eesmärkidel ja formaalsemate pingutustega saavutada sotsiaalne regulatsioon institutsionaalsete vahenditega.

Praegune sotsiaalse kontrolli raamistik ei tugine ei kultuurilisele ega sotsiaaldemograafilisele homogeensusele. Mitmekesised populatsioonid võivad nõustuda ja nõustuvadki turvaliste tänavate soovi suhtes. Ja sotsiaalsed konfliktid võivad kogukondi lõhestada ning teevadki seda majanduslike ressursside, rassi, poliitilise toetamise ja kriminaalõigussüsteemi asutuste rolli üle narkootikumide tarbimise, jõukude, kerjamise ja politsei väärkäitumise määratlemise ning kontrollimise üle. Konflikt koondub tavaliselt ressursside ja jõu jaotamise ümber, mitte põhiväärtuste sisu ümber. Nagu on kirjutanud Philip Selznick, „kogukondi iseloomustab nii struktuuriline eristumine kui ühisteadvus”. Kogukonna eesmärk on seega ühtsus mitmekesisuses ehk osaliste ja üldiste perspektiivide lepitamine ühishüvede osas” (*ibid*: 253–254).

Üks parimaid kogukonna tähenduse definitsioone on pärit *Penguini inimgeograafia sõnas-tikust* (Goodall 1987): kogukond on vastastikustes suhetes olevate inimeste rühm, kes elab ja töötab ühisel piiratud territooriumil, mis funktsioneerib vastamaks ruumi jagamisest tulenevatele ühise vajadustele ja kehtestab ühistele väärtustele tuginevad sotsiaalse interaktsiooni normid.

Robert Sampson on loonud ühistegususe mudeli, mis tugineb piirkonna inimeste kommuni-katsioonile üksteisega ühismurede osas selgitamiseks, kas nende vahel on olemas piisav nõustumine või usaldus, et läbi rääkida mõnede vastastikuste kohustuste võtmise asjus. Kui piisav usaldus on olemas, siis suudavad inimesed koos tegutsedes oma kohaliku probleemi lahendada. Tema uurimus näitab, et kõrge ühistegususega piirkondades on vähem kuritegevust. Ühistegususe on väga konkreetne, lokaliseeritud ja spetsiifilise tegevuse keskmega. Ta kirjutab, et piirkonna ühistegususe kontseptsioon seob kohesivsuse – eriti töötava usalduse – ja ühiseotused tegutsemiseks. Nii nagu enesetõhusus on pigem situatiivne kui üldine (inimesel on enesetõhusus teatud ülesande suhtes), eksisteerib piirkonna ühistegususe teatud ülesande suhtes nagu avaliku korra tagamine. Ühistegususe teooria peamiseks põhjuslikuks mehhanismiks on sotsiaalne kontroll, mida teostatakse sotsiaalse usalduse tingimustes (Sampson 2004: 108).

Ma kujutan ette kogukonnatöötajat töötamas kogukonna liikmetega, kui nad otsustavad kasutada nii olustikulisi kui riskikeskseid kuriteoennetuse sekkumisi, lahendamaks kuritegude ja korrariikkumiste probleeme. Sellise tegevuse kogemus võib viia usalduse, oskuste ja kogukonna eneseorganiseerimise kasvuni. See võib tekitada „psüühilise kogukonnatunde”. See on tore, aga tavaliselt on see planeerimata positiivne kõrvalmõju. Ma pakun välja, et ka olustikuline ennetamine võib kujundada laiemat sotsiaalset arengut, olles tõhusa tõenduspõhise sekkumise kaasprodukt.

Naabruskonna kuriteoennetus

Ülevaatesse *Kuriteoennetus* on Steven Lab kaasanud esmase ennetamise osana peatüki *Naabri-valve kuriteoennetus* (Lab 2000: 47–72), koos teise peatükiga *Füüsiline keskkond ja kuritegevus*, mis tähendab kuriteoennetust keskkonna planeerimise kaudu (turvaplaneerimist).

Ta märgib, et edukas osalemine kogukonna kuriteoennetuses kipub keskenduma neile, kes on suurema riskiga, peavad kuritegevust probleemiks ja on aktiivsed teistes sotsiaalsetes rühmades. Ühesõnaga, rikkad saavad rikkamaks.

Samal ajal muutuvad vaesed vaesemaks ja kartlikumaks. Kõrge kuritegevuse taseme, mitmekesisuse ja liikuva populatsiooniga piirkonnad kalduvad tekitama hirmu, usaldamatust, kahtlust ja ärevust, mis isoleerivad inimesi. See isolatsioon töötab vastu kogukonna kuriteoennetusrühmade moodustamisele piirkondades, kus neid kõige rohkem vaja on. Naabrivalve ja kogukonna kuriteoennetuse potentsiaalne mõju on katsetamata kõige suurema vajadusega piirkondades ja populatsioonides. Need on ka piirkonnad, mis on Sampsoni ühistegususe kõige madalamal tasemel. Need on piirkonnad, kus kogukonnatööst kõige rohkem kasu saadaks.

Lab ei usu, et olemasolevad tõendid toetaks piirkondlikku kuriteoennetust kui peamist kuritegevuse ja hirmu vastu võitlemise vahendit. Näiteks osutavad arvukad naabrivalve hindamised, et naabrivalve on tõhus kuritegevuse, ohvriks langemise ja ka hirmu vähendamise vahend. See positiivne hinnang naabrivalvele erineb oluliselt varasematest negatiivsetest leidudest Shermani jt (1997) raamatus *Kuritegevuse ennetamine*.

Eesti uurimused näitavad, et Eesti naabrivalve kasvatas inimeste usaldust politsei ja oma-valitsuse vastu, vähendas hirmu ja enamiku inimeste meelest ka kuritegevust vahetus piirkonnas.

Isegi kui piirkonna/kogukonna kuriteoennetusel on minimaalne mõju tegelikule kuritegevuse tasemele, on selge, et see suudab vähendada hirmu taset. Nagu on öelnud Fattah, on sageli kergem muuta inimeste hoiakuid kui tegelikku kuritegevuse ja antisotsiaalse käitumise taset.

Lab hoiatab, et uurimused näitavad väga erinevat mõju. Uurimustes on tõsisid probleeme, kaasa arvatud võimetus anda adekvaatseid programmikirjeldusi, tuginemine lühiajalisele järelkontrollile, võrreldavate kontrollrühmade puudumine, võrreldud võtmemuutujate – näiteks kuritegevuse ja hirmu – erinev kasutus ja võimetus kindlaks teha programmi erinevate komponentide individuaalseid mõjusid.

Kokkuvõte kogukonnatööst / kogukondlikust kuriteoennetusest

On mõningaid tõendeid, et kogukonna kuriteoennetus suudab avaldada positiivset mõju. Ometi on parim tulemus saadud piirkondades, kus vajadus selle järele on väiksem. Seni on vastamata küsimus, kas kogukonna kuriteoennetus suudab olla edukas kõige kahjustatumates piirkondades.

Kogukonnatöö esindajail on kogemus ja oskused sellises kontekstis töötada. Saul Alinsky töötas konfliktimudelil, kus organiseeris ilma võimuta inimesed nende vastu, kel oli võim. Kahtlen, et poliitikud selliseid tegevusi rahastaksid. Pigem on nad huvitatud konsensusmudelile tugineva kogukonnatöö rahastamisest. Kogukonna kuriteoennetuse tulevik jääb ebakindlaks, kuni see põhimõtteliselt lahendab kodanike osaluse ja ressursside ning võimu küsimused. Kui kogukonnatöötajad keskendusid ka lokaliseeritud olustikulise kuriteoennetuse projektidele, oleks mõju palju suurem ja poliitiline vastupanu väiksem.

Vaadates George Kellingi kogukonna planeerimisprotsessi kirjeldust, on selge, et ta püüab arendada probleemi ühist mõistmist, mis võiks seejärel olla ühiste ja suunatud sekkumiste märklauaks (mis kasutaksid selliseid vahendeid nagu SARA ja Ekblomi 5 I-d).

Kogukonna kuriteoennetuse tõeline küsimus on, kas sellest saab niisama täpne, andmepõhine ja teaduslik distsipliin kui Clarke'i olustikuline ennetamine, Goldsteini probleemikeskne politseitöö või Farringtoni riskikeskne ennetamine. Arvan, et meil on nüüd nii kontseptsioonid kui vahendid nagu arvutid ja geograafiliste infosüsteemide tarkvara, et tagada andmekesksus linna ja sotsiaalsel tasandil.

Teadmiste puudumine

Ülevaade kogukonna kuriteoennetusest *Kuritegevuse ennetamine* (Sherman jt 1997) on negatiivne kogukonna kuriteoennetuse suhtes. Kuna Lab on olnud naabrivalve suhtes märksa positiivsem, vaatlesin *Tõendus põhise kuriteoennetuse* uut versiooni (*Evidence-Based ...*, 2002) ning Brandon C. Welshi ja Akemi Hoshi peatükki *Kogukonnad ja kuriteoennetus* (Welsh, Hoshi 2002: 165–197).

Welsh ja Hoshi märgivad, et sageli mõeldakse kogukonna kuriteoennetusest kui arengulise (Tremblay ja Craig 1995) ja olustikulise kuriteoennetuse (Clarke 1995) mingist kombinatsioonist. „Erinevalt neist kahest kuriteoennetuse strateegiast on akadeemilises kirjanduses vähe sarnaseid arvamusi kogukonna kuriteoennetuse definitsiooni ja selle alla kuuluvate programmiliikide kohta (Bennett 1996). Hope defineerib kogukonna kuriteoennetust kui „sotsiaalsete tingimuste muutmisele suunatud tegevust, mis arvatakse peatavat kuritegevuse kogukondades.” Kohalikud sotsiaalsed institutsioonid (nt perekonnad, liidud, kirikud, noorteklubid) on tavaliselt meedium, mille kaudu neid noorsookuritegevuse ja kuritegude probleemidega tegelevaid programme pakutakse” (Hope 1995: 21).” (Welsh, Hoshi 2002.)

Welsh ja Hoshi kasutasid kogukonda kui geograafilist asukohta kuriteoennetusprogrammide pakkumiseks. Nad vaatlesid kogukonna mobiliseerimise, jõuguliikmeks oleku ennetamise, mentorluse, koolijärgse vaba aja tegevuse ja relvade tagasiostmise programmide efektiivsust. Nad ei leidnud soliidseid teaduslikke tõendusi selliste programmide tõhususe kohta. Nad ei suutnud teha ainsatki kommentaari kogukonna mobiliseerimise kohta (mis sisaldaks ka naabrivalve programme), kuna nad pidid tõenditest järeldama, et selle kuriteoennetuse strateegia mõju kogukondades on teadmata. Nad mainivad mõningaid tõendeid hirmu vähenemise kohta, mida leiti ka Eesti Naabrivalve hinnangus. Mõned programmid leiti olevat paljutootavad. Nii kirjutasid nad, et kolm kogukonna kuriteoennetuse suunda näisid olevat piisavalt paljulubavad, et mõelda nende edasisele kordamisele ja hindamisele. „Esimene on jõukudevastased programmid, mis keskenduvad kohesiivsuse vähendamisele noortejõukudes ja individuaalsete liikmete vahel. Selle leiu oluline osa on see, et jõugusekkumise programmid ei pea fookuseeruma jõugu ühtsusele. Jõugu kohesiivsuse suurendamine tootis kahjulikke ehk iatrogenseid mõjusid osalevatele liikmetele ühes varase sekkumise programmis. /.../ Teine paljutootav kogukonna kuriteoennetuse suund on kogukonnapõhine mentorlus. Seitsme meie uuritud programmi teaduslik kvaliteet oli väga hea. Kolmas paljutootav suund on koolijärgne vaba aja tegevus. Kõik kolm koolijärgse vaba aja tegevuse programmi said teaduslike meetodite skoori 3 või rohkem ja kõik programmid tekitasid soovitatavat mõju noorte kuritegevusele või kuritegevusele. Seda liiki programmide hindamine „paljutootavaks”, mitte „tõhusaks” tugineb sellele, et üks programm ei näidanud olulisuse katsetamist ja teine teatas, et tulemused hääbusid. Koolijärgse vaba aja tegevuse paljutootavust piirab ainult noorsookuritegevuse ennetamine ja vahetult vaba aja keskuse ümbruses. /.../ Lõpuks leidsime, et kahe kogukonna mobiliseerimise ja jõukuastumise ennetamise strateegia mõju kuriteoennetusele on teadmata” (Welsh, Hoshi 2002: 189–190).

Hindajate jaoks oli tegelikult probleemiks tõendite kvaliteet. Pettumusega leidsid nad, et tänaseni on jõus Dennis Rosenbaumi enam kui kümne aasta tagused sõnad: „Esmane põhjus, miks me ei tea, mis toimib kogukonna kuriteoennetuses, on hindamisalaste uurimuste kvaliteet”. Olemasolev info on siiani liiga nõrk, et teha mingeidki järeldusi. Ja kui olukord on selline kogukonna kuriteoennetuses, siis on see veel nõrgem laiemal sotsiaalse ennetamise tasandil (*Community Crime Prevention: Does It Work?* 1986).

Kuriteoennetus sotsiaalse tervise / sotsiaalse õigluse kaudu

Sotsiaalse kuriteoennetuse mudel tugineb teesile, et sotsiaalsed riskitegurid (vaesus, töötus, elamispinna puudumine, kirjaoskamatus, piiratud juurdepääs haridusele, ebapiisavad puhkusevõimalused, alkoholi- ja uimastitarbimine, rassism ja muud survevormid) suurendavad tõenäosust, et indiviid seob ennast kuritegevuse ja/või antisotsiaalsete tegudega. Ning vastupidi: kui sotsiaalseid riskitegureid vähendatakse, siis väheneb ka tõenäosus, et indiviid seob ennast probleemsete käitumistega. See mõte tundub loogiline.

On olemas soliidne uurimuste kogum, mis dokumenteerib riski- ja kaitsetegurite mõju indiviidi, perekonna, kooli ja kogukonna tasandil.

Kuritegu kui sotsiaalne fakt

Emile Durkheim määratles 1895. aastal *Sotsioloogilise meetodi reeglites* sotsiaalset fakti nii: „sotsiaalne fakt on igasugune tegutsemine, kas fikseeritud või mitte, mis suudab ületada kogu ühiskonna jaoks kehtivaid individuaalseid ja välispiiranguid, millel on samal ajal iseseisev eksistents, sõltumata selle individuaalsetest ilmingutest” (Durkheim 1982: 50–59).

Sotsiaalsetel faktidel on kolm tunnust: **üldine** – nad kehtivad terves ühiskonnas. Nad on hajutatud üle kogu rühma; **väline** – sotsiaalsed faktid eksisteerivad väljaspool indiviidi, on tema suhtes prioriteetsed ja eksisteerivad sõltumatult indiviidi tahtest; **piirav** – neil on sageli mingit liiki sanktsioonid, mis ilmnevad neile vastupaneva indiviidi sundimises või väljaheitmises.

Durkheim kasutas enesetappe näitamaks, kuidas selline näiliselt privaatne ja individuaalne tegu illustreeris ühtlasi sotsiaalsete faktide (religioon ja klass) reaalsust. Ron Clarke kasutas samuti enesetappe illustreerimaks, kuidas muutus väliskeskkonnas – vähem majapidamisgaasi kodudes – viis enesetappude arvu vähenemisele, sest see oli võimaluste kõrvaldamine. On oluline meenutada, et Ron Clarke tegutseb mikrosotsioloogilises perspektiivis.

Sotsioloog Robert J. Sampson (2004) märgib sotsiaalsete faktide kohta, et kauaaegsed uurimused Suurbritannias ja Ühendriikides on andnud püsiva leidude kogumi kogukonna kuritegevuse, turvalisuse ja üldise heaolu kohta:

- Sotsiaalmajandusliku ja rassilise segregatsiooni suhtes esineb piirkonniti märkimisväärne sotsiaalne ebavõrdsus. Samuti on selged tõendid kontsentreeritud halvemuselukorra seose kohta rassiliste ja etniliste vähemusrühmade geograafilise isolatsiooniga;
- terve rida sotsiaalseid probleeme koonduvad piirkonna tasemel, kaasa arvatud kuritegevus, noorte kuritegevus, sotsiaalne ja füüsiline korratus, väike sünnikaal, imikute suremus, koolist väljalangemine ja laste väärkohtlemine;
- need kaks klastrite kogumit on omavahel seotud – paljudele piirkonna lastele ja noortele omased ennustajad (vaesuse kontsentratsioon, rassiline isolatsioon, üksikvanematega pered) ja majaomand ning selle omamise kestus;
- ökoloogiline eristumine selliste tegurite alusel nagu sotsiaalne klass, rass ja tervis on tugev ja ilmselt kasvab. Kihistumist väiksemateks kogukondadeks on näha nii väiksemates piirkondades kui suuremates kogukondades – isegi linnades;
- Vaesuse ökoloogiline kontsentratsioon tundub viimastel aastakümnetel oluliselt suurenevat, nagu ka rikkuse kontsentratsioon sissetulekuskaala ülemises osas.

Need sotsiaalsed faktid tähendavad, et on võimalik rääkida vajadusest **sotsiaalse õigluse** ehk **sotsiaalse arengu** ehk **tervise edendamise** järele laiemal sotsiaalsel tasemel. See on vana „hea ühiskonna” otsing. Ja enamik rahvusvahelise kuriteoennetuskeskuse materjale keskendub just

nimelt sotsiaalse õigluse teemale: vaesuse sotsiaalsed tegurid, töötus, ebapiisavad elamis-tingimused, kirjaoskamatus, piiratud juurdepääs haridusele, ebapiisavad vaba aja asutused, alkoholi ja uimastite kuritarvitamine, rassism ja muud survevormid. On tõendeid selliste makrotegurite seose kohta kuritegevusega (vt Bush, Baum 2001; Homel jt 2001; *Partners in Health* ..., 2003; Maailma Terviseorganisatsiooni veebileht sotsiaalsetest determinantidest http://www.who.int/social_determinants/en/; *Social determinants* ..., 2003; WHO ... 2002; WHO 2004; *Milestones in* ..., 2005; *Milestones of* ..., 2005).

Kanada tervishoiuaktivist dr Dennis Raphael on koostanud ettekande *Sidemete loomine: mis on ühist tervise edendamisel, kuriteoennetusel ja sotsiaalsel arendamisel* (2004 http://www.upei.ca/si/si2004/DennisMaking_The_Links_revised_august9.pdf). Selles väidab ta, et seosed nende kolme teema vahel on otsesed: kõigil on sarnased determinandid, mis peegeldavad mingit laadi ebaedu, põhjuste ja sekkumiste osas alluvad nad erinevatele tõlgendustele ja lähenemistele ning on avaliku poliitika otsusteks, mis määravad tervise ja heaolu sotsiaalsete determinantide kvaliteedi. Lõpuks ei näi nende determinantide kvaliteet paranevat.

Tervise edendamise ja kuriteoennetuse vahel on tugev seos, ütleb Dennis Raphael. Tema sõnul on haiguste riskitegurid praktiliselt identsed kuriteojuhtumite riskiteguritega, hõlmates vaesust, ebapiisavat majutust, kuritarvitust ja ebaedu koolis. Vaesus koos rassismiga põhjustab kuritegevust. Robert Sampson ütleks, et see on liigne lihtsustamine. Põhjuslik ahel on palju keerukam koos mitmete vahendavate muutujatega laiemate sotsiaalsete tingimuste ja kuriteo-sündmuse vahel. See on pigem paljude üleminekukohtadega hargnevate okstega puu kui otsetee. Oma töös Chicago kohta näitas ta, et piirkonna sotsiaalne organiseerimatus, selle **ühistegususe** puudumine on kriitiline tegur kuritegevuse ja korrariikkumiste arvus kogukonnas (mitte et korratus põhjustab otseselt kuritegevust, nagu väitsid Wilson ja Kelling *katkise akna* teesis. Ühistegususe puudumine on nii kuritegevuse kui korrariikkumiste ennustaja).

Siis on veel unikaalsed individuaalsed ja olustikulised tegurid, mis mõjutavad spetsiifilist otsustamisprotsessi. Need kogukondliku ja perekondlikud tegurid, individuaalne elukogemus ja olustikuline otsustamisprotsess on niisama tähtsad nagu mis tahes „juurpõhjused”, mis on sotsiaalse ennetamise allikates niivõrd ületähtsustatud. „Risk” on tõenäosuslik, mitte põhjuslik seos. Mitte kõik vaesed inimesed pole kurjategijad, kuigi enamik vaeseid, kes kurjategijad on, kalduvad jahtima pigem vaeseid enda ümber kui lahkuma oma piirkonnast ja jahtima rikkamaid.

Nagu Fattahil ja Felsonil pole mul probleeme inimõigustele ja sotsiaalsele õiglusele tuginevate argumentidega, mis nõuavad sekkumisi sotsiaalsete ebavõrdsuste vähendamiseks, aga pole selge, kas laiad sotsiaalsed tegurid on teatud olukorras ikka otseselt põhjuslikud. Kõige rohkem saab öelda seda, et sotsiaalne ebavõrdsus võib olla riskiteguriks, mis võivad küll suurendada indiviidi eeldusi siduda ennast ohtlike tegevustega. Ta võib olla kuriteole rohkem motiveeritud, aga otsustamisprotsess selles olukorras on endiselt oluline. Nagu rõhutas Sampson, on ikka veel mõningane autonoomsus ja valik.

Kuriteoennetuse Põhjamaade mudel

Rootsi kuriteoennetuse nõukogu kirjeldab oma infotrukises Põhjamaade mudelit nii: „Põhjamaid iseloomustab suhteliselt suur avalik sektor ja hästi arenenud sotsiaalhoolekandesüsteem. Maksimaksja kulutused laste, vanurite, sotsiaalsete ja füüsiliste puuetega inimestele on üsna suured. Kuigi sotsiaalhoolekande laiendamine on olnud eesmärk iseeneses ja mitte kuritegevuse ennetamise vahend, pole liialdus väita, et sotsiaalne kuriteoennetus on olnud ja on jätkuvalt sotsiaal- ja koolitöö tähtis prioriteet Põhjamaades. (*Crime prevention in the Nordic* ..., 2001).

Põhjamaade mudelit saab kirjeldada kuriteoennetuse funktsiooni, õigussüsteemi, sotsiaalpoliitilise piirkonna, laste ja noorte arengu ning kuriteovõimaluste seisukohast. Põhjamaade mudelit iseloomustab tugev liitumine õigussüsteemi väliste valdkondadega ning tasakaal sotsiaalse ja olustikulise kuriteoennetuse vahel. Õigussüsteemi seisukohast iseloomustab Põhjamaade kriminaalpoliitikat seisukoht, et **kriminaalõigussüsteemil saab kuriteoennetusele olla ainult marginaalne mõju**. Õigussüsteemi roll on alusnormide loomises ja üldises ennetamises. Paljudes riikides väljapool Põhjamaid on kuriteoennetus ühelt poolt võrdsustatud rohkemate ja rangete karistustega ning teiselt poolt kontrollivate ja survemeetmetega.

Sotsiaalpoliitika seisukohast on see eesmärk iseeneses – mitte täiendavad kuriteoennetuse meetmed – võidelda marginaliseerumisega, toetada sotsiaalselt haavatavaid inimesi ning tagada kõigile võrdsed võimalused hariduseks ja elatise teenimiseks. Väljaspool Põhjamaid on mitmeid kuriteoennetuse meetmete näiteid, mis kattuvad Põhjamaade tavapärase sotsiaaltööga ja mida peetakse kodanikuõiguseks.

Peamine sotsiaalpoliitiline eesmärk laste ja noorte suhtes on tagada, et neil on võimalikult head kasvutingimused ja võimalikult head elu. Seda liiki sotsiaalsel ennetamisel võib olla üldeesmärk ja suund nende laste tuvastamiseks, kes on ebasoovitava kujunemise ohus, ning nii ennetada kriminaalsust ja teisi antisotsiaalseid käitumisi.

Olustikulisele ennetamisele on Põhjamaade mudelis iseloomulik mitte see, mida tehakse, vaid kuidas tehakse. Rakendatavad meetmed on samad, mida suuremal või vähemal määral kasutatakse muudes riikides. Aga Põhjamaid iseloomustab tagasipöördumine informaalsete sotsiaalse kontrolli juurde. Nagu laste ja noorte jaoks mõeldud sotsiaalse ennetamise puhul, on eriti Põhjamaadele omane kodanike kaasamine aktiivsesse ja otsesesse kuritegude ennetamisse.

Põhjamaade kuriteoennetuse mudelit iseloomustab ka püüe põhistada kuriteoennetuse meetmed konkreetsetele teadmistele. Kuriteoennetus tugineb võimalikult palju riiklikele ja rahvusvahelistele uurimustele ja muudele teadmistele. Uurimus võib anda oma osa ka kuriteoennetuse meetmete tõhususe hindamisse. Uurijate ülesanne on info korrastamine ja võrdlemine ning uute teadmiste loomine. Põhjamaade kuriteoennetuse mudelit eristavad teistest pingutused teostada ennetamist kodanike soovide ja huvide alusel.

Lõpuks iseloomustab Põhjamaade mudelit fakt, et olulisel kohal on inimeste turvatunne. Põhjamaade mudel on iseenesest tähtis instrument veelgi avatuma ja turvalisema keskkonna loomisel ja säilitamisel kõigile” (*Crime prevention in the Nordic ...*, 2001).

Kuigi Põhjamaades on sotsiaalhoolekande levik eesmärk iseeneses ja mitte kuriteoennetuse vahend, on tegu varjatud eeldusega, et sotsiaalhoolekanne / sotsiaalne tervis viib väiksemale kuritegevusele. Selle eelduse valiidsust peetakse tõestatuks.

Kuigi on ka väidetud, et Põhjamaade mudelit iseloomustab püüe põhistada kuriteoennetuse meetmed konkreetsetele teadmistele, on üsna hämmastav, et hiljutine Soome uurimus ei suutnud kindlaks teha olustikulise ennetamise algatusi, kuigi selliste sekkumiste tõhususe kohta on olemas soliidne tõendusmaterjal. Miks siis ei kasutatud olustikulise kuriteoennetuse sekkumisi sagedamini? Teadmiste puudumisest või eelarvamusest? Väga paljud sotsiaalse kuriteoennetuse allikad tegelevad poleemikaga teiste suundade üle, selmet pidada tõenduspõhist dialoogi, mis töötab siin ja praegu.

Põhjamaade olukorda vaadates tunduvad mõned asjad selged olevat.

1. Olustikuline kuriteoennetus / võimaluste vähendamine on tõenduspõhine. Põhjamaad ei kasuta seda teadmiste baasi oma kuriteoennetuses nii palju, kui see võimalik oleks.

2. Varastele riski- ja kaitsetegurite keskenduv ennetamine on tõenduspõhine. Põhjamaad on riskitegurite vähendamiseks ja kaitsetegurite edendamiseks ära teinud niisama palju, kui kus tahes mujal maailmas tehtud on.
3. Põhjamaad on olnud aktiivsed ka terve rea sotsiaalteenuste pakkumises noortele ja täiskasvanutele. Elukvaliteet Põhjamaades on väljapaistev. Seda kirjeldati eesmärgina iseeneses.
4. Põhjamaades on senini tõsised kuritegevuse, narko- jne probleemid nagu ülejäänud arenenud maades.
5. Seega võib väita, et olustikulisi / võimaluste riskitegureid kasutavad kuriteoennetuse sekkumised on toime poolest niisama tähtsad kui sotsiaalseid tegureid kasutavad. Küsimus pole ühes või teises. Ja kumbki riskitegurite kogum (olustikuline ega sotsiaalne) pole olemuslikult õigem.

Paradoks on selles, et Põhjamaade mudeli edu, mis hõlmab peaaegu kõiki tuntud makrotasandi sotsiaalse ennetamise strateegiaid, näitab ühtlasi makrotasandi sotsiaalse ennetamise piiratust. See on tugev argument olustikulise kuriteoennetuse valiidsuse kohta mikrotasandil. Vaja on nii mikro- (olustikuline) kui makrotasandit (sotsiaalne). Vt ka Taani kuriteoennetusnõukogu veebilehte <http://arkiv.dkr.dk/eng/>, kus on suurepärased olustikulised strateegiad ja projektid (kuriteoobjekti kättesaadavuse raskendamine) ning hulgaliselt infot terve rea sotsiaalsete strateegiate kohta nagu SSP (kohalik koostöö kooli ja noortekeskuste, sotsiaal- ja tervishoiuteenuste ning politsei vahel moodustab laste ja noorte kuriteoennetuse ürituste aluse).

Kuriteoennetus planeerimise kaudu: sotsiaalpoliitika ja linnade juhtimine

Veidi üle kümne aasta on rahvusvaheline kuriteoennetuskeskus propageerinud esiteks kuriteoennetuse tähtsust üldiselt ja teiseks kuriteoennetust linna tasandil, mis seob omavalitsuse, politsei ja linnaplaneerimise. Enamik kriminaalõigusse suunatud rahast läheb politseitööle (umbes 85% enamikus riikides) ja politsei tegevus on enamasti olemuselt reaktiivne. Arvestades politseitöö tsentraliseeritust on tähtis, et politsei oleks kaasatud ka kuriteoennetusse. H. Shaftoe on pakkunud „1% lahendust“: et 1% praegusest kriminaalõiguse eelarvest määrataks kuriteoennetusele. Kui seda tehtaks, tähendaks see suurt ressurside ümberpaigutust.

Rahvusvaheline Kuriteoennetuskeskus on visalt töötanud, suurendamaks kuriteoennetuse legitiimsust kuritegevuse ja korrariikkumiste proaktiivse strateegiana. ÜRO IX kongressi dokumentides kuriteoennetuse ja kurjategijate rehabilitatsiooni kohta on põhimõtteline eraldusjoon olustikulise ja sotsiaalse ennetuse vahel juba paigas. Irving Waller ja keskus on rõhutanud 1) kuriteoennetuse üldist tähtsust ja 2) sotsiaalse kuriteoennetuse erilist olulisust. Sotsiaalse kuriteoennetuse poolt argumenteerides on mõned keskuse dokumendid olnud üsna negatiivsed olustikulise ennetamise tajutava piiratuse suhtes. Keskuse materjalides väärtustatakse turvaplaneerimist ja olustikulist ennetamist; samal ajal väidetakse, et need sekkumised ei tegele kuritegevuse ja korrariikkumiste tõeliste fundamentaalsete põhjustega. See topeltsõnum on kahjuks aidanud teravdada pinget sotsiaalse ennetamise eri tasandeid – mikro-, meso- ja makro- – rõhutavate mudelite vahel.

Nii olustikuline kui sotsiaalne ennetamine esindavad mõlemad kliinilist sotsioloogiat. Ainus põhimõtteline erinevus on olnud analüüsi ja seega ka tegutsemise tasandil. Ronald Clarke on väitnud, et politsei peab olema kuriteoennetusse kaasatud *koha* tasandil. Raamatus *Kuriteoennetuse planeerimine: transatlantiline perspektiiv* annavad Richard Schneider ja Ted Kitchener järgmise definitsiooni: koht on väike piirkond, mis sisaldab suhteliselt piiratud ulatusega

funktsioone, seda on võimalik ainsal omanikul kontrollida ja sageli on see määratletav eraldi füüsilise ühikuna kogukonnas. Selles kontseptsioonis ulatuvad kohad keskkonna skaalal väikesest (mikro) nagu tänavanurk või bussipeatus keskmiseni (meso) nagu ostukeskus või tööstuspark ja suurteni (makro) nagu piirkond. **Need ei hõlma linnu.** Pigem on kohtadeks kvartalid ja sellistena on – või peaksid olema – linnaplaneerijate ja disainerite peamiseks huviobjektiks. Kui moodne planeerimine Suurbritannias ja USA-s hõlmab sotsiaalset, poliitilist ja majanduslikku mõõdet, siis ammune huvi ruumilise ja füüsilise keskkonna vastu linnades argumenteerib kohtade kui legitiimsuse uurimisobjekti tähtsust. Vastutus midagi välja lugeda eraldi kohtade tohutust arvust, mis kokku moodustavad linna, tähendab linnaplaneerijatele ja disaineritele ratsionaalsusele ja laiahaardelisusele suunatud plaanide abil pusle kokkupanemist (Sisyphose mõõtu ülesanne). Selle raske ülesande käigus õpivad planeerijad füüsilisel skaalal liikumise – **väikseimast kohast linnani tervikuna** – ja kõigi nende juurde kuuluvate poliitiliste, sotsiaalsete ja majanduslike huvide tasakaalustamise tähtsust” (Clarke 2002: 7, autori rõhutused).

On selge, et Schneider ja Kitchener kirjeldavad oma koha definitsioonis Ron Clarke’i olustikulist ennetamist väikesest (mikro) keskmise (meso) skaalani, aga kogukonnatöö, nagu George Kelling Seattle’is teeb, on suure (makro) skaala sekkumine. Nad väidavad ettevaatlikult, et koht ei tähenda linna tervikuna, aga samas lõigus räägivad füüsiliste tasandite vahel liikumise olulisusest – väikseimast kohast terve linnani ning kõigi tasandite poliitiliste, sotsiaalsete ja majanduslike huvide tasakaalustamisest. See on veidi segane, aga nad püüavad käsitleda *kohta* linnast allpool oleva analüüsi tasemenä. Nad käsitlevad olustikulist ennetamist, kaitstavat ruumi ja kuriteoennetust turvaplaneerimise kaudu; kõiki kohapõhiste kuriteoennetuse algatustena.

Keskus toetab kuriteoennetust linna ja regiooni ning rahvusvahelisel tasandil. Nad pooldavad kindlalt mastaapseid (makro)sekkumisi.

Nick Tilley on olnud kindel olustikulise ennetamise pooldaja ja väärtustaja, mida ta peab heaks näiteks Karl Popperi „tükiüsilise sotsiaalse insenerikunsti” kohta. Popper kirjutas *Avatud ühiskonnas ja selle vaenlastes*: „Tükiüsiline sotsiaalne insenerikunst võtab omaks ühiskonna suurima ja pakilisima kurjuse otsimise ja sellevastase võitluse meetodi, mitte ei otsi ega võitle suurima ülimalt hüve nimel.” Erinevus „tükiüsilise” ja „utoopilise” sotsiaalse insenerikunsti vahel on järgmine: „Erinevus mõistliku inimese parandamise meetodi ja meetodi vahel, mis võiks tõelise pingutuse korral kergesti viia inimkannatuste talumatu kasvuni, on erinevus igal hetkel rakendatava meetodi ja meetodi vahel, kelle pooldajatest saavad hõlpsasti selle pidevalt soodsamate tingimusteni edasilükkajad. Ja see on ka erinevus ainsa asju parandava meetodi, mis on seni olnud edukas igal ajal ja igas kohas ning meetodi vahel, mis on katsetuste korral viinud ainult mõistuse asemel vägivald kasutamiseni ja kui mitte selle enda, siis originaalplaani kõrvalejätmiseni” (Popper 1966).

Popper reageeris utoopilise sotsiaalse insenerikunsti läbikukkumisele Natsi-Saksamaal ja Nõukogude Liidus ning neile järgnevatele õudustele. Popper peab avatud ühiskonna avaliku poliitika peamiseks põhimõtteks välditavate kannatuste minimeerimist. Ja elutähtis küsimus pole mitte „kes peaks juhtima?”, vaid „kuidas saaksime juhtimise kuritarvitusi vältida?”

Keskus pooldab mastaapset sotsiaalset insenerikunsti. Popper näeb neid katseid utoopilistena, olemuselt ebateaduslike ja ohtlikena. Keskus väidaks, et ainult selliste laiaulatuslike *sotsiaalsete aktsioonide* kaudu rassismi, seksismi, sotsiaalse ebavõrdsuse jne fundamentaalsete *sotsiaalsete faktide* vastu saab nii suurte teemadega üldse tegelda. Ei piisa ainult välditavate kannatuste minimeerimisest; eesmärgiks peab olema *sotsiaalne õiglus*.

Poola õigussotsioloog Adam Podgorecki pooldas demokraatlikku **sotsiaalset insenerikunsti**. Tema arvates tähendas sotsiaalne insenerikunst katseid süsteemselt juhtida populaarseid hoiakuid ja sotsiaalseid käitumisi suurel skaalal, ükskõik kas valitsuse või eraisikute rühmade poolt. Ta

soovitas kasutada **sotsiaaltehnikaid** – sotsiaalse inseneritegevuse meetodite õpetust. See polnud neutraalne: see oli demokraatlik valik, mis jättis kõrvale totalitaarsed utopiad tükiviisilise lähenemise kasuks, mis ühtlasi õhutas ühisaktsioonile. Peatükis *Sotsiaaltehnikad: nende põhi-probleemid ja küsimused* väidab Podgorecki, et praegu on olemas teaduslikult verifitseeritud teesid, mis loovad piisava aluse teoreetiliste soovitude formuleerimiseks. Ta ütles ka, et 1) on olemas meetodid neist teesidest tulenevate tegude tulemuste jälgimiseks, mis loovad piisava aluse teleoloogiliste soovitude formuleerimiseks; 2) on olemas meetodid, mis näitavad, kuidas neist soovitudest tulenevaid tegevusi jälgida (Podgorecki ... 1996: 26).

Ta pakkus välja sotsiaaltehnilise paradigma, mis tugines järgmistele etappidele: probleemi äratundmine, probleemi kindlakstegemine, globaalne hinnang, teoreetiline baas, disain, tegevus ja hindamine (*ibid*: 50). See on põhimõtteliselt samasugune üldine probleemilahendusmudel, mida kasutasid Clarke ja Goldstein, aga analüüsi ja tegevuste tase on makrosotsiaalne.

On siiani lahtine, kas meil on pädevust olukorra spetsiifilisuse adekvaatseks äratundmiseks ja sobiva teoreetilise aluse rakendamiseks, et suunata sekkumised linna makrotasandile. Podgorecki väitis, et „mida enam hakkab sotsiaalne insenerikunst tuginema empiirilistele eeldustele, seda lähemale jõuab see sotsiaaltehnikaks kvalifitseerumisele” (*ibid*: 55). Aga kas on olemas linna tasandil läbiuuritud empiiriliste eelduste kogum? Ma pole selles kindel.

Clarke on selgelt vastu kogukonna politseitööle ja sotsiaalsele aktsioonile makrotasandil. Ilmselt ei usu enamik olustikulise ennetamise praktikuid, et meil on vajalik teaduslike teadmiste kogum selliseks sekkumiseks. Kogu *kuriteoteaduse* idee oli luua vajalik teaduslike teadmiste ja praktikate kogum. Geograafiliste infosüsteemide kasutamine võib aidata neid kujundada, aga praegu tuleb soovitada ettevaatlikkust ja intellektuaalset mõdukust.

Ometi on ka selge, et keskus pole üksi oma katsetes seostada kuriteoennetus sotsiaalse planeerimise ja linnade juhtimisega.

Kuriteoennetuse planeerimine: transatlantiline perspektiiv kirjutati kahel põhjusel: „Esimene on õhutada planeerijaid ja teisi professionaale tõsisemalt võtma kuriteoennetuse ja ehituskeskkonna suhet selle kõigis aspektides. Teine on anda oma panus tõenduspõhiste lähenemiste heaks, sest sageli kiidetakse valjuhäälselt napi empiirilise alusega ideid, mis on lühikest aega moes ja jäetakse siis /.../ kõrvale. /.../ Kui planeerimine ja muud keskkonna kvaliteediga tegelevad professionaalsed tegevused tahavad tõestada väiteid „inimeste jaoks”, siis on üks peamisi nõudeid, et need peavad tegelema inimeste muredega oma keskkonna suhtes, mitte ainult professionaalide probleemide ja huvidega. Ja ometi võib mõne erandiga väita, et linnaplaneerijad ei ole arvesse võtnud planeerimise, kuriteoennetuse ja ehituskeskkonna disaini põhimuresid ning need ei kajastu tavaliselt planeerimise õppeplaanides (Schneider, Kitchen 2002: xix).

Nii nagu Ekblom väidab, et disainerid peavad tähelepanu pöörama kuriteovastasele disainile, nii peavad nende meelest arhitektid ja linnaplaneerijad muutma kuriteoennetuse linnaplaneerimise protsessi osaks. Aga linnaplaneerimine sisaldab praegu ka *jätkusuutlikkuse* ja *kogukonna turvalisuse* küsimusi.

Raamatus *Kuriteo väljadisainimine: turvaliste ja jätkusuutlike kogukondade loomine* seob arhitekt ja linnaplaneerija Ian Colquhoun turvaplaneerimise kogukonna turvalisuse ja jätkusuutlikkusega. Tal on terve peatükk *Turvaliste ja jätkusuutlike kogukondade loomine* ühistegevuse vajadusest. „Vaja on planeerimis- ja disainisuundi, mis suhestavad kuriteoennetuse kõigi teiste ehitusdisaini nõuetega jätkusuutlike kogukondade tarbeks. See nõuab terve rea poliitika ühendamist – planeerimine, eluase, sotsiaalne ja majanduslik areng, tervis, transport ja tööhõive” (Colquhoun 2004: 294).

Ta räägib ka vajadusest viia see ellu kogukonna tasandil. Kindlasti peavad selleks olema võimekad töötajad ja raha. „Suurbritannia eriprogrammide raha on olnud tilk ookeanis /.../.

Enamgi veel, sageli on rahastamine ajaliselt piiratud, mis paneb kogukondadele tohutu koorma. Avaliku sektori eelarved peavad olema piisavad, paindlikud ja antud kogukonna käsutusse kuritegude vähendamiseks keskkonna disaini kui peategevuse tarbeks. Planeerimine ja linnadisain on kindlalt selle plaani osad” (*ibid*: 294–295).

Tema kommentaarid tööalase võimekuse ja rahastamise kohta sarnanevad väga Ross Homeli omadega varase riskikeskse ennetamise algatuste kohta.

Paljud Joseph Rowntree fondi rakendusuurimuslikud projektid sisaldavad kuriteoennetuse küsimusi. Neil on planeerimisdokument *Uue kogukonna põhiplaan: Yorki uue linnaarenduse disainid* (<http://www.jrf.org.uk/housingandcare/derwenthorpe/background.asp>), mis sisaldab uue majutusprojekti neli plaani. Rahvusvahelisel kuriteoennetuskeskusel on palju materjali ühistegevuse kohta (<http://www.crime-prevention-intl.org>).

Kohaliku omavalitsuse roll ja kogukonna turvalisus (The Role of ..., 2001) on eriti oluline dokument, sest see esindab selget argumenti ühistegevuse kasuks linna tasandil, edendamaks kogukonna turvalisust, mis on palju laiem ja sotsiaalselt kaasavam kontseptsioon kui kuriteoennetus. Dokument sisaldab ka praktilisi näiteid, kuidas omavalitsused kogukonna turvalisusega tegelevad.

Terrance Hunsley (2003) väitis, et sellised algatused nõuavad olulises mahus raha nendelt sektoritelt, kust kuriteoennetuse programmid pole alati edukad ammutama olnud. Ta arvas, et kuriteoennetuse eesmärkide kombineerimine eluasemepoliitika, tööhõive, hariduse, tervise, vaba aja ja avaliku ruumi eesmärkidega annab võimaluse suurendada sekkumise mõju. See on ka viis, kuidas rahastamist tagada. Samuti rõhutas ta, et kogukonna osalus ei ole odav. Saksamaa kogemuse põhjal väitis ta, et sotsiaalselt integreeritud linnaprogramm nõuab jätkusuutlike oluliste muudatuste saavutamiseks 10–15 aastat.

Edasi märkis ta, et linnauuenduses on mängus suured erahuvid: kinnisvaraarendajad, tööstus, finantsinstitutsioonid ja investorid. Ta järeldas, et kuriteoennetus peab olema linnauuenduse lahutamatu komponent, kuna nende eesmärgid täiendavad üksteist. Paljud linnauuenduse tulemused on turvalisemate kogukondade vahe-eesmärgid ja pakuvad eduindikaatoreid, mida sotsiaalne kuriteoennetus tõesti vajab.

Pean keskust sotsiaalse ennetuspoliitika „ajustrustiks”, kes pooldab kuriteoennetuse integreerimist linna ja sotsiaalse planeerimisega. Samuti argumenteerib keskus selle poolt, et koolide ja omavalitsuse kogukonna turvalisuse edendamisse kaasataks ka politsei.

Taanis on seda liiki integratsiooni näiteks SSP programm – sotsiaalsfäär, kool, politsei. SSP koordinaator on kuritegevuse madala tasemega seoses ütelnud: „Ma tean, et see vähenemine on toimunud tänu meie üldisele sotsiaalsele ennetamisele, aga ma ei saa seda tõestada.” See oli usu, mitte tõendite seisukoht, aga vaja on ka tõendeid.

Kokkuvõte

On selge, et on olemas tugevad tõendid *sotsiaalsete faktide* – rassism, seksism jm survevormid – mõju kohta elukvaliteedile ühiskonnas. Nende ebavõrdsuste vähendamine või isegi elimineerimine on sotsiaalse õigluse teema. Ilmselt on soovitatav integreerida jätkusuutlikkuse, tervise, kuriteoennetuse ja kogukonna turvalisuse kaalutlused linna ja regionaalsesse planeerimisse.

Ma arvan, et keskus täidab väärtuslikku sotsiaalset funktsiooni, toetades sotsiaalse õigluse küsimuste lülitamist kuriteoennetuse ja kogukonna turvalisuse käsitluse. Nagu märgib Margaret Shaw, on sooküsimus praegu kriminoloogias kesksel kohal, ent kuriteoennetuses seda vaevalt mainitakse.

Olen nende seisukohaga põhimõtteliselt nõus, aga praegune teaduslike tõendite tase sotsiaalse kuriteoennetuse strateegiate tõhususe kohta on väga nõrk. Nagu osutas Terrance Hunsley, vajame vahepealseid väljundeid, mis toetaksid sotsiaalset kuriteoennetust. Võib-olla on need olustikulise ennetamise algatused. Kõige tähtsam on kujundada poliitiline konsensus selliste laiahaardeliste algatuste korralikuks toetamiseks pika aja vältel (üks kuni kaks aastakümnet). Sellist konsensust pole võimatu saavutada – oleme seda näinud mõnede NASA projektide puhul või suurte katedraalide ehitamisel Euroopas, mis nõudis mitmeid põlvkondi. Aga see on tõeline väljakutse.

Võib-olla nõuab sotsiaalse kuriteoennetuse edendamine samasugust ajakava ja sotsiaalse turunduse strateegiat, mida kasutatakse suitsetamise ennetamisel. Kui Maailma Terviseorganisatsioon integreerib kogukonna turvalisuse samamoodi nagu juba on tehtud vägivalda ja liiklusohutusega, siis võime välja arendada piisavalt toetatud sotsiaalse kuriteoennetuse linna tasandil, mis loob soliidse andmebaasi. See võib olla tulevik ja üsna utoopiline unistus, aga see on seda väärt.

Miks konflikt? Kuriteoennetus, biosotsioloogia ja sotsiaalne õiglus

Selle dokumendi koostamisel ja uurimistöös olen teadvustanud sügava lahknevuse olustikulise ennetamise / kuriteoteaduse ja ülejäänud kriminoloogia vahel. See on intellektuaalne kodusõda. Mõlemad pooled kannavad sügavat ja isiklikku viha. Aga miks sõda?

Ross Homel kirjutas väljaandes *Olustikulise kuriteoennetuse poliitika ja praktika*: „Minu kogemuste järgi kipuvad olustikuliste suundade pooldajad oma töö kriitikast haavuma, isegi kui see neid ei üllata. Nad väidavad, et nad lihtsalt püüavad maailma tavaliste inimeste jaoks paremaks muuta – eriti vaeste ja marginaliseerunute jaoks, kes on kõige sagedamini kuriteoohvrid –, midagi probleemi suhtes ära tehes. Nad osutavad sotsiaalsete „heaolutunde” parandusprogrammide universaalsele läbikukkumisele kuritegevuse vähendamisel ning ka kriminaalõigussüsteemile lootmajäämise katastroofilistele tagajärgedele selliste poliitikate puhul nagu „päras kolme karistust eluaegne vangistus”, millele olustikulised meetodid pakuvad tõelist alternatiivi. Nad osutavad keskkondlike, olustikuliste ja regulatiivsete suundade väljapaistvale edule liiklusohutuses ja tervishoius. Paljude edukate olustikuliste ja regulatiivsete meetmete näited hõlmavad turvavööreegleid, liiklusvahendite disainireegleid, paranenud teedehitust, juhuslikku liikluskontrolli, süstlavahetuskeskusi, turvaseksi tehnikaid, paremat kanalisatsiooni ja puhta joogiveega varustamist. Enamik neid saavutusi tulenes kannatlikust ja süsteemsest teaduslikust uurimisest, kombineerituna laiemal poliitilisel toetusel lõppeesmärkidele. On väidetud, et kui samasugust teaduslikku, probleemilahenduslikku, ametlikku lähenemist rakendada meie kuriteoprobleemidele, tuleneks sellest nende elanike elukvaliteedi suurejooneline paranemine, kes ei saa endale lubada elu turvalises eeslinnas või kalleid turvasüsteeme” (Homel 1996: 2).

Selle raamatu alguses rõhutasin kuriteoennetuse olemuslikku poliitilisust ja probleemsust. Osaliselt on konflikti põhjused sotsioloogia intellektuaalses domineerimises enamikus kriminoloogilistes teooriates.

Mõneti on negatiivne reaktsioon Karl Popperi „tükiviisilisele sotsiaalsele insenerikunstile” ja olustikulise ennetamise / kuriteoteaduse arengule sarnane teiste seletustasandite (bioloogiliste/loodusteaduslike) eiramisele sotsioloogia poolt. Nagu mainitud, on Anthony Walsh oma töödes *Biosotsioloogia* (Walsh 1995) ja *Biosotsiaalne kriminoloogia: sissejuhatus ja integratsioon* (Walsh 2002) seisnud selle eest, et sotsioloogia ja kriminoloogia integreeriks bioloogia teaduslikke ideid. Koos Lee Ellisega on ta toimetanud raamatu *Biosotsiaalne kriminoloogia: väljakutse keskkondlikule üleolekule* (*Biosocial ...*, 2003), mis sisaldab tema ja Terrie Moffiti suurepäraselt artiklit *Teismeliseeaga piiratud / elu jooksul püsiva antisotsiaalse käitumise teooria: mida oleme õppinud* (Moffitt & Walsh 2003: 125–144).

Walsh toob ära järgmise *biosotsioloogia* definitsiooni: „Biosotsioloogia on tõusev paradigma, mis püüab mõista inimekäitumist, ühendades loodusteaduste olulised ideed traditsiooniliste sotsioloogiliste teooriatega. Biosotsioloogia pole „bioloogiline” perspektiiv; see on *biosotsiaalne* perspektiiv, mis tunnistab „pidevat, vastastikust ja lahutamatu interaktsiooni bioloogia ja sotsiaalse keskkonna vahel” (*Parenting Across ...*, 1987: 2).

Teised sotsioloogid kasutavad praegu sama asja kohta terminit *neurosotsioloogia* (Freese, Li ja Wade 2003; Von Scheve & Von Luede 2005). Mina kasutan mõistet *neurokriminoloogia*.

Walshi definitsiooni on kerge kohandada olustikulisele kuriteoennetusele: „Kuriteoteadus on tõusev paradigma, mis püüab mõista inimekäitumist, ühendades spetsiifiliste kuriteosündmuste analüüsi ideed traditsiooniliste kriminoloogiliste teooriatega. See pole konservatiivne ega reaktsiooniline perspektiiv, vaid olustikuline perspektiiv, mis tunnistab lähimate tegurite tähtsust

ning pidevat, vastastikust ja lahutamatu interaktsiooni indiviidi ja vahetu sotsiaalse keskkonna vahel kuriteosündmuste asjaolude tekitamises (*Parenting Across ...*, 1987).”

1995 kirjutas Walsh, et võib olla jätab enamik sotsiolooge reduktsioonilised (bioloogilised) seletused kõrvale mitte niivõrd epistemoloogilistel kui ideoloogilistel või eetilistel põhjustel. „Need, kes taunivad bioloogia sissetungi sotsioloogiasse, kujutlevad Lombrosot, Spencerit, eugeenikuid ja sotsiaaldarviniste koos Hitleri rassipuhtuse eest võitlejatega kummitamas. Kuigi nemad ammutasid samast allikast kui kaasaegsed biosotsioloogid, ei tähenda see, et kaev on mürgitatud. Esialgsed katsed seostada bioloogiat sotsiaalsete protsessidega viisid tõepoolest kas juhuslikult või ettekavatsetult arvukate ekslike ja järelemõtlematute järeldusteni. Sotsioloogia juhtis võitlust nende reaktsiooniliste ja rassistlike filosoofiade järelemõtlematute pooldajate vastu, kes tuginesid oma teooriates tolle aja bioloogiale. Sotsioloogiast sai teaduste isehakanud südametunnistus ja ta võttis endale ühiskonnas allasurutud ja eelisteta inimeste eestseisja rolli.

Kuna sotsioloogid kipuvad halvemusolukorras ja hälbivaid inimesi käsitlema põhimõtteliselt „normaalsetena”, kes on langenud ebaõiglaste sotsiaalsete tingimuste ohvriks, **peavad nad iga-suguseid bioloogilisi seletusi katseks juhtida tähelepanu kõrvale nende tingimuste parandamise ideoloogialt.** Nende lähenemisest on välja kasvanud palju head ja neid on selle eest ka kiidetud. Selline eestseisimine peab jätkuma, aga seda ei maksa segi ajada teadusega ega kasutada ideoloogiliselt „tunnustamata” uurimuste lämmatamiseks. Õnnetuseks on taoline tsensuur elus ja õilmitseb. Teaduse suurinkvisiitorid veensid hiljuti edukalt USA tervishoiuinstituuti loobuma Marylandi ülikooli spondeeritud konverentsi „Geneetilised tegurid kuritegevuses” rahastamisest. Wheeler (1992: A8) kommenteerib tänapäeva Lössenkote kahjurõõmu: „Kriitikud tähistavad konverentsi ärajätmist, aga ütlevad, et palju föderaalvalitsuse sarnaseid uurimuslikke ja poliitilisi algatusi tuleb veel peatada.” See teadusliku vaimu trotsimine on seda hullem, et tuleb inimestelt, kes soovivad, et neid teadlasteks nimetataks. Kui nad kardavad järgneda andmetele, siis peaksid nad oma teaduse kõõgist lahkuma ja võtma koha sisse ideoloogilises kantslis.

Teaduse ja sotsiaalse õigluse teemasid ei tuleks pidada vastandlikeks.” (Walsh 1995: 13, autori rõhutused.)

Walsh koostas hiljuti ülevaate kahest uuest raamatust: *Miks kurjategijad kuritegusid sooritavad? Täiskasvanute ja alaealiste kuritegevuse üldteooria* (Robert Agnew 2005) ja *Miks kuritegevus? Antisotsiaalse käitumise integreeritud süsteemiteooria* (Robinson 2004) *ajakirjale Human Nature Review* (5. kd, 2005: 87–94). Ta kirjutas: „Meie jaoks, kes me oleme sel positsioonil olnud suurema aja oma karjääril, on julgustav, et Robinsoni eelmine raamat *Pime õiglus* (2002) näitas teda kui puhtsüdamlikku liberaali ja Agnew’ sotsiaalpoliitiline ideoloogia näitab teda vasakpoolsena. **See on julgustav, sest paljud sotsiaalteadlased usuvad, et kõik kriminaalse käitumise tõlgendused, mis pole rangelt keskkondlikud, on rassistlikud, seksistlikud, klassilised või vähemalt kitsarinnalised.** Kui nad võtaksid silmaklapid eest ja leiaksid aega õppida midagi käitumisgeneetika, neuroteaduste ja evolutsioonibioloogia kohta, nagu Robinson ja Agnew seda ilmselt teinud on (esimene rohkem kui teine), siis nad üllatuksid, kui kaugele vasakule biosotsiaalsetelt perspektiividelt liiguksid” (Walsh 2005, autori rõhutused).

Eessõnas Robinsoni raamatule kirjutab ta: „Ma ütlesin, et bioloogiateadused on parandanud meie arusaama kriminaalsest käitumisest viimase kümne aasta jooksul rohkem, kui sotsioloogia seda viimase viiekümne aastaga on teinud” (Agnew 2005).

Lee Ellis märgib, et vähesed kriminoloogid, kes omandavad bioloogilist kirjaoskust, teevad sellega oma karjäärile pigem kahju kui kasu, kuna „kriminoloogide vana kaardivägi”, kel pole taustateadmisi bioloogias, valitseb seni enamikus kriminoloogia teaduskondades ja püüab kindlustada, et kõik uued värvatud kriminoloogid mõtleksid nagu nemad (*Biosocial Criminology ...*, 2003: 249). Käsitlen sotsiaalkognitiivsetest teadustest tulenevaid kriminoloogilisi ja

kuriteoennetuslikke ideid raamatus *Neurokriminoloogia* (koostamisel). Kahjuks on tema kommentaarid ülekantavad ka olustikulisele kuriteoennetusele / kuriteoteadusele.

Võib olla tõesti jätab enamik kriminolooge kõrvale või minimeerib olustikulist ennetamist mitte niivõrd andmete kui ideoloogia või eetika alusel. Olustikulise ennetamise / kuriteoteaduse ja sotsiaalse õigluse teemasid ei tule pidada antagonistlikeks. See on minu olustikulise ja sotsiaalse konflikti analüüsi tulemus.

Kolm mudelit: konservatiivne, liberaalne, radikaalne

Olustikulise kuriteoennetuse poliitikas ja praktikas (The Politics ..., 1996) on artikkel *Olustikuline kuriteoennetus: mudelid, meetodid ning poliitilised perspektiivid* (White 1996: 97–113). White pakub välja kolm olustikulise kuriteoennetuse mudelit: *konservatiivne mudel* tähtsustab kuritegevuse kontrollimist, kuriteovõimaluste vähendamist ja ratsionaalset valikut ning keskendub kaitsmisele, järelevalvele ning konventsionaalsele tänavakuritegevusele; *liberaalne mudel* peab kuritegevust individuaalse või sotsiaalse patoloogia põhjustatud sotsiaalseks probleemiks ning keskendub puudujääkide parandamisele ja võimaluste parandamisele; *radikaalse mudeli* põhikontseptiks on sotsiaalne õiglus koos rõhuga poliitilisele võitlusele ning sotsiaalsele muutusele, eriti võimukandjate kuritegevusele ning sotsiaalsele süsteemile, mis seda soosib. White tunnistab, et need mudelid on ühekülgsed ja liialdatud (näiteks poliitilised konservatiivid võivad vägagi mures olla nii „valgekraeliste kohtuasjade” kui ka tänavakuritegevuse pärast), kuid ta väidab, et need peegeldavad üldisi suundumusi praktilisel ja poliitilisel tasandil.

Tema põhiseisukohaks on, et spetsiifilised kuriteoennetuse strateegiad pole eksklusiivselt ühegi eraldi mudeli tulemuseks, kuid samal ajal sõltub see, kuidas kindlad vahendid erinevatele inimrühmadele mõjuvad, otseselt sellest, kuidas neid ellu viiakse ning millised poliitilised otsused nende taga on. Näiteks järelevalvemenetlusi võivad kasutada nii radikaalid kui konservatiivid, kuid nende sotsiaalne sisu oleks väga erinev. White esitab kuriteoennetuse mudelite illustreerimiseks tabeli.

Tabel 14. Kuriteoennetuse mudelid (White 1996: 100)

Konservatiivne mudel	
Põhikontseptsioon	kuritegevuse kontrollimine
Peastrateegia	kuriteovõimaluste vähendamine
Peamine fookus	konventsionaalne tänavakuritegevus
Kuritegevuse kontseptsioon	ratsionaalne valik
Reaktsioon kuritegevusele	kaitse, järelevalve
Kogukonna roll	täiendab politseid
Piirangud	põhineb sotsiaalsel tõrjumisel
Liberaalne mudel	
Põhikontseptsioon	sotsiaalne probleem
Peastrateegia	võimaluste suurendamine
Peamine fookus	konventsionaalne tänavakuritegevus
Kuritegevuse kontseptsioon	individuaalne või sotsiaalne patoloogia
Reaktsioon kuritegevusele	korrigeerib puudujääke, suurendab võimalusi
Kogukonna roll	eneseabi, kogukonna areng
Piirangud	põhineb piiratud ressurssidel
Radikaalne mudel	
Põhikontseptsioon	sotsiaalne õiglus

Peastrateegia	poliitiline võitlus
Peamine fookus	võimukandjate kuritegevus konventsionaalne tänavakuritegevus
Kuritegevuse kontseptsioon	marginalisatsioon, sotsiaalne turukonkurents
Reaktsioon kuritegevusele	sotsiaalne tugi, ebavõrdsuse vähendamine
Kogukonna roll	sotsiaalse muutumise agendid
Piirangud	põhineb jagatud teadmisel / solidaarsusel kuritegevuse lai definitsioon

Minu kuriteoennetusealase kirjanduse ülevaatest on selge, et Ron Clarke'i ja olustikulist kuriteoennetust vaatlevad paljud kui loomuomaselt konservatiivset, samal ajal kui rahuvahelise kuriteoennetuse keskuse mure sotsiaalse õiguse pärast paigutaks selle liberaalide või isegi radikaalide leeri.

Mõnel juhul võib White'i mudel tabada küll mõningaid üldisi suundumisi, kuid samal ajal tundub see väärinfo ja ebateaduslikkuse piiril oleva lihtsustusena. Samuti nagu Anthony Wash näitab, kuidas inimesed üllatuvad, nähes kui kaugele vasakule biosotsiaalsed perspektiivid neid tõmmata võivad, väidaksin ma, et tähelepanelik olustikulise kuriteoennetuse kirjanduse lugemine üllataks inimesi samuti, näidates neile, kui kaugele vasakule sotsiaalse õiguse küsimused viia võivad. Richard Wortley' töö näitab potentsiaali laiendada olustikulise kuriteoennetuse mudelit ning kasutada seda vanglatingimustes.

Enamik kuriteoennetuse pingutusi on suunatud tänavakuritegevusele, ent pole põhjust, miks olustikuline suund peaks ainult sellega piirduma. Valgekraeline kurjategija on samuti seotud otsustamisprotsessiga. Sama eesmärki kuriteovõimaluse kõrvaldamise näol saab kasutada valgekraelse, korporatiivse või riikliku kuritegevuse korral. Korruptsioonivastased strateegiad kasutavad palju samu põhimõtteid. Põhiküsimus on, millised sekkumised töötavad spetsiifilises kontekstis kõige paremini. See on planeerimise küsimus ja sellele tuleb vastata selliste vahenditega nagu SARA, POP või 5 I-d.

Seostamise süü

Sellist olustikulise kuriteoennetuse väärinfot ning teadmiste moonutamist võib leida mitmel pool. Näiteks Wikipedias on märksõna „kriminoloogia” selgitatud üsna hästi, kuid on ka märkamatu valeinfot (<http://en.wikipedia.org/wiki/Criminology>). Seal vastandatakse vasakliberalismi parempoolse realismiga.

Vasakpoolse realismi kirjeldus on üsna täpne ja tasakaalustatud. See kujunes Ühendkuningriigis tänu kriminoloogide John Lea ja Jock Youngi tööle. J. Young (1996) väitis, et kriminoloogia seisab silmitsi etioloogilise kriisiga – puudub seletus faktile, et registreeritud kuritegevus kasvab nii headel kui halbadel majandusperioodidel. Etioloogia küsimused on selles mudelis kõige tähtsamad. Vasakpoolne realism aktsepteerib kuritegevuse massilist kasvu viimase kolme aastakümne jooksul, ent võtab kriitilise hoiaku selle kasvu põhjuste analüüsimisel. Vasakpoolne realism oli mõeldud sellise perspektiivi kirjeldamiseks. Artikkel vasakpoolsest realismist sisaldab internetiviiteid nii Lea'le kui Youngile. Vasakpoolne realism sobib kriitilise kriminoloogiaga.

Siiski vastandab artikkel vasakpoolset realismi parempoolsele realismile. Artiklis on mõned head kommentaarid eri mudelite kohta – nt olustikulise teooria ja ratsionaalse valiku teooria. Samas aga segatakse laimavalt kokku väga erinevad teoreetikud ja praktikad: „Selle teoreetilise koolkonnaga on mitmeid probleeme. **Kuna alahinnatakse kuritegevuse põhjusi, siis reageeritakse kuritegevuse fenomenile ja püütakse seda ennetada ilma piisavate empiiriliste**

tõenditeta selle kohta, kas kuriteomustrid on seotud vanuse, soo, rassi, asukoha, sotsiaalse klassikuuluvusega jne, ega näidata ühtki uurimust proaktiivse politseitöö või hariduse kui väärtuste kujundamissüsteemi edu või ebaedu mõõtmise kohta. **See aktsepteerib utilitaarset ideed, et inimesed tegutsevad mõistlikult ega kaalutle, miks inimesed võivad valida seaduserikkumise.** Inimesed võivad end siduda terve rea käitumistega. Kui nad on täiesti mõistlikud, peab otsus seadust rikkuda tulenema infost sotsiaalsete tingimuste või muude oluliste tegurite kohta. Tingimuste kindlakstegemine, mis otsust kujundavad, aitaks kaasa nii ennetamise protsessile, kuna valitsuspoliitika saaks nende küsimustega tegelda, kui toetaks piisava õppekava loomist haridussüsteemis, mis selgemalt demonstreeriks, miks kuritegu on „halb” otsus. Praegu tundub kool lootvat moraalsete imperatiivide sisendamisele, mida võetakse enesestmõistetavalt parima lahendusena kuriteoprobleemile. Bryson ja Mowbray (1981) peavad kogukonna ühiskäitumise konservatiivide küüniliseks katseks vastandada seespool olijaid (seaduskuulekad, konsensuslikud kogukonnaliikmed) väljaspoolsetega (kurjategijad) ning selle kaudu korrahooldust tõhustada (Wilson 1986). Aga see ignoreerib kogukonna toetamise potentsiaali vabatahtlike organisatsioonide või kodanike poolt vastutuse võtmise näol enda ja naabrite eest, kes koonduvad oma huvide kaitseks ja tegutsevad vastastikku kasulikult. Sõltumatu ühistegevus, mis ei hõlma riiki ega selle raske käega sunnivahendeid, võib olla tõhusam kui agressiivne politseitöö, mis võõrandab kohalikud inimesed. Kummalisel kombel võetakse üle vasakpoolse realismi argumentid (Taylor 1982), mis rõhutavad politsei aruandekohustust ja nõuet reageerida kogukonna vajadustele. Samuti märgitakse olustikulise kuriteoennetuse mudeleid, mis pole lihtsalt „parempoolsete” poliitilised žestid, vaid valdkond, mida progressiivsed kriminoloogid tunnustavad positiivsete arengute eest sotsiaalse õigluse ümbermõtestamises (James 1996).

Õnnetuseks pole parempoolses realismis huvi korporatiivse, valgekraelse, poliitilise ega riikliku kuritegevuse vastu. Van Den Haag (1975) väidab, et kapitalism tähendab „võitjate” ja „kaotajate” tekitamist. Briti sotsioloog Chris Livesey tuvastab eelduse, et võitjatel tuleb lasta nende ettevõtluse ja riskivõtmise vilju nautida, ilma et kaotajad need hüved neilt ära võtta saaksid. Tõepoolest, kui kapitalism jätkub (eduka) tootmisvormina, tuleb neid, kes vastutavad rikkuse loomise ja koondamise eest, kaitsta kurjategijate tegevuse eest. **See on ilmne õigustus järelevalve koondamisele vaeste ja võimuta inimeste (kaotajate) üle**” (http://en.wikipedia.org/wiki/Right_Realism, 20.03.2006, autori rõhutused).

Livesey on teinud väga sarnaseid kommentaare **uusparempoolse realismi** kohta (www.sociology.org.uk). Selles on samuti palju analoogia põhjal süüdistamist, mida toetab väga vähe reaalselt tõendusmaterjali.

Kumbki artikkel ei sisalda ühtegi internetiviidet Clarke'i töödele või teistele olustikulise kuriteoennetuse mõtlejatele. Sama ei kehti aga vasakpoolse realismi osa kohta. Paremrealismi idee liidab kokku mitmed väga erinevad mõtlejad ning paneb nad kõik ühe sildi alla. Termin „vasakrealism” võtsid kasutusele Lea ja Young. Kuid kes võttis kasutusele termini „paremrealism”? Seda pole kunagi kasutatud üheski olustikulise kuriteoennetuse raamatus, mida olen lugenud.

James Wilson on tuntud konservatiivne kriminoloog. Tema positsioon tuleb üsna selgelt välja töödes nagu *Kuritegevusest mõeldes* (Wilson, Wilson 1975, uusversioon 1983), *Kuritegevus ja inimloomus* (Wilson, Herrnstein 1985) ning *Moraalne mõte* (Wilson 1993). Elliott Currie on tuntud liberaalne kriminoloog, mis ilmneb näiteks töös *Vastandumine kuritegevusele: Ameerika väljakutse* (Currie 1985). Enamik ülalolevaid kommentaare Wilsoni kohta on üsna täpsed.

Siiski on Clarke'i tööde puhul kõige silmapaistvam see, kuidas ta on suutnud vältida kuritegevuse põhjuseid või kurjategija rehabilitatsiooni seletavate suurte teooriate loomist. Ta on olnud üsna apoliitiline. Ta võib küll olla konservatiiv oma isiklikus elus, samuti nagu Thomas

Hobbes võis olla ateist, kuid Clarke'i poliitilise seisukoha kohta on tema raamatutel põhinedes raske midagi väita. See, et teda makrosotsioloogiline tasand ei huvita, ei anna põhjust veel tema seisukohtade ühildamiseks James Q. Wilsoni konservatiivsete makrosotsioloogiliste vaadetega. Siin ei kehti printsiip „kas see või teine”.

Kontroll ei ole sama, mis võimalus

Paremrealismi diskussioonis on segadus, mis puudutab konservatiivide huvi kontrollida potentsiaalselt ohtlikke klasse ning olustikulise kuriteoennetuse soovi kuriteovõimalusi vähendada. Need on kaks eraldi asja. Oscar Newman soovis suurendada inimeste kontrolli nende keskkonna üle. Ta kirjutas: „Kaitstava ruumi” tööprintsipiiks on avalike paikade jaotamine väiksemateks osadeks ning nende inimestele või väikestele inimrühmadele määramine, et need võiksid neid kasutada ja kontrollida nagu isiklikku ala. Kurjategija isoleeritakse, sest temalt võetakse ära tema maalapp. Isegi nende kurjategijate liikumine, kes elavad kogukonnas või elamukompleksis, on tugevalt piiratud. **„Kaitstav ruum” ei tõrju kurjategijat automaatselt välja, see lihtsalt muudab tema tegevuse ebaefektiivseks**” (Newman 1972).

Teisisõnu kõrvaldas Newmani kaitstava ruumi mudel kuriteovõimaluse. Kurjategija saab ühiskonnaliikmena jätkuvalt funktsioneerida seaduskuulekail viisidel. Clarke ei poolda politseinike või vanglate arvu suurendamist, et saavutada kõrgemat vangistamisprotsenti. James Wilson on väga selgesõnaliselt väljendanud vaadet, et Ameerika vajab ühiskonna moraalsest kokkuvarisemisest tulenevalt praegust vangistamise taset. Clarke pole kunagi selliseid suuri konservatiivseid seisukohti põhjuslikkuse kohta esitanud. Ta tahab lihtsalt kuriteosündmust ehk Goldsteini kuriteoprobleemi analüüsida ja seejärel teha võimalikud muutused võimaluse kõrvaldamiseks. Konservatiivne tung kontrollida „ohtlikku kurjategijate klassi” on hoopis midagi muud kui Clarke'i soov turvalise keskkonna järele.

Nagu Marcus Felson kommenteeris, on sotsiaalne õiglus väärtuslik eesmärk, aga sel pole otsest seost spetsiifilise kuriteosündmusega. Sedasama väitis Fattah oma kümnendas seisukohas: **„On tähtis tunnistada, et sotsiaalne õiglus, sotsiaalne võrdsus jne on väärt eesmärgid, mida tuleb aktiivselt ning püüdliselt järgida - mitte nende potentsiaali tõttu ära hoida kuritegevust, vaid seetõttu, et need on soovitud, isegi vajalikud eesmärgid õiglasel, ausal, rahuliku ning harmoonilise ühiskonna saavutamiseks**” (Felson 1986).

Põhjamaade pühendumine õiglasemale, võrdsemale ja kaasavale ühiskonnale on väärt eesmärk, isegi kui sellel ei oleks kuriteoennetuslikke tulemusi. Ma usun selsse, mida Soome, Rootsi, Norra ning Taani oluliseks peavad.

Olustikulise kuriteoennetuse püüete vähendamine või nende sidumine konservatiivse ideoloogiaga lihtsalt seetõttu, et nende praegune fookus on mikro-, mitte sotsiaalse tervise või sotsiaalse õigluse makrotasandil, on ebaõiglane ning intellektuaalselt ebaaus.

Ross Homel lootis, et „kogumik on saavutanud oma eesmärgid, kui see stimuleerib loovamat mõtlemist olustikulisest kuriteoennetusest ning muudab nii selle kaitsjad kui ka kriitikud tundlikumaks selle poliitilise loomuse suhtes. Eriti loodan ma, et praegune patiseis olustikulise ning sotsiaalse kuriteoennetuse pooldajate vahel asendub loova dialoogiga ning paremate teooriate kujunemisega, mis ennetamise praktikat paremini toetaks” (*The Politics ...*, 1996: 8).

Nüüd on sellest möödas kümme aastat ning kui miski on muutunud, siis ainult see, et olukord on muutunud veelgi poleemilisemaks. Ma arvan, et selle läbimõtlema ja ebavajaliku konflikti tõttu kannatavad nii olustikuline kui ka sotsiaalne kuriteoennetus. Kriminoloogia kannatab veelgi rohkem, kui kuriteoteadus areneb eraldi teadusharuks. Erinevate perspektiivide ühendamise asemel on meil rohkem lõhustumist.

Kuriteoennetuse veebilehed

Australian Institute of Criminology: <http://www.aic.gov.au/>

Campbell Collaboration: <http://www.campbellcollaboration.org/>.

Center for Problem-Oriented Policing: <http://www.popcenter.org/>

Community Safety and Crime Prevention Practitioners Training:
<http://crimeprevention.jibc.bc.ca/>

Council of Europe: Responses to violence in everyday life in a democratic society (2002-2004)
http://www.coe.int/t/e/integrated_projects/violence/

COPS (Office of Community Oriented Policing Services): <http://www.cops.usdoj.gov/>

Community Safety Audit: <http://ww2.audit-commission.gov.uk/comsafe/>

Crime Prevention Service for Business. School of Criminal Justice at Rutgers University.
<http://crimeprevention.rutgers.edu/index.htm>.

Crime Reduction Website: <http://www.crimereduction.gov.uk/>

Danish Crime Prevention Council: <http://arkiv.dkr.dk/eng/>.

Design Council: <http://www.designcouncil.org.uk>

Ekblom, Paul: www.designagainstcrime.com/web/crimeframeworks

European Designing Out Crime Association: <http://www.e-doca.net/>

European Learning & Information Network for Crime Prevention and Community Safety:
<http://environment.uwe.ac.uk/commsafe/>

European Union Crime Prevention Network: http://europa.eu.int/comm/justice_home/eucpn/

European Forum for Victim Offender Mediation and Restorative Justice:
<http://www.euforumrj.org/>

European Forum For Urban Safety: <http://www.urbansecurity.org/fesu/home.aspx>

European Offender Employment Forum: <http://www.eoef.org/>

Home Office: <http://www.homeoffice.gov.uk/>

International Association of Crime Analysts: <http://www.iaca.net/Index.asp>

International Centre for the Prevention of Crime: <http://www.crime-prevention-intl.org/>

International Centre for Prison Studies: <http://www.prisonstudies.org/>

International Crime Prevention Practitioners Association: <http://www.iscpp.net/>

International CPTED Association: <http://www.cpted.net/default.html>

Jill Dando Institute of Crime Science: <http://www.jdi.ucl.ac.uk/>

National Community Safety Network: <http://www.community-safety.net/>

National Criminal Justice Research Services: <http://www.ncjrs.org/>

National Crime Prevention Strategy: <http://www.prevention.gc.ca/en/index.asp>

National Crime Prevention Council: <http://www.ncpc.org/>
National Institute of Corrections: <http://www.nicic.org/>
Neighbourhood Watch Global Forum: <http://www.join-smb.com/>
Office Deputy Prime Minister:
http://www.odpm.gov.uk/stellent/groups/odpm_control/documents/homepage/odpm_home_page.hcsp
Restorative Justice Consortium: <http://www.restorativejustice.org.uk/>
Restorative Justice Online: <http://www.restorativejustice.org/>
Rutgers Crime Prevention Service: <http://crimeprevention.rutgers.edu/index.htm>
Sampson, Robert: <http://www.wjh.harvard.edu/soc/faculty/sampson/>
Secured by Design: <http://www.securedbydesign.com/>
“SID SEL SON” EXIT Project: <http://www.zavod-irc.si/exit/programmesandresults.htm#srk>
UNICRI-Probation and Parole: <http://www.unicri.it/wwk/documentation/probation/main.php>
Victim Offender Mediation Association: <http://www.voma.org/>
Wikipedia: <http://en.wikipedia.org/wiki/Criminology>.
Youth Justice Board for England and Wales: <http://www.youth-justice-board.gov.uk/YouthJusticeBoard/>

Mõistete sõnastik

17. osa, osa *kuritegude ja korrariikumiste seadusest 1998*, mis kohustab kohalikke võime, politseivõime, parkide haldajaid ja võimukandjaid laiemas mõttes mõtlema oma tööreeglites ja praktikates kuritegevuse tagajärgedele.

5 I-d, rida meetmeid, andmaks edasi kuriteo ennetamise või vähendamise olulisi elemente: luure, sekkumine, elluviimine, kaasamine ja mõju.

Ahvatluse vähendamine, *olustikulise ennetamise* tehnika, mis sisaldab vahetute ja provotseerivate kuriteostiimulite vähendamist.

Antisotsiaalne käitumine, tegevus, mis teisi kodanikke kahjustab või häirib, võib olla või mitte olla kriminaalne (nt teisi tülitavad noorukid).

Arenguline ennetamine, kriminaalsuse alguse ennetamine sekkumiste kaudu lapsepõlves. Arenguline ennetamine võib olla suunatud *riskiteguritele*, mis suuremal või vähemal määral seostuvad hilisema kriminaalse käitumisega, isegi kui täpne põhjuslik suhe pole teada. Osa arengulist ennetamist on suunatud neile, kes on demonstreerinud suurt riski eelkuritegeliku käitumise näol. Teised ennetusmeetmed on suunatud laiematele lasterühmadele, kellest paljudest ei saa mingil juhul kurjategijaid.

Arenguteed, inimarengu käsitlus, mille järgi areng pole eeskätt lapsepõlves algav pidev protsess, vaid pigem *ülekande-* ehk *pöördepunktidega* faaside sari, kus arengu suund võib muutuda. See annab selged potentsiaalsed sekkumispunktid nende puhul, kelle elutee võib muidu viia kriminaalsuse suunas.

Biosotsioloogia, tõusev paradigma, mis püüab mõista inimekäitumist, ühendades loodusteaduste olulised ideed traditsiooniliste sotsioloogiliste teooriatega. Biosotsioloogia pole „bioloogiline” perspektiiv; see on *biosotsiaalne* perspektiiv, mis tunnistab „pidevat, vastastikust ja lahutamatu interaktsiooni bioloogia ja sotsiaalse keskkonna vahel” (Walsh 1995).

Eeliste hajumine, kuriteoennetuse tulemuste levik nende vahetust töövaldkonnast väljapoole. Hajumise liigid peegeldavad ümberpaiknemist, st on seotud koha, objekti, aja, kuriteoliigi, -tehnika, kurjategija või mis tahes eelmiste kombinatsioonidega.

Elukestev püsiv kuritegevus, kuritegevuse mustrid, mis kestavad teismeeast kuni kõrge vanuseni. See vastandub *murdeega piirnevale kuritegevusele* ning sel võivad olla teistsugused põhjused ja teised ennetamisraskused.

Esinemissagedus, inimeste või kohtade arv, mis on kord või rohkem ohvriks langenud. Esinemissagedust näitab arv saja, tuhande või saja tuhande isiku või leibkonna kohta, kes on üks kord või rohkem ohvriks osutunud. Ohvriküsitlused näitavad sageli esinemissagedust. Juhtumite tase jagatud esinemissagedusega annab kuritegude *kontsentratsiooni* näitaja.

Esmane kuriteoennetus, kuriteosündmuste ärahoidmine. Seda võrreldakse *teisese ja kolmandase kuriteoennetusega*.

Ettekäänete kõrvaldamine, *olustikulise ennetamise* tehnika, mis sisaldab kuriteo kurjategija jaoks raskemaks muutmist kahju eitamise takistamise või reeglite rikkumise raskendamise näol.

Geograafiline informatsioonisüsteem, arvutitarkvara, mis võimaldab kuriteomustreid kaardistada. Praegu kasutab neid enamik politseijõude ja paljud kohalikud võimud, mitte ainult kuritegevuse, vaid ka selle seoste kaardistamiseks teiste sotsiaalsete ja füüsiliste tingimustega.

Hindamine, algatuste, poliitikate ja praktikate protsesside, väljundite ja sisendite süstemaatiline mõõtmine. Kuriteoennetuses kasutatavad meetodid on suuresti vaidluste allikaks. Sageli on raske saada tõendeid tulemuste kohta, kuigi neid nõutakse.

Hirm kuritegevuse ees, kuriteo või tajutud ohvrustumise väljavaatega seotud ärevus. *Briti kuritegevuse küsitlus* püüab hirmu taset selgitada igal küsitlusel.

Isikuvastane kuritegu, kuritegu, mille objektiks pole vara (vt *varavastane kuritegu*), vaid inimene. Kallaletung, tapmine ja vägistamine on isikuvastased kuriteod. Röövimist klassifitseeritakse mõnikord isikuvastaseks kuriteoks, kuna märklaud on inimene, aga seda võib pidada ka varavastaseks kuriteoks, kuna eesmärgiks on raha või asjade omastamine.

Juhtum, kuritegude arv või kuritegude arv potentsiaalsete ohvrite populatsiooni suhtes. Juhtum on üks kuritegevuse mõõtmisviis *esinemissageduse* ja *kontsentratsiooni* kõrval.

Juurpõhjused, kriminaalsuse taga olevad põhjused. Need ei ole veel täielikult teada ja on tuliste vaidluste objektiks. Kandidaatideks peetakse geneetilist hälvet, dieeti, lapsepõlveaegset hooletussejätmist, sotsiaalseid tingimusi, rumalust, seaduslike võimaluste puudumist, moraalse juhendamise puudumist ja kuriteovõimalusi. On ebatõenäoline, et oleks olemas üksikpõhjus, mille kõrvaldamine teeks kuritegevusele lõpu.

Jõupingutuse suurendamine, *olustikulise kuriteoennetuse* liik, mille puhul suurendatakse kuriteo sooritamise tegelikku või näilist raskust. On mitmeid viise, kuidas seda saab teha.

Kaitsja, inimene või ese, mis suudab või näib suutvat pakkuda kaitset potentsiaalsele kuriteo märklauale. *Tegevusrutiini teooria* kohaselt on võimeka kaitsja puudumine üks olulisi tingimusi otsese kontaktiga röövkuritegude toimumises. Kaitsja sisseseadmine on kuriteoennetusvahend.

Katkised aknad, James Q. Wilsoni ja George Kellingi idee, mille kohaselt suhteliselt väikeste korrarikkumiste eiramine võib luua kuritegevus suhtes lubava keskkonna ja viia murdumispunktini, kus kuriteoprobleemid muutuvad rasketeks ja väljuvad kontrolli alt.

Koduvägivald, tahtlik füüsilise, seksuaalse või emotsionaalse kahju tekitamine sama leibkonna endisele või praegusele liikmele.

Kogukondlik kuriteoennetus, kuriteoennetus, mis kaasab kogukonnaliikmed. Osalus võib tähendada prioriteetsete teemade kindlakstegemist, ennetusreaktsioonide väljatöötamist, kuritegevuse vähendamise katsetes osalemist või eelmiste kombinatsiooni. Kogukond võib tähendada väikesi piirkondi, väikelinnu või külasid, linnarajoone, terveid linnu, suuri populatsioone või nende allrühmi, mis moodustuvad mingi muu ühistunnuse alusel kui geograafiline lähedus (nt rahvus, religioon või vanus). See võib tähendada ka kodanike rühmi, rohujuure tasandi organisatsioonide liidreid või otseselt teenuseid osutavate asutuste töötajaid (vt sotsiaalne kuriteoennetus).

Kogukondlik politseitöö, detsentraliseeritud, mõnele kindlale piirkonnale keskendunud politseitöö vorm, mille käigus tehakse kindlaks kohalikud prioriteetsed teemad; sageli kaasatakse probleemilahendusse elanikud ja äriettevõtted.

Kogukonna turvalisus, mõiste turvalisuse ja julgeoleku saavutamise kirjeldamiseks laias mõttes, enamasti omavalitsuse piirkonnas. See tähendab keskendumist kuritegudele ja korrarikkumistele laiemalt, vähendamaks nii kuritegevuse kui antisotsiaalse käitumise taset ja muret kuritegevuse mõju üle elanike elukvaliteedile. See võib laieneda ka mittekuritegelikele probleemidele nagu liiklusõnnetused, olmeõnnetused ja tulekahjud.

Paul Ekblom revideeris hiljuti oma kogukonna turvalisuse definitsiooni.

„Kogukonna turvalisus keskendub vähem üksikutele kurjategijatele ja korrariikkumise intsidentidele ning rohkem kuritegude ja korrariikkumiste tagajärgedele tervikuna; seega on eesmärgiks kahju vähendamine ja terve rea sotsiaalsete ja majanduslike hüvede pakkumine, mitte pelgalt sündmuste arvu või nende kasvukiiruse vähendamine. Kogukonna turvalisus on elukvaliteedi aspekt, eksisteerimise seisund, kus inimesed individuaalselt, kollektiivselt ja organisatsioonides, avalikus ja eraruumis naudivad järgmisi tingimusi:

- vabadus ja/või kartuse hajutamine terve rea tegelike või tajutud ohtude suhtes, mis on seotud kuritegevuse, antisotsiaalse käitumise, korrariikkumiste, narkootikumide levitamise ja kasutamisega;
- võime nende juhtumite tagajärgedega mõistliku hinnaga toime tulla, kui need siiski peaks esinema (nt ilma väljumiskeelu kehtestamiseta);
- kas informaalne abi kogukonnalt või formaalsem tugi ohvriabilt või kindlustuselt, kui sellega üksi hakkama ei saada;
- usaldus, et politsei, kriminaalõigussüsteem või teised asutused pakuvad vajadusel õiglasi ja tõhusaid teenuseid, mis taastab õigluse ja leevendab tegelikke ja tajutud probleeme;
- usaldus – kultuuriruumi sees ja väljaspool seda –, et naabrid, kolleegid ja möödakäijad toetavad nii moraalselt kui materiaalselt kaastunde, kollektiivselt ülalhoitud moraalse korra, sotsiaalse kontrolli ja abi vormis.

Kui kõik need tingimused on piisavalt täidetud, võimaldavad need indiviididel, perekondadel ja kogukondadel:

- rahuldada kultuurilisi, sotsiaalseid ja majanduselu vajadusi;
- saada adekvaatseid teenuseid;
- rakendada oma oskusi;
- nautida heaolu;
- osaleda kogukonna elus;
- luua rikkust selle kõige laiemas tähenduses.

Eriti seal, kus kujunevad sotsiaalne ühtsus ja ühistegusus ning laiem vastastikune kohustus, tugevdavad need tingimused kogukonna enda võimet koos ametlike institutsioonidega tulla toime kuritegude ja korrariikkumistega, ilma et peaks rakendama informaalset sotsiaalset kontrolli pealetükkivaid, väljajätvaid või survemeetodeid või et ise hakataks seadusi ellu viima, ja üldisemas mõttes jätkusuutlike kogukondade arengut.”

Koha haldaja, inimene või rühm, kes valdab teatud kohta ja kel on mõningane huvi või vastutus selle turvalisuse suurendamise suhtes.

Kolmandane kuriteoennetus, jätkuva kriminaalse käitumise ärahoidmine nendel, kes sellega juba hõivatud on. Kolmandane kuriteoennetus vastandub *esmas*e ja *teisese kuriteoennetusega*.

Korduvohvristumine, mitmete kuriteoliikide ja objektide puhul täheldatud kalduvus ohvriks langemise korral taasohvristumise riski suurenemiseks, eriti lühiajalises plaanis. On kaht liiki *mehhanisme*, mille kaudu kordumustreid võidakse toota. „Kiirenduse” või „sündmusest sõltuvad” mehhanismid tähistavad viise, millega kuritegu kutsub esile korduvjuhtumit – nt kui kurjategija pöördub tagasi esemete järele, mida ta ei suutnud esimesel korral kaasa viia. „Lipp” ja „riskiheterogeensus” tähistab viise, kuidas mõned märklauad näitavad oma erilist ohustatust kuritegevuse poolt ja seega köidavad kurjategijate tähelepanu korduvalt. Mõned korduv kuriteod on „kiirenduse”, mõned „lipu” ja mõned mõlema funktsioon.

Korrarikkumine, väiksem antisotsiaalse käitumise vorm, mis võib olla või mitte olla kriminaalne, aga mis põhjustab mõningast ebamugavust teistele, eriti kordumise korral (nt prügi või koera väljaheidete mahajätmine, vali müra).

Kriminaalsus, eelduste kogum kuriteo sooritamiseks. Mõned kuriteoennetuse jõupingutused on suunatud kriminaalsuse vähendamisele usus, et nii käsitletakse sügavamaid kuriteopõhjusti, kui seda teeb olustikuline ennetamine, mis keskendub kuriteosündmustele.

Kuritegu, tegu või käitumine, mis on kriminaalseadustega keelatud ja karistatav. Tuleb eristada kuritegu ebamoraalsest teost; paljud kuriteod on ebamoraalsed ja kahjulikud, aga mitte kõik ebamoraalsed ja kahjulikud teod pole seadusega keelatud (nt valetamine pole ebaseaduslik, v.a teatud asjaoludel nagu vande all). Definitsiooni kohaselt on kuritegu sotsiaalselt determineeritud: kuriteo olemus varieerub ajas ja ühiskonniti. Ometi tunnustatakse teatud kuriteo kategooriaid peaaegu igal pool: vägivaldsed, k.a kallaletungid ja tapmised; vägistamine ja muud seksuaal-kuriteod; varavastane kuritegevus, k.a vargus ja röövimine; valgekraeline kuritegevus nagu pettus ja kelmus; muud ühiskonnastased kuriteod nagu narkokuriteod. Kuritegu on avalik halb, erinevalt privaatsest; see mõjutab mitte ainult ohvrit, aga ka kogukonda, see nõuab kurjategija karistamist avaliku halvaksapanu väljendamiseks.

Kuritegude ja korrarikkumiste seadus 1998, Inglismaa ja Walesi seadus, mis paneb seadusjärgsed kohustused kuritegevuse vähendamiseks omavalitsusele. Muu hulgas nõuab see politseilt ja kohalikele võimudelt kohalikest asutustest koosnevate koostöövõrgustike moodustamist, et viia läbi kuritegevuse ja korrarikkumiste auditit kord kolme aasta jooksul, formuleerima strateegia ja jälgima eesmärkide saavutamist. See paneb ka *17. osas* kohustuse politseile ja kohalikele võimudele arvestada kõigis oma reeglites ja tegevustes kuritegevuse tagajärgedega.

Kuritegude ja korrarikkumiste vähendamise koostöövõrgustik, kohalikud juriidilised isikud, kel on seadusjärgne kohustus tegelda kuritegevuse ja korrarikkumiste küsimustega, vastavalt *kuritegude ja korrarikkumiste seadusele 1998*.

Kuritegude vähendamine, kuriteoennetuse meetmed ilma *ennetamise* nõudeta. Kuritegude vähendamiseks võib kasutada paljusid meetmeid paljude asutuse poolt.

Kuriteo kolmnurk, kuriteosündmuse mustri analüüs toimumiskoha, kurjategija ja ohvri tunnuste alusel. Lõdvalt seotud *tegevusrutiini teooriaga*. Kuriteo kolmnurga eesmärgiks on kirja panna kõik toimumiskoha, kurjategija ja ohvriga seotud tunnused, veel tähtsam on kindlaks teha mustriga seotud tunnused, eriti potentsiaalsed sekkumise objektid. Mõisteid *kuriteo kolmnurk* ja *probleemi analüüsi kolmnurk* kasutatakse ka paralleelses tähenduses.

Kuriteo soodustaja, kõik tööriistad, tooted või keemilised ained, mis aitavad kaasa kuriteo toimepanekule, nt relvad, alkohol ja akukruvikeerajad.

Kuriteo stsenaarium, kuriteo sooritamise seotud otsustamispunktid – nt kuriteo ettevalmistamine, kuriteokohale liikumine, objekti valik, kuriteo toimepanemine, kuriteokohalt lahkumine ja kuriteost kasu saamine. Eri kuritegudel on erinevad stsenaariumid. Sageli sisaldavad need mitmeid üksikkuritegusid – nt kriminaalne kahjustus, vargus ja varastatud asjade müük. Kuriteo stsenaariumid võivad pakkuda mitmeid võimalikke sekkumiskohti kuriteosarjas.

Kuriteoennetus keskkonna planeerimise kaudu (turvaplaineerimine), kuriteoennetuse ja kuritegude vähendamise suund, mis keskendub füüsilise keskkonna disainile. Turvaplaineerimisest on saanud ülemaailmne liikumine. See töötab mitmesuguste füüsiliste keskkondadega, kaasa arvatud hooned, autoparklad, elurajoonid jne.

Kuriteoennetus, kõik kuritegude ärahoidmisele suunatud meetmed. Sageli kasutatakse seda terminit politseitöö ja füüsilise turvalisuse meetmete tähistamiseks.

Kuriteomustri analüüs, kuriteosündmuse mustri uurimine koha, aja, objekti ohvri ja kurjategija tunnuste kaudu. Tavaliselt tehakse seda teadlikuks otsustamiseks ennetamisprioriteetide või sekkumiste üle. See erineb suuresti politsei kasutatavast kuriteoanalüüsist, mis keskendub kurjategijatele ja nende võrgustikele, eesmärgiga suunata korrakaitse jõupingutused rasketele ja tootlikele kurjategijatele või nende võrgustike hävitamisele. Mõlemaid analüüsi vorme võib kasutada samas asutuses ja mõned ennetusstrateegiad saavad kasu mõlemast (nt *probleemi kõrvaldamise ja ressurside koondamise* tsükliid).

Kuriteosündmuse asjaolud, laiahaardeline raamistik kuriteopõhjuste ja ennetavate sekkumispunktide kaardistamiseks.

Kuriteosündmused, kriminaalse käitumise individuaalsed juhtumid. Vastanduvad *kriminaalsusele*, nende kese on ennetaval analüüsil ja sekkumisel. Kuriteomustreid käsitletakse koha, aja, objekti ja ohvri tunnuste funktsioonina ja neid saab muuta nende tunnuste, mitte kurjategija kriminaalsusega tegelemise kaudu.

Kuriteoteadus, teadusliku meetodi rakendamine ja mis tahes teadusdistipliini kasutamine kuriteoennetuseks, kuritegude vähendamiseks ja avastamiseks. Mõnikord eristatakse kuriteoteadust ja kriminoloogiat, millel on teatud seosed sotsiaalteadustega.

Kuumad kohad ehk **tulipunktid**, asukohad, kus toimub palju kuriteosündmusi. Mõned kuumad kohad on ülekantavad, teised jäävad pikaks ajaks samaks.

Kuumad tooted, tooted, mis kipuvad olema vargusobjektid oma väärtuse või selle tõttu, et neid on hõlbus ära viia ja edasi müüa.

Kõrvalesuunamine, kuritegelikule käitumisele kalduvate isikute ümbersuunamine mittekriminaalsele käitumisele. Ümbersuunamise tahtmatuks kõrvalmõjaks võib olla kriminaalse identsuse kujunemine *sildistamise* või kuritegelike gruppide loomise tõttu.

Lähiohjaja, isik, kes on suuteline potentsiaalset kurjategijat ohjama tänu lähedasele suhtele temaga. Lähiohjajate mobiliseerimine on potentsiaalne kuriteoennetuse vorm.

Mehhanism, aluseks olev, sageli nähtamatu kuriteoennetuse mõju saavutamise vahend. „Suurenenud tajutav risk” on näide kuriteoennetuse mehhanismist, mis võib aktiveeruda mitmete sekkumiste kaudu, samuti eemalehirmutamine, ümbersuunamine ja tajutava kasu vähendamine. Üks sekkumine võib eri *kontekstides* aktiveerida erinevad mehhanismid. Näiteks koduvägivalla sooritajate areteerimine võib mõnes olukorras tekitada häbi, teises viha. Esimesel juhul suudab see vähendada korduvkuriteo tõenäosust ja viimasel juhul seda suurendada.

Morgani aruanne, James Morgani juhtimisel koostatud siseministeeriumi aruanne, mis avaldati 1991, käsitles kohalikke kuriteoennetuse ja kogukonna turvalisuse korraldusi.

Märklauad, mitmetähenduslik termin – võib tähendada kuriteoobjekte või kuriteoennetajate eesmärke või politsei tähelepanu keskmes olevaid indiviide. Märklaua võib kasutada ka juhtimisalases mõttes. Märklaua valik riigiasutuste, eriti nende poolt, kelle kohustus on kuritegevuse kontroll, levis Ühendkuningriigis 2000ndate aastate algul laialdaselt kui töö fokuseerimise, aruandluskohustuse saavutamise ja tähelepanu kindlustamise meetod riiklikele prioriteetidele.

Naabrivalve, väga laialt levinud liikumine, kus majaelanike rühmad teevad koostööd omavahel ja politseiga, pakkumaks vastastikust kaitset ja funktsioneerimaks kohaliku piirkonna politsei „silma ja kõrvadena”. Vahel kasutatakse selle asemel terminit *koduvalve*. Lisaks naabrivalvele on arvukalt teisi valveskeeme (nt pubivalve, farmivalve, poevalve, õuevalve jne). Kõik töötavad sarnaste põhimõtete alusel.

Narkotestid ja ravikorraldused, kõrge maksumusega kogukondlik karistus, mida kohus võib määrata narkootikumide tarbimise nimel sooritatud arvukate varavastaste kuritegude eest. Kontakt on esialgu viiel päeval nädalas. Korraldus võib kehtida 0,5–3 aastat. Eesmärgiks on kuritegevuse vähendamine ja sõltuvusainete tarbimisega tegelemine.

Neurokriminoloogia, pakub ennetamise ja antisotsiaalse käitumise ravi interdistsiplinaarset perspektiivi. See integreerib teadmised hiljutisest neuroloogilise arengu uurimisest (sotsiaalkognitiivne neuroteadus, geneetika, neuroloogia, biokeemia ja psühholoogia) kriminoloogiliste teadmistega – distsipliin, mis ühendab psühholoogia ja sotsioloogia, politoloogia ja majandusteaduste leiud antisotsiaalse käitumise ja kuritegevuse uurimiseks. Neurokriminoloogia mudel võimaldab rakendada neid teadmisi keskkondlike, olustikuliste, sotsiaalsete ja isiklike sekkumiste koostamiseks, mis võivad viia prosotsiaalse kompetentsuse, prosotsiaalse motivatsiooni ja prosotsiaalse käitumise kujunemisele.

Olustikuline kuriteoennetus, kuriteoennetuse suund, mis keskendub kuriteovõimaluste vähendamisele, muutes kuritegusid ümbritsevaid vahetuid asjaolusid. See seostub probleemi lahenduse ja tegevusuurimusega. Peamised olustikulise kuriteoennetamise *mehhanismid* on riski ja jõupingutuste suurendamine, kasu ja provokatsiooni vähendamine ja ettekäänete kõrvaldamine.

Oodatavad kuumad kohad, tulevaste kuumade kohtade ennustamine selle alusel, et ühe ohvri vastased kuriteod (eriti sissevõtmise elamutesse) mitte ainult tõstavad selle märklauda kordumise tõenäosust, vaid suurendavad ka lähedal elavate inimeste riski.

Probleemi analüüsi kolmnurk, vt *kuriteokolmnurk*, ainus erinevus on selles, et probleemi analüüsi kolmnurka saab kasutada ka muude kui kuriteoprobleemide puhul, kuigi siis pole mõisted „kurjategija” ja „ohver” päris täpsed. Võidakse kasutada termineid „helistaja” ja „probleemiallikas”. Probleemi analüüsi kolmnurk loodi probleemikeskse politseitöö tarbeks, ent seda on palju laiemalt kasutama hakatud.

Probleemikeskne politseitöö / koostöövõrgustik, tegeleb politseiga seotud avalikkuse ja kogukonna muredega ning töötab välja tõhusaid lahendusi. Probleemikeskse politseitöö juured on USA-s, ent see on levinud paljudesse teistesse riikidesse. SARA (*skaneerimine, analüüs, reaktsioon, hindamine*) ja *probleemi analüüsi kolmnurk* on probleemikeskses politseitöös laialdaselt kasutusel. Suurbritannias asendatakse termin *probleemikeskne politseitöö* koostöö olulisuse tunnustamiseks sageli terminiga probleemikeskne koostöövõrgustik.

Pöördepunktid, võtmesündmused inimese elus, mis tähistavad suunamuutust. Mõned pöördepunktid võivad nendel, kes varem pole kuritegevusega seotud olnud, viia kriminaalse karjääri alguseni ja teisi viia juba alanud kriminaalse karjääri äkilise lõpetamiseni. Sageli, aga mitte alati, toimuvad need üheaegselt *üleminekutega*.

Ratsionaalne valik, selgitus, et tegu nõuab teatud määral ratsionaalsust. Kuritegevuse ratsionaalse valiku mudelid, mis eeldavad kurjategijalt ainult „nõrka” ratsionaalsust, seostuvad *olustikulise kuriteoennetusega*, kuigi uuemad teooriad kahtlevad, kas need ikka sinna kuuluvad.

Rehabilitatsioon, teadaolevate kurjategijate kohtlemine eesmärgiga nende kriminaalsust vähendada, tavaliselt kuriteo sooritamise eelduste vähendamise või seaduskuuleka elu elamise võime suurendamise kaudu.

Restoratiivne õigus, ohvrite ja kurjategijate osalemine protsessides, mis on mõeldud kurjategija tekitatud kahju hüvitamiseks ohvrile. Vahel kasutatakse ka terminit „reintegratiivne häbistamine”. „Perekonna rühma kohtumised” on restoratiivses õiguses sageli kasutatav vahend. Restoratiivset õigust kasutatakse kõige sagedamini noorte kurjategijate ja suhteliselt väikeste kuritegude puhul, kuigi nüüd püütakse seda rakendada ka raskemate kuritegude korral nagu sissemurdmised ja röövid.

Riiklik kuriteoohvrite uuring (NCVS), USA-s alates 1972. aastast variatsioonidega läbi viidud küsitlus. Briti vaste on *kuritegevuse küsitlus*.

Riiklik luuremudel, ärimudel, mida kasutavad korrakaitseasutused, kõige enam politsei, analüüsides luureandmeid kohalike, regionaalsete ja riiklike prioriteetide kindlakstegemiseks, nendega seotud tegevuste algatamiseks ja tegevuste tulemuste ülevaatamiseks. Mudelit loodes tuginedi parimale praktikale luureandmetest juhitud politseitöös.

Riski suurendamine, *olustikulise ennetamise* tehnika, mis sisaldab riski või tajutava riski suurendamist potentsiaalsete kurjategijate jaoks teatud kuritegude puhul.

Riskitegurid, tegurid, mis seostuvad kriminaalsuse ja kuriteosündmuste mustritega, kuigi nende põhjuslikku seost ei mõisteta. Riskitegurid on sageli *arengulise ennetamise* keskmeks.

Röövimine, kuritegu, mille käigus nõutakse mingit vara kas tegeliku vägivalla või vägivalla-ähvarduse kaudu.

Sildistamine, inimesele või inimrühmale identiteedi omistamine võimude poolt. Omistatud silt võib mõjutada inimeste elulisi võimalusi. Nad võivad ka neile omistatud identiteedi sisemiselt omaks võtta. Kui inimesi või grupe on sildistatud kurjategijateks, võib see tahtmatult soodustada nende kriminaalseid kalduvusi.

Skaneerimine, analüüs, reaktsioon, hinnang (SARA), *probleemikeskses politseitöös* kasutatavad probleemilahenduse etapid, mis töötati välja Newport Newsi demonstratsiooniprojekti. Kuigi skaneerimist, analüüsi, reaktsiooni ja hindamist kujutatakse mõnikord lineaarsete etappidena, on praktikas nende vahel tagasiside sõlmed, millega parandatakse probleemide sõnastust, nendest arusaamist ja nendega tegelemise viise.

Sooritusnäitajad, saavutuste mõõtmine, sageli seotud projektide ja organisatsioonide spetsiifiliste eesmärkidega. Sooritusnäitajatel võivad sageli olla vastupidised mõjud. Need on ettekavatsemata tagajärjed, mis juhivad tähelepanu kõrvale funktsioonidelt, mida ei mõõdeta või ei saa antud näitajatega mõõta. Harilikult kasutatakse selle kohta kõnekäändu „tehakse seda, mida annab üle lugeda”.

Sotsiaalne kuriteoennetus, erinevalt *olustikulisest ennetamisest* taotlevad sotsiaalse ehk kogukondliku kuriteoennetuse meetmed kuritegude ärahoidmist sotsiaalse, mitte füüsilise keskkonna muutmise kaudu. Sekkumised annavad kogukondadele vahendid kriminaalse käitumise vähendamiseks sotsiaalsete tingimuste muutmise abil. Eesmärgiks on tugevdada kogukondlikke sidemeid, suurendada informaalset sotsiaalset kontrolli ja selle kaudu tegelikke või potentsiaalseid kurjategijaid eemale hirmutada. Sotsiaalse kuriteoennetuse meetmed võivad keskenduda kuritegevusriskiga isikute integratsioonile kogukonda, st programme nagu

noortekeskused ja tegevusgrupid. Projektid võivad olla suunatud ka kogukonna informaalsete kaitse tugevdamisele kuritegevuse vastu. Näiteks on *naabrivalve* eesmärgiks suurendada igapäevaseid turvameetmeid kuritegevuse vastu kogukonnas. Nii tugevdatakse kogukondlikke sidemeid ja tõhustatakse järelevalvet. Lisaks võib radikaalsemas vormis sotsiaalne (kogukondlik) kuriteoennetus sisaldada sotsiaalpoliitika tähtsusjärjestamist (nii kohalikul kui valitsuse tasandil), mis on suunatud sotsiaalsete ressursside ümberjagamisele – sest marginalisatsioon, ebavõrdsus ja sotsiaalne tõrjutus on väga sageli kriminaalse käitumise keskmeks (vt *kogukondlik ennetamine*).

Spetsiifiline ehk individuaalne eemalehirmutamine, tulevastest kuritegudest eemale suunamine varasemate kuritegude sooritamise eest saadud karistustega. Spetsiifilist ehk individuaalset eemalehirmutamist eristatakse sageli *üldisest eemalehirmutamisest*.

Surve, kolmandale osapoolle rakendatav jõud, veenmaks neid teisiti tegutsema. Sageli kasutatakse survet kuriteoennetuses asutuste ja erasektori liikmete suhtes, veenmaks neid mittekriminogeensetel viisidel toimima ega mitte tekitama potentsiaalseid kuumi tooteid.

Sõlmed, lahkumis- ja saabumispunktid – jaamad, kodu, töökoht, ostukeskused jms. See on võtmemõiste *serva* ja *tee* kõrval kuriteomustrite teoorias. Kurjategijad kipuvad tegema kuritegusid oma teadlikkuse piires sõlmede lähedal ja nendevahelistel teedel, kus nad tunnevad kuriteovõimalusi, aga kus neid tõenäoliselt ei tuvastata.

Tasu vähendamine, *olustikulise ennetamise* tehnika, mis sisaldab kuriteo sooritamise oodatava tasu vähendamist.

Teed, marsruudid *sõlmede* vahel liikumiseks.

Tegevusrutiini teooria, selgitus, et otsese kontaktiga röövkuritegu on tõenäolise kurjategija, sobiva märklaua ja võimeka tõkestaja kooseksisteerimine ajas ja ruumis. Muutusi kuritegevuse tasemes saab seletada muutustega nende kolme esinemises, jaotuses ja liikumises.

Teisene kuriteoennetus, kriminaalsuse ennetamine nende puhul, kel on oht kurjategijaks saada. See vastandub *esmasele* ja *kolmandasele kuriteoennetusele*.

Teovõimetuks muutmise, kuritegevuse ennetamine oodatava kurjategija võimetuks muutmise kaudu. Kõige sagedasem vorm on vangistus, kuigi see ei takista kuritegude toimumist vanglates.

Tootlikud kurjategijad, sageli toimivad kurjategijad, vahel nimetatakse ka *püsivateks kurjategijateks*. Terminid on pisut erinevad. Võib olla püsiv juhukurjategija või tootlik harva tegutsev kurjategija. Tootlike ja püsivate kurjategijate eristamislävi on kokkuleppe küsimus.

Turu vähendamise suund, katse vähendada varavastast kuritegevust, keskendudes varastatud asjade realiseerimise viisidele.

Turvalisemad linnad, suur siseministeeriumi kuriteoennetusprogramm Inglismaal ja Walesis 1988. aastast 1990ndate alguseni, millega stimuleeriti ja rahastati kuriteoennetuse algatusi mitmes suhteliselt suure kuritegevusega piirkondades. USA-s viidi kohalik probleemilahenduslik pilootprogramm läbi Newarkis New Jerseys.

Tõenäoline kurjategija, indiviid, kes kas tänu oma soole, taustale või rühmakuuluvusele on suuteline ära kasutama kuriteovõimalusi. Mõistet *tõenäoline kurjategija* kasutatakse *tegevusrutiini teoorias*. Otsese kontaktiga röövkuritegevuse toimumiseks on üks tingimus tõenäolise kurjategija kohalolek.

Ulatuslik kuritegevus, kuriteod, mida koetakse sageli ja mis moodustavad suure osakaalu kõigist kuritegudest. Suurbritannias kuuluvad nende hulka sissemurdmised ja liiklusvahenditega seotud kuriteod. 1990te algul moodustasid need poole kõigist registreeritud kuritegudest, aga 2000tel langes nende osakaal kolmandikuni tänu kommerts- ja elumajadesse sissemurdmiste ja autode ning autodest varguse langusele, koos mõningase vägivaldse kuritegevuse kasvuga.

Vangistus, teine sõna vanglakaristuse kohta. Vangistus võib põhimõtteliselt olla kuriteoennetus teovõimetuks muutmise kaudu. Kurjategijaid võidakse ka rehabiliteerida. Teiselt poolt võidakse ära õppida kuriteotehnikaid, luua sidemeid kriminaalsete kaaslastega ja kujundada kriminaalne identiteet, mis vähendab väljavaateid vabanedes seaduskuulekalt elama hakata. Taasvangistuse tase on üldiselt kõrge.

Varavastane kuritegu, kuritegu, mille objektiks pole isik (vt *isikuvastane kuritegu*), vaid objekt. Vargus, sissemurdmine ja kriminaalne kahjustamine on varavastased kuriteod. Röövimist klassifitseeritakse mõnikord varavastaseks kuriteoks, kuna eesmärgiks on raha või asjade omastamine, aga seda võib pidada ka isikuvastaseks kuriteoks, kuna märklauaks on ka inimene.

Vastutuse edasiandmine, protsessid, millega ajalooliselt riigi ja politsei kohustus kuritegevust kontrollida antakse edasi teistele asutustele, erasektori esindajatele, kodanikele ja vabatahtlikele.

Võimalus, suhteline lihtsus, millega mingit tegevust, eriti kuritegu saab sooritada. *Olustikulises kuriteoennetuses* tähendab võimalus teatud kuritegude sooritamise riskide, tasude ja jõupingutuste tasakaalu. Teistes kriminoloogilistes traditsioonides tähendab see inimrühmale kas seaduskuulekaks või kriminaalseks eluviisiks avatud teede kasutamist.

Võõra poolt sooritatud vägivald, kurjategija poolt tundmatu isiku suhtes sooritatud vägivald. See vastandub *koduvägivallale* ja tuttavate vahelisele vägivallale. Need esindavad erinevaid perspektiive ennetusvõimaluste ja probleemide kohta.

Üldine eemalehirmutamine, terve populatsiooni tõhus kuritegudest eemale suunamine kurjategijate tabamise ja/või karistamise abil. Sageli eristatakse üldist eemalehirmutamist *spetsiifilisest* ehk *individuaalsest eemalehirmutamisest*.

Üleminekud, punktid arenguteede staadiumide vahel, mida indiviidid läbivad. Üleminekud võivad sisaldada *pöördepunkte*.

Ümberpaiknemine, ennetatud kuriteo asendumine teisega. Ümberpaiknemine võib toimuda koha, objekti, aja, kuriteoliigi, -tehnika, kurjategija või mis tahes eelmiste kombinatsioonide osas. Sellele vastupidine on *eeliste hajumine*, mis on seotud samade asjaoludega. Kokkuvõttes koosnevad kuriteoennetuse mõjud otsesest ennetavast tulemusest, pluss eeliste hajumine, miinus ümberpaiknemise mõjud.

Kirjandus

- After crime and punishment: Pathways to ex-offender reintegration* (2004). Maruna, S., & Immarigeon, R. (Eds.). Cullompton: Willan Publishing.
- Agnew, R. (2005). *Why Do Criminals Offend? A General Theory of Crime and Delinquency*. Los Angeles, CA: Roxbury Publishing Company.
- Alinsky, S. (1971). *Rules for Radicals: A Pragmatic Primer for Realistic Radicals*. New York: Random House.
- Andrews, D. A., Bonta, J. (1994). *The Psychology of Criminal Conduct*. Cincinnati, OH: Anderson Publishing Company.
- Baron, R. M., & Kenny, D. A. (1986). *The moderator-mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, strategic and statistical considerations*. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51, 1173–1182.
- Barton, C. (2004). *Restorative Justice. The Empowerment Model*. UK: Willan Publishing.
- Bazemore, G.; Schiff, M. (2004). *Juvenile Justice Reform and Restorative Justice: Building Theory and Policy from Practice*. Cullompton, Devon, UK: Willan Publishing.
- Beccaria, C. (1995). *'On Crimes and Punishments' and Other Writings*. Cambridge Texts in the History of Political Thought. University College London.
- Beckwith, D. (2003). *The Ten Rules of Community Organizing*. The Center for Health, Environment & Justice. http://www.chej.org/10_rules_of_organizing.htm.
- Biosocial Criminology: Challenging Environmentalism's Supremacy* (2003). Wals, A., Lee Ellis, L., Eds. New York: Nova Science Publishers.
- Braithwaite, J. (1989). *Crime, shame and reintegration*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Braithwaite, J.; Pettit, P. (1990). *Not Just Deserts: A Republican Theory of Criminal Justice*. Oxford University Press.
- Brand, S. (1994). *How Buildings Learn*. New York: Viking.
- Bratton, W. (1998). *Crime is Down in New York City: Blame the Police*. In: *Zero Tolerance: Policing a Free Society*. Enlarged and Revised Second Edition. The IEA Health and Welfare Unit Choice in Welfare No. 35.
- Bryson, L., Mowbray, M. (1981). *Community: the spray-on solution*. *Australian Journal of Social Issues*, 16 (4), 255–267.
- Buerger, M., Green, L. (1994). *Deviant People, Deviant Places and Third Party Policing*. Paper presented at the Academy of Criminal Justice Annual Meeting in Chicago, IL.
- Bush, R., Baum, F. (2001). *Health inequities, community and social capital*. In: *The Social Origins of Health and Well-Being*, Melbourne: Cambridge University Press, 189–204.
- Bush, J.; Glick, B.; Taymans, J. (1996). *Thinking for a Change*. Integrated Cognitive Behavior Change Program. Longmont, CO: National Institute of Corrections. [Ka http://www.nicic.org/](http://www.nicic.org/).
- Catalano, R. F., Berglund, M. L., Ryan, J. A. M., Lonczak, H. C., & Hawkins, J. D. (1998). *Positive youth development in the United States: Research findings on evaluations of positive*

youth development programs. (NICHD Publication). Washington, DC: U. S. Department of Health and Human Services.

Chainey, S., Ratcliffe, J. H. (2005). *GIS and Crime Mapping*. (2005) London: Wiley.

Christie, N. (1981). *Limits to Pain*. Oslo: Universitetsforlaget.

Christie, N. (2000). *Crime Control as Industry: Towards Gulags*, Western Style. 3. Edition. London: Routledge.

Christie, N. (2003). *Crime and Crime Control in an Integrating Europe*. Plenary presentation at the Third Annual Conference of the European Society of Criminology. Helsinki 2003. HEUNI Reports. 44. Crime and Crime Control in an Integrating Europe.

Clarke, R. (1995). *Situational Crime Prevention*. In: Building a Safer Society Crime and Justice. A Review of Research. Vol 19. Chicago: University of Chicago Press.

Clarke, R. (2001). *Effective crime prevention: Keeping pace with new developments*. Forum: Crime, Society and Governance, Volume 1), 17–33.

Clarke, R. (2002). *Problem Oriented Policing, Case Studies*. Document No. 193801. Report prepared for the U.S. Department of Justice.
<http://www.ncjrs.gov/pdffiles1/nij/grants/193801.pdf>.

Clarke, R. (2005). *Seven principles of Quality Crime Prevention*. Presentation at 1st Beccaria Conference 21.01. Hanover, Germany.

Clarke, R. & Cornish, D. (2003). *Opportunities, Precipitators and Criminal Decisions: A Reply to Wortley's Critique of Situational Crime Prevention*. In: M. Smith, D. B. Cornish (eds.), *Theory for Situational Crime Prevention*. Crime Prevention Studies, Vol. 16. Monsey, NY: Criminal Justice Press.

Clarke, R. V., Eck, J. (2003). *Becoming a Problem-Solving Crime Analyst: in 55 small steps*. Jill Dando Institute of Crime Science. London: University College London.
http://www.jdi.ucl.ac.uk/publications/other_publications/55steps;kaaddressil
http://www.jdi.ucl.ac.uk/publications/manual/crime_manual_content.php.

Clarke, R. V., Felson, M. (1993). *Routine Activity and Rational Choice*. Advances in Criminology Theory, vol. 5. New Brunswick: Transaction Publishers, Inc.

Clarke, R. V., Hough, M. (1984). *Home Crime and Police Effectiveness*. Office Research Study No. 79.

Clarke, R. V., Weisburd, D. (1994). *Diffusion in Crime Control Benefits: Observation in Reverse of Displacement*. In: Crime Prevention Studies. Vol 2. Monsey, NY: Criminal Justice Press.

Clear, T. R. (1994). *Harm in American Penology*. Albany, State University of New York Press.

Clear, T. R. (1995). *Harm in American Penology: Offenders, Victims and Their Communities*. NY: State University of New York Press.

Clear, T. R. (2003). Presentation in Harvard University. 02.09. <http://www.toddclear.org/>. 10.08.2007.

Clear, T. R., Karp D. R. (2002). *What is Community Justice?* Thousand Oaks, CA: Pine Forge Press.

- Cohen, L. E., M. Felson (1979). *Social change and crime rate trends: a routine activity approach*. American Sociological Review, Vol 44, Pages 588–608.
- Colquhoun, I. (2004). *Design out Crime: Creating Safe and Sustainable Communities*. Architectural Press.
- Community Crime Prevention: Does It Work?* (1986). Rosenbaum, D. P., ed. Beverly Hills: Sage.
- Communities That Care (Hawkins and Catalano Community Mobilization)* (2001). Channing Bete Company. <http://wch.uhs.wisc.edu/13-Eval/Tools/Resources/Model%20Programs/Communities%20That%20Care.pdf>
- Community safety strategy* (2002). Justice (Northern Ireland) Act 2002. Section 71. Vt ka <http://www.communitysafetyni.gov.uk/index.htm>.
- Community Work* (2002). 3. Edition. (Twelvetrees, Palgrave, Basingstoke, eds).Oxford University Press.
- Comparative International Rates of Incarceration: An Examination of Causes and trends* (2003) International Centre for Prison Studies. http://www.soros.org/initiatives/justice/articles_publications/publications/intl_incarceration_20030620/intl_rates.pdf
- Conklin, J. (2003a). *Wicked Problems and Social Complexity*. Cognexus Institute: <http://www.cognexus.org/id42.htm>.
- Conklin, J. (2003b). *Dialog Mapping: An Approach for Wicked Problems*. Cognexus Institute.
- Cornish, D. (1993). *Theories of Action in Criminology: Learning Theory and Rational Choice Approaches*. In: *Routine Activity and Rational Choice, Advances in Criminological Theory*. Vol 5. New Brunswick, NJ: Transaction Publishers.
- Cornish, D., Clarke, R.V. (1998). *Understanding Crime Displacement: An application of Rational Choice Theory*. In: Henry. S., Einstadter, W. *Criminology Theory Reader*. New York: New York University Press.
- Council Decision of 28 May 2001 setting up a European crime prevention network 2001/427/JHA* (2001). Official Journal of the European Communities L 153. 08.06.
- Cozens, Paul M., Saville, Greg, Hillier, David (2005). *Crime prevention through environmental design (CPTED)*. Property Management, Vol. 23 No. 5, pp. 328–356.
- Crawford, A. (1999). *The Local Governance of Crime: Appeals to Community and Partnership*. Oxford University Press.
- Crime and Disorder Act 1998*. Chapter 37. <http://www.opsi.gov.uk/acts/acts1998/19980037.htm>
- Crime prevention in the Nordic context: The Nordic model* (2001). Swedish National Council for Crime Prevention [SNCCP]. Stockholm: SNCCP.
- Crowe, T. D. (1991). *Crime Prevention Through Environmental Design: Applications of Architectural Design and Space Management Concepts*. Boston: Butterworth-Heinemann.
- Crowe, T. D. (2000). *Crime Prevention Through Environmental Design: Applications Of Architectural Design And Space Management Concepts*. 2. Rev. Edition. Oxford: Butterworth-Heinemann Ltd.

- Cullen, F. T., Gendreau, P. (1989). *The effectiveness of correctional rehabilitation: Reconsidering the „Nothing Works“ debate*. In: The American Prison: Issues in Research and Policy, edited by L. Goodstein and D. MacKenzie. New York, NY: Plenum Press.
- Currie, E. (1985). *Confronting Crime: An American Challenge*. New York: Pantheon Books.
- Decker, S. C.; Kohfeld, C. W. (1990). The Deterrent Effect of Capital Punishment in the Five Most Active Execution States: A Time Series Analysis. *Criminal Justice Review*, vol. 15, no. 2: 173–191.
- Declaration On Crime And Justice: Meeting The Challenges Of The Twenty-first Century* (2000). Tenth United Nations Congress on The Prevention of Crime and The Treatment Of Offenders. Vienna, Austria, 10–17.04. UN documents.
<http://www.uncjin.org/documents/10thcongress/10thcongress.html>.
- Design Against Crime*. <http://www.shu.ac.uk/schools/cs/cr/adrc/dac/home.html>.
- Designing for Security: Using Art and Design to Improve Security. Guidelines from the Art Commission of the City of New York* (2002). NY: Art Commission of the City of New York.
- Developmental Criminology and Its Discontents: Trajectories of Crime from Childhood to Old Age* (2005). *Annals of the American Academy of Political and Social Science*. Special issue. Volume 602, November.
- Doubts about the effects of Multi-systemic therapy*. Nordic Campbell Center.
<http://www.sfi.dk/sw28859.asp>.
- Durkheim, E. (1982). *The Rules of Sociological Method*. New York: The Free Press.
- Durkheim, E. (1897/1952). *Suicide*. New York: The Free Press.
- Early Prevention of Adult Antisocial Behaviour* (2003). Farrington, D. P. (ed). Cambridge University Press.
- Eesti Vanglasüsteemi Aastaraamat 2003* (2004). Tallinn: Justiitsministeerium.
- Eck, J. E. (1993). *The Threat of Crime Displacement*. *Criminal Justice Abstracts* 25: 527–546.
- Ekblom, P. (1998). *Community Safety and the Reduction and Prevention of Crime – a Conceptual Framework for Training and the Development of a Professional Discipline*. (http://www.crimereduction.gov.uk/learningzone/lz_learning.htm#theory).
- Ekblom, P. (2001a). *The Conjunction of Criminal Opportunity. A framework for crime reduction*. Home Office, Crime Reduction Web page.
http://www.crimereduction.gov.uk/learningzone/lz_learning.htm#theory.
- Ekblom, P. (2001b). *Organised crime and the conjunction of criminal opportunity framework*. In: Browne, D., Dekker, B., Ekblom, P., Korsell, L., Levi, M., Maguire, M., Sutton, M. and Oldfield, D. (Eds.), *The Identification, Development and Exchange of Good Practice for Reducing Organised Crime (Report to Falcone Fund)*. European Commission.
- Ekblom, P. (2003). *5Is: a practical tool for transfer and sharing of crime prevention knowledge*. Home Office, Crime Reduction Web page.
<http://www.crimereduction.gov.uk/learningzone/5isintro.htm>.

- Ekblom, P. (2005). *Designing Products against Crime*. In: Handbook of Crime Prevention. Tilley N. (ed.). Cullompton: Willan.
- Eck, J., Spelman, W. (1987). Problem-solving: Problem-oriented policing in Newport News. Washington, D.C.: Police Executive Research Forum.
- Elder, G. H. (1998). *The Life Course and Human Development*. In: Handbook of Child Psychology, Volume 1: Theoretical Models of Human Development, 939–91. 5th ed. New York: Wiley.
- Estonian Human Development Report 2001. Is Estonia Socially Sustainable?*
<http://lin2.tlu.ee/~teap/nhdr/2001/>.
- Evidence-Based Crime Prevention* (2002). (Sherman, L. W., Farrington, D., Welsh, B., MacKenzie, D. (eds.)). London, New York: Routledge.
- Expectations: HMI Prisons* (2004). HM Inspectorate of prisons.
<http://inspectrates.homeoffice.gov.uk/hmiprisons/our-work/>.
- Exploring Crime Analysis: Reading on Essential Skills* (2004). The International Association of Crime Analysts. <http://www.icaa.net/>.
- Farrington, D. P. (2002). „*Developmental Criminology and Risk-Focused Prevention*”, in: Mike Maguire, Rod Morgan, and Rob Reiner (eds.). *The Oxford Handbook of Criminology*, Third Edition, Oxford: University of Oxford Press, pp. 657–701.
- Farrington, D. P. (2005). *Conclusions about developmental and life-course theories*. In: Integrated developmental and life-course theories of offending. *Advances in Criminological Theory*, Volume 14 (pp. 247–256). New Brunswick (USA): Transaction Publishers.
- Farrington, D. P., Tong, J. (2006). *How effective is the „Reasoning and Rehabilitation” programme in reducing reoffending? A meta-analysis of evaluations in four countries*. *Psychology, Crime and Law*, Volume 12, Number 1, January, 3–24.
- Fattah, E. (1993). *Crime Prevention between Chaos and reason*. Keynote address conference, Chaos or Reason: Community Safety in the 21st Century. Queensland, Australia.
<http://www.acro.com.au/Reports/Chaos%20or%20Reason%20Conference%20Brisbane%201993.pdf>.
- Felson, M., Clarke, R. V. (1998). *Opportunity makes a Thief*. Report by The Home Office Policing and Reducing Crime Unit Research, Development and Statistics Directorate. (Ka <http://www.homeoffice.gov.uk/prgpubs/fprs98.pdf>.)
- Felson, M. (1986). *Linking criminal choices, routine activities, informal control, and criminal outcomes*. In: *The Reasoning Criminal: Rational Choice Perspectives on Offending*. (1986). Springer-Verlag, New York, NY.
- Felson, M. (1987). *Routine Activities and Crime Prevention in the Developing Metropolis*. *Criminology* 25: 911–931.
- Foucault, M. (1979). *Discipline and Punish: the Birth of a Prison*. NY: Vintage.
- Freese, J.; Li, J. C. A., Wade, L. D. (2003). *The Potential Relevancies of Biology to Social Inquiry*. *Annual Review of Sociology*. Vol. 29: 233–256.

- From Early Child Development to Human Development: Enabling Communities.* Toronto, Ontario, Canada, Canadian Institute for Advanced Research.
- From neurons to neighbourhoods: the science of early childhood development* (2000). National Research Council, USA; National Institute of Medicine: USA; Committee on Integrating the Science of Early Childhood Development. National Academies Press. Vt ka
<http://www.nap.edu/catalog/9824.html>.
- Gabbay, Z. D. (2006). *Justifying Restorative Justice: A Theoretical Justification for the Use of Restorative Practices.* *Dispute Resolution Journal* 22–27 (May-July).
- Gabor, T. (1990). *Crime Displacement and Situational Prevention: Towards the Development of some Principles.* In *Canadian Journal of Criminology* 32: 41–74.
- Garland, D. (2001) *The Culture of Control: Crime and Social Order in Contemporary Society.* University of Chicago Press.
- Gauthier, L., Hicks, D., Sansfacon, D., & Selal, L. (1999b). *100 Crime Prevention Programs to inspire action across the world.* Montreal: International Centre for the Prevention of Crime www.crime-prevention-intl.org.
- Gendreau, P., Ross, R. R. (1979). *Effective correctional treatment: Bibliotherapy for cynics.* *Crime and Delinquency* 25 (4): 463–489.
- Gilling, D. (1994). *Multi-agency crime prevention in Britain: the problem of combining situational and social strategies.* *Crime Prevention Studies* 3, 231–248.
- Gilling, D. (1996). *Problems with the problem-oriented approach.* *Crime Prevention Studies* 5, 9–23.
- Gilling, D. (1997). *Crime Prevention: Theory, Policy and Politics.* London: UCL Press.
- Gilling, D. (1999). *Community Safety: a Critique.* In: *The British Criminology Conferences: Selected Proceedings. Volume 2. Papers from the British Criminology Conference, Queens University, Belfast 15.–19.07.1997.*
- Gilling, D. (2001). *Community safety and social policy.* *European Journal on Criminal Policy and Research* 9, 381–400.
- Gilling, D. (2004). *Criminal Justice and Political Cultures: national international dimensions of crime control.* Cullompton, UK: Willan Publishing.
- Glueck, E., Glueck, S. (1950). *Unravelling Juvenile Delinquency.* New York: Commonwealth Fund.
- Goldstein, H. (1979). *Improving Policing: A Problem-Oriented Approach.* *Crime and Delinquency*, 33: 6–30.
- Goldstein, H. (1990). *Problem Oriented Policing.* Philadelphia, PA: Temple University Press.
- Goodall, B. (1987). *Dictionary of Human Geography.* Harmondsworth: Penguin.
- Graham, J.; Bennett, T. (1995). *Crime Prevention Strategies in Europe and North America.* HEUNI, Home Office: London/Helsinki. (ka heuni@om.fi).

Greenwood, P. W., Model, K. E.; Rydell, P., James Chiesa, J. (1996). *Diverting Children From a Life of Crime: Measuring Costs and Benefits*, Santa Monica, California: RAND. MR-699-UCB/RC/F.

Guide for Implementing the Comprehensive Strategy for Serious, Violent and Chronic Juvenile Offenders (1995). US Dep. Of Justice Programs. Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention.

Guidelines for the Prevention of Crime (2002). New York: United Nations. Economic and Social Council. Office for Drug Control and Crime Prevention.

Hahn, A., Leavitt, T. and Aaron, P. (1994). *Evaluation of the Quantum Opportunities Program*, Heller Graduate School, Center for Human Resources, Brandeis University, Waltham, Mass.

Handbook of Crime Prevention and Community Safety (2005). UK: Willan Publishing.

Handbook of Policing (2003). Newburn, T., ed. UK: Willan.

Handbook of Restorative Justice. (2005). Cullompton: Willan Publishing.

Hardcastle, D. A.; Powers, P. R.; Wenocur, S. (2004). *Community Practice. Theories and Skills for Social Workers*. Second Edition. Oxford University Press.

Hawkins, J. D.; Catalano, R. F. (1993). *Developing Healthy Communities: A Risk and Protective Factor Approach to Preventing Alcohol and Other Drug Abuse*. Developmental Research and Program, Inc., 130 Nickerson, Suite 107, Seattle, WA 98109, (800) 736-2630).

Health in Prisons Project. <http://www.euro.who.int/prisons>.

Helping to Prevent Child Abuse and Future Criminal Consequences: Hawaii's Healthy Start. NIJ, 1995, NCJ 156216.

Hesseling, R. (1994). *Displacement: review of the empirical literature*. In: *Crime Prevention Studies*. Vol 3. Monsey, New Jersey: Criminal Justice Press.

Higgins, O. (2004). *Rising to the collection challenge*. In: *Strategic Thinking in Criminal Intelligence*. Sydney: Federation Press.

High/Scope Perry Preschool Project. Ypsilanti, MI: High/Scope Educational Research Foundation. <http://www.highscope.org/Research/PerryProject/perrymain.htm>.

Hilborn, H; Hilborn J. (2004). SID SEL SON. Sotsiaalse kaasamise kolmetahuline protsess. *Exit* projekti käsiraamat. <http://www.zavod-irc.si/exit/documents.htm>.

Hirschfield, A & Bowers, K. J. (1997). *The Effect of Social Cohesion on Levels of Recorded Crime in Disadvantaged Areas*. *Urban Studies* 34 (8).

Hobbes, T. (1998). *Leviathan*. (Oxford World's Classics) Penguin Books.

Hoffman, M.L. (2000). *Empathy and moral development: Implications for caring and justice*. New York: Cambridge University Press.

Homel, R. (1996). *The Politics and Practice of Situational Crime Prevention*. *Crime Prevention Studies*, Volume 5. Monsey, New York: Criminal Justice Press.

Homel, R. (2004). *Creating Safer Drinking Environments*. In: *The Essential Handbook of Treatment and Prevention of Alcohol Problems*. Chichester, UK: JohnWiley & Sons.

- Homel, R. (2005). *Developmental crime prevention*. In: Handbook of crime prevention and community safety. Nick Tilley (eds.). Cullumpton, Devon, UK: Willan.
- Homel, R. *et al.* (2001). *Pathways to Prevention – Developmental and Early Intervention Approaches to Crime in Australia*. Crime Prevention Register, Record 107.
- Homel, R. (2002). *Developmental prevention in a disadvantaged community*. In: The Social Origins of Health and Well-being. Cambridge: Cambridge University Press.
- Homel, R. (2005). *Developmental Crime Prevention*. In: Handbook of Crime Prevention and Community Safety. UK: Willan Publishing.
- Homel, R.; Elias, G., Hay, I. (2001). *Developmental prevention in disadvantaged communities*. In: The Social Origins of Health and Well-being: From the Planetary to the Molecular, 269–279. Melbourne: Cambridge University Press.
- Homel, R. (2005). *Developmental Crime Prevention*. In: Handbook of Crime Prevention and Community Safety. UK: Willan Publishing.
- Hough, M.; Indermaur, D.; Roberts J. V., Stalans L. J. (2003). *Penal Populism and Public Opinion: Lessons from Five Countries*. New York, NY: Oxford University Press.
- Hoyle, C.; Young, R.; Hill, R. (2002). *Proceed with caution: An evaluation of the Thames Valley Police initiative in restorative cautioning*. Homestead: Joseph Rowntree Foundation.
- Hughes, G.; Edwards, A. (2005). *Crime Prevention in Context*. Handbook of Crime Prevention and Community Safety. Cullompton: Willan Publishing.
- Hunsley, T. (2003). *Opportunities for Crime Prevention and Community Safety in Integrated Urban Regeneration Programs*. Presentation at ICPC International Colloquium on Crime Prevention. Pretoria, November.
- Intervention Program Evaluation. Evaluating the Success of The 8% Early Intervention Program* (2001). Probation Department. County of Orange.
- Improving the Social Status of Children, Young People and their Families* (ICPC, 1999b). Hanko, Finland.
- Jacobs, J. (1961). *The Death and Life of Great American Cities: The Failure of Modern Town Planning*. London: Penguin Books.
- Jakobi, K.; Maurer, T. (2004). *Retsidiivusriski hindamisest kriminaalhoolduses*. Sotsiaaltöö, nr 4.
- James, Stephen (1996). *Crime Prevention and Public Housing: The Dynamics of Control*. In: Crime Prevention in Australia. Sutton, A. & O'Malley, P (eds.). Sydney: Federation Press.
- Jeffery, C. Ray. (1971). *Crime Prevention Through Environmental Design*. Beverly Hills, CA: Sage Publications.
- Jeffery, C. Ray. (1990). *Criminology: An Interdisciplinary Approach*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Jones, B., Tilley, N. (2003). *The impact of high visibility patrols on personal robbery. Findings 2001*. Research Development and Statistics Directorate Home Office.

- Karp, D. R., Clear, T. R. (2002). *The community justice frontier: An introduction*. In: What is community justice? Case studies of restorative justice and community supervision, ed. David R. Karp and Todd R. Clear, pp. ix–xvi. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Kelling, G. (1998). *The evolution of broken windows*. In: Zero tolerance policing. What does it mean and is it right for policing in Britain. The Police Foundation.
- Kelling, G. (2003). *This works: Preventing and Reducing Crime*. Civic Bulletin No.32, March. Manhattan Institute.
- Kelling, G.L., Coles, C.M. (1996). *Fixing Broken Windows. Restoring Order and Reducing Crime in Our Communities*. New York: Touchstone, Simon and Schuster.
- Kelling, G. L. & Rocheleau, A. M. (2004). *Boston's Comprehensive Communities Program: A Case Study. Document No. 204680*. Prepared for the U.S. Department of Justice. National Criminal Justice Research Services. www.ncjrs.org. 10.08.2007.
- Kelling, G. L. (2005). *Community Crime Reduction: activating formal and informal control*. In: Handbook of Crime Prevention and Community Safety. UK: Willan Publishing.
- Kim W. C. Mauborgne, R. (1997). *Fair Process: Managing in the Knowledge Economy*. Harvard Business Review. July-August, 65–75.
- Lab, Steven P. (2000). *Crime Prevention: Approaches, Practices and Evaluations, Fourth Edition*, Cincinnati: Anderson.
- Lab, S. P., Whitehead, J. T. (1988). *An analysis of juvenile correctional treatment*. Crime and Delinquency 34 (1): 60–83.
- Livesey, C. *Deviance and Social Control: New Right Realism*. <http://www.sociology.org.uk/devnrr.pdf>.
- Lappi-Seppälä, T. (1998). *Regulating the prison population – experiences from a long-term policy in Finland*. Beyond Prisons Symposium – Kingston, Ontario. 16.03. http://www.csc-scc.gc.ca/text/forum/bprisons/speeches/19_e.shtml.
- La Vigne, N. G. (1997). *Visibility and Vigilance: Metro's Situational Approach to Preventing Subway Crime*. Research in Brief. National Institute Of Justice. [Ka http://www.ncjrs.org/](http://www.ncjrs.org/).
- Laycock, G. (2001). *Scientists or politicians – who has the answer to crime?* Unabridged text of the lecture delivered on 26 April. http://www.jdi.ucl.ac.uk/news_events/seminars_lectures/index.php. 10.08.2007
- Laycock, G. (2005). *Defining Crime Science*. In: Melissa Smith and Nick Tilley (Eds.), *Crime Science: New Approaches to Preventing and Detecting Crime*, 3–24. London: Willan.
- Lewis, S. (2005). *Investing in Probation Services Reduces Crime. Report 2004–2005*. Probation Department. County of Orange, California.
- Littell, J. (2005). *A Systematic Review of Effects of Multi-systemic Therapy*. 14th World Congress of Criminology. Philadelphia, 7–11.08.
- Lösel, F. (1996). *Effective correctional programming: What empirical research tells us and what it doesn't*. Forum on Corrections Researcher, Volume 8, Number 3. (http://www.csc-scc.gc.ca/text/pblct/forum/e083/e083k_e.shtml).

- MacKenzie, D. L. (1998). *Criminal Justice and Crime Prevention*. In: Preventing Crime: What Works, What Doesn't, What's Promising.
- MacKenzie, D. (2002). *Reducing the criminal activities of known offenders and delinquents: Crime prevention in the courts and corrections*. In: Evidence-Based Crime Prevention. London, New York: Routledge.
- Mahoney, M. J., Lyddon, W.J. (1988). *Recent developments in cognitive approaches to counselling and psychotherapy*. *Counselling Psychologist* 16 (2), 190–234.
- Mapping Restorative Justice: Developments in 25 European Countries* (2004). European Forum for Restorative Justice. Leuven.
- Marcus, M. (2003). *Security and democracy under pressure from violence*. Council of Europe Publishing.
- Maruna, S.; LeBel, T. (2001). *Making Good: How Ex-Convicts Reform and Rebuild Their Lives*. American Psychological Association Books.
- Masterplanning a new community: Designs for a new town extension in York* (2001). Joseph Rowntree Foundation. <http://www.jrf.org.uk/housingandcare/derwenthorpe/background.asp>.
- Mathiesen, T. (1995). *Driving Forces Behind Prison Growth: The Mass Media*. Conference paper. International Conference on Prison Growth. Oslo, April. <http://www.fecl.org/circular/4110.htm>.
- McCain M. N., Mustard J. F. (2002) *The Early Years Study Three Years Later: Meeting the challenges of introducing victim-offender mediation in Central and Eastern Europe. AGIS 2 project* (2005). <http://www.euforumrj.org/readingroom/FinalAGIS2publication.pdf>.
- Mendes, S. M.; McDonald, M. D. (2001). *Putting Severity of Punishment Back in the Deterrence Package*. *Policy Studies Journal* 29 (4), 588–610.
- Milestones in international road safety: World Health Day 2004 and beyond* (2005). (http://www.who.int/topics/injuries_traffic/en/).
- Milestones of a Global Campaign for Violence Prevention 2005: changing the face of violence prevention* (2005). Geneva: WHO Press. Ka http://www.who.int/topics/injuries_traffic/en/.
- Moffat, R. (1983). *Crime prevention through environmental design – a management perspective*. *Canadian Journal of Criminology*. Vol. 25 No.4, pp.19–31.
- Moffitt, T. E. & Walsh, A. (2003). *The adolescence-limited/life course persistent theory of antisocial behavior: What have we learned?* In: Walsh, A. & Ellis, L. (Eds.) *Biosocial Criminology: Challenging environmentalism's supremacy*. NY: Anderson Publishing.
- Multisystemic Therapy*. <http://www.mstservices.com>.
- Nagin, Daniel S. (2000). *Deterrence and Incapacitation*. In: *The Handbook of Crime and Punishment*. New York: Oxford University Press, 345–368.
- National community safety network*. <http://www.community-safety.net>.
- Newman, G. (1985). *Just and Painful*. London: Collier Macmillan Publishers. Ka <http://www.albany.edu/~grn92/jp00.html>.

- Newman, O. (1972). *Defensible Space*. <http://www.defensiblespace.com/start>.
- Newman, O. (1980). *Community of Interest*. Garden City, NY: Anchor.
- Newman, O. (1995). *Creating Defensible Space*. Institute for Community Design Analysis, Inc. <http://www.defensiblespace.com>.
- New Urbanism: Creating Liveable Sustainable Communities*. <http://www.newurbanism.org/>.
- New Urban News*. <http://www.newurbannews.com/>.
- Nicholl C. G. (1999). *Community Policing, Community Justice and Restorative Justice. Exploring the Links for the Delivery of a Balanced Approach to Public Safety*. US Department of Justice. Office of Community Oriented Policing Services.
- O’Connell, T. (2000). *Restorative Justice for Police. Foundations for Change*. Presentation at 10th UN Congress in Vienna 10–18.04.
- One Step Forward: Lessons Learned from a Randomized Study of Multisystemic Therapy in Canada* (2002). http://www.lfcc.on.ca/mst_overview.html.
- Owers A. (2002). HMI Prisons Annual Report 2001–2002. http://inspectrates.homeoffice.gov.uk/hmiprison/docs/annual_report01-02.pdf.
- Oxford Talking Dictionary* (1998). The Learning Company, Inc.
- Parenting Across the Life Span (Biosocial Dimensions)* (1987). Lancaster, J. B.; Rossi, A. S.; Altmann, J.; Sherrod, L. R. eds. New York: Aldine de Gruyter.
- Partners in Health, Partners in Crime: Exploring the Boundaries of Criminology and Sociology of Health and Illness* (2003). Timmermans, S., Gabe, J. Eds. Malden (Mass.): Blackwell Pub.
- Pawson, R., Tilley, N. (1997). *Realistic Evaluation*. London: Sage.
- Pollard, D. (2005). *How to Save the World*. <http://blogs.salon.com/0002007/>; <http://blogs.salon.com/0002007/2005/10/02.html#a1291.2.10.2005>.
- Podgorecki, A.; Alexander, J.; Shields, R. Eds. (1996). *Social Engineering*. McGill-Queen's University Press.
- Popper, K. R. (1966). *The Open Society and Its Enemies*. Fifth Edition. Princeton University Press.
- Popple, K. (1995). *Analysing Community Work*. Open University Press.
- Porporino, F. J., Fabiano, E., Robinson, D. (1991). *Focusing on successful reintegration: Cognitive skills training for offenders*. R-19. Correctional Service of Canada. The Research and Statistics Branch. Ottawa, Ontario.
- Preventing Crime: What Works, What Doesn't, What's Promising* (1997). A Report To The United States Congress. Department of Criminology and Criminal Justice. University of Maryland.
- Preventing Crime: What Works, What Doesn't, What's Promising* (1998) Research in Brief. NCJ 171676.

- Preventing Crime With Incentives For Disadvantaged Youth To Complete School (USA)* (1997). In: Worldwide Best Practice in Crime Prevention. ICPC. http://www.crime-prevention-intl.org/publications/pub_107_1.pdf. Vt ka www.ncjrs.org/pdffiles1/ojjdp/181725.pdf.
- Preventing Youth Crime Through Enriched Pre-School Programming for at-risk children (Ypsilanti, Michigan, USA)* (1997). In: Worldwide Best Practice in Crime Prevention. ICPC. Vt ka www.ncjrs.org/pdffiles1/ojjdp/181725.pdf.
- Preventive Treatment Program* (1999). Blueprints Promising Programs Factsheet. Center for the Study and Prevention of Violence. www.colorado.edu/cspv/publications/factsheets/blueprints/pdf/FS-BPP12.pdf. Vt ka <http://www.surgeongeneral.gov/>.
- Programme of Action Children and Violence* (2005–2007). Council of Europe. <http://www.coe.int/T/E/Com/Files/Events/2005-07-Ljubljana/action-programme.asp>.
- Projects for Public Spaces*. <http://www.pps.org/>.
- Promising Practices Network*. <http://www.promisingpractices.net/>.
- Promoting the Prevention of Crime* (2003). http://www.unodc.org/unodc/en/crime_cicp_publications.html#blue.
- Radzinowicz, L. (1999). *Adventures in Criminology*. London: Routledge.
- Ramsbotham, D. (1999). *Suicide is Everyone's Concern – a Thematic Review*. <http://inspectorates.homeoffice.gov.uk/hmiprison/thematic-reports1/suicidech7.pdf>.
- Raphael, D. (2004). *Making The Links: What Do Health Promotion, Crime Prevention and Social Development Have in Common?* Summary of Presentation to The Atlantic Summer Institute on Healthy and Safe Communities UPEI, August 2004. http://www.upei.ca/si/si2004/DennisMaking_The_Links_revised_august9.pdf.
- Ratcliffe, J. H. (2003). *Intelligence led policing*. Trends and Issues in Crime and Criminal Justice, April 2003 (248), 1–6. <http://jratcliffe.net/index.htm>.
- Reducing Crime : The Effectiveness Of Criminal Justice Intervention* (2006). NJ : Wiley.
- Reducing Re-Offending: Effective Interventions. A Strategy for the next 12 months* (2004). Prison and Probation Services. <http://www.probation.justice.gov.uk/files/pdf/JWWS%20Final%20Version%20Revised.pdf>.
- Report of the Ninth United Nations Congress On The Prevention of Crime and The Treatment of Offenders* (1995). UN Documents. <http://www.uncjin.org/documents/9rep2e.pdf>.
- Responses to violence in everyday life in a democratic society (2002–2004)*. Council of Europe. http://www.coe.int/T/E/Integrated_Projects/violence/.
- Right Realism*. http://en.wikipedia.org/wiki/Right_Realism.
- Risk or Threats to Children* (1995). National Crime Prevention Council, Canada. November: 2.
- Rittel, H.; Webber, M. (1973). *Dilemmas in general Theory of Planning*. Policy Sciences. Vol. 4, 155–169. Elsevier Scientific Publishing Company, Inc: Amsterdam.
- Ross, N. (2005). Presentation at Annual Conference of the National Community Safety Network. Manchester 5.–6.07.2005.

- Ross R. R. & Ross D. R. (1995). *Thinking Straight. The Reasoning and Rehabilitation Programme for Delinquency Prevention and Offender Rehabilitation*. Air Training and Publications, Canada.
- Ross, R. R. & Fabiano, E. A. (1985). *Time to Think: A Cognitive Model of Delinquency Prevention and Offender Rehabilitation*. Jonson City, Tennessee: Institute of Social Sciences and Arts.
- Ross, R. R.; Fabiano, E. A.; Ross, D. (1986). *Reasoning and Rehabilitation: A Handbook for Teaching Cognitive Skills*. Ottawa: University of Ottawa.
- Safer Places* (2006). *The Planning System and Crime Prevention*. ODPM and Home Office. <http://www.odpm.gov.uk>. 20.01.
- Sampson, R. J. (1999). *What „Community“ Supplies*. In: *Urban Problems and Community Development*, 241–292.
- Sampson, R. J. (2003). *The Neighborhood Context of Well-Being*. *Perspectives in Biology and Medicine* – Volume 46, Number 3, Summer 2003, S53–S64.
- Sampson, R. J. (2004). *Neighborhood and Community: Collective Efficacy and Community Safety*. *New Economy* 11:106–113.
- Sampson, R. J., Laub, J. H. (1993). *Crime in the Making: Pathways and turning points through life*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Sampson, R. J., Laub, J. H. (2003a). *Life-Course Desisters? Trajectories of Crime among Delinquent Boys Followed to Age 70*. *Criminology* 41: 319–339.
- Sampson, R. J., Laub, J. H. (2003b). *Shared Beginnings, Divergent Lives: Delinquent Boys to Age 70*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 3
- Sampson, R. J., Raudenbush, S. (2001). *Disorder in Urban Neighborhoods – Does It Lead to Crime? Research Brief* Washington, D.C.: U.S. Department of Justice, National Institute of Justice, February 2001. <http://www.ojp.usdoj.gov/nij/pubs-sum/186049.htm>.
- Sampson, R. J., Raudenbush, S. W., Earls, F. (1997). *Neighborhoods and violent crime: A multilevel study of collective efficacy*. *Science* 277 (5328):918–924.
- Savolainen, J. (2005). *Think Nationally, Act Locally*. *European Journal on Crime Policy and Research* (11:175–191).
- Schneider, R. H., Kitchen, T. (2002). *Planning For Crime Prevention. A Transatlantic Perspective*. London: Routledge.
- Schumacher, M.; Kurz, G. A. (1999). *The 8% Solution: Preventing Serious, Repeat Juvenile Crime*. Thousand Oaks, California: Sage Publications. Vt ka Probation Department. County of Orange. <http://www.ocgov.com/Probation/solution/index.asp>.
- Seeking Effective Interventions for Serious Young Offender: Interim Results of a Four-Year Randomized Study of Multisystemic Therapy in Ontario, Canada* (2002). http://www.lfcc.on.ca/mst_overview.html.
- Shaftoe, H. (2004). *Crime Prevention – Facts, Fallacies and the Future*, London: Palgrave Macmillans.

- Shafte, H., Read, T. (2005). *Planning out crime: the application of science or an act of faith?* In: Handbook for Crime prevention and Community Safety. Willan Publishing.
- Sherman L. W. (1991). *From Initial Deterrence to Long-Term Escalation: Short-Custody Arrest for Poverty Ghetto Domestic Violence*. Criminology, Vol. 29, Number 4, pp. 1101–1130.
- Sherman, L. W. (1997). *Preventing Crime: What Works, What Doesn't, What's Promising*. A Report To The United States Congress. Vt ka <http://www.campbellcollaboration.org>.
- Sherman, L.W. (1998a). *Policing for Crime Prevention*. In: Sherman, L. W., Gottfredson, D., MacKenzie, D., Eck, J., Reuter, P., Bushway, S. (Eds), *Preventing Crime: What Works, What Doesn't, What's Promising*, Department of Criminology and Criminal Justice, University of Maryland, College Park, MD. Vt ka: www.ncjrs.org/works/index.htm.
- Sherman, L. W. (1998b). *Evidence-Based Policing*. Police Foundation. July. <http://www.policefoundation.org/pdf/Sherman.pdf>.
- Sherman, L. W.; Strang H.; Woods, D. J. (2000). *Recidivism patterns in the Canberra Reintegrative Shaming Experiments (RISE)*. <http://www.aic.gov.au/rjustice/rise/recidivism/>.
- Snowden, D. (2007). *Wicked Problems*. Cognexus Institute. <http://www.cognexus.org/id42.htm>.
- Social determinants of health. The solid facts* (2003). Wilkinson, R. & Marmot, M., Eds. Second edition. WHO.
- Steuteville, R. (2003). *New Urbanism Does Not Promote Crime*. Planetizen. 3. November. <http://www.planetizen.com/node/107>.
- Strategic Thinking in Criminal Intelligence* (2004). Ratcliffe, J. H. (ed). Sydney: Federation Press.
- Support from the Start: Working with Young Children and their Families to Reduce the Risks of Crime and Antisocial Behaviour* (2004). Farrington, D., Sutton, C & Utting, D. (eds.). London: DFES.
- Taylor, Ian R. (1982). *Law and Order: Arguments for Socialism*. London: Macmillian.
- The Balanced and Restorative Justice (BARJ) project*. <http://www.barjproject.org/index.htm>.
- The Communication from the Commission to the Council and the European Parliament*. EU Crime Prevention Network (EUCPN). <http://www.eucpn.org/>.
- The Complete Text of the Poznan Speech. The Holocaust History Project*. <http://www.holocaust-history.org/himmler-poznan/speech-text.shtml>.
- The European Institute for Crime Prevention and Control, affiliated with the United Nations (HEUNI)*. <http://www.heuni.fi/index.htm>.
- The evaluation of three 'Communities that Care' demonstration projects* (2004). 2004 – Ref N14, nov. <http://www.jrf.org.uk/knowledge/findings/socialpolicy/n14.asp>.
- The National Community safety Plan 2006–2009* (2005). Home Office Crime Reduction Web page. <http://www.crimereduction.gov.uk/communitysafety01.htm>.
- The Sage Dictionary Of Criminology* (2001). London: Sage Publications Ltd.

The Guide for Implementing the Balanced and Restorative Justice Model. The Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention (OJJDP). (NCJ 167887).
<http://ojjdp.ncjrs.org/pubs/implementing/contents.html>.

The Handbook of Crime and Punishment (2000). Tonry, M (ed). NY: Oxford University Press.

The Open Society Institute. <http://www.soros.org/>.

The Oxford Handbook of Criminology (1997). 2. Edition. Oxford University Press.

The Oxford Handbook of Criminology (2002). 3rd Ed.: Oxford University Press.

The Police and Justice Act 2006.
<http://police.homeoffice.gov.uk/police-reform/PoliceandJusticeBill1/>.

The Politics and Practice of Situational Crime Prevention (1996). Homel, P., ed. Crime Prevention Studies, Volume 5. Monsey, NY: Criminal Justice Press.

The Quantum Opportunity Program: Intensive and Comprehensive Help for At-Risk Youth. Mathematica Policy Research, Inc.

The Reasoning Criminal: Rational Choice Perspectives on Offending (1986). Springer-Verlag, New York, NY. (Vt <http://www.popcenter.org/Library/reasoning.htm>); samas on ka muid asjakohaseid materjale).

The Role of Local Government in Community Safety (2001). NCJ 184218 Prepared by the International Centre for the Prevention of Crime. April.

The Sage Dictionary of Criminology (2001). E. McLaughlin, E., J. Muncie, J., eds. London: Sage.

The Syracuse Family Development Research Program. Promising Practices Network.
<http://www.promisingpractices.net/program.asp?programid=133> ning <http://www.dsgonline.com>

The Urban Institute. <http://www.urban.org/>

The Task Force On Organized Crime in the Baltic Sea region. <http://www.balticseataaskforce.fi>.

Tilley, N. (2003). Problem-Oriented Policing, Intelligence-Led Policing and the national Intelligence Model. www.jdi.ucl.ac.uk/downloads/publications/.

Tilley, N. (2005). Loading Options. Handbook of crime prevention and community safety. Cullompton, Devon: Willan Pub.

Tonry, M. H.; Farrington, David P. (2005). Crime and Punishment in Western Countries 1980–1999: Cross-national Crime Trends. University of Chicago Press.

Tough is not Enough – Getting Smart about Youth Crime: A review on what works to reduce offending by young people (2000). Ministry of Youth Affairs. www.youthaffairs.govt.nz.

Town, S.; Davey C. L. & Wootton A. B. (2004). Design Against Crime: Guidance for the Design of Residential Areas (Salford, UK: The University of Salford. A European Commission Funded Research Project). Vt ka <http://www.shu.ac.uk/schools/cs/cr/adrc/dac/home.html>.

Town, S. & O’Toole, R. (2005). *Crime-Friendly Neighborhoods*. Reason (February). www.reason.com/news/show/36489.html.

Turner-Fenton project (1996). Reducing School Disorder with CPTED. Peel regional Police. Ontario, Canada. [www.popcenter.org/Library/Goldstein/1996/96-39\(W\).pdf](http://www.popcenter.org/Library/Goldstein/1996/96-39(W).pdf).

- Umbreit, M. S. (1998). *Restorative Justice Through Victim-Offender Mediation: A Multi-Site Assessment*. *Western Criminology Review* 1 (1). <http://wcr.sonoma.edu/v1n1/umbreitbio.html>.
- Umbreit M. S. (2001). *The Handbook of Victim Offender Mediation: An Essential Guide to Research and Practice*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Umbreit, M. S., Stacey, S. I. (1996). *Family Group Conferencing Comes to the U.S.: A Comparison with Victim Offender Mediation*. *Juvenile & Family Court Journal* 47 (2): 29–38.
- UN crime prevention guidelines* (2000). 10th UN Congress on Crime Prevention and Offender Rehabilitation *Crime and justice, meeting the challenges of the 21st century*. Vienna. 10–17.04. <http://www.uncjin.org/Documents/10thcongress/10cDocumentation/10cdocumentation.html>
- Urban Crime Prevention and Youth at Risk: Compendium of promising strategies and programs from around the world* (2005). International Centre for Prevention of Crime, Montreal. Vt ka <http://www.crime-prevention-intl.org/>.
- Van Ness D., Strong K. H. (2001). *Restoring Justice*. Second Edition. Anderson Publishing Company.
- Van Den Haag, E. (1975). *Punishing Criminals: Concerning a Very Old and Painful Question*. Basic Books.
- Van Swaaningen, R. (2001). Presentation at Annual Conference of the American Society of Criminology. Atlanta.
- Visibility and Vigilance: Metro's Situational Approach to Preventing Subway Crime*. (1997) NIJ, NCJ 166372. <http://www.ncjrs.org/>.
- Von Hirsch, A.; Bottoms, A. E.; Burney, E., Wickstrom, P.-O. (1999). *Criminal Deterrence and Sentence Severity*. Oxford: Hart.
- Von Scheve, C. & Von Luede, R. (2005). *Emotion and Social Structures: Towards an Interdisciplinary Approach*. *Journal for the Theory of Social Behaviour*. Volume 35. Issue 3, 303–328. September.
- Walmsley, R. (1998). *Prison Population Growth In Europe: Its Extent and Causes*. Beyond Prisons Symposium – Kingston, Ontario. 16.03. http://www.csc-scc.gc.ca/text/forum/bprisons/speeches/3_e.shtml.
- Walmsley, R. (2000). *The world prison population situation: growth, trends, issues and challenges*. Association of Paroling Authorities International Ottawa Conference. <http://www.apaintl.org/Pub-Conf2000-PlenaryWalmsley-En.html>.
- Walsh, A. (1995). *Biosociology: An Emerging Paradigm*. Westport, CT: Praeger Publishers.
- Walsh, A. (2002). *Biosocial Criminology: Introduction and integration*. Cincinnati, OH: Anderson Pub. Co.
- Walsh, A. (2005). *The „Why's“ of Crime and Criminality. Why do criminals offend? A General Theory of Crime and Delinquency by Robert Agnew*. Book Review. Los Angeles.
- Wasserman, G. A., Miller, L. S. (1998). *The prevention of serious and violent juvenile offending*. In R. Loeber & D. P. Farrington (Eds), *Serious & Violent Juvenile Offenders: Risk factors and successful interventions*, 197–247. Thousand Oaks, CA: Sage.

- Welsh, B; Farrington, D. P. (2006). *Preventing crime: what works for children, offenders, victims, and places*. Dordrecht: Springer.
- Welsh, B. C., Hoshi, A. (2002). *Communities and Crime Prevention*. In: Evidence-Based Crime Prevention (Sherman, L. W., Farrington, D., Welsh, B., MacKenzie, D., eds.). London: Routledge, 165–197.
- White, R. (1996). *Situating Crime Prevention: Models, Methods and Political Perspectives*. In: The Politics and Practice of Situational Crime Prevention. (1996) Homel, P., ed. Crime Prevention Studies, Volume 5, 97–113.
- Whyte, W. H. (1980). *The Social Life of Small Urban Spaces*. Washington, D.C.: The Conservation Foundation.
- Wilson, J. Q. (1993). *The Moral Sense*. Free Press.
- Wilson, J. Q., Kelling, G. L. (1982). The *police and neighbourhood safety* ‘Broken windows’. *The Atlantic Monthly*. Vol. 3. No.2, 29–38.
- Wilson, J. Q.; Herrnstein, R. J. (1985). *Crime and Human Nature*. Simon & Schuster.
- Wilson, J. Q.; Wilson, D. J. (1975). *Thinking About Crime*. New York, Random House.
- Wilson, L. (1986). *Neighbourhood Watch*. *Legal Service Bulletin*, April: 86–90.
- WHO World Report on Violence and Health* (2002). Geneva: World Health Organization.
- WHO World report on Road Traffic Injury Prevention* (2004). Geneva: World Health Organization.
- Working to Improve the Social Status of Young People and their Families (Hanko, FINLAND) – Worldwide Best Practice in Crime Prevention*. ICPC. http://www.crime-prevention-intl.org/publications/pub_107_1.pdf.
- Yoshikawa, H. W. (1995). *Long-Term Effects of Early Childhood Programs on Social Outcomes and Delinquency*. *The Future of Children*, Vol. 5. No. 3.
- Young, J. (1996). *Thinking seriously about crime*. In: *Crime and Society*. Routledge and Kegan Paul, London. Ka artikkel <http://www.malcolmread.co.uk/JockYoung/>.
- Zehr, H. (1990). *Changing Lenses: A New Focus for Crime & Justice*. Philadelphia: Herald Press. Zehr, H. (2002). *Little Book of Restorative Justice*. Intercourse, PA: Good Books.
- Zelinka, Dean Brennan, D. (2001). *Creating Safer, More Livable Communities Through Planning and Design*. Planners Pr.
- 100 Crime Prevention Programs to Inspire Action across the World* (1999). International Centre for Prevention of Crime. Montreal.

Nimeregister

- Acton, E. E. D. 44
Agnew, R. 198
Alexander, J. 71
Alinsky, S. 31, 182, 183, 187
Andrews, D. A. 137, 138, 139, 140
Bacon, F. 148
Bandura, A. 82, 157
Baron, R. M. 153
Bazemore, G. 117, 120
Baum, F. 190
Beccaria, C. 44–46, 47, 50, 109, 122, 134, 136
Becker, G. 134, 135
Beckwith, D. 182
Bennett, T. 13
Bonta, J. 137, 138, 139, 140
Bottoms, A. E. 65, 135
Bowers, K. J. 72
Braithwaite, J. 115, 116, 117, 118, 119
Brand, S. 71
Bratton, W. 85, 87, 88, 90
Brennan, D. 74–75, 77
Bryson, L. 201
Buerger, M. 93
Burney, E. 135
Bush, J. 141
Bush, R. 190
Caligula (Gaius Julius Caesar Augustus Germanicus) 44
Catalano, R. F. 165–167, 175–177, 179
Chainey, S. 101
Christie, N. 8, 10, 43, 109
Clarke, R. V. 3, 47–49, 50, 51, 52, 53–54, 58–61, 62–64, 65, 66, 68, 69, 72, 78, 79, 83, 88, 89, 90–91, 92–93, 94, 95, 96, 97, 99, 101, 104, 105, 119, 136, 138, 148, 149, 151, 163, 165, 168, 179, 181, 183, 185, 187, 188, 189, 192–193, 194, 199, 201, 202
Clear, T. R. 9, 96, 123
Cohen, L. E. 72
Coles, C. M. 93
Colquhoun, I. 194
Conklin, J. 20–21, 22, 23, 24
Cook, A. 3
Cornish, D. 47–49, 53–54, 72, 91
Cozens, P. M. 69
Crawford, A. 24–25
Cromwell, O. 43
Crowe, T. D. 66, 91
Cullen, F. T. 137
Currie, E. 201
Darrow, C. 183
Durkheim, E. 10, 189
Eck, J. E. 54, 65, 92, 94, 100
Edwards, A. 11–12
Egelund, T. 174
Ekblom, P. 3, 13, 17, 18, 21–23, 25, 26, 27–32, 33–41, 42, 54, 59, 101, 105, 106–107, 138, 187, 194, 207
Ellis, L. 197, 198
Fabiano, E. A. 138, 141
Farrington, D. 3, 51, 62, 85, 132, 141, 153, 155, 158, 177–178, 179, 187
Fattah, E. 147–148, 187, 190, 202
Felson, M. 3, 52, 58, 65, 72, 91, 148, 149, 151, 158, 163, 190, 202
Foucault, M. 122
Francis, P. 3
Freese, J. 151, 197
Gabbay, Z. 114–115
Gabor, T. 92
Garland, D. 123–124
Gendreau, P. 137
Gilling, D. 5, 6, 13, 17, 31, 84
Glueck, E. 185
Glueck, S. 185
Goldstein, H. 54, 82, 83, 88–89, 92, 93, 100, 101, 104, 106, 179, 187, 194, 202
Goodall, B. 186
Graham, J. 13
Green, L. 93
Greenwood, P. W. 172
Hahn, A. 172
Halonen, T. 129
Hardcastle, D. A. 184
Hawkins, J. D. 165–167; 175–177, 179
Herrnstein, R. J. 150, 201
Hesseling, R. 52, 92

Higgins, O. 102
 Hilborn, J. 141
 Hilborn, H. 3
 Hillier, D. 69
 Himmler, H. 7
 Hirschfield, A. 72
 Hitler, A. 45, 198
 Hobbes, Th. 11, 43–44, 45, 47, 94, 109, 123, 202
 Hoffman, M. 116
 Homel, R. 152, 155–159; 178–179, 185, 195, 197, 202
 Hope, T. 17
 Hoshi, A. 188
 Hough, M. 127
 Hoyle, C. 115
 Hughes, G. 11–12
 Hunsley, T. 195, 196
 Indermaur, D. 127
 Jacobs, J. 66, 68, 74
 Jakobi, K. 9
 James, S. 201
 Jeffery, C. R. 68, 69, 82, 150
 Jones, B. 87
 Kant, I. 47
 Karp, D. R. 96
 Kelling, G. L. 68, 82, 85, 87–88, 93, 98, 181, 183, 187, 190, 193, 206
 Kenny, D. A. 153
 Kim, W. C. 114
 King, S. 184
 Kitchen, T. 77–79, 194
 Kitchener, T. 192–193
 Knoop, S. 68
 Knowles, P. 75
 Kurz, G. A. 171
 Lab, S. 136, 186–187, 188
 Lappi-Seppälä, T. 128
 Laub, J. H. 146, 155, 185
 Laycock, G. 61–62
 Le Corbusier (Charles-Edouard Jeanneret) 66
 Lea, J. 200, 201
 LeBel, T. 156
 Leps, A. 3
 Lewis, S. 171
 Li, J. C. A. 151, 197
 Littell, J. 174
 Livesey, Chr. 201
 Loeber, R. 51
 Lombroso, C. 198
 Lösell, F. 138, 144
 MacKenzie, D. L. 132–133, 134, 136–137, 140–141, 144–145
 Mao Zedong 44
 Marcus, M. 16
 Martinson, R. 109, 136, 137
 Maruna, S. 146, 156
 Marx, K. 58
 Mathiesen, Th. 127, 128, 130
 Mauborgne, R. 114
 Maurer, T. 9
 McDonald, M. D. 135
 McKay, T. 79–82
 Mendes, S. 134–135
 Miller, L. S. 153
 Moffat, R. 69
 Moffitt, T. E. 150, 197
 Mowbray, M. 201
 Mustard, F. 157
 Nagin, D. 133
 Nero (Nero Claudius Caesar Augustus Germanicus) 44
 Newman, O. 66–68, 69, 73, 78, 83, 202
 Newman, G. 136
 Nicholl, C. G. 112, 113, 114, 118–119
 O’Connell, T. 108, 113, 114
 Owers, A. 124, 125
 Pawson, R. 62
 Pease, K. 65
 Peel, R. 12, 83
 Peter, L. J. 19
 Pettit, P. 116
 Podgorecki, A. 193–194
 Pollard, D. 19–20
 Popper, K. R. 57–58, 72, 82, 94, 193, 197
 Popple, K. 185
 Radzinowicz, L. 131
 Ramsbotham, D. 124
 Raphael, D. 190
 Ratcliffe, J. 101–102
 Read, T. 66, 70, 71, 72
 Reiner, R. 84
 Rittel, H. 19

Roberts, J. V. 127
 Rogers, J. 131
 Rosenbaum, D. 188
 Ross, N. 51
 Ross, R. R. 51, 136, 137, 138, 140, 141–143
 Rousseau, J. J. 43
 Sampson, R. J. 51, 72, 146, 155, 183, 185, 186, 189, 190
 Saville, G. 69
 Savolainen, J. 168–169
 Schiff, M. 120
 Schneider, R. H. 77–79, 192–193, 194
 Schumacher, M. 171
 Selznick, Ph. 186
 Shaftoe, H. 3, 66, 70, 71–72, 77, 192
 Shaw, M. 195
 Sherman, L. W. 62, 83, 85, 86, 99–101, 132, 187, 188
 Skinner, B. F. 68
 Smith, M. 61
 Snowden, D. 20
 Spelman, W. 100
 Spencer, H. 198
 Stacey, S. I. 112
 Stalans, L. J. 127
 Steuteville, R. 75
 Suetonius (Caius Suetonius Tranquillus) 44
 Surl, M. 3
 Zehr, H. 46, 109, 113, 114
 Zelinka, D. B. 74, 77
 Taylor, I. R. 185, 201
 Tiberius (Tiberius Caesar Augustus) 44
 Tilley, N. 3, 19, 24, 54, 57–58, 61, 62, 66, 86, 87, 103–104, 119, 193
 Tilly, Ch. 186
 Tong, J. 141
 Tonry, M. H. 153
 Town, S. 73–74, 75, 76
 Twelvetress, A. 184
 Umbreit, M. S. 111–112, 115, 117, 120
 Vaik, T. 3
 Van Den Haag, E. 201
 Van Ness, D. 110, 111
 Van Swaaningen, R. 10
 von Hirsch, A. 135
 Von Luede, R. 197
 Von Scheve, C. 197
 Wade, L. D. 151, 197
 Waller, I. 192
 Walmsley, R. 127–128, 129–131
 Walsh, A. 150–151, 197, 198, 205
 Wasserman, G. A. 153
 Webber, M. 19
 Weisburd, D. 92
 Welsh, B. C. 85, 132, 153, 188
 White, R. 199–200
 Whitehead, J. T. 136
 Whyte, W. H. 76
 Wickstrom, P.-O. 94, 135
 Wiles, P. 65
 Wilson, J. Q. 68, 93, 150, 177, 181, 190, 201, 202, 206
 Witte, A. 135
 Worth, D. 108
 Wortley, R. 200
 Üprus, A. 3
 Yantzi, M. 108
 Yoshikawa, H. W. 163
 Young, J. 11, 46, 26–27, 200, 201